ลักษณะพุทธศาสนา

สมเด็จพระญาณสังวร

(สุวฑฺฒโน)

ลักษณะพุทธศาสนา

ของ

สมเด็จพระญาณสังวร (สุวฑฺฒโน)

มหามกุฏราชวิทยาลัย ในพระบรมราชูปถัมภ์
พิมพ์ครั้งที่ ๕/๒๕๔๐
จำนวน ๕,๐๐๐ เล่ม

ลักษณะพุทธศาสนา

สมเด็จพระญาณสังวร (สุวฑฺฒโน)

พิมพ์ครั้งที่ ๑/๒๕๒๘ จำนวน ๑,๐๐๐ เล่ม
พิมพ์ครั้งที่ ๒/๒๕๒๙ จำนวน ๒,๐๐๐ เล่ม
พิมพ์ครั้งที่ ๓/๒๕๓๐ จำนวน ๓,๐๐๐ เล่ม
พิมพ์ครั้งที่ ๔/๒๕๓๓ จำนวน ๓,๐๐๐ เล่ม
พิมพ์ครั้งที่ ๕/๒๕๔๐ จำนวน ๕,๐๐๐ เล่ม

ผู้พิมพ์ผู้โฆษณา

พลอากาศเอก หะริน หงสกุล

พิมพ์ที่ โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย หน้าวัดบวรนิเวศวิหาร กรุงเทพฯ
โทร. ๒๘๑๗๗๙๐

คำนำ

เรื่องลักษณะพุทธศาสนา ของสมเด็จพระญาณสังวรนี้ เริ่มต้นด้วยพระรัตนตรัย ครั้งที่ ๑ จนถึงครั้งที่ ๓๖ พูดถึงวิปัสสนา ๑๖ ชั้น ซึ่งเป็นโลกุตรธรรม มีอรรถรสควรแก่ผู้ปฏิบัติธรรมจะได้อ่าน เพื่อเป็นคู่มือในการปฏิบัติธรรม จะทำให้มีความเข้าใจกว้างขวางยิ่งขึ้น

มหามกุฏราชวิทยาลัย ได้เห็นประโยชน์ดังนี้จึงได้จัดให้พิมพ์ขึ้น สำหรับผู้สนใจจักได้มีหนังสือดีอีกเล่มหนึ่งไว้ สำหรับผู้ใคร่ในธรรมปฏิบัติจักได้อ่านพิจารณาจนเกิดดวงตาเห็นลักษณะพุทธศาสนาที่ตนเอง.

มหามกุฏราชวิทยาลัย

สารบาญ

ธรรมบรรยายของสมเด็จพระญาณสังวร
ในการอบรมนวกภิกษุพรรษา ๒๕๒๖
ณ สว. ธรรมนิเวศ วัดบวรนิเวศวิหาร

ครั้งที่ ๑ ทบทวนคำสอนนาค

วันนี้เป็นวันเริ่มต้นที่พระอุปัชฌายะพบกับสัทธิวิหาริกด้วยการแสดงโอวาท ในวันต้นนี้จะได้ทบทวนโอวาทสอนนาค อันเป็นโอวาทที่ประมวลหลักปฏิบัติทั้งปวงแก่ผู้เข้ามาขอบวช เช่น จะปฏิบัติตนให้เป็นผู้สมควรรับการบวช และเมื่อบวชแล้วจะพึงปฏิบัติอย่างไรต่อไป ตั้งแต่เบื้องต้นจนถึงบรรลุวัตถุประสงค์หรือเป้าหมายของการบวช จึงจะขอกล่าวทบทวนและเพิ่มเติมเพื่อให้ได้ยินได้ฟังพร้อมกันไปตามสมควร

พระรัตนตรัย

อันผู้เข้ามาขอบวชนั้น ในเบื้องต้นสมควรที่จะได้ระลึกถึงพระพุทธเจ้า พระธรรม พระสงฆ์ โดยพระคุณ เพื่อให้บังเกิดศรัทธา ความเชื่อ ปสาทะ ความเลื่อมใส ตั้งมั่นในพระคุณแห่งพระพุทธเจ้า พระธรรม พระสงฆ์ ซึ่งรวมเรียกว่าพระรัตนตรัย อันพระคุณของพระรัตนตรัยนั้น กล่าวโดยย่อพระพุทธเจ้าคือพระองค์ผู้ตรัสรู้พระธรรม แล้วแสดงพระธรรมสั่งสอนตั้งพุทธศาสนาขึ้น พระองค์ทรงประกอบด้วยพระปัญญาคุณ คุณคือความรู้จริง พระวิสุทธิคุณ คุณคือความบริสุทธิ์จริง พระกรุณาคุณ คุณคือความกรุณาจริง เพราะว่าพระองค์ได้ตรัสรู้พระธรรมที่เป็นสัจจะคือความจริงของจริง รวมเข้าในอริยสัจทั้ง ๔ คือทุกข์ เหตุเกิดทุกข์ ความดับทุกข์ ทางปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ เป็นเหตุทำกิเลสและกองทุกข์ในสันดานให้สิ้นไป จึงทรงเป็นผู้บริสุทธิ์กายบริสุทธิ์วาจาบริสุทธิ์ใจสิ้นเชิง และก็ได้มีพระมหากรุณาแผ่ไปในสรรพสัตว์ทุกถ้วนหน้า เสด็จจาริกไปทรงแสดงพระธรรมสั่งสอนโปรดเวไนยนิกร ให้บรรลุสุขประโยชน์ตามภูมิตามชั้น ได้ทรงแสดงธรรม บัญญัติพระวินัย ตั้งพุทธบริษัทคือภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก อุบาสิกา เป็นอันได้ทรงประดิษฐานพระพุทธศาสนาขึ้นในโลก นี้คือพระพุทธเจ้า

ธรรมที่พระพุทธเจ้าได้ตรัสรู้แล้ว ได้ทรงแสดงสั่งสอน โดยเป็นพระธรรมคำสอน พระวินัยคำสั่ง อันเรียกว่าสัตถุศาสน์ที่แปลว่าคำสอนหรือคำสอนสั่ง คำสั่งสอนของพระศาสดา สัตถุศาสน์นี้เรียกว่าปริยัติธรรม คือเป็นธรรมที่พึงเล่าเรียน อันได้แก่ฟัง อ่าน ทรงจำ

ทำความเข้าใจ แล้วก็นำมาประพฤติปฏิบัติทางกายทางวาจาทางใจ ให้ตั้งขึ้นที่กายที่วาจาที่ใจ การปฏิบัติตามสัตถุศาสน์ คือพระธรรมพระวินัย ให้พระธรรมวินัยตั้งขึ้นที่กายที่วาจาที่ใจ นี้เรียกว่าปฏิบัติธรรม และเมื่อปฏิบัติก็ย่อมจะได้รับผลตามสมควรแก่ความปฏิบัติ ตั้งแต่เบื้องต้น ยกตนให้พ้นจากโลกที่ชั่ว ขึ้นสู่โลกที่ดีโดยลำดับ จนถึงพ้นโลก เป็นมรรคเป็นผลเป็นนิพพาน กำจัดกิเลสให้สิ้นไปหมดไปบางส่วนบ้างสิ้นเชิงบ้าง นี้คือปฏิเวธธรรม ธรรมคือปฏิเวธความรู้แจ้งแทงตลอด ปริยัติปฏิบัติปฏิเวธทั้ง ๓ นี้รวมเรียกว่าพระธรรม

หมู่ชนที่ได้ตั้งใจฟังคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าแล้ว ได้ปฏิบัติดีปฏิบัติชอบตามที่ทรงสั่งสอน ทำกิเลสและกองทุกข์ในสันดานให้สิ้นไปบางส่วนบ้างสิ้นเชิงบ้าง รวมทั้งท่านผู้ที่ปฏิบัติเพื่อความสิ้นกิเลสและกองทุกข์ ซึ่งท่านได้นำพุทธศาสนาและพุทธบริษัทสืบต่อมา จนถึงเราทั้งหลายได้บวชเรียนกันอยู่ในบัดนี้ นี้ก็คือพระสงฆ์

พระพุทธเจ้าพระธรรมพระสงฆ์ ทั้ง ๓ นี้รวมเรียกว่าพระรัตนตรัย ที่แปลว่ารัตนะทั้ง ๓ เป็นสรณะคือที่พึ่งอันเอกอุดมในโลก ฉะนั้น พระอุปัชฌายะจึงได้เตือนนาคผู้เข้ามาขอบวช ตั้งใจว่า พุทฺธํ สรณํ คจฺฉามิ ตั้งใจว่า ธมฺมํ สรณํ คจฺฉามิ ตั้งใจว่า สงฺฆํ สรณํ คจฺฉามิ ข้าพเจ้าถึงพระพุทธเจ้าเป็นสรณะ คือที่พึ่งอันเอกอุดม ถึงพระธรรมเป็นสรณะ คือที่พึ่งอันเอกอุดม ถึงพระสงฆ์เป็นสรณะ คือที่พึ่งอันเอกอุดม เมื่อได้ตั้งใจถึงพระพุทธเจ้าพระธรรมพระสงฆ์ดั่งนี้แล้วจึงสมควรบวช นี้เป็นข้อความที่พระอุปัชฌายะสอนนาค ว่าให้ทำความตั้งใจถึงพระพุทธเจ้าพระธรรมพระสงฆ์เป็นสรณะ เป็นการกระทำตนให้เป็นผู้สมควรบวช

สิกขา ๓ หรือไตรสิกขา

ต่อจากนั้นก็ได้สอนให้รู้จักประโยชน์ของการบวชโดยย่อ ว่าประโยชน์ของการบวชนั้นเป็นโอกาสคือเป็นช่องว่างที่จะให้ได้ศึกษาปฏิบัติพระพุทธศาสนา เพราะเป็นคฤหัสถ์มีกิจกังวลห่วงใยอาลัยมาก ยากที่จะปลีกตนออกมาศึกษาปฏิบัติเหมือนดังผู้ที่บวชได้ ฉะนั้นเมื่อบวชแล้วก็ให้ถือเอาโอกาสคือช่องว่างนี้ศึกษาพระพุทธศาสนา ปฏิบัติพระพุทธศาสนา โดยตรงก็คือปฏิบัติในศีลในสมาธิในปัญญา อันเรียกว่าสิกขา ๓ หรือว่าไตรสิกขา สิกขานั้นก็คือศึกษาเป็นคำเดียวกัน ศึกษามาจากศิกษาที่เป็นภาษาสันสกฤต สิกขาเป็นภาษามคธหรือภาษาบาลี มีความหมายถึงทั้งภาคปริยัติและภาคปฏิบัติ ภาคปริยัตินั้นก็หมายถึงเล่าเรียนด้วยวิธีฟังด้วยวิธีอ่านทรงจำพิจารณาให้มีความรู้ความเข้าใจ ภาคปฏิบัตินั้นก็หมายถึงว่านำมาปฏิบัติทางกายทางวาจาทางใจดังที่กล่าวแล้ว

ศีลนั้นก็ได้แก่ความตั้งใจงดเว้นจากความประพฤติที่พระพุทธเจ้าได้ทรงห้าม คือทรงบัญญัติห้ามไว้ ปฏิบัติตามข้อที่พระพุทธเจ้าทรงอนุญาต คือทรงบัญญัติอนุญาตไว้ คือประพฤติตามวินัยที่บัญญัติไว้นั่นเอง เว้นข้อที่ทรงห้าม ทำตามข้อที่ทรงอนุญาต ศีลนี้เป็นเครื่องกำจัดกิเลสกองราคะโทสะโมหะ หรือโลภโกรธหลง ที่เป็นอย่างหยาบ หรือว่าห้ามกันไว้มิให้หยาบออกมาจนเป็นถึงก่อเจตนากรรมทางกายทางวาจาทางใจเป็นความละเมิดผิดต่าง ๆ สมาธินั้นได้แก่ความตั้งจิตมั่นอยู่ในอารมณ์ที่ดีที่ชอบอันเป็นอารมณ์กรรมฐาน เป็นเหตุกำจัดกิเลสที่เป็นนิวรณ์ อันบังเกิดขึ้นทำจิตให้กลัดกลุ้มวุ่นวายไม่สงบไม่ตั้งมั่นอยู่ในทางที่ชอบ ทั้งกำบังปัญญามิให้รู้แจ้งเห็นจริง ปัญญานั้นคือความเข้าถึงสัจธรรม ธรรมที่เป็นตัวความจริง เป็นเครื่องกำจัดกิเลสทุกอย่างได้เป็นอย่างดี จนถึงกิเลสที่ดองจิตสันดานอันนับว่าเป็นอย่างละเอียด ศีลนั้นจะพึงมีได้ก็ด้วยการที่ตั้งใจสมาทานศึกษาตามพระวินัยบัญญัติ คือตามสิกขาบทบัญญัติที่พระพุทธเจ้าได้ทรงบัญญัติไว้ เว้นข้อที่พระองค์ทรงห้าม ทำตามข้อที่พระองค์ทรงอนุญาต สมาธินั้นจะพึงมีได้ก็ด้วยการที่มาตั้งใจปฏิบัติในสมถกรรมฐาน กรรมฐานเป็นอุบายสงบใจ ปัญญานั้นจะพึงมีได้ก็ด้วยการมาตั้งใจปฏิบัติในวิปัสสนากรรมฐาน กรรมฐานเป็นอุบายเกิดปัญญาให้เห็นแจ้งรู้จริง

สมณะ - ผู้สงบ

ตามที่กล่าวมานี้ เป็นข้อที่พระอุปัชฌายะสอนนาค ให้รู้ว่าเมื่อบวชแล้วจะพึงปฏิบัติอย่างไรโดยย่อ ซึ่งเมื่อสรุปแล้วก็เป็นการสอนให้รู้ ว่าการเข้ามาบวชนั้น อันประกอบด้วยการถือเพศเป็นบรรพชิตคือผู้บวช ครองผ้ากาสาวพัสตร์ โกนผม และพระสงฆ์ได้ประกอบสังฆกรรมให้อุปสมบทตามที่พระพุทธเจ้าได้ทรงบัญญัติไว้ และเมื่อได้กระทำถูกต้องบริบูรณ์ด้วยคุณสมบัติของการอุปสมบท ก็สำเร็จเป็นภิกษุตามพระวินัยบัญญัติ นี้เรียกว่าเป็นการบวชกาย จึงต้องมีการปฏิบัติทางจิตใจ ให้จิตใจมีความสงบ สมกับที่ชื่อว่าเป็นสมณะคือเป็นผู้สงบ หรือที่เรียกว่าเป็นพระสมณะผู้สงบ หรือที่ไทยเราเรียกว่าพระก็มีความหมายเป็นอันเดียวกัน ก็จะต้องปฏิบัติให้จิตใจเป็นศีล จิตใจเป็นสมาธิ จิตใจเป็นปัญญา คือให้จิตใจนี้ปกติสงบ ตั้งมั่นและรู้เข้าถึงธรรม ดั่งนี้เป็นการบวชใจ เมื่อมีการบวชกายตามพระวินัยบัญญัติ และมีการบวชใจคือปฏิบัติอบรมจิตใจของตนพร้อมทั้งกายวาจา ให้เป็นศีลเป็นสมาธิเป็นปัญญาดังกล่าว ก็เป็นการบวชใจ เมื่อมีการบวชกายมีการบวชใจสมบูรณ์ทั้งสองนี้ จึงจะเป็นการบวชที่สมบูรณ์ทั้งกายทั้งใจ

มูลกรรมฐาน

ต่อจากนั้นพระอุปัชฌายะก็ได้สอนกรรมฐานที่เรียกว่าเป็นมูลกรรมฐาน คือกรรมฐานที่เป็นมูลเป็นรากเหง้าของกรรมฐานทั้งปวง คือตจปัญจกกรรมฐาน ที่แปลว่ากรรมฐาน ๕ ข้อมีหนังเป็นข้อสุดท้าย โดยสอนให้พิจารณาเกศา ผม โลมา ขน นขา เล็บ ทันตา ฟัน ตโจ หนัง เริ่มต้นด้วยสอนให้รู้จักกำหนดผมขนเล็บฟันหนัง ว่าสิ่งที่เป็นเส้น ๆ งอกอยู่บนศีรษะ เบื้องหน้าจรดหน้าผาก เบื้องหลังจรดปลายคอต่อ เบื้องขวางจรดกกหูทั้ง ๒ ข้าง นี้เป็นผม สิ่งที่งอกอยู่เป็นเส้น ๆ เว้นจากผม อยู่ทั่วสรรพางค์กายนอกจากฝ่ามือและฝ่าเท้า เรียกว่าขน สิ่งที่เป็นเกล็ด ๆ งอกอยู่ที่ปลายนิ้วมือและนิ้วเท้าเรียกว่าเล็บ สิ่งที่เป็นซี่ ๆ งอกอยู่ที่กระดูกคางเบื้องล่างเบื้องบนในปากเรียกว่าฟัน สิ่งที่เป็นผืนหุ้มห่ออยู่ทั่วสรรพางค์กายเรียกว่าหนัง ให้กำหนดดูให้รู้จักผมขนเล็บฟันหนัง ว่าทุกคนก็มีผมขนเล็บฟันหนัง อันเป็นอาการของร่างกายที่ตามองเห็นได้ จะเป็นกายตนกายผู้อื่นก็ย่อมมีผมขนเล็บฟันหนังที่ตามองเห็นได้อยู่ด้วยกัน แต่โดยปกตินั้นเมื่อมองเห็นร่างกายของกันและกัน ก็มักจะมีความยึดถือบางส่วนหรือทั้งหมด ว่าสวยงามน่ารักน่าชม จึงบังเกิดกิเลสกองราคะความติดใจยินดีเป็นต้นขึ้นในกายตนในกายผู้อื่น เมื่อเกิดกิเลสขึ้นดั่งนี้ หากประพฤติพรหมจรรย์อยู่ก็ทำให้พรหมจรรย์เศร้าหมอง และไม่สามารถจะทำจิตให้เป็นสมาธิ ไม่สามารถที่จะปฏิบัติในไตรสิกขาให้บริสุทธิ์บริบูรณ์ได้ และกิเลสกองราคะความติดใจยินดีแสดงเป็นหัวหน้าของกิเลสทั้งปวง คือนำหน้า อย่างอกุศลมูล ๓ ก็ราคะโทสะโมหะ หรือโลภโกรธหลง ราคะนำคือความติดใจยินดีนำ ฉะนั้นจึงจำเป็นต้องมีวิธีปฏิบัติทำใจของตัวเอง สงบกิเลสกองราคะคือความติดใจยินดีนี้ให้ได้ ก็โดยที่กายตนและกายผู้อื่นนี้เป็นที่ตั้งของกิเลสกองราคะเป็นต้น เพราะไม่ได้พิจารณาโดยแยบคาย คือมิได้พิจารณาจับเหตุจับผลให้รู้ตามเป็นจริง จึงได้บังเกิดความหลงรักหลงชังขึ้น ฉะนั้นจึงต้องรู้วิธีที่จะปราบใจของตนเอง คือปราบกิเลสตัวนี้จากใจของตัวเองลงให้ได้ โดยพิจารณาจับให้ถึงตัวต้นเหตุ ว่าตัวต้นเหตุนั้นก็คือผมขนเล็บฟันหนังนี่แหละ ที่แรกจึงต้องจับพิจารณาผมขนเล็บฟันหนัง ว่านี่เป็นผมนี่เป็นขนนี่เป็นเล็บนี่เป็นฟันนี่เป็นหนัง สิ่งที่ตามองเห็นทั้งหมดนั้นรวมเข้าก็เป็นผมขนเล็บฟันหนังทั้ง ๕ นี้ ซึ่งจิตใจนี้หลงยึดถือว่าสวยงามน่ารักน่าชมอยู่ แต่โดยที่แท้แล้วหาได้เป็นเช่นนั้นไม่ เพราะว่าผมขนเล็บฟันหนังทั้ง ๕ ประการนี้เป็นสิ่งที่ปฏิกูลไม่สะอาดไม่งดงาม จึงต้องมีการชำระมีการตกแต่งตามที่ตัวเองว่างดงามให้ดูงดงามอยู่เสมอ แต่ก็ไม่สามารถจะกระทำได้สำเร็จ จึงต้องกระทำอยู่ทุกวันทุกเวลา ดังจะพิจารณาเห็นได้ ว่าทุกคนเสียเวลาที่จะชำระที่จะตกแต่งร่างกายนี้

คือผมขนเล็บฟันหนังนี้ วันหนึ่ง ๆ สิ้นเวลาไปเป็นอันมาก แล้วก็ทิ้งไว้ไม่ได้ ก็ต้องชำระต้องตกแต่งกันอยู่เสมอ ๆ ความปฏิกูลความไม่งดงามนั้นย่อมปรากฏออกมาอยู่เสมอ

เมื่อพิจารณารวม ๆ กันนี้หากยังไม่ปรากฏชัด ก็ให้พิจารณาแยกออกไปอีกโดยสี โดยสัณฐานคือทรวดทรง โดยกลิ่น โดยที่เกิด โดยที่อยู่ ว่าผมขนเล็บฟันหนังทั้ง ๕ ประการเหล่านี้ โดยสีก็ไม่สะอาดไม่งดงาม โดยสัณฐานหรือทรวดทรงก็ไม่สะอาดไม่งดงาม กลิ่นก็เหมือนกัน ที่เกิดก็เหมือนกัน เพราะเกิดอยู่กับบุพโพ โลหิต ซึ่งเป็นของปฏิกูลไม่สะอาด ให้พิจารณากลับไปกลับมาอยู่เสมอ ว่าผมขนเล็บฟันหนังปฏิกูลไม่สะอาดไม่งดงาม หนังฟันเล็บขนผมปฏิกูลไม่สะอาดไม่งดงามดั่งนี้ จนจิตสงบจากกิเลสกองราคะเป็นต้น ซึ่งจะเป็นกรรมฐาน เมื่อเป็นกรรมฐานก็ให้รักษากรรมฐานข้อนี้ไว้ ให้เป็นมูลของกรรมฐานทั้งปวง ให้เป็นบาทของปัญญาที่จะอบรมปฏิบัติสืบต่อไป จนกระทั่งบรรลุวิชชาวิมุตติ ทำให้แจ้งนิพพานในที่สุด ท่านเรียกว่ามูลกรรมฐาน คือเป็นมูลเป็นรากเหง้า ก็เพราะกำจัดกิเลสกองราคะ ซึ่งกิเลสกองราคะนี้ ก็กล่าวได้ว่าเป็นมูลหรือเป็นเบื้องต้นของบรรดากิเลสทั้งหลาย นำหน้ากิเลสทั้งหลายอยู่ จึงต้องกำจัดกิเลสกองนี้ให้ลงเสียก่อน เมื่อกำจัดลงได้แล้ว ก็จะทำให้มีความสุขอยู่กับการที่จะศึกษาพระธรรมพระวินัยยิ่ง ๆ ขึ้นไป เพราะฉะนั้นพระอาจารย์อุปัชฌาย์จึงได้สอนกันมาตั้งแต่โบราณจนบัดนี้แก่นาคที่เข้ามาขอบวช ให้ถือปฏิบัติอยู่ในกรรมฐานทั้ง ๕ ข้อนี้อยู่เป็นนิจ เพราะฉะนั้นจึงได้นำเอาข้อที่สอนนาคนี้มากล่าวทบทวนในวันนี้ เท่ากับว่าเป็นหลักที่จะต้องปฏิบัติอยู่เป็นประจำ อันจะทำให้จิตใจมีความสุข จะทำให้สามารถที่จะดำรงชีวิตอยู่ในพรหมจรรย์ตามกำหนดที่ตั้งใจ และทำให้มีกำลังใจที่จะศึกษาปฏิบัติพระธรรมวินัยยิ่ง ๆ ขึ้นไป.

๓ สิงหาคม ๒๕๒๖

ครั้งที่ ๒ นิสสัย ๔

เมื่อวานนี้ได้อธิบายทบทวนคำสอนนาค วันนี้จะอธิบายอนุศาสน์ซึ่งเป็นโอวาทที่พระบรมศาสดาตรัสให้สอนภิกษุผู้บวชใหม่ ให้รู้จักนิสสัย ๔ อกรณียกิจ ๔ ในเมื่อได้รับอุปสมบทแล้วทีเดียว คือเป็นคำสอนที่ให้สอนในเวลาที่ถัดจากอุปสมบทเสร็จแล้ว ฉะนั้นเมื่ออุปสมบทเสร็จ พระอุปัชฌายะก็จะบอกอนุศาสน์เป็นภาษาบาลี และต่อมาพระอุปัชฌายะเองหรือพระอาจารย์ก็จะสอนเป็นคำไทยให้มีความเข้าใจ ซึ่งท่านผู้เข้ามาบวชแล้วก็ย่อมได้ฟังคำอธิบายมาแล้ว ในวันนี้จะทบทวนเพียงนิสสัย ๔ ซึ่งมีเหตุผลสืบเนื่องมาจากการบวช ฉะนั้นจึงจะอธิบายคำว่าการบวชตามถ้อยคำเสียก่อน

อธิบายนิสสัย ๔

คำว่า บวช นั้น มาจากคำว่า ปพฺพชฺชา หรือบรรพชา มีความหมายว่าการออก คือการออกจากเรือนมาเป็นผู้ไม่มีเรือน ดังที่เราทั้งหลายสวดกันอยู่ว่า สทฺธา อคารสฺมา อนคาริยํ ปพฺพชิตา แปลว่า มีศรัทธาบรรพชาคือบวช คือออกจากเรือน มาเป็นอนาคาริยะที่แปลว่าผู้ไม่มีเรือนไม่มีบ้าน จึงมีเหตุผลสืบต่อมาถึงนิสสัย ๔ คำว่านิสสัยนั้น เป็นนิสสัยทางจิตใจอย่างหนึ่ง เป็นนิสสัยทางกายอีกอย่างหนึ่ง ทางจิตใจนั้น ดังที่พูดกันว่ามีนิสสัยดี นิสสัยไม่ดี ส่วนทางกายนั้น ก็หมายถึงเครื่องอาศัยดำรงชีวิตของร่างกาย อันชีวิตต้องอาศัยจึงดำรงอยู่ได้ และหมายเอาที่เป็นสิ่งจำเป็นอันชีวิตต้องอาศัยจริง ๆ ไม่ใช่เป็นสิ่งที่ฟุ่มเฟือย ก็ได้แก่ปัจจัย ๔ นั้นเอง คำว่าปัจจัยนั้น ก็หมายถึงเครื่องอาศัยของชีวิตเหมือนกัน แต่ว่าเป็นคำกลาง ๆ จะเป็นสิ่งที่จำเป็นจริง ๆ ก็ได้ จะเป็นสิ่งที่ฟุ่มเฟือยอำนวยความสะดวกสบายยิ่งขึ้นก็ได้ ก็คือจีวร ผ้านุ่งห่ม บิณฑบาต อาหารสำหรับบริโภค เสนาสนะที่อยู่อาศัย และยาแก้ไข้ นี้คือปัจจัย ๔

ข้อที่หนึ่ง เที่ยวบิณฑบาต

เมื่อมาเรียกว่านิสสัย ๔ ก็มีความหมายถึงเครื่องดำรงชีวิตเหล่านี้ที่จำเป็นจริง ๆ และที่จะพึงแสวงหาได้สำหรับผู้ที่ได้ออกบวช ออกจากเรือนมาเป็นผู้ไม่มีบ้านไม่มีเรือนแล้วจริง ๆ แต่ว่ายกเอาอาหารมาเป็นที่ ๑ คือเที่ยวบิณฑบาต ก็หมายถึงว่าถือบาตรเดินออกไปสู่ละแวกบ้าน รับอาหารที่ชาวบ้านเขาใส่บาตรถวายในละแวกบ้าน ฉะนั้นจึงมีคำเรียกผู้ที่ถือบาตรเที่ยวรับอาหารที่เขาใส่บาตรถวายว่าภิกษุ หรือภิกขุ ที่แปลว่าผู้ขอโดยปกติ อันหมายความว่าเที่ยวขออาหาร

ด้วยวิธีที่ถือบาตรอุ้มบาตรเดินออกไปในละแวกบ้าน ด้วยอาการที่มีความสำรวม มิได้ออกปากขอ เป็นแต่เพียงว่ากิริยาที่อุ้มบาตรเดินออกไปในละแวกบ้านนั้นก็เป็นอาการที่แสดงว่ารับอาหารที่เขาถวายเท่านั้น จึงเรียกว่าขอโดยปกติ คือเป็นผู้ขอโดยที่อุ้มบาตรออกเดินไปในละแวกบ้านเท่านั้น มิใช่แสดงอาการอย่างยาจกหรือวณิพก ยาจกหรือวณิพกก็คือผู้ที่เที่ยวขอทานดังที่เรียกกันกล่าววาจาขอ หรือไม่กล่าววาจา แต่แสดงอาการขออย่างคนขอทานทั่วไปทั้งหลาย หรือบางทีก็ขอโดยวิธีที่ร้องรำทำเพลง เอาการร้องรำทำเพลงนั้นแลกกับสิ่งที่เขาจะให้เป็นการตอบแทน แต่ว่าภิกษุซึ่งเป็นผู้ขอโดยปกตินั้นมิได้ขออย่างนั้น อุ้มบาตรด้วยกิริยาที่สำรวมระวังเดินผ่านบ้านเขาไป เมื่อเขาจะถวายเขาก็เอาอาหารออกมาใส่บาตรถวายให้ เพราะฉะนั้นจึงได้มีคำเรียกสำหรับผู้นับถือพุทธศาสนา ว่าอาการที่พระพุทธเจ้าและพระพุทธสาวกออกเที่ยวบิณฑบาตเป็นการเสด็จออกโปรดสัตว์ เป็นการเรียกด้วยความเคารพ แทนที่จะรู้สึกว่าผู้ที่ใส่บาตรเป็นผู้ที่สูงกว่า กลับยกย่องพระพุทธเจ้าและพระพุทธสาวกที่เสด็จออกบิณฑบาตว่าเป็นผู้ที่สูงกว่า คือเท่ากับว่าพระองค์และพระพุทธสาวกได้เสด็จออกไปโปรดพวกชาวบ้านชาวเมือง

นิสสัยข้อที่ ๑ คือการเที่ยวออกบิณฑบาตนี้ ก็สืบเนื่องมาจากการบวช คือการออกจากเรือนมาเป็นผู้ไม่มีเรือน เมื่อมาเป็นอนาคาริยะคือผู้ที่ไม่มีบ้านไม่มีเรือน จึงไม่มีผู้ที่จะประกอบอาหารให้และก็ไม่มีการประกอบอาหารเอง เพราะเมื่อไม่มีบ้านไม่มีเรือนก็ต้องไม่มีครัว แต่ว่าร่างกายนี้ต้องการอาหารสำหรับที่จะบำรุงเลี้ยง ชีวิตจึงจะดำรงอยู่ได้ ฉะนั้นวิธีที่จะได้อาหารมาสำหรับบำรุงเลี้ยงร่างกายก็คือออกบิณฑบาต อุ้มบาตรออกเดินไปในละแวกบ้าน ผู้มีศรัทธาเขาก็ใส่บาตรถวาย ได้มาก็นำมาฉัน นำมาบริโภค สำหรับที่จะดำรงชีวิต การออกบิณฑบาตจึงเป็นวิธีดำรงชีวิตของผู้ออกบวช แต่ว่าก็ทรงอนุญาตอดิเรกลาภ คืออาหารที่ผู้มีศรัทธานำมาถวายแก่สงฆ์ แล้วแจกกันไปก็ตาม หรือถวายส่วนบุคคลก็ตาม เมื่ออาหารที่เขานำมาถวายนั้นไม่ผิดด้วยวินัยข้อใดข้อหนึ่งแล้วก็รับฉันได้ ก็นับเป็นอดิเรกลาภ คือเป็นการได้อาหารที่เป็นอดิเรก คือที่เกินหรือที่ยิ่งไปกว่าอาหารที่จะพึงได้ด้วยการออกบิณฑบาตดังกล่าวนั้น

ข้อที่สอง นุ่งห่มผ้าบังสุกุล

มาถึงนิสสัยข้อที่ ๒ นุ่งห่มผ้าบังสุกุล ผ้าบังสุกุลนั้นแปลตามศัพท์ว่าผ้าเปื้อนฝุ่น หมายถึงผ้าเก่าที่เขาทิ้งไว้ในกองขยะก็ดี ในป่าก็ดี หรือแม้เป็นผ้าห่อศพก็ดี ผู้ที่ออกบวชก็จำเป็นที่จะต้องมีผ้านุ่งผ้าห่ม ดังที่ตรัสว่า ผู้ที่เข้ามาขอบวชนั้นจะต้องมีไตรจีวร และมีบาตรเอาไว้

สำหรับออกบิณฑบาต ดังกล่าวในข้อ ๑ นั้น ไตรจีวรนั้นก็คือผ้านุ่ง เรียกว่าสบงหรืออันตรวาสก ผ้าห่มเรียกกันว่าจีวรหรืออุตตราสงค์ กับอีกผืนหนึ่งเรียกว่าผ้าสังฆาฏิ เป็นผ้าที่เย็บ ๒ ชั้น สำหรับเป็นผ้าห่มในฤดูหนาว แต่ว่ามาในบัดนี้พระสงฆ์ไทยเรามาใช้เป็นผ้าพาดบ่า สำหรับใช้ในสังฆกรรมและในพิธีทำบุญต่าง ๆ ในวัด เพราะฉะนั้นเมื่อผ้าไตรจีวรชุดที่ใช้อยู่เก่าไปขาดไปก็จะได้มาจากไหน ภิกษุไม่มีทรัพย์ที่จะซื้อหาและจะซื้อหาก็ไม่ได้ รับเงินทองก็ไม่ได้ ซื้อหาก็ไม่ได้ ขอเงินทองจากคนที่มิใช่ญาติหรือที่มิได้ปวารณาก็ไม่ได้ เพราะฉะนั้นก็จำเป็นที่จะต้องไปเก็บผ้าเก่าที่เขาทิ้งไว้ในป่าช้า ที่โคนไม้ หรือในกองขยะ หรือแม้เป็นผ้าห่อศพในป่าช้ามาซักเย็บย้อมเป็นผ้านุ่งผ้าห่ม พระพุทธเจ้าเองก็ได้มีประวัติเล่าไว้ ว่าได้เคยทรงไปนำผ้าห่อศพที่เขาทิ้งไว้ในป่าช้า ซึ่งในครั้งนั้นเมื่อมีผู้ตายลงเขาก็นำเอาไปทิ้งไว้ในป่าช้า และมีผ้าห่อศพ พระพุทธเจ้าก็เคยทรงนำเอาผ้าห่อศพมาซักเย็บย้อมเป็นผ้าที่ทรงนุ่งทรงห่ม และก็มานิยมเรียกกันว่าเป็นผ้ามหาบังสุกุล ซึ่งเป็นธรรมเนียมกันมาจนถึงในบัดนี้ เวลาจะเผาศพเจ้าภาพก็นำผ้ามาทอดที่หีบศพ นิมนต์พระไปชัก เรียกว่าชักมหาบังสุกุล แต่ว่าในครั้งโบราณนั้นท่านไปชักจริง ๆ คือไปเปลื้องมาจากที่เขาห่อศพ เอามาทำเป็นผ้านุ่งผ้าห่มกันจริง ๆ แต่ก็ทรงอนุญาตอดิเรกลาภ คือการได้ผ้าเป็นอดิเรก คือที่ยิ่งไปกว่าที่เกินไปกว่าผ้าบังสุกุลนั้น คือผ้าที่เขานำมาถวาย จะเป็นผ้าที่ยังไม่ได้เย็บย้อมเป็นสบงจีวรก็ตาม หรือจะเป็นผ้าที่เย็บย้อมมาแล้วก็ตาม ก็รับได้ ถ้าปฏิบัติตามพระวินัยที่ว่าด้วยการรับผ้าแล้วก็เป็นอันว่าใช้ได้

ข้อที่สาม อยู่โคนไม้

มาถึงนิสสัยข้อที่ ๓ คืออยู่โคนไม้ นี้ก็สืบเนื่องมาจากการบวชเช่นเดียวกัน เพราะเมื่อการบวชเป็นการที่ออกจากเรือนมาเป็นผู้ไม่มีเรือน เมื่อไม่มีบ้านไม่มีเรือนจะอยู่ที่ไหน เพราะฉะนั้น ก็ต้องอาศัยอยู่ที่โคนไม้นั่นแหละ เพราะไม่มีบ้านไม่มีเรือน และเดิมก็ไม่มีวัดวาอาราม โคนไม้จึงเป็นนิสสัยข้อที่ ๓ แต่ก็ทรงอนุญาตให้รับที่อยู่อาศัยที่เป็นอดิเรกลาภได้ คือการได้ที่อยู่อาศัยที่เกินหรือที่ยิ่งไปกว่านั้น เป็นต้นว่ากุฎี วิหาร ที่เขาสร้างถวาย ซึ่งเมื่อพระพุทธศาสนาได้แผ่กว้างออกไป ผู้มีศรัทธาก็ได้สร้างกุฏิวิหารให้พระอยู่อาศัย ตลอดจนถึงสร้างวัดวาอาราม ให้เป็นที่อยู่อาศัยเป็นหลักเป็นฐาน หรือว่าอาศัยอยู่ในถ้ำ ซึ่งเป็นที่อยู่อาศัยได้โดยธรรมชาติก็ใช้ได้

ข้อที่สี่ ฉันยาดองด้วยน้ำมูตรเน่า

มาถึงนิสสัยข้อที่ ๔ คือฉันยาดองด้วยน้ำมูตรเน่า อันนี้ก็สืบเนื่องมาจากการบวชอีกเหมือนกัน เพราะเมื่อบวชก็ออกจากบ้านจากเรือน เป็นผู้ไม่มีบ้านไม่มีเรือน ต้องเที่ยวบิณฑบาตรับอาหารที่เขาใส่บาตรมาฉันเพื่อดำรงชีวิต ต้องนุ่งห่มผ้าบังสุกุล ต้องอยู่โคนไม้ ฉะนั้นเมื่อร่างกายมีการเจ็บป่วยลงจะได้หยูกยามาจากไหน ก็ต้องใช้ผลไม้ที่เป็นยา เช่นผลสมอ ผลมะขามป้อม มาดองด้วยน้ำมูตรเน่าสำหรับฉันบำบัดอาพาธ คือความป่วยไข้ และก็ทรงอนุญาตอดิเรกลาภคือการได้เภสัชคือยาที่ยิ่งหรือที่เกินไปกว่านั้น ที่ระบุไว้ก็คือเนยใส เนยข้น น้ำมัน น้ำผึ้ง น้ำอ้อย ซึ่งทั้ง ๕ อย่างนี้ไม่ใช่เป็นยาโดยตรง ไม่ใช่เป็นอาหารโดยตรง แต่เมื่อร่างกายมีความอ่อนเพลีย เรียกว่ามีปัจจัย คือมีเหตุอันจะต้องใช้ในเวลากาลก็ดี ในเวลาวิกาลก็ดี ก็ใช้ได้ แต่ว่าเนยใสเนยข้นนี้ต้องเข้าใจ ว่าไม่ใช่เนยอย่างที่เราเรียกกันในปัจจุบันอย่างที่ฝรั่งทำมาจำหน่ายที่เรียกว่าชีส (cheese) เป็นต้น เรามาเรียกกันว่าเนย แต่ความจริงแล้วเป็นอาหารชนิดหนึ่ง มีส่วนผสมเป็นอาหาร พวกชีสเหล่านี้ไม่ใช่เนยใสเนยข้น ใช้ฉันเวลาหลังเที่ยงไม่ได้ เนยใสเนยข้นนั้นต้องเป็นเนยใสเนยข้นที่บริสุทธิ์ ไม่ใช่ชีสที่เป็นอาหารอย่างนั้น สิ่งที่ใช้ได้ทั้งในกาลทั้งในวิกาล คือ เนยใส เนยข้น น้ำมัน น้ำผึ้ง น้ำอ้อย และแม้ที่เป็นยาโดยตรงแก้ไข้ได้โดยตรงก็ใช้ได้

สรุปนิสสัย ๔

เพราะฉะนั้น คำว่านิสสัยนี้จึงหมายถึงปัจจัย ๔ นั่นแหละ แต่หมายเอาจำเพาะที่เป็นสิ่งจำเป็นจริง ๆ หรือพูดอีกอย่างหนึ่งว่าอย่างแร้นแค้นจริง ๆ อาหารก็ต้องขอเขา ที่เขาใส่บาตรนำมาฉัน ไม่ว่าดีไม่ว่าเลว เลือกไม่ได้ ผ้านุ่งห่มก็เป็นผ้าเก่า เอามาเย็บย้อมทำเป็นผ้านุ่งผ้าห่มอันเรียกว่าผ้าบังสุกุล ที่อยู่อาศัยก็โคนไม้ ยาแก้ไข้ก็ยาดองด้วยน้ำมูตรเน่า เพราะฉะนั้นจึงเรียกว่านิสสัย ให้ต่างกับคำว่าปัจจัย และก็มีความหมายทำนองเดียวกันกับนิสัยทางจิตใจ ดังที่เรียกว่านิสัยทางจิตใจนั้น ก็หมายถึงภาวะทางจิตใจที่เป็นอย่างละเอียด ที่ปรากฏอยู่ในภายในเป็นตัวนิสัย ซึ่งก็ไม่มีใครมองเห็น แต่อาการที่แสดงออกมาทางกายทางวาจานั้นส่องให้เห็นว่าภายในมีนิสัยอย่างไร นิสัยดีนิสัยเลวอย่างไร มาถึงเป็นนิสสัยที่เป็นวัตถุบำรุงกาย ก็เอาอย่างที่แร้นแค้นจำเป็นที่สุดที่ชีวิตจะพึงดำรงอยู่ได้ เพราะฉะนั้นนิสสัยทั้ง ๔ นี้ พระพุทธเจ้าจึงทรงสั่งว่าให้บอกเมื่อบวชแล้ว เพราะมีเรื่องว่ามีผู้เข้ามาขอบวช เมื่อยังไม่ได้บวช ภิกษุผู้เป็นอุปัชฌาย์อาจารย์

ก็บอก เมื่อผู้มาขอบวชรู้ว่าบวชแล้วจะเป็นอย่างไรก็ตกใจ ไม่บวช เพราะฉะนั้นจึงได้ตรัสสอนว่า ให้บอกเมื่อบวชแล้ว ว่าบวชแล้วจะต้องเป็นอยู่อย่างไร แต่ก็ทรงอนุญาตอดิเรกลาภอย่างนั้น ในบัดนี้ได้มีอดิเรกลาภมาก ดังที่ปรากฏว่าได้มีการสร้างวัดวาอารามสำหรับให้ภิกษุสงฆ์ได้อาศัย ได้มีการสร้างกันอย่างประณีตงดงามและดี ให้มีความผาสุกด้วยแรงศรัทธาของประชาชน อันจะพึงเห็นได้ว่าวัดทั้งหลายเป็นอันมากนั้นได้มีที่อยู่อาศัยสำหรับพระภิกษุสามเณรดียิ่งกว่าประชาชน ที่อยู่รอบวัดโดยมาก ยิ่งในชนบทก็ยิ่งจะเห็นได้ง่าย ประชาชนที่อยู่รอบวัดนั้นเป็นชาวนาชาวไร่ อยู่บ้านเล็ก ๆ น้อย ๆ เป็นกระต๊อบหลังคามุงจากประกอบด้วยไม้เก่า ๆ ที่ผุพังก็มี แต่ว่า วัดในหมู่บ้านนั้นแต่ละวัดได้สร้างกันอย่างดี ที่อยู่อาศัยของพระเณรก็ดี เป็นอย่างนี้โดยมาก ในเมืองไทย จนถึงทำให้ผู้ที่มิได้นับถือพุทธศาสนาหรือไม่รู้จักพุทธศาสนาในเมืองไทย ไม่เข้าใจ ว่าทำไมจึงเป็นอย่างนี้ หรือบางทีก็เห็นไปว่าพระเป็นฝ่ายที่อยู่เป็นสุขมากกว่าชาวบ้าน และ หาความไปต่าง ๆ แต่อันที่จริงนั้นเป็นความยินดีพอใจของประชาชนผู้นับถือพุทธศาสนาเอง ซึ่งการก่อสร้างวัดวานั้นโดยมากก็เกิดขึ้นจากกำลังศรัทธาของประชาชนผู้ที่เป็นชาวไร่ชาวนาเป็นต้น เหล่านี้นั่นแหละ พร้อมใจกันบริจาคคนละน้อยบ้างมากบ้างตามกำลังมาสร้างขึ้น และอาศัยความ ที่รวมกำลังกันนั้นเอง จึงทำให้สามารถสร้างวัดประกอบด้วยกุฏิวิหารที่เรียบร้อยและมีความผาสุก และผู้ที่ช่วยกันสร้างนั้นก็มีความสุข มีความเบิกบานยินดีเมื่อเห็นว่าวัดในหมู่บ้านของตนนั้น เรียบร้อยงดงาม ไม่ได้มีความนึกคิดที่จะอิจฉาริษยาพระอย่างไร หรือที่จะเห็นพระว่าเป็น อย่างไรเกี่ยวกับความเป็นอยู่นั้น ก็เช่นเดียวกับที่กล่าวมาข้างต้น ว่าผู้ที่มีศรัทธานั้นเมื่อพระ พุทธเจ้าและพระพุทธสาวกเสด็จออกบิณฑบาตก็กล่าวว่าเสด็จไปโปรดสัตว์ ก็กล่าวกันอย่างนี้ ด้วยกำลังศรัทธาที่นับถืออย่างสูงสุดนั้นเอง แต่แม้เช่นนั้นบรรดาภิกษุสามเณรทั้งหลายก็ควรจะ เป็นผู้ที่ไม่ประมาท และตั้งใจที่จะปฏิบัติตนให้ตั้งอยู่ในปาริสุทธิศีลทั้ง ๔

ปาริสุทธิศีล

ข้อที่ ๑ ปาฏิโมกขสังวรศีล ศีลคือความสำรวมระวังในพระปาฏิโมกข์ คือพระบัญญัติ ที่พระพุทธเจ้าทรงบัญญัติไว้ อันเป็นหลักใหญ่ของความประพฤติ ดังที่เรียกกันว่าศีล ๒๒๗ นั้น และตลอดถึงปฏิบัติในพระบัญญัติที่เกี่ยวกับอาจารมารยาททั้งหลาย อันเรียกว่าอภิสมาจาร

ข้อที่ ๒ อินทรียสังวรศีล ศีลคือความสำรวมอินทรีย์ อันได้แก่มีสติที่จะสำรวมระวัง ตาหูจมูกลิ้นกายและใจ ทุกขณะที่ได้เห็นรูปอะไรทางตา ได้ยินเสียงอะไรทางหู ได้ทราบกลิ่น

รสโผฏฐัพพะทางจมูกทางลิ้นทางกาย และได้รู้คิดเรื่องอะไรทางใจ มีสติสำรวมระวังจิตใจ ไม่ยึดถือสิ่งที่ตาเห็นสิ่งที่หูได้ยินเหล่านั้นเป็นต้น มาเป็นเครื่องก่อกิเลสกองราคะโทสะโมหะขึ้นในจิตใจ ให้สิ่งที่เห็นสิ่งที่ได้ยินนั้นตกอยู่แค่ตาแค่หูเป็นต้นนั้น ไม่ให้เข้ามาก่อกิเลสในใจ นี้เรียกว่าอินทรีย-สังวร

ข้อที่ ๓ อาชีวปาริสุทธิศีล ศีลคือความบริสุทธิ์แห่งอาชีพ คือการเลี้ยงชีวิต เช่นว่าปฏิบัติในนิสสัย ๔ และรับอดิเรกลาภที่เขาถวาย หรือที่ได้มาโดยชอบ โดยที่ไม่ได้ไปแสวงหาหรือได้มาโดยไม่สมควรต่าง ๆ

ข้อที่ ๔ ปัจจยปัจเวกขณศีล ศีลคือการพิจารณาปัจจัย ๔ แล้วจึงบริโภค ดังที่เราได้สวดบท ปฏิสงฺขา โย.... ในเวลาเช้า และ อชฺช มยา.... ในเวลาเย็นหรือค่ำนั้น.

๔ สิงหาคม ๒๕๒๖

ครั้งที่ ๓ ปาริสุทธิศีล ๔

พิจารณาขณะที่รับปัจจัยทั้ง ๔

จะว่าถึงปาริสุทธิศีล ๔ ที่ได้แสดงมาแล้ว ภิกษุผู้เข้ามาบวชในพระธรรมวินัยนี้พึงตั้งใจปฏิบัติให้บริสุทธิ์บริบูรณ์ และจะได้แสดงขยายความในปัจจยสันนิสิตศีลข้อที่ ๔ ศีลที่อาศัยปัจจัย อันหมายความว่าตรัสสอนให้พิจารณาปัจจัยทั้ง ๔ คือ จีวร บิณฑบาต เสนาสนะ และยาแก้ไข้ ในขณะที่รับและในขณะที่บริโภค หากว่าในขณะที่บริโภคมิได้พิจารณา ก็ให้พิจารณาเป็นส่วนอดีตในวันนั้น อันหมายความว่าพิจารณาย้อนหลังในวันนั้น ดั่งนี้ก็ใช้ได้ พิจารณาในขณะที่รับนั้น คือในขณะที่รับปัจจัยทั้ง ๔ ให้พิจารณาโดยความเป็นธาตุ หรือโดยความเป็นของปฏิกูล, พิจารณาโดยความเป็นธาตุนั้นก็คือพิจารณาโดยความว่า ปัจจัยทั้ง ๔ สักแต่ว่าเป็นธาตุ คือเป็นธาตุดินน้ำไฟลม และบุคคลผู้บริโภคปัจจัยทั้ง ๔ ก็สักแต่ว่าเป็นธาตุ ไม่ใช่สัตว์บุคคลตัวตนเราเขา พิจารณาโดยเป็นของปฏิกูลนั้นก็คือพิจารณาว่า ปัจจัยทั้ง ๔ เมื่อยังไม่มาถึงกายอันนี้ก็ยังไม่ปฏิกูล แต่เมื่อมาถึงกายอันนี้ก็เป็นของปฏิกูลไม่สะอาด ในขณะที่รับปัจจัยทั้ง ๔ ตรัสสอนให้พิจารณาดั่งนี้

พิจารณาขณะที่บริโภคปัจจัยทั้ง ๔

ในขณะที่บริโภคนั้น คือในขณะที่บริโภคปัจจัยทั้ง ๔ คือในขณะที่นุ่งห่มผ้านุ่งห่ม ฉันภัตตาหาร นั่งนอนบนที่นั่งที่นอน และฉันยาแก้ไข้ ก็ให้พิจารณาว่า นุ่งห่มผ้านุ่งห่มก็เพื่อปกปิดส่วนที่พึงละอาย ป้องกันลมแดดหนาวร้อนเหลือบยุงเป็นต้น ฉันภัตตาหารหรือฉันบิณฑบาตก็มิใช่เพื่อเล่น มิใช่เพื่อเปล่งปลั่งประเทืองผิว บริโภคก็เพื่อที่จะดำรงกายให้เป็นไปได้เพื่อสงเคราะห์พรหมจรรย์ คือประพฤติพรหมจรรย์เป็นต้น นั่งนอนบนที่นั่งที่นอนก็เพื่อป้องกันแดดลมหนาวร้อนเหลือบยุง เพื่อหลีกเร้น เป็นต้น บริโภคยาแก้ไข้ก็เพื่อระงับเวทนาที่เกิดจากอาพาธต่าง ๆ ดังนี้เป็นต้น ตามบทปฏิสังขาโยที่สวดกันในเวลาทำวัตรเช้า รวมความว่า บริโภคปัจจัยทั้ง ๓ ก็เพื่อที่จะทะนุบำรุงชีวิตร่างกายให้ดำรงอยู่ผาสุก เพื่อที่จะปฏิบัติความชอบ มิใช่เพื่อบำรุงกิเลสตัณหาเพื่อประพฤติชั่วต่าง ๆ และหากว่าในขณะที่บริโภคมิได้พิจารณา ก็ให้พิจารณาปัจจัยที่บริโภคแล้วในนั้นย้อนหลังไปว่าได้บริโภคแล้ว ก็เพื่อประโยชน์ที่ต้องการดังได้กล่าวมาข้างต้น ตามบทอัชชมยาที่สวดกันในเวลาทำวัตรเย็นหรือทำวัตรค่ำ

แสวงหาปัจจัยทั้ง ๔ โดยสมควร

ภิกษุผู้ที่ได้ปฏิบัติตามที่ได้ตรัสสอนไว้นี้ ก็ได้ชื่อว่าได้ปฏิบัติทำศีลอันอาศัยปัจจัย ๔ ข้อนี้ให้บริสุทธิ์บริบูรณ์ จะเห็นได้ว่าศีลที่เกี่ยวด้วยปัจจัยทั้ง ๔ มีอยู่ถึง ๒ ข้อ คืออาชีวปาริสุทธิศีลอันเป็นข้อที่ ๓ กับปัจจยสันนิสิตศีลอันเป็นข้อที่ ๔ อาชีวปาริสุทธิศีลนั้นก็เกี่ยวด้วยการเลี้ยงชีพ ก็คือการที่แสวงหาปัจจัยทั้ง ๔ มาบริโภคใช้สอยโดยถูกต้อง เรียกว่ามีการแสวงหาอันสมควร มิใช่การแสวงหาอันไม่สมควร เมื่อมีการแสวงหาอันสมควรก็ชื่อว่าได้ปฏิบัติในอาชีวปาริสุทธิศีลขีลข้อที่ ๓ และในขณะที่รับปัจจัยทั้ง ๔ ก็พิจารณา และในขณะที่บริโภคปัจจัยทั้ง ๔ ก็พิจารณา และแม้ว่ามิได้พิจารณาในขณะที่บริโภค พิจารณาปัจจัยทั้ง ๔ ที่บริโภคย้อนหลังไป เมื่อปฏิบัติดั่งนี้ก็ชื่อว่าได้ปฏิบัติในปัจจยสันนิสิตศีลอันเป็นข้อที่ ๔ จึงจะพึงเห็นได้ว่าเกี่ยวด้วยปัจจัยทั้ง ๔ นี้เป็นเหตุให้ภิกษุเป็นผู้ที่มีศีลบริสุทธิ์หรือมีศีลไม่บริสุทธิ์ได้ทั้ง ๒ ข้อ เพราะฉะนั้นจึงเป็นข้อที่ภิกษุทั้งหลายเห็นควรที่จะมีสติระมัดระวังในเรื่องนี้ และหากพิจารณาดูให้กว้างออกไปแล้วก็จะเห็นว่า วัตถุที่ปรากฏในพุทธศาสนาเป็นวัดวาอาราม เป็นวิหารเป็นกุฎิและทุก ๆ อย่าง ย่อมเนื่องอยู่ในปัจจัยทั้ง ๔ นี้ และในบัดนี้ปัจจัยทั้ง ๔ นี้ได้มีมากมายเป็นอติเรกลาภ ภิกษุพระเณรไม่จำเป็นที่จะต้องอาศัยนิสสัยทั้ง ๔ เท่าไรนัก เพราะว่าได้มีประชาชนผู้มีศรัทธาได้จัดถวาย จนถึงสร้างเป็นวัดวาอารามเป็นกุฏิวิหารต่าง ๆ สำหรับให้พระเณรได้อยู่ผาสุก อันเป็นส่วนเสนาสนะ และยังมีการจัดอาหารจัดผ้านุ่งห่มจัดยาแก้ไข้ตลอดจนถึงสิ่งอื่นถวายอีกมากมาย เพราะฉะนั้นถ้าหากว่าไม่หมั่นพิจารณาตามที่พระพุทธเจ้าทรงสั่งสอน ก็จะทำให้เกิดความประมาทมัวเมาเลินเล่อเผลอเพลิน และเมื่อเป็นดั่งนี้ก็เป็นเหตุให้เกิดกิเลสตัณหา แสวงหาปัจจัยลาภต่าง ๆ ในทางที่ไม่ถูกต้อง เป็นอเนสนาคือการแสวงหาอันไม่สมควร ก็เป็นอันว่าเสียปาริสุทธิศีลข้อที่ ๓ คืออาชีวปาริสุทธิ และในขณะที่รับในขณะที่บริโภค ในขณะที่บริโภคแล้ว ก็ไม่ได้พิจารณาตามที่พระพุทธเจ้าทรงสั่งสอน ทำให้จิตใจไม่สำนึกถึงประโยชน์ที่ต้องการของการที่บริโภคใช้สอยปัจจัยทั้ง ๔ ว่าเพื่ออะไร คือเพื่อดำรงกายดำรงชีวิต ดำรงกายดำรงชีวิตไว้ทำไม ก็ดำรงกายดำรงชีวิตไว้เพื่ออนุเคราะห์พรหมจรรย์ เพื่อที่จะปฏิบัติความดีความชอบ ไม่ใช่เพื่อเพิ่มกิเลสตัณหาเพื่อประพฤติความชั่วต่าง ๆ และก็จะทำให้ไม่หลงตน ทำให้ไม่ลืมนิสสัยทั้ง ๔ ที่พระพุทธเจ้าได้ทรงสั่งสอนเอาไว้ และโดยที่แท้แล้วตรัสสอนให้รู้จักสิ่งที่จำเป็นต้องการจริง ๆ สำหรับร่างกาย ซึ่งดูก็เป็นสิ่งที่แร้นแค้น

แต่อันที่จริงก็เป็นสิ่งที่ร่างกายอาศัยได้ คือนิสสัยทั้ง ๔ นั้นสำหรับบุคคลซึ่งเป็นผู้บวช ออกจากเรือนเป็นผู้ไม่มีเรือน เพราะฉะนั้นความต้องการจริง ๆ ก็คือนิสสัยทั้ง ๔ นั้นนั่นเอง ส่วนอื่น ๆ นั้นเป็นอดิเรกลาภ ไม่ควรที่จะติดในอดิเรกลาภ และมีความหลงตนมัวเมาอยู่ในอดิเรกลาภนั้น หากว่าได้ตั้งใจเพ่งพินิจในอาชีวปาริสุทธิศีลและในปัจจยสันนิสิตศีลทั้ง ๒ ข้อนี้ให้ดี และตั้งใจปฏิบัติควบคุมจิตใจแล้ว ก็จะทำให้เป็นผู้ที่รักษาใจตัวเองได้ ไม่ให้ประมาทมัวเมาเลินเล่อเผลอเพลินไปในอดิเรกลาภทั้งหลาย ไม่ให้ติดในอดิเรกลาภทั้งหลาย และจะมีความสำนึกตนอยู่ ว่าอันที่แท้แล้วสิ่งที่จำเป็นก็คือนิสสัยทั้ง ๔ ที่พระพุทธเจ้าทรงสั่งสอนไว้นั้นเอง และเมื่อเป็นดั่งนี้แล้ว แม้ว่าจะได้ปัจจัยทั้ง ๔ ดีก็ตามเลวก็ตาม ก็จะไม่ตื่นเต้นยินดี จะไม่ฟุบแฟบเสียใจ เพราะจะมีความสำนึกว่าถึงอย่างไร ๆ ก็ยังดีกว่าที่เป็นนิสสัยทั้ง ๔ อันพระพุทธเจ้าได้ทรงสั่งสอนไว้ และก็จะทำให้มีความสำนึกตน เมื่อได้รับบำรุงอดิเรกลาภดีเท่าใดก็ยิ่งที่จะตั้งใจปฏิบัติความดีความชอบให้ยิ่งขึ้นไปเท่านั้น เพราะว่าอันสิ่งที่ผู้มีศรัทธาจัดถวายนั้นเขาต้องการจะถวายแก่ภิกษุสามเณรผู้ทรงศีล ผู้ตั้งใจศึกษาปฏิบัติพระพุทธศาสนาอย่างเต็มที่ เพราะฉะนั้นเมื่อได้ใช้ปัจจัยของเขา ยิ่งเขาถวายดีเท่าไหร่ ก็ยิ่งต้องตั้งใจปฏิบัติดีเท่านั้นและก็ตั้งใจแผ่เมตตาจิตแก่ผู้ที่ถวายนั้น เมื่อเป็นดั่งนี้แล้ว ก็ตรัสสอนไว้เหมือนกัน ว่าการตอบแทนก้อนข้าวของชาวเมืองที่เขาถวายนั้นคือการตั้งใจแผ่เมตตาจิตไปให้เขา โดยตรงก็เมื่อฉันอาหารของเขาแล้วต้องตั้งใจศึกษาเล่าเรียนปฏิบัติดีปฏิบัติชอบ

การบริโภค ๔ ประการ

เพราะฉะนั้น จึงได้มีแสดงถึงการบริโภคปัจจัยทั้ง ๔ ไว้ว่ามี ๔ อย่าง คือ

หนึ่ง เถยยบริโภค แปลว่าการบริโภคของผู้ที่ทุศีล ซึ่งเป็นเหมือนอย่างว่ามาขโมยของสงฆ์ไปบริโภค ก็เพราะว่าวัดวาอารามที่สร้างขึ้น กุฏิวิหารที่สร้างขึ้น ปัจจัยทั้งหลายมีอาหารผ้านุ่งห่มยาแก้ไข้และอื่น ๆ ที่เขาถวายทั้งหมดนั้น ผู้มีศรัทธาต้องการถวายผู้ที่มีศีลตั้งใจรักษาศีล เพราะฉะนั้นเมื่อเป็นคนทุศีลคือมีศีลชั่วศีลขาดศีลด่างพร้อย ไม่ตั้งใจปฏิบัติศีลให้ดี มาครองผ้าเหลือง แล้วมาอยู่กุฏิที่เขาถวาย ฉันอาหารที่เขาถวาย อะไรเหล่านี้เป็นต้น ก็เท่ากับว่ามาขโมยของสงฆ์บริโภค จึงชื่อว่าเถยยบริโภค บริโภคโดยความเป็นขโมย หมายความว่า ผู้ทุศีลมาบริโภคใช้สอยของสงฆ์ของวัดของที่เขาถวายด้วยศรัทธา

สอง อิณบริโภค บริโภคโดยเป็นหนี้ ก็หมายความว่าถึงแม้ว่าไม่ใช่เป็นผู้ที่ทุศีลเหมือน

อย่างนั้น ปฏิบัติดีอยู่ในศีล แต่ว่าในขณะที่รับก็ดี บริโภคก็ดี บริโภคแล้วมิได้พิจารณาในสิ่งที่ไม่ได้พิจารณาในขณะที่บริโภคก็ดี ก็ชื่อว่าบริโภคโดยความเป็นหนี้ คือเหมือนอย่างว่ากู้ยืมทรัพย์สินเขามาบริโภค

สาม ทายัชบริโภค บริโภคโดยความเป็นทายาท ท่านแก้ไว้สูง ว่าเป็นการบริโภคของพระเสขะทั้ง ๗ คือพระอริยบุคคล ๗ จำพวก ตั้งแต่พระผู้ตั้งอยู่ในโสดาปัตติมรรค จนถึงพระผู้ตั้งอยู่ในอรหัตตมรรค แต่เมื่อพิจารณาดูแล้ว แม้ว่าจะยังมิใช่เป็นพระเสขะ แต่ว่าเป็นผู้ที่ตั้งใจปฏิบัติดีปฏิบัติชอบตามบทพระสังฆคุณ หรือปฏิบัติเพื่อบรรลุมรรคผลนิพพานเพื่อทำทุกข์ให้สิ้นไป ดั่งนี้ก็เป็นทายัชบริโภค บริโภคโดยความเป็นทายาทได้ คือพระเสขะดังกล่าวก็ดี สรุปเอาท่านที่ปฏิบัติดีปฏิบัติชอบ คือบวชมาแล้วก็ตั้งใจปฏิบัติดีปฏิบัติชอบ ตั้งใจศึกษาเล่าเรียนตั้งใจปฏิบัติในศีลสมาธิปัญญาหรือไตรสิกขาอยู่เพื่อความสิ้นทุกข์ตามกำลังสามารถ ก็ชื่อว่าเป็นทายาทของพระพุทธเจ้า เมื่อเป็นทายาทของพระองค์ที่เป็นสมณศากยบุตร เป็นบุตรของพระพุทธเจ้า ก็มีสิทธิที่จะบริโภคใช้สอยทรัพย์สมบัติของบิดาได้

สี่ สามิบริโภค บริโภคโดยความเป็นเจ้าของ ท่านแสดงไว้อย่างสูง ก็คือว่า การบริโภคของพระอรหันตขีณาสพผู้สิ้นอาสวะแล้ว การบริโภคปัจจัยทั้ง ๔ ที่เขานำมาถวายนั้นเป็นการบริโภคอย่างเป็นเจ้าของโดยแท้ เพราะท่านเป็นผู้ที่บริสุทธิ์ด้วยประการทั้งปวง

ท่านแสดงการบริโภคไว้ ๔ ประการดั่งนี้ ก็เพื่อเป็นเครื่องเตือนใจของพระเณรทั้งหลายให้มีความสำนึกรู้อยู่ เพื่อจะได้ตั้งใจปฏิบัติดีปฏิบัติชอบ และในขณะที่บริโภคก็ให้พิจารณาตามที่พระพุทธเจ้าทรงสั่งสอน ไม่ได้พิจารณาในขณะนั้นก็ให้พิจารณาย้อนหลัง คือพิจารณาถึงสิ่งที่ได้บริโภคไปแล้ว รวมความก็เป็นอย่างเดียวกัน

ศีลทั้ง ๔ ข้อนี้ ปาฏิโมกขสังวรศีล ศีลคือความสำรวมในพระปาฏิโมกข์ สำเร็จได้ด้วยศรัทธาคือความเชื่อพึ่ง อินทรียสังวร ความสำรวมอินทรีย์ สำเร็จได้ด้วยสติ คือความระลึกรู้ อาชีวปาริสุทธิ สำเร็จได้ด้วยความเพียร ส่วนข้อ ๔ ปัจจยสันนิสิตศีล ศีลที่อาศัยปัจจัยสำเร็จได้ด้วยปัญญาพิจารณา และสำหรับปาฏิโมกขสังวรศีลนั้น หากว่าจะมีการล่วงละเมิด เมื่อแสดงอาบัติ กระทำคืนอาบัติ หรือว่าอยู่กรรม ในเมื่ออาบัติที่ล่วงละเมิดนั้นไม่เป็นอันติมะ ถึงที่สุดแล้ว ก็กลับบริสุทธิ์ได้ เพราะฉะนั้นจึงเป็นเทสนาสุทธิ บริสุทธิ์ได้ด้วยการแสดง ต้องอาบัติอะไรก็ไม่ปกปิดเอาไว้ แสดงเสียตามพระวินัยบัญญัติ อินทรียสังวร ความสำรวมอินทรีย์นั้น ก็อาจจะมีความบกพร่องบ้าง แต่แม้เช่นนั้นก็ให้ตั้งสติสำรวมขึ้นใหม่ เพราะฉะนั้น

จึงเป็นศีลที่บริสุทธิ์ได้ด้วยสังวรคือความสังวร เรียกว่าสังวรสุทธิ ส่วนอาชีวปาริสุทธิ การเลี้ยงชีพที่บริสุทธิ์อันเป็นข้อที่ ๓ นั้น บริสุทธิ์ได้ด้วยการแสวงหา คือการแสวงหาที่เป็นเทศนา การแสวงหาที่เป็นไปโดยชอบ ส่วนข้อที่ ๔ ศีลข้อที่อาศัยปัจจัยนั้น บริสุทธิ์ได้ด้วยการพิจารณา เพราะฉะนั้นเมื่อได้ปฏิบัติตามหลักเหล่านี้ เมื่อต้องอาบัติอะไรบ้างก็แสดงเสีย และเมื่อหย่อนสังวรอินทรีย์ไปบ้างก็ให้กลับตั้งสังวร คือตั้งสติสำรวมระวังขึ้นใหม่ และเกี่ยวแก่ปัจจัยทั้ง ๔ ก็ให้แสวงหาในทางที่ชอบ และปัจจัยทั้ง ๔ ก็ให้พิจารณาตามที่พระพุทธเจ้าทรงสั่งสอนไว้ เมื่อเป็นดั่งนี้ก็จะทำให้การปฏิบัติถูกต้อง เป็นปาริสุทธิศีล คือศีลบริสุทธิ์ทั้ง ๔ ข้อ เมื่อตั้งใจปฏิบัติอยู่ดั่งนี้แล้ว ก็ได้ชื่อว่าทำการบวชให้เป็นบุญเป็นกุศล.

๕ สิงหาคม ๒๕๒๖

ครั้งที่ ๔ ลักษณะพุทธศาสนา

จะแสดงลักษณะพุทธศาสนา อันเกิดจากความศึกษาปฏิบัติเพ่งพิจารณา หากจะมีปัญหาถามว่าศึกษาพุทธศาสนาเพื่ออะไร ผู้ตอบก็คงจะได้ตอบต่าง ๆ กันตามที่แต่ละบุคคลได้ศึกษาปฏิบัติพินิจพิจารณา และการตอบนั้นอาจจะอ้างข้อธรรมข้อใดข้อหนึ่งหรือหมวดใดหมวดหนึ่งก็ได้ อาจจะพินิจพิจารณาประมวลความเอาเองก็ได้ ได้มีคำตอบอันหนึ่งซึ่งจะนำมาแสดงในวันนี้ อันเป็นคำตอบของผู้ที่ได้ศึกษาปฏิบัติพินิจพิจารณาพุทธศาสนามาเป็นอย่างดียิ่ง ท่านได้ให้คำตอบไว้ว่า ศึกษาพุทธศาสนาเพื่อความจริง ความดี และความงาม จึงจะได้อธิบายไปตามความสำนึกพิจารณาว่า

๑. สัจจะ – ความจริง

ข้อแรกเพื่อความจริงนั้น ก็เพื่อให้รู้ความจริงตามที่พระพุทธเจ้าทรงสั่งสอน เพราะว่าคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าที่เป็นหลักสูตรแห่งการศึกษานักธรรม หรือธรรมศึกษาก็ดี เป็นคำแสดงเทศน์ต่าง ๆ บรรยายต่าง ๆ ก็ดี หรือจะรวมเข้าทั้งหมดเป็นพระวินัยพระสูตรพระอภิธรรม อันเป็นคัมภีร์พระไตรปิฎกทั้งสิ้นก็ดี ที่พระพุทธเจ้าทรงสั่งสอนไว้ ก็ล้วนเป็นความจริงแต่ละข้อที่ควรศึกษาให้มีความรู้ และควรทรงจำควรพิจารณาให้เข้าใจ เพื่อให้เห็นความจริงตามที่ทรงสั่งสอนนั้น หรือแม้ว่าจะคิดค้านก็ต้องคิดพินิจพิจารณาแก้ แล้วก็จะพบความจริง

อันธรรมที่แสดงความจริงของทุก ๆ ข้อ หากพิจารณาแล้วก็จะเห็นไปโดยลำดับ ว่าไม่มีใครจะแสดงได้จริงเหมือนพระพุทธเจ้าในทางทั้งหลาย เช่นว่าผู้ที่ศึกษาธรรมวิภาคในนวโกวาทตั้งแต่ทุกะหมวด ๒ หมวด ๒ คู่แรก ก็ธรรมมีอุปการะมาก ๒ อย่าง สติ ความระลึกได้ และสัมปชัญญะ ความรู้ตัว และต่อ ๆ ไป เมื่อฟังเผิน ๆ ก็จะไม่รู้สึกซาบซึ้งเท่าไรนัก แต่ถ้าหากว่าพินิจพิจารณาให้รู้จักว่าสติเป็นอย่างไร สัมปชัญญะเป็นอย่างไร มีอุปการะมากอย่างไร ยิ่งเข้าใจก็จะยิ่งเห็นความจริง และธรรมอื่น ๆ ทุกข้อก็เช่นเดียวกัน เมื่อยิ่งศึกษาคือฟังอ่านทรงจำพิจารณาให้เข้าใจ ก็จะยิ่งซาบซึ้ง เพราะจะยิ่งเข้าใจและได้เห็นความจริงในทุก ๆ ข้อ อันจะพึงค้านตามเหตุผลมิได้ เพราะฉะนั้นยิ่งศึกษาดังกล่าวก็ยิ่งจะพบความจริงตามเหตุและผล จะพบเหตุและผลตามความเป็นจริง ซึ่งล้วนแต่เป็นเหตุผลในด้านชีวิต ในด้านพฤติกรรม คือการปฏิบัติของตนเองของแต่ละคน ตลอดจนถึงความจริงตามเหตุและผลของจิตใจ ของเจตนา

ของกรรม ที่ประกอบกระทำทางกายทางวาจาทางใจของตนเอง และในด้านอื่น ๆ และเมื่อรวมเข้าโดยเหตุผลในทางกรรม คือการที่กระทำทางกายทางวาจาทางใจของตนที่พระพุทธเจ้าได้ทรงสั่งสอนเอาไว้ ว่าทำกรรมดีได้รับผลดี ทำกรรมชั่วได้รับผลชั่ว ซึ่งฟังดูทีแรกก็รู้สึกว่าผิวเผินไม่ค่อยจะรู้สึกรับรองเท่าไรนัก หรืออาจจะรู้สึกคัดค้าน แต่หากว่าได้ตั้งใจพินิจพิจารณายิ่ง ๆ ขึ้นไปแล้ว เมื่อยิ่งเข้าใจก็ยิ่งจะได้พบความจริง ว่าที่ตรัสสอนไว้นั้นเป็นจริงตามเหตุและผล กรรมเป็นเหตุ ผลดีหรือผลชั่วที่ได้รับเป็นผล ตลอดจนถึงความจริงที่เป็นอริยสัจ คือที่มิใช่สามัญสัจจะ ความจริงที่เป็นสามัญทั่วไป แต่เป็นความจริงที่ละเอียดสุขุมยิ่งขึ้นไปกว่านั้น ซึ่งเป็นความจริงที่พระพุทธเจ้าได้ตรัสรู้ดังที่ได้แสดงไว้ในปฐมเทศนา ว่าพระองค์ได้ตรัสรู้อริยสัจทั้ง ๔ คือทุกข์ เหตุเกิดทุกข์ ความดับทุกข์ ทางปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ เมื่อได้ยิ่งพินิจพิจารณาให้มีความเข้าใจ ก็ยิ่งจะเห็นความจริง เพราะฉะนั้นประการแรกของผู้ศึกษาพุทธ-ศาสนาจึงเพื่อจะรู้ความจริง เพื่อจะจับความจริงให้ได้ คือเพื่อความจริง ความจริงที่จับได้หรือที่รู้นี้ มิใช่หมายความว่าเป็นเพียงการฟังการอ่านและความจำ แต่หมายความว่าต้องพินิจพิจารณาให้เข้าใจ เมื่อเข้าใจก็จะเห็นจริง จึงต้องการให้รู้จริงให้เห็นจริงแม้แต่ในข้อใดข้อหนึ่ง อันนี้เป็นหลักกำหนดให้รู้จักลักษณะพุทธศาสนาประการแรกของผู้มุ่งศึกษาพุทธศาสนา จะเป็นพระเก่าพระใหม่ จะเป็นเณรเป็นอุบาสกอุบาสิกาก็ตาม ประการแรกนั้นต้องให้พบความจริงให้เห็นจริง ให้รู้จริง ให้ได้จริง แม้ในธรรมข้อใดข้อหนึ่ง ซึ่งในข้อนี้ผู้ศึกษาจะต้องทำใจเป็นกลาง คือยังไม่คิดที่จะคัดค้าน ยังไม่คิดที่จะรับ แต่ว่าตั้งใจฟังตั้งใจอ่านตั้งใจที่จะทรงจำแล้วก็ตั้งใจพิจารณาไปตามเหตุและผล ให้เข้าใจถูกต้อง และเมื่อได้ความเข้าใจถูกต้องแล้วก็จะเห็นจริง จะพบความจริงแม้ในข้อใดข้อหนึ่ง เช่นแม้ในข้อทุกะหมวด ๒ ที่ยกมานั้น ให้เข้าใจจริง ๆ ว่าสติเป็นอย่างไร สัมปชัญญะเป็นอย่างไร อุปการะมากอย่างไร ให้เห็นจริงให้เข้าใจจริงแม้ในข้อใดข้อหนึ่ง ก็จะได้พบลักษณะพุทธศาสนาประการแรก

๒. ความดี

มาถึงข้อที่ ๒ ความดี นี้เป็นข้อสำคัญ ความดีนั้นเป็นคำที่ทุกคนก็ได้ยินกันมาและก็น่าจะมีความเข้าใจพอสมควร อย่างน้อยก็จะต้องเข้าใจว่าความดีนั้นตรงกันข้ามกับความชั่วและอะไรเป็นความดีอะไรเป็นความชั่วก็ได้ฟังอบรมกันมา ตั้งแต่จากบิดามารดาครูบาอาจารย์ มาจนถึงจากพระพุทธเจ้า คือที่พระเทศน์พระสอนต่าง ๆ และความดีความชั่วนี้ก็รู้กันอยู่ ว่าเกิดจาก

ความประพฤติของบุคคลทุก ๆ คนนี้เอง ความดีก็เกิดจากทำดี ความชั่วก็เกิดจากทำชั่ว เมื่อทำดีก็ได้ความดี ทำชั่วก็ได้ความชั่ว เพราะฉะนั้นประการต่อมาจากข้อ ๑ คือความจริง จึงมาถึงความดี ที่เมื่อได้ศึกษาให้รู้จักความจริงแล้ว ก็ต้องศึกษาให้รู้จักความดีอันตรงกันข้ามกับความชั่ว ความดีอันตรงกันข้ามกับความชั่วนี้ก็สืบเนื่องมาจากความจริงข้อแรกนั่นแหละ เพราะเป็นข้อที่พุทธศาสนาได้สอนไว้ทั้งนั้น ว่าอะไรเป็นความดีอะไรเป็นความชั่ว เพราะฉะนั้นเมื่อได้ศึกษาให้ได้รู้จักความจริง กล่าวจำเพาะที่สัมพันธ์กับความดีความชั่ว ก็คือความจริงของความดีและความจริงของความชั่ว พูดสั้น ๆ ก็คือให้รู้จักว่าอะไรเป็นความดีจริงอะไรเป็นความชั่วจริง เพราะฉะนั้นจึงมาถึงว่าจะต้องปฏิบัติละความชั่ว กระทำความดี ต้องทำความเข้าใจในความดี ว่าคือคุณที่เกื้อกูลตนเองและผู้อื่นให้เป็นสุขต่าง ๆ ให้ได้รับสุขประโยชน์ต่าง ๆ ความชั่วก็คือโทษที่ทำให้ตนเองและผู้อื่นได้รับทุกข์โทษต่าง ๆ ความชั่วเป็นข้อที่ควรละ ความดีเป็นข้อที่ความกระทำ เพราะฉะนั้นจึงต้องปฏิบัติละชั่วทำดี จับความดีให้ได้ แต่การจับความดีให้ได้นี้ต้องหมายถึงว่าทำดี อันที่จริงละชั่วก็นับว่าเป็นดีอย่างหนึ่ง แต่ว่าจะต้องทำดีที่เป็นคุณเกื้อกูลยิ่งขึ้นไปอีก ยกตัวอย่างง่าย ๆ เช่นว่า การฆ่า การทำร้ายร่างกาย การเบียดเบียนเขาให้เป็นทุกข์เดือดร้อน เบียดเบียนชีวิต เบียดเบียนร่างกาย นั่นเป็นชั่ว ก็ละชั่ว คือแปลว่าเว้นจากการที่จะเบียดเบียนทำร้ายชีวิตร่างกายของใคร เมตตาความมีจิตปรารถนาให้เป็นสุข และความประพฤติที่เกื้อกูลอนุเคราะห์ต่าง ๆ แก่เขา คือแก่บุคคลและสัตว์นั้น ๆ เพื่อให้ดำรงชีวิตร่างกายอยู่อย่างเป็นสุข เป็นความดี เพราะฉะนั้นจึงต้องศึกษาให้รู้จักความดีอันตรงกันข้ามกับความชั่ว สืบเนื่องมาจากความจริง คือตั้งต้นจากศึกษาว่าอะไรดีจริงอะไรชั่วจริง แล้วก็ตั้งใจละชั่วทำดีจริง ต้องจับเอาความดีให้ได้ ในวันหนึ่ง ๆ ก็ต้องพิจารณาตัวเอง ว่าเราได้ละความชั่วทำความดีอะไรบ้าง หรือแม้ว่าได้ทำความชั่วอะไรบ้างทำความดีอะไรบ้างก็ให้รู้ แล้วก็ตั้งใจละไม่ทำความชั่วอีกต่อไป ฝึกตัวอยู่เสมอดั่งนี้ หัดให้ละชั่วทำดีอยู่เสมอ ให้รู้จักความดี ให้รู้จักความชั่ว ให้รู้จักละชั่ว ให้รู้จักทำดีในด้านต่าง ๆ ทั้งทางกายทั้งทางวาจาทั้งทางใจ นี้เป็นข้อที่ ๒ คือความดี

๓. ความงาม

จึงมาถึงข้อที่ ๓ คือความงาม อันความงามนี้เป็นข้อที่ละเอียดอ่อนสักหน่อยหนึ่ง แต่ว่าถ้าทำความเข้าใจให้ดีแล้ว จะเห็นว่าเป็นข้อสำคัญไม่ยิ่งหย่อนกว่าข้อความจริง และข้อความดี

อันสิ่งที่งามซึ่งเป็นวัตถุย่อมเป็นที่พอใจของชาวโลกทั้งหลายของคนทั้งหลาย เพราะฉะนั้นจึงพอใจที่จะตกแต่งร่างกายกันให้สวยงาม พอใจที่จะหาเครื่องประดับที่สวยงามมีค่ามาตกแต่งบ้านเมืองก็ต้องการที่จะปลูกสร้างกันให้สวยงามเรียบร้อย และอันความสวยงามหรือเรียกสั้น ๆ ว่าความงามนี้ก็มิใช่หมายถึงเครื่องตกแต่งมีค่าเท่านั้น แต่ย่อมหมายความถึงความเป็นระเบียบเรียบร้อยต่าง ๆ รวมอยู่ด้วย เช่นการจะตั้งวางสิ่งของในห้องในหับก็ตั้งวางให้เป็นระเบียบเรียบร้อย การที่จะนุ่งจะห่มก็ให้เป็นระเบียบเรียบร้อย การที่จะลุกนอนก็ให้เป็นระเบียบเรียบร้อย วาจาที่พูดก็ให้เป็นระเบียบเรียบร้อย เหล่านี้เป็นความงามทั้งนั้น แม้สิ่งที่เรียกว่าศิลปะ วิธีที่จะทำให้เป็นระเบียบเรียบร้อยเรียกว่าเป็นความงามอย่างหนึ่งนั้นก็เป็นศิลปะอย่างหนึ่ง ดังเช่นพระพุทธเจ้าได้ตรัสสั่งพระอานนท์ให้ทำแบบอย่างจีวรสำหรับพระห่ม โดยที่เดิมนั้นพระองค์ได้ทรงบัญญัติให้ตัดผ้าเป็นชิ้น ๆ มาเย็บต่อกันเข้า คล้ายผ้าผืนเดียว ถ้าใช้ผ้าผืนเดียวมักจะถูกขโมย เพราะว่าเขามักจะขโมยไปตัดเป็นเสื้อผ้าสำหรับสวมของเขาได้ หรือเอาไปนุ่งห่มได้ทั้งที่เป็นผืนอย่างนั้น เปลี่ยนสีเสียใหม่ หรือซักสีที่เป็นผ้ากาสายะหรือกาสาวะผ้าย้อมน้ำฝาดออกเสีย เพราะฉะนั้นจึงได้โปรดให้ใช้ผ้าตัดเป็นชิ้น ๆ เอามาเย็บต่อกันเข้าเพื่อกันขโมย ถ้าขโมยเอาไปก็เอาไปใช้นุ่งห่มไม่ได้ แต่ในขณะเดียวกันก็ต้องการให้เกิดความเป็นระเบียบเรียบร้อย ท่านพระอานนท์จึงได้คิดแบบจีวรขึ้นแบบคันนาของชาวมคธ ซึ่งเมื่อเขาทำนาเขาก็ทำเป็นคันนา เป็นกระทงเล็กเป็นกระทงใหญ่ จึงมาออกแบบตัดเป็นแบบจีวรเป็นกระทง ๆ เป็นกระทงเล็กกระทงใหญ่อย่างเป็นระเบียบเรียบร้อย มิได้นำเอามาตัดเป็นชิ้นเล็กชิ้นน้อย แล้วเอามาเย็บต่อกันเข้าอย่างไม่มีระเบียบ แต่ว่าทำอย่างมีระเบียบก็ดูเป็นของงาม คืองามด้วยความมีระเบียบเรียบร้อย พระพุทธเจ้าจึงได้ตรัสสรรเสริญพระอานนท์ ว่าเป็นผู้ที่มีศิลปะ ดั่งนี้ก็เป็นความงาม

แม้ที่พระพุทธเจ้าทรงบัญญัติพระวินัยขึ้นนั้นก็เป็นความงามเหมือนกัน เพราะเมื่อภิกษุผู้อยู่รวมกันเป็นหมู่ได้มีความประพฤติปฏิบัติเรียบร้อยอยู่ในระเบียบอันเดียวกัน และเป็นระเบียบที่ดี ก็ดูเป็นหมู่ที่เรียบร้อยงดงามน่าเลื่อมใส นี่ก็เป็นความงาม เพราะฉะนั้นคำว่า ความงามนั้นจึงกินความกว้าง มิได้หมายถึงว่าตกแต่งให้สวยสดงดงามดั่งแต่งร่างกายด้วยเสื้อผ้าด้วยเครื่องประดับอันมีค่าต่าง ๆ ที่สวยงาม บางทีเราก็เรียกกันว่านั่นเป็นความสวย แต่ความงามนั้นมีความลึกซึ้งกว่า และแม้ในทางพุทธศาสนาก็ต้องทำความงาม เพราะฉะนั้นในข้อว่าความงามนี้ จึงมีความหมายถึงว่าความนิยมชมชอบ หรือว่าเป็นสิ่งหรือเป็นข้อที่พึงนิยมชมชอบ พึง

พอใจชอบใจ พึงเลื่อมใส และก็มีความหมายสืบเนื่องมาจากความดี ก็คือนิยมชมชอบในความดี เห็นความดีว่าเป็นของงามทำให้เป็นสุข ใจเห็นว่างามนิยมชมชอบ เพราะฉะนั้นจึงได้มีพุทธศาสนสุภาษิตที่แสดงว่า ศีลเป็นอาภรณ์ที่ประเสริฐสุด ผู้ที่ได้เห็นงามในศีล ว่าศีลเหมือนอย่างเป็นอาภรณ์เครื่องประดับอันประเสริฐสุด ชื่อว่าเป็นผู้ที่เข้าถึงศีลจริง ๆ ทำให้พอใจที่จะปฏิบัติอยู่ในศีลเป็นประจำขาดไม่ได้ และมีความสุขที่จะอยู่กับศีล อันนี้สำคัญ คนโดยมากนั้นรู้จักความดีกันอยู่ รู้จักความชั่วกันอยู่ แต่ว่าไม่เห็นงามในความดี แต่ไปเห็นงามในความชั่ว จึงละชั่วทำดีไม่ได้ถนัด ต่อเมื่อเห็นสกปรกในความชั่ว และเห็นงามในความดี จึงจะทำให้ปฏิบัติความดีกันยิ่งขึ้น พอใจที่จะอยู่กับความดี อันนี้สำคัญ

เพราะฉะนั้นต้องเข้าให้ถึงความงามของพุทธศาสนา คือข้อที่ ๓ นี้ จึงจะน้อมใจให้ละชั่วทำดีเห็นงามในความดี และปฏิบัติในความดี เพราะฉะนั้นจึงได้มีหมวดธรรมอันส่องให้เห็นความงามในพุทธศาสนาอยู่มาก ตั้งต้นแต่พระรัตนตรัย รัตนะก็คือแก้วรัตนะ เป็นสิ่งที่งดงามเป็นสิ่งที่มีค่ามาก เพราะฉะนั้นพูดกันเรื่อย ๆ ว่าพระไตรรัตน์หรือพระรัตนตรัย แต่ว่าใจไม่ถึงฟังดูก็เผิน ๆ แต่ถ้าใจถึงแล้ว ก็จะเห็นพระพุทธเจ้างาม พระธรรมงาม พระสงฆ์งาม อันแสดงถึงความที่มีศรัทธา ความเชื่อ ปสาทะ ความเลื่อมใส ตลอดถึงปัญญาในพระพุทธคุณพระธรรมคุณพระสังฆคุณที่ซาบซึ้ง จนถึงนิยมชมชอบอย่างสูง ยกย่องขึ้นเป็นของสุดงาม คือเป็นรัตนะอันเป็นของมีค่ายิ่ง ในทุกะหมวด ๒ ก็มีธรรมที่ทำให้งาม ๒ อย่าง ขันติ โสรัจจะ ต้องเห็นว่าขันติงาม โสรัจจะงาม จึงจะน้อมใจปฏิบัติในขันติโสรัจจะ และจะทำให้ทิ้งขันติทิ้งโสรัจจะไม่ได้ ปล่อยตัวเองไปกระโดดโลดเต้นด้วยอำนาจของโลภะโทสะโมหะไม่ได้ ไม่งาม ต้องอดทนเอาไว้ สงบเสงี่ยมเอาไว้ เพราะนี่งามกว่า เพราะเป็นสิ่งที่งามจริง ๆ ธรรมที่สูงกว่านั้นก็เช่นว่าโพชฌงค์ ๗ ก็มียกย่องเรียกเป็นรัตนะทั้ง ๗ เหมือนกัน สติสัมโพชฌังครัตนะ เป็นต้นก็แปลว่าจิตใจถึงงาม หรือเช่นที่สวดสรรเสริญว่า พระธรรมงามในเบื้องต้น งามในท่ามกลางงามในที่สุด ใจต้องถึงพระธรรม เมื่อใจถึงพระธรรมจะไม่เบื่อที่จะฟังธรรม ไม่เบื่อที่จะปฏิบัติธรรม ธรรมจะเป็นสิ่งที่งดงามที่ไพเราะ อยากที่จะฟังอยากที่จะอ่าน ได้ฟังธรรมได้อ่านธรรมแล้วมีความเพลิดเพลินมีความสุข นี่แปลว่าใจถึงเห็นงามในพระธรรม งามในเบื้องต้น งามในท่ามกลาง งามในที่สุด และพอใจที่จะปฏิบัติธรรมเห็นงามในการปฏิบัติธรรม

เพราะฉะนั้นต้องศึกษาให้รู้จักความจริง รู้จักความดี รู้จักความงามอันเป็นข้อที่ ๓ จึงจะถึงพุทธศาสนาดังที่กล่าวมาโดยย่อ.

๖ สิงหาคม ๒๕๒๖

ครั้งที่ ๕ ลักษณะพุทธศาสนา (ต่อ)

จะแสดงลักษณะพุทธศาสนา พุทธศาสนานั้นเป็นศาสนาที่บังเกิดขึ้นเมื่อ ๒๕๐๐ ปีเศษ และก็ได้บังเกิดขึ้นหลังจากที่ได้มีศาสนาอื่น ๆ สั่งสอนมาแล้ว เช่นศาสนาพราหมณ์ ซึ่งบัดนี้มักจะเรียกกันว่าฮินดู และหลังจากพุทธศาสนาบังเกิดขึ้น ก็ได้มีศาสนาต่าง ๆ บังเกิดตามขึ้นในภายหลังอีกหลายศาสนา เช่นศาสนาคริสต์ ศาสนาอิสลาม และยังมีลัทธิคำสอนต่าง ๆ ของบุคคลซึ่งเป็นที่นับถือกัน ในเมืองจีนก็เช่นขงจื๊อเป็นต้น และในประเทศอื่นก็ยังมีอีก ซึ่งไม่ถึงกับเป็นศาสนา เพราะฉะนั้นจึงมีคำสั่งสอนของศาสนาต่าง ๆ ในโลก ซึ่งมักจะแตกต่างกัน แม้ว่าในด้านสอนให้ทำดีทำชั่วทั่ว ๆ ไป คือสอนให้รู้จักความดีความชั่ว รู้จักการทำดีทำชั่วทั่วไป คือให้ละชั่วทำดี อะไรเป็นดีอะไรเป็นชั่ว ก็ยังมีแสดงต่าง ๆ กัน และนอกจากนี้ก็ยังมีแสดงถึงอดีตถึงอนาคตและปัจจุบันต่าง ๆ กันอีก เมื่อมาพิจารณาดูในแง่ของสัจจะคือความจริง เมื่อเป็นสิ่งเดียวกัน แต่ว่าแสดงถึงสิ่งนั้น ๆ ต่างกัน ก็น่าจะคิดว่าความจริงเป็นอย่างไร เพราะว่าความจริงนั้นถ้าเป็นสิ่งเดียว ก็ควรจะเป็นความจริงแต่เพียงสิ่งเดียว คือมีความจริงเพียงอย่างเดียวในสิ่งนั้น ฉะนั้นจึงจะต้องมีแสดงผิดแสดงถูก ใครจะแสดงผิดใครจะแสดงถูก เมื่อเป็นเรื่องอดีตเป็นเรื่องอนาคต ก็เป็นเรื่องที่เมื่อต่างมีความเชื่อถือกันหลายฝ่าย การจะกล่าวหักล้างกันลงไปว่าใครผิดใครถูก แม้ว่าจะมีใครรู้จริงและกล่าวได้ก็ตาม ก็ย่อมเป็นที่ตั้งแห่งความทะเลาะวิวาทบาดหมางกัน แม้ที่เป็นปัจจุบันเองที่แสดงต่างกันก็เช่นเดียวกัน แต่ว่าที่เป็นปัจจุบันนั้น ทุกคนสามารถที่จะรู้ได้ถ้าสิ่งนั้นอยู่ในวิสัยของปัญญาที่จะพึงรู้ได้ ถ้าเป็นปัจจุบันที่พ้นวิสัยของปัญญาที่จะพึงรู้ได้ ผู้ที่อ่อนปัญญานั้นก็จะรู้ไม่ได้ ฉะนั้นจึงควรจะทราบถึงลักษณะของพุทธศาสนาว่าแสดงอย่างไรในท่ามกลางของสิ่งที่เป็นปัญหาเหล่านี้

ไม่ทรงพยากรณ์ปัญหาโลกแตก

เพราะฉะนั้นจึงได้มีปัญหาอยู่ ๒ อย่าง อย่างหนึ่งคือปัญหาที่พระพุทธเจ้าไม่ทรงพยากรณ์ คือไม่ตรัสตอบแก้ อีกอย่างหนึ่งคือปัญหาที่พระพุทธเจ้าทรงพยากรณ์ คือตรัสตอบแก้ ปัญหาที่พระพุทธเจ้าไม่ทรงพยากรณ์นั้น คือเป็นปัญหาที่ถกเถียงกันในครั้งพุทธกาลที่มีอยู่ ๑๐ ข้อ ที่มักจะยกขึ้นอ้างถึงในพระสูตรทั้งหลาย ปัญหา ๑๐ ข้อเหล่านี้คือ โลกเที่ยง โลกไม่เที่ยง โลกมีที่สุด โลกไม่มีที่สุด ชีวะก็อันนั้น สรีระก็อันนั้น ชีวะเป็นอย่างอื่น สรีระเป็นอย่างอื่น ถัดจากตายไปตถาคตมีอยู่ ถัดจากตายไปตถาคตไม่มี ถัดจากตายไปตถาคต

มีด้วยไม่มีด้วย ถัดจากตายไปตถาคตมีก็ไม่ใช่ไม่มีก็ไม่ใช่ ปัญหาเหล่านี้ได้มีผู้มากราบทูลถามพระพุทธเจ้า พระพุทธเจ้าไม่ตรัสพยากรณ์ คือไม่ตรัสตอบแก้ในปัญหาที่พระพุทธเจ้าไม่ทรงพยากรณ์ทั้ง ๑๐ ประการนี้ พิจารณาดูความก็จะเห็นได้ ว่าเป็นปัญหาที่เกี่ยวกับโลก โลกเที่ยง โลกไม่เที่ยง โลกมีที่สุด โลกไม่มีที่สุด คือโลกนี้ยั่งยืนอยู่ตลอดไปหรือไม่ยั่งยืนอยู่ตลอดไป มีที่สุดหรือไม่มีที่สุด ก็สืบมาจากยั่งยืนหรือไม่ยั่งยืนดังกล่าวนั้น ซึ่งได้มีอาจารย์หรือมีศาสดาแสดงไว้ต่าง ๆ กัน ดั่งในศาสนาที่บังเกิดขึ้นภายหลังพุทธกาลก็ดี ก่อนพุทธกาลก็ดี ได้มีแสดงถึงผู้สร้างโลก พราหมณ์หรือฮินดูก็มีแสดงถึงผู้สร้างโลก ศาสนาที่มีในภายหลังก็มีแสดงถึงผู้สร้างโลกก็เป็นปัญหาเค้าเดียวกัน เรื่องชีวะกับเรื่องสรีระก็เหมือนกัน ชีวะนั้นก็คือความเป็นอยู่หรือตัวชีวิต สรีระนั้นก็คือร่างกาย ตัวชีวะหรือชีวิตหรือตัวร่างกายนั้นเป็นอันเดียวกันหรือว่าแยกกันอย่างไร ถ้าหากว่าชีวะหรือสรีระเป็นอย่างเดียวกัน สรีระแตกสลายคือตาย ชีวะก็จะต้องดับ ถ้าหากว่าแยกกัน สรีระแตกสลาย ชีวะก็อาจจะไม่ดับ และชีวะหรือชีวิตนี้ก็รวมถึงอัตตาหรืออัตมัน อันเป็นปัญหาที่เกี่ยวพันไปถึงตายเกิดตายสูญ

คราวนี้มาถึงปัญหาของตถาคต ตถาคตนั้นที่ใช้ทั่วไปก็หมายถึงพระพุทธเจ้าเอง ซึ่งตรัสเรียกพระองค์เองว่าตถาคต ถ้าหมายถึงองค์พระพุทธเจ้าเองก็มีปัญหา ว่าถัดจากที่ตายไปคือดับขันธ์องค์ตถาคตมีหรือไม่มี หรือทั้งมีทั้งไม่มี หรือว่ามีก็ไม่ใช่ไม่มีก็ไม่ใช่ อีกอย่างหนึ่งตถาคตพระอาจารย์แสดงว่าหมายถึงสัตว์ ดังที่เราเรียกว่าสัตวโลกหรือหมู่สัตว์ และคำว่าสัตว์นี้ก็มิได้หมายความว่าสัตว์เดียรัจฉานดังที่เราเรียกกันเท่านั้น แต่ว่าครอบหมดทั้งมนุษย์ทั้งเดียรัจฉานทั้งเทพดามารพรหมทั้งหมด หรือแม้ว่าสัตว์นรกเปรตอสุรกายทั้งหมด ซึ่งยังมีความติดพันเกี่ยวข้องอยู่กับโลกก็ชื่อว่าสัตว์ทั้งหมด สิ่งที่เรียกว่าสัตว์นี้ถัดจากตายไปจะมีหรือไม่มี หรือว่าทั้งมีทั้งไม่มี หรือว่ามีก็ไม่ใช่ไม่มีก็ไม่ใช่ ก็เป็นปัญหาที่พูดถกเถียงกัน ได้มีผู้มากราบทูลถามถึงปัญหาเหล่านี้ พระองค์ไม่ตรัสพยากรณ์ และก็ได้มีภิกษุรูปหนึ่งชื่อว่ามาลุงกยะได้คิดว่า ข้อที่พระพุทธเจ้าไม่ตรัสพยากรณ์ปัญหาเหล่านี้ตนเองไม่พอใจ ฉะนั้นก็คิดจะเข้าไปเฝ้ากราบทูลถามและคิดว่าถ้าตรัสพยากรณ์ตนก็จะบวชอยู่ต่อไป ถ้าไม่ตรัสพยากรณ์ก็จะลาสิกขา ท่านมาลุงกยะจึงได้เข้าไปเฝ้าและได้กราบทูลถามปัญหาเหล่านี้ และก็ได้กราบทูลว่า ขอให้พระองค์ตรัสตอบถ้าทรงทราบก็ให้ตรัสตอบแก้ ถ้าไม่ทรงทราบก็ให้ตรัสบอกตรง ๆ ว่าไม่ทรงรู้ ไม่ทรงเห็น ถ้าไม่ตรัสตอบแก้อย่างใดอย่างหนึ่งก็จะลาสิกขาคือสึกไป พระพุทธเจ้าจึงตรัสว่า พระองค์มิได้ทรง

ชักชวนให้ท่านมาลุงกยะเข้ามาบวช ว่าถ้าเข้ามาบวชแล้วจะตรัสพยากรณ์ปัญหาเหล่านี้ และเมื่อท่านมาลุงกยะเข้ามาบวช ท่านมาลุงกยะเองก็มิได้ขอให้พระองค์ทรงรับรองว่าจะตรัสแก้ปัญหาเหล่านี้ ตนจึงจะบวช เพราะฉะนั้นใครเล่าที่เป็นผู้ขอร้องและเป็นผู้รับรองในเรื่องนี้ และจะไปทวงเอาเรื่องนี้จากใครเล่า พระพุทธเจ้าได้ตรัสต่อไป ว่าปัญหาที่พระองค์ไม่ทรงพยากรณ์เหล่านี้ ก็เป็นปัญหาที่ไม่พึงทรงพยากรณ์นั่นเอง ผู้ที่จะคิดคาดคั้นให้พระองค์ทรงพยากรณ์ก็จะตายเปล่า ไม่เป็นประโยชน์อะไร

ทรงพยากรณ์เรื่องทุกข์และการแก้ทุกข์

ต่อจากนั้นพระองค์ก็ตรัสต่อไป โดยตรัสแสดงถึงปัญหาที่จะทรงพยากรณ์แก้ไข โดยความก็คือเรื่องทุกข์และเรื่องแก้ทุกข์เป็นต้น ซึ่งเป็นไปอยู่ในปัจจุบัน อันเป็นปัญหาที่จะพึงแก้ไขในปัจจุบัน โดยตรัสยกเป็นข้ออุปมาขึ้นก่อน ว่าเหมือนอย่างว่ามีบุรุษถูกยิงด้วยลูกศรที่มีพิษร้ายญาติมิตรได้นำบุรุษที่ถูกยิงนั้นไปหาหมอผ่าตัด ถ้าหากว่าหมอผ่าตัดนั้นจะพึงกล่าวอย่างนี้ว่า เราจักยังไม่ผ่าตัดนำลูกศรนี้ออกเยียวยารักษา จนกว่าเราจะรู้ว่าบุรุษนั้นถูกใครยิง คนยิงนั้นเป็นใคร คนยิงนั้นชื่ออะไร โคตรสกุลอะไร คนยิงนั้นเป็นคนสูง เป็นคนต่ำ หรือเป็นคนท่ามกลาง คนยิงนั้นมีผิวดำหรือผิวคล้ำหรือผิวสองสี และคนยิงนั้นอยู่ที่ไหน บ้านไหน นิคมไหน นครไหน และลูกศรที่ยิงนั้นเล่าเป็นแบบลูกศรมีแล่งหรือเป็นแบบเกาทัณฑ์ สายที่ใช้ยิงเป็นสายที่ทำด้วยอะไร เหล่านี้เป็นต้น ถ้าหากว่าหมอผ่าตัดนั้นจะพึงกล่าวดังนี้ ให้สอบสวนค้นคว้าไปถึงเรื่องคนยิงถึงเรื่องลูกศรเป็นต้นดังกล่าวนั้น บุรุษผู้ถูกยิงด้วยลูกศรนั้นก็จะพึงตายเสียก่อนที่จะรักษา เพราะฉะนั้นพระองค์จึงไม่ทรงพยากรณ์ปัญหาที่ไม่พึงพยากรณ์เหล่านี้ แต่ว่าพระองค์จะตรัสพยากรณ์ปัญหาที่พึงพยากรณ์อันจะเป็นปัญหาที่แก้ทุกข์ถอนทุกข์ทั้งปวงได้ในปัจจุบัน คือชาติทุกข์ ชราทุกข์ มรณทุกข์ ทุกข์คือโศกะ ความแห้งใจ ปริเทวะ ความคร่ำครวญรัญจวนใจ ความไม่สบายกาย ไม่สบายใจ ความคับแค้นใจ และในปัญหาที่ไม่ทรงพยากรณ์เหล่านั้น แม้ว่าใครจะมีความเห็นอย่างไรในปัญหาเหล่านั้น คือใครจะมีความเห็นว่าโลกเที่ยงก็ตาม โลกไม่เที่ยงก็ตาม ก็คงมีชาติทุกข์ ชราทุกข์ มรณทุกข์ โสกะ ปริเทวะ ดังกล่าวนั้นอยู่นั่นเอง จะมีความเห็นอย่างไรก็ถอนทุกข์เหล่านี้ไม่ได้ พระองค์จึงต้องการที่จะแก้ปัญหาที่จะถอนทุกข์เหล่านี้ได้ในปัจจุบันนี่แหละ ฉะนั้นปัญหาที่ไม่ทรงพยากรณ์เหล่านั้นจึงเป็นปัญหาที่ไม่ประกอบด้วยประโยชน์ ไม่เป็นเบื้องต้นของพรหมจรรย์ ไม่เป็นไปเพื่อความหน่ายความสิ้นติดใจยินดี เพื่อความดับทุกข์ เพื่อความสงบ

ระงับ เพื่อความรู้ยิ่ง เพื่อความตรัสรู้พร้อม เพื่อนิพพานคือความดับ แต่ว่าปัญหาที่ทรงพยากรณ์อันจะเป็นเครื่องแก้ทุกข์ในปัจจุบันนั้น ย่อมเป็นการแก้ที่ประกอบด้วยประโยชน์ที่เป็นเบื้องต้นของพรหมจรรย์ ที่เป็นไปเพื่อความหน่าย เป็นไปเพื่อความสิ้นติดใจยินดี เพื่อความดับ เพื่อความสงบระงับ เพื่อความรู้ยิ่ง เพื่อความรู้พร้อม เพื่อนิพพานคือความดับ ปัญหาที่ทรงพยากรณ์นั้นก็คือปัญหาที่ทรงพยากรณ์ว่า นี้ทุกข์ นี้ทุกขสมุทัย เหตุเกิดทุกข์ นี้ทุกขนิโรธ ความดับทุกข์ นี้ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา ข้อปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ ดังนี้

ทรงแสดงปัจจุบันธรรม

ท่านมาลุงกยะได้ฟังพระพุทธภาษิต ก็มีความอภินันท์ยินดีในภาษิตของพระผู้มีพระภาคเจ้า ก็เป็นอันว่าท่านก็พอใจในพระพุทธภาษิตที่ตรัสนี้ เพราะฉะนั้นพระสูตรนี้จึงเป็นพระสูตรที่แสดงลักษณะของพุทธศาสนา ว่าพุทธศาสนานั้นไม่แสดงถึงเรื่องต่าง ๆ อันเป็นปัญหาที่ไม่ตรัสพยากรณ์ และปัญหาที่ไม่ตรัสพยากรณ์นี้ก็กล่าวได้ว่าเป็นปัญหาโลกแตก ถึงจะตรัสพยากรณ์ไปก็ไม่มีใครที่จะไปตามรู้ได้ เช่นปัญหาว่าโลกเที่ยง โลกไม่เที่ยง โลกมีที่สุด โลกไม่มีที่สุด ถึงแม้จะตรัสพยากรณ์ว่าอย่างไร ดังที่มีศาสดาหรือศาสนาก่อนพุทธศาสนาก็ตาม หลังก็ตาม ได้กล่าวเอาไว้ถึงเรื่องสร้างโลกต่าง ๆ ก็ไม่มีใครที่จะตามไปรู้ได้ ได้อย่างเดียวคือเชื่อหรือไม่เชื่อเท่านั้น และก็เป็นความเชื่อที่ไม่ประกอบด้วยปัญญาคือความรู้ เชื่ออย่างเดียวจะเรียกว่าเชื่ออย่างหลับตาเชื่อก็ได้เพราะไม่รู้ เชื่อด้วยศรัทธาในศาสดาผู้แสดงนั้นอย่างเดียวเท่านั้น หรือไม่เช่นนั้นก็ไม่เชื่อเอาทีเดียว เพราะว่าไม่สามารถจะตามไปรู้ได้ และแม้ว่าจะเชื่อหรือไม่เชื่อก็ตาม ก็ไม่อาจจะแก้ทุกข์อะไรได้ที่เป็นปัจจุบันดังกล่าว ก็คงยังมีความทุกข์อยู่นั่นเองแก้อะไรไม่ได้ และหากทรงแสดงไปก็อาจจะเป็นที่ตั้งแห่งความวิวาทขัดแย้งแก่บรรดาผู้แสดงอื่น ๆ ที่ต่างก็แสดงกันไปต่าง ๆ และก็ไม่ได้ประโยชน์อะไร ยิ่งเพิ่มความทุกข์เข้าไปอีกเพราะความวิวาทขัดแย้งนั้น เพราะฉะนั้นพระองค์จึงได้ตัดประเด็นเสียทีเดียว คือไม่แสดงไม่แก้ไขการที่ไม่แสดงนั้นก็มีความหมายว่าไม่เข้าไปพาดพิงเกี่ยวข้องถึงทั้งในด้านรับรองทั้งในด้านปฏิเสธแปลว่านอกเรื่องที่จะยกขึ้นมาวินิจฉัยว่าอย่างไร เพราะว่าในปัจจุบันนี้ทุก ๆ คนต่างก็เพียบกันด้วยความทุกข์ต่าง ๆ อยู่แล้ว มีชาติทุกข์ ชราทุกข์ มรณทุกข์ มีโสกะ ความโศก ปริเทวะ ความคร่ำครวญรำพันรัญจวนใจ ทุกขะ ความไม่สบายกาย โทมนัสสะ ความไม่สบายใจ อุปายาส ความคับแค้นใจ ความประจวบกับสัตว์และสังขารที่ไม่เป็นที่รัก ความพลัดพรากจาก

สัตว์และสังขารที่เป็นที่รัก ความปรารถนาไม่สมหวัง และกล่าวโดยย่อขันธ์เป็นที่ยึดถือทั้ง ๕ ประการเป็นทุกข์ ดังที่เราสวดกันอยู่ ต่างก็มีทุกข์กันอยู่เต็มแปร้แล้วในปัจจุบัน จึงเหมือนอย่างว่าทุกคนเป็นบุรุษถูกยิงด้วยลูกศร ถูกลูกศรเสียบใจกันอยู่เสียบกายกันอยู่

เพราะฉะนั้นพระพุทธเจ้าซึ่งเปรียบเหมือนอย่างหมอที่ผ่าตัดลูกศร พระองค์ก็มีหน้าที่ที่จะผ่าตัดเอาลูกศรออกโดยเร็ว เพื่อให้ดับทุกข์อันเกิดจากลูกศรเสียบแทงนั้นได้ ไม่จำเป็นจะต้องเสียเวลาไปสอบค้นว่าใครยิง คนยิงชื่ออะไรเป็นต้น หรือว่าลูกศรที่ยิงนั้นทำด้วยอะไร สายธนูนั้นทำด้วยอะไร เหล่านี้เป็นต้น เป็นการเสียเวลาและไม่เกิดประโยชน์อะไร หน้าที่ของพระองค์ก็คือผ่าตัดเอาลูกศรออก เพราะฉะนั้นจึงได้ทรงแสดงธรรมเป็นการผ่าตัดลูกศร ชี้ให้เห็นทุกข์ เหตุเกิดทุกข์ ความดับทุกข์ และทางปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ คำสั่งสอนที่ทรงพยากรณ์นี้ก็คืออริยสัจทั้ง ๔ ซึ่งเป็นปัจจุบันธรรม ธรรมที่เป็นปัจจุบัน.

๙ สิงหาคม ๒๕๒๖

ครั้งที่ ๖ ลักษณะพุทธศาสนา - อริยสัจ

ว่าถึงอริยสัจ ๔ ก็มีข้อที่จะพึงพูดต่อไป แต่เพื่อให้ความมีอนุสนธิ คือว่าต่อเนื่องกัน จึงจะได้ทบทวนข้อที่พูดมาแล้วสักเล็กน้อยว่า พระพุทธเจ้าไม่ทรงพยากรณ์ปัญหาที่ไม่ควรหรือไม่พึงพยากรณ์ ทรงพยากรณ์แต่ปัญหาที่ควรพยากรณ์ คำว่าพยากรณ์นั้น เดี๋ยวนี้ภาษาไทยก็นำมาใช้เหมือนกัน เช่นหมอดูพยากรณ์ว่าอย่างนั้นว่าอย่างนี้ แต่ที่นำมาใช้สำหรับพระพุทธเจ้าในที่นี้ไม่ใช่หมายความว่าพระพุทธเจ้าเป็นหมอดู แต่พยากรณ์ของพระพุทธเจ้านั้นหมายความว่าทรงกระทำให้แจ้ง ถ้าเป็นปัญหามาก็ทรงตอบปัญหานั้นให้แจ้งชัด และก็ทรงตอบให้แจ้งชัดด้วยพระญาณที่หยั่งรู้ ไม่ใช่ด้วยตำรา อย่างหมอดูที่พยากรณ์นั้นก็พยากรณ์ด้วยตำราพยากรณ์ แต่อันที่จริงหมอดูก็ไม่มีญาณหยั่งรู้เหมือนกัน วินิจฉัยและก็ว่าไปตามตำราพยากรณ์และที่หมอดูวินิจฉัย แต่พระพุทธเจ้านั้นทรงพยากรณ์คือกระทำให้แจ้ง ทรงตอบให้แจ่มแจ้งชัดเจน ทรงแสดงให้แจ่มแจ้งชัดเจนด้วยพระญาณคือความหยั่งรู้ อันที่จริงคำว่าพยากรณ์นั้น ก็ได้มีใช้มาในพุทธศาสนา ดังที่ได้แสดงถึงเรื่องนี้ และข้อที่ทรงพยากรณ์นั้นที่ท่านแสดงไว้ในพระสูตรเกี่ยวกับท่านมาลุงกยะนี้ ก็แสดงไว้ว่า ทรงพยากรณ์คือกระทำให้แจ่มแจ้ง ตอบให้แจ่มแจ้งแสดงให้แจ่มแจ้งในข้อว่า นี้ทุกข์ นี้เหตุเกิดทุกข์ นี้ความดับทุกข์ นี้ทางปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ ในพระสูตรนี้ไม่ได้ใช้คำว่า อริยสัจ หรืออริยสัจจะ แต่ว่าโดยปกตินั้น เมื่อเป็นหมวดธรรม ๔ ข้อนี้ ก็มักจะพูดว่าอริยสัจกันทีเดียว แต่สำหรับที่แสดงในพระสูตรนั้น บางแห่งท่านก็ใช้คำว่าอริยสัจ บางแห่งท่านก็ไม่ได้ใช้คำนี้

ปัญหาของสัตวโลก

คราวนี้มาพิจารณาดูว่า ทั้ง ๔ ข้อนี้มาเกี่ยวกับอุปมาว่าพระพุทธเจ้าเป็นเหมือนดังหมอผ่าตัดอย่างไร ซึ่งตามอุปมานั้นคนไข้ที่ญาติมิตรนำไปหาหมอผ่าตัดเป็นคนไข้ที่ถูกลูกศรยิงกำลังต้องบาดเจ็บ เรียกว่าอาการปางตายกันทีเดียว และเมื่อจะเป็นข้ออุปไมย คือว่าเป็นสิ่งที่ถูกเปรียบเทียบ หรือบุคคลที่ถูกเปรียบเทียบ ก็จะต้องหมายถึงบุคคลทั่วไปทั้งหลายในโลก ซึ่งเป็นผู้ที่ถูกลูกศรเสียบแทงกันอยู่แล้ว เรียกว่ามีอาการปางตายกันอยู่แล้ว คราวนี้ในข้ออุปมานั้นก็ได้กล่าวถึงว่า ถ้าหมอผ่าตัดจะไต่ถามสอบสวนถึงคนยิง ถึงลูกศรที่ใช้ยิง เพื่อให้ทราบรายละเอียดต่าง ๆ เสียก่อน แล้วจึงจะลงมือรักษาก็ย่อมจะไม่ทันการ คนไข้นั้นก็น่าจะต้องถึงแก่

ความตายเสียก่อนก็ได้ หรืออาการก็จะมากขึ้น ยากแก่การที่จะเยียวยารักษา ฉะนั้นหน้าที่ของหมอผ่าตัดก็ไม่ต้องมัวชักช้าไต่ถามสอบสวน หมอควรที่จะต้องรีบผ่าตัดนำลูกศรออกทันที นี่เป็นอุปมา ทีนี้ข้ออุปไมยคือสิ่งที่ถูกเปรียบเทียบ ก็มาถึงบุคคลและสัตว์ทั้งหลายเรียกว่าสัตวโลกทั่ว ๆ ไปนั้น ก็เท่ากับว่าเป็นคนที่ถูกลูกศรเสียบด้วยกันทั้งนั้น มีอาการปางตายอยู่ด้วยกันทั้งนั้น ฉะนั้นหน้าที่ของพระพุทธเจ้าซึ่งเป็นเสมือนหมอผ่าตัดนั้น ก็จะต้องทรงรีบเยียวยารักษาทันทีไม่ต้องมัวไปสอบสวนไต่ถามถึงรายละเอียดต่าง ๆ ก็มาถึงเรื่องปัญหาโลกแตก ดังที่ได้กล่าวมาแล้ว ๑๐ ข้อนั้น เพราะฉะนั้นจึงไม่ทรงพยากรณ์ให้ชักช้า จึงได้ตรัสปฏิเสธไม่ทรงพยากรณ์ และก็ได้ตรัสรับรองในข้อที่ทรงพยากรณ์ว่า นี้ทุกข์ นี้เหตุแห่งทุกข์ นี้ความดับทุกข์ นี้ทางปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ จึงเป็นข้อที่ควรจะทำความเข้าใจ ว่าบัดนี้ทุก ๆ บุคคลกำลังถูกลูกศรเสียบแทงกันอยู่ อาการปางตายด้วยกันทั้งหมดหรือ ในข้อนี้จึงควรจะทราบลักษณะพุทธศาสนาว่าเป็นจริงอย่างนั้น ทุก ๆ คนในบัดนี้ซึ่งเป็นสามัญชนสามัญสัตว์นั้น ก็กำลังถูกลูกศรเสียบแทงกันอยู่ทั้งนั้น และมีอาการปางตายด้วยกันทั้งนั้น

ตัณหา - ลูกศรเสียบแทงใจ

อะไรเป็นลูกศรเสียบแทง และเสียบแทงอะไร โดยปริยายคือทางอันหนึ่งที่ท่านยกขึ้นแสดงไว้ ลูกศรเสียบแทงนั้นก็คือตัณหา ความดิ้นรนทะยานอยากของใจ และเสียบแทงอะไรก็คือเสียบแทงจิตใจ ต่างมีตัณหาเสียบแทงจิตใจอยู่ด้วยกันทั้งนั้น ดังที่ได้ตรัสแจกเอาไว้เป็นกาม-ตัณหา ความดิ้นรนปรารถนาไปในกาม คือ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ที่น่ารักใคร่ปรารถนาพอใจบ้าง ภวตัณหา ความดิ้นรนทะยานอยากไปในภพ คือความอยากเป็นนั่นเป็นนี่ต่าง ๆ บ้าง วิภวตัณหา คือความดิ้นรนทะยานอยากไปในวิภพ คือความไม่เป็นนั่นเป็นนี่ คือต้องการให้สิ่งที่ไม่พอใจอยากจะได้ไม่พอใจอยากจะเป็นสิ้นไปหมดไป นี้ยกขึ้นมาเพียงข้อเดียว แต่อันที่จริงนั้นกิเลสที่เป็นเครื่องเสียบแทงจิต จำแนกออกไปเป็นอาการต่าง ๆ อีกมากมาย แต่ว่าเอาข้อเดียวเท่านี้ก่อน นี่เป็นลูกศรที่เสียบแทงจิตใจบุคคลอยู่ และที่ว่ามีอาการปางตายนั้นก็เป็นอย่างนั้นก็เพราะว่ายังต้องถูกความทุกข์ต่าง ๆ ครอบงำอยู่ตลอดเวลา ดังที่ตรัสชี้ไว้ในทุกขสัจจะ สภาพที่จริงคือทุกข์นั้นแหละ ความเกิดเป็นทุกข์ ความแก่เป็นทุกข์ ความตายเป็นทุกข์ เรียกว่าต้องเกิด ต้องแก่ ต้องตาย ซึ่งเป็นธรรมดาของชีวิตสังขาร และยังต้องประสบทุกข์ทางจิตใจอีกมากเป็นความแห้งใจ เป็นความคร่ำครวญไม่สบายกายไม่สบายใจ ความไม่สบายกายนี้ก็รวมเอาอาพาธ

เจ็บป่วยต่าง ๆ เข้าด้วย ความไม่สบายใจความคับแค้นใจ รวมเข้าก็เป็นความประจวบกับสัตว์สังขารที่ไม่เป็นที่รัก ความพลัดพรากจากสัตว์สังขารที่เป็นที่รัก รวมเข้าก็เป็นความปรารถนาไม่ได้สมหวัง และเมื่อรวมเข้าอีก ก็รวมอยู่ในขันธ์เป็นที่ยึดถือทั้ง ๕ ประการนี้ คือ รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ซึ่งอันนี้ก็จะต้องศึกษาให้เข้าใจให้ชัดเจนกันต่อไป แต่วันนี้จะยังไม่อธิบายในตอนนี้

นิพพาน - ความสิ้นตัณหา

ก็แปลว่าต้องอยู่ในอาการที่ปางตายด้วยกันทั้งนั้น ต้องเป็นทุกข์อยู่ด้วยเกิด แล้วก็แก่ แล้วก็ไม่สบายกาย ไม่สบายจิตใจต่าง ๆ ต้องพบกับสิ่งที่ไม่ชอบ ต้องพลัดพรากจากสิ่งที่ชอบ ปรารถนาไม่ได้สมหวังต่าง ๆ รวมเข้าก็ต้องมีขันธ์ ๕ ย่อเป็นกายใจนี้เอง เพราะฉะนั้นจึงเรียกว่าอยู่ในอาการปางตายด้วยกันทั้งนั้น และก็จะต้องแก่ต้องตายด้วยกันทั้งนั้น และชีวิตก็ดำเนินไปสู่ความแก่ความตายอยู่ทุกเวลาไม่มีหยุด เพราะฉะนั้นพระพุทธองค์จึงได้ทรงเป็นหมอถอนลูกศร ผ่าตัดลูกศร ด้วยใช้เครื่องมือก็คือมีดผ่าตัด อันได้แก่ปัญญา โดยตรัสเทศนาสั่งสอนให้ทุกคนได้เข้าถึงสัจจะที่เป็นตัวความจริง ก็รวมอยู่ในเรื่องของความจริงความดีความงามที่กล่าวมาในวันแรก ๆ นั้นนั่นแหละ และปัญญานี้เองที่บังเกิดขึ้นในจิตใจของบุคคล ก็จะผ่าตัดถอนลูกศรคือตัณหาออกจากจิตใจได้ และเมื่อถอนตัณหาคือลูกศรออกจากจิตใจได้ด้วยปัญญาแล้ว ทุกข์ก็จะดับไปหมด บุคคลก็จะเป็นผู้ที่พ้นทุกข์ เพราะว่าถอนลูกศรออกจากจิตใจได้ เพราะฉะนั้นท่านจึงเรียกธรรมหรือสภาพธรรมที่จิตใจถอนลูกศรออกได้แล้ว แปลว่าสิ้นตัณหาหมดแล้ว และก็สิ้นทุกข์หมดแล้ว ว่านิพพาน อันเป็นธรรมที่มุ่งจะบรรลุสำหรับพุทธศาสนาที่พระพุทธเจ้าทรงสั่งสอน และพระพุทธเจ้าเองก็ได้ทรงค้นคว้าด้วยพระองค์เอง จนได้ปัญญาเป็นมีดผ่าตัดถอนลูกศรออกจากพระหทัยของพระองค์เองได้แล้ว สิ้นตัณหาแล้วก็สิ้นทุกข์ด้วยประการทั้งปวงแล้ว ทรงบรรลุนิพพานแล้ว เพราะฉะนั้นจึงมาทรงสั่งสอนเพื่อที่จะโปรดสัตวโลกที่กำลังถูกลูกศรเสียบแทงใจอยู่นี้ ได้ปัญญาที่จะถอนลูกศรออกแล้ว ก็พ้นทุกข์อย่างพระองค์บ้าง นี้เป็นพระมหากรุณา เป็นพระมหากรุณาจริง ๆ เพราะรู้สึกว่ามันเป็นทุกข์ และก็กำลังถูกลูกศรเสียบแทงใจอยู่ เพราะฉะนั้นท่านจึงอธิบายคำของนิพพาน ว่าออกจากวาณะ ภาษาสันสกฤตว่านิรวานะ ภาษาบาลีว่านิพพาน เป็นคำเดียวกัน วาณะนั้น แปลว่าเครื่องเสียบแทง แปลว่าลูกศร นิรวานะ แปลว่าออกจากเครื่องเสียบแทง ออกจากลูกศรคือถอนลูกศร

เสียได้ ไม่มีลูกศรเสียบใจ เพราะฉะนั้นก็ให้เข้าใจคำว่านิพพานง่าย ๆ ดั่งนี้ว่า ที่ว่าเป็นนิพพานนั้น ก็คือว่าสภาพธรรมของจิตใจที่ถอนวาณะคือลูกศรอันเป็นเครื่องเสียบแทงของจิตใจได้แล้ว ออกจากเครื่องเสียบแทง ออกจากลูกศรได้แล้ว ไม่มีลูกศร ไม่มีเครื่องเสียบแทงจิตใจ เพราะฉะนั้นจึงเป็นอิสระเสรี มีความสบายคล่องตัวเป็นสุข ไม่ต้องเป็นทุกข์เดือดร้อน พ้นทุกข์ด้วยประการทั้งปวง พ้นจากอาการปางตาย อาการที่เป็นทุกข์ทั้งหลายหมดสิ้น

ทรงสอนให้ใช้ปัญญาถอนลูกศรหรือตัณหา

เพราะฉะนั้นนิพพานมิได้อยู่ที่ไหน แต่ว่าอยู่ที่ถอนลูกศรออกจากจิตใจนี้แหละ ก็ด้วยปัญญาที่พระพุทธเจ้าได้ประทานให้จากการสั่งสอน พระปัญญานี้แหละช่วยผ่าตัดเอาตัณหาที่เป็นลูกศรเสียบใจออกได้ ก็พ้นทุกข์ได้ เพราะฉะนั้นจึงเป็นกิจของพระพุทธเจ้าที่จะทรงปฏิบัติหน้าที่อันนี้ ซึ่งจะต้องรีบกระทำ และพระพุทธเจ้าก็ทรงปฏิบัติหน้าที่นี้เป็นเวลาถึง ๔๕ ปี หน้าที่เป็นหมอถอนลูกศรนี้แหละ ทรงแสดงธรรมสั่งสอนก็เป็นการประทานปัญญาอันเป็นมีดผ่าตัด เพื่อให้ผ่าตัดลูกศรถอนลูกศรออกจากจิตใจของตนเอง และเมื่อเป็นดั่งนี้ ก็นำเข้าสรุปใน ๔ ข้อนั้นได้ ทุกข์ก็คือว่าอาการเป็นทุกข์ถึงปางตาย นี่เป็นตัวทุกข์ทั้งทางกายทั้งทางจิตใจที่โลกต้องพบอยู่ตลอดเวลา ที่บุคคลทุก ๆ คนต้องพบอยู่ตลอดเวลา และสิ่งที่เป็นลูกศรนั้นก็คือตัณหา ซึ่งเป็นตัวทุกขสมุทัย เหตุเกิดทุกข์ และก็ถอนลูกศรเสียได้ก็เป็นความดับทุกข์หรือทุกขนิโรธ และมีดสำหรับที่จะผ่าตัดพร้อมกับอุปกรณ์ต่าง ๆ ก็คือมรรคมีองค์ ๘ อันเป็นทางปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ อันมีดที่จะผ่าตัดนั้นก็ขอให้เข้าใจว่าก็จะต้องมีตัวมีด ที่ส่วนหนึ่งคม ผ่าตัดได้ และก็จะต้องมีส่วนของเหล็กอันประกอบกันอยู่ที่เป็นสันของมีดเป็นส่วนของมีด เพราะว่าความคมที่สำหรับผ่าตัดนั้นจะอยู่อย่างเดียวไม่ได้ แล้วก็จะต้องมีด้ามมีด เหล่านี้เป็นอุปกรณ์ของมีดต่าง ๆ สำหรับที่จะผ่าตัดลูกศรที่เสียบแทงจิตใจ ซึ่งพระพุทธเจ้าได้จำแนกสำหรับที่จะทรงผ่าตัดสะดวกก็คือมรรคมีองค์ ๘ คือสัมมาทิฏฐิ ความเห็นชอบ สัมมาสังกัปปะ ความดำริชอบ นี่คือเป็นตัวคม และก็ยังมีส่วนประกอบอื่นของมีด เช่นว่าสันมีด ด้ามมีด อะไรเหล่านี้ ก็เป็นสัมมาวาจา เจรจาชอบ สัมมากัมมันตะ การงานชอบ สัมมาอาชีวะ เลี้ยงชีวิตชอบ สัมมาวายามะ เพียรชอบ สัมมาสติ สติระลึกได้ชอบ สัมมาสมาธิ สมาธิตั้งใจมั่นชอบ รวมเข้าเป็นมีดเล่มเดียวนี่แหละ ส่วนที่คมสำหรับผ่าตัดจริง ๆ ก็คือสัมมาทิฏฐิและสัมมาสังกัปปะซึ่งเป็นตัวปัญญา ซึ่งจะต้องประกอบด้วยเครื่องอุปกรณ์ต่าง ๆ ดังที่กล่าวมานี้จึงจะใช้ได้ ทรง

จำแนกไว้ดังนี้สำหรับที่ทุกคนจะปฏิบัติได้สะดวก แต่แล้วก็ต้องรวมเป็นมีดเล่มเดียวนี่แหละ ใช้สำหรับที่จะผ่าตัดจิตใจ ถอนเอาลูกศรออกจากจิตใจ และการปฏิบัติในมรรคมีองค์ ๘ นี้ก็ปฏิบัติไปโดยลำดับ ก็เป็นการรักษาเยียวยาการถอนลูกศรออกจากจิตใจไปโดยลำดับ เพราะว่าทีแรกนั้นจะถอนพรวดออกไปจากจิตใจทีเดียวย่อมไม่ได้ ก็จะต้องมีวิธีขั้นตอนของการผ่าตัดไปตั้งแต่ต้น แล้วก็ค่อย ๆ ถอนออก จนถึงถอนได้หมดสิ้นแล้วก็รักษาเยียวยาแก้ไขแผลให้หาย เหล่านี้เป็นขั้นตอนของการรักษา ซึ่งพระพุทธเจ้าก็ปฏิบัติหน้าที่รักษาโรคทางจิตใจนี้ได้อย่างสมบูรณ์แล้วก็ทรงกระทำทันที ไม่เสียเวลาไปทรงแสดงเรื่องโน้นเรื่องนี้อะไรต่าง ๆ หน้าที่ของพระองค์ก็ต้องรีบทำดังนี้ และรีบช่วยให้บุคคลพ้นจากความพ้นทุกข์ทันที ได้ทรงปฏิบัติอยู่เป็นเวลาถึง ๔๕ ปี รวมเข้าก็ในข้อนี้เท่านั้น.

๑๑ สิงหาคม ๒๕๒๖

ครั้งที่ ๗ ลักษณะพุทธศาสนา-อริยสัจ (ต่อ)

ญาณในอริยสัจ ๔

คำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า ๔ บทคือ ๑. ทุกข์ ๒. ทุกขสมุทัย เหตุเกิดทุกข์ ๓. ทุกขนิโรธ ความดับทุกข์ ๔. ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา ข้อปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ หรือมรรคทางปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ ได้เรียกกันว่าอริยสัจ ก็เรียกตามพระพุทธเจ้าที่ได้ตรัสไว้ในปฐมเทศนา คือเทศนาทีแรกของพระองค์ ที่ตรัสว่าพระตถาคตคือพระองค์ได้เว้นทางสุดโต่ง ๒ ทาง คือทางกามสุขัลลิกานุโยค ความประกอบพัวพันอยู่ด้วยความสุขสดชื่นในกาม และทางอัตตกิลมถานุโยค ทางทรมานตนให้ลำบาก ได้ทรงปฏิบัติอยู่ในทางอันเรียกว่ามัชฌิมาปฏิปทา ข้อปฏิบัติอันเป็นหนทางกลาง ไม่เกี่ยวข้องด้วยทางสุดโต่งทั้ง ๒ นั้น ก็คือมรรคมีองค์ ๘ มีสัมมาทิฏฐิ ความเห็นชอบเป็นต้น มีสัมมาสมาธิ ความตั้งใจมั่นชอบเป็นที่สุด จึงได้ทรงเกิดญาณคือความหยั่งรู้ขึ้นในอริยสัจทั้ง ๔ คือ ทุกข์ ทุกขสมุทัย ทุกขนิโรธ และมรรค หรือทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา ญาณคือความหยั่งรู้ที่บังเกิดขึ้นแก่พระองค์นั้นเป็นญาณที่บังเกิดขึ้นในธรรมที่มิได้เคยสดับแล้วมาก่อน ก็คืออริยสัจทั้ง ๔ ดังกล่าว โดยมีวนรอบ ๓ มีอาการ ๑๒

สัจจญาณ

มีวนรอบ ๓ ก็คือวนรอบในสัจจะทั้ง ๔ นี้โดยเป็นสัจจญาณ คือความหยั่งรู้ว่าจริง คือนี้เป็นทุกข์จริง นี้เป็นทุกขสมุทัยคือเหตุให้เกิดทุกข์จริง นี้เป็นทุกขนิโรธคือความดับทุกข์จริง นี้เป็นมรรคคือทางดับทุกข์จริง ข้อที่ว่านี้เป็นทุกข์จริง ก็คือว่า ความเกิดเป็นทุกข์จริง ความแก่เป็นทุกข์จริง ความตายเป็นทุกข์จริง ความโศกคือความแห้งใจ ความปริเทวะคือความรัญจวนคร่ำครวญใจ ทุกขะคือความไม่สบายกาย โทมนัสสะคือความไม่สบายใจ อุปายาสะ ความคับแค้นใจ เป็นทุกข์จริง ความประจวบกับสิ่งคือสัตว์และสังขารไม่เป็นที่รักเป็นทุกข์จริง ความพลัดพรากจากสัตว์และสังขารที่เป็นที่รักเป็นทุกข์จริง ความปรารถนามิได้สมหวังเป็นทุกข์จริง และกล่าวโดยย่อ ขันธ์เป็นที่ยึดถือทั้ง ๕ ประการ คือรูปขันธ์ กองรูป เวทนาขันธ์ กองเวทนา สัญญาขันธ์ กองสัญญา สังขารขันธ์ กองสังขาร วิญญาณขันธ์ กองวิญญาณ เป็นทุกข์จริง ทุกขสมุทัยเหตุเกิดทุกข์นั้นก็คือตัณหาความดิ้นรนทะยานอยาก อันประกอบด้วยนันทิ คือความเพลิน ราคะคือความติดใจยินดี เพลิดเพลินยินดียิ่งในอารมณ์นั้น ๆ จำแนกออกเป็น

กามตัณหา ความดิ้นรนทะยานอยากไปในกาม คือ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ที่น่ารักใคร่ปรารถนาพอใจ ภวตัณหา ความดิ้นรนทะยานอยากไปในภพคือความเป็นนั่นเป็นนี่ วิภวตัณหา ความดิ้นรนทะยานอยากไปในความไม่เป็นนั่นไม่เป็นนี่ นี้เป็นเหตุให้เกิดทุกข์จริง ดับตัณหาเสียได้ ทุกข์ดับไปหมด นี้เป็นความดับทุกข์จริง มรรคมีองค์ ๘ มีสัมมาทิฏฐิ ความเห็นชอบดังกล่าวเป็นต้นนั้น เป็นมรรคคือทางปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์จริง พระญาณคือความหยั่งรู้ว่า นี้เป็นทุกข์จริง นี้เป็นเหตุเกิดทุกข์จริง นี้เป็นความดับทุกข์จริง นี้เป็นทางปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์จริง นี้เป็นสัจจญาณ นี่ก็วนไปในสัจจะทั้ง ๔ รอบหนึ่ง

กิจจญาณ

กิจจญาณ ความหยั่งรู้ในกิจคือข้อที่พึงกระทำ ได้เกิดพระญาณคือความหยั่งรู้ขึ้นว่าทุกข์เป็นข้อที่พึงกำหนดรู้อันเรียกว่าปริญญา สมุทัยเป็นข้อที่ควรละอันเรียกว่าปหานะ ความดับทุกข์เป็นข้อที่พึงกระทำให้แจ้งอันเรียกว่าสัจฉิกรณะ มรรคคือข้อที่ควรอบรมปฏิบัติให้มีขึ้นให้เป็นขึ้นอันเรียกว่าภาวนา นี้เป็นกิจที่พึงกระทำในสัจจะทั้ง ๔ เรียกว่ากิจจญาณ

กตญาณ

และกตญาณ คือความหยั่งรู้กิจทั้ง ๔ นั้นว่าได้กระทำแล้ว คือว่าทุกข์นั้นพระองค์ก็ได้ทรงกำหนดรู้แล้ว สมุทัยคือตัณหาพระองค์ก็ทรงละได้แล้ว นิโรธคือความดับทุกข์พระองค์ก็ทรงกระทำให้แจ้งแล้ว มรรคพระองค์ก็ได้ทรงปฏิบัติทำให้มีให้เป็นขึ้นครบถ้วนแล้ว เรียกว่ากตญาณ ญาณคือความหยั่งรู้ว่ากิจได้กระทำเสร็จแล้ว

เพราะฉะนั้นพระญาณทั้ง ๓ สัจจญาณ กิจจญาณ กตญาณ ในอริยสัจทั้ง ๔ รวมเข้าก็เป็นอาการ ๑๒ จึงเรียกว่ามีวนรอบ ๓ อาการ ๑๒ วนรอบไปโดยเป็นสัจจญาณ กิจจญาณ และกตญาณในอริยสัจทั้ง ๔ ก็เป็น ๑๒ เรียกว่ามีอาการ ๑๒ พระญาณที่มีวนรอบ ๓ มีอาการ ๑๒ นี้บังเกิดขึ้นในขณะเดียวกัน เพราะเหตุที่พระองค์ได้บรรลุพระญาณคือความหยั่งรู้ ซึ่งมีวนรอบ ๓ มีอาการ ๑๒ นี้ ในอริยสัจทั้ง ๔ สมบูรณ์ จึงได้ทรงปฏิญญาพระองค์ว่าได้ตรัสรู้อภิสัมโพธิคือความตรัสรู้ยิ่งเป็นยอดเยี่ยมแล้ว พระองค์สิ้นชาติแล้ว พรหมจรรย์พระองค์ได้อยู่จบแล้ว ไม่มีกิจอื่นที่จะพึงกระทำเพื่อที่จะเป็นอย่างนี้อีก ก็เป็นอันว่าพระองค์ได้ตรัสรู้เป็นสัมมาสัมพุทธเจ้า

อธิบายอริยสัจ

นี้เป็นเนื้อความในปฐมเทศนาที่พระองค์แสดงทีแรก เพราะฉะนั้นข้อความทั้ง ๔ บทนี้จึงได้เรียกว่าอริยสัจตามที่พระองค์ได้ทรงเรียกในปฐมเทศนานั้น และคำว่าอริยะนั้น แปลกันว่าประเสริฐ แปลกันว่าเจริญ เดิมก็ใช้เป็นชื่อของเผ่าพันธุ์ ดังที่มีแสดงในพุทธประวัติตอนที่แสดงประวัติของประเทศอินเดีย คือชมพูทวีปในครั้งนั้น ว่าเดิมเป็นเผ่าพวกมิลักขะหรือทัสสยุ และต่อมาได้มีชนเผ่าอริยะหรือเรียกเป็นภาษาสันสกฤตว่าอาริยะได้อพยพเข้ามาอยู่ โดยที่พวกอริยะหรืออาริยะนี้มีความเจริญกว่า พวกทัสสยุหรือมิลักขะก็ต้องกลายเป็นทาสไป พวกอริยะหรืออาริยะก็ได้เป็นผู้ปกครองประเทศถิ่นสืบต่อมา เดิมเป็นชื่อของเผ่าพันธุ์ที่มีความเจริญดังที่แสดงมา และเมื่อพระพุทธเจ้าได้ตรัสรู้ ก็ได้ตรัสเรียกสัจจะคือความจริงที่พระองค์ได้ตรัสรู้ทั้ง ๔ บทนั้นว่าอริยสัจในปฐมเทศนา เพราะฉะนั้นพระอาจารย์จึงได้แปลคำว่าอริยสัจไว้ว่า สัจจะที่พระอริยะทั้งหลายมีพระพุทธเจ้าเป็นต้นได้รู้แจ้งแทงตลอด คือได้ตรัสรู้สัจจะของบุคคลผู้เป็นอริยะ หรือของพระตถาคตผู้เป็นอริยะ สัจจะที่ให้สำเร็จความเป็นพระอริยะ เพราะว่าเป็นสัจจะที่พระอริยะทั้งหลายได้ตรัสรู้ สัจจะที่เป็นอริยะเอง คือหมายความว่าเป็นสัจจะที่แท้ เป็นสัจจะที่ไม่ผิด เป็นสัจจะที่กล่าวไม่ผิด เป็นสัจจะที่ไม่เป็นอย่างอื่น คือเป็นจริงอยู่โดยแท้จริง ไม่มีที่จะเปลี่ยนแปลงไปเป็นอย่างอื่น พระอาจารย์ได้อธิบายคำแปลไว้อย่างนี้ และหากจะพิจารณาดูถ้าแปลว่าสัจจะที่พระอริยะทั้งหลายมีพระพุทธเจ้าเป็นต้นตรัสรู้ หรือว่าสัจจะของพระตถาคตพุทธเจ้าผู้เป็นอริยะ หรือว่าสัจจะที่ให้สำเร็จความเป็นพระอริยะ เพราะพระอริยะเหล่านั้นตรัสรู้ ก็เข้าใจ พิจารณาดูก็ไม่ขัดข้อง แต่คำแปลที่ว่าสัจจะเป็นอริยะเอง ถ้าอธิบายอย่างที่ท่านอธิบายว่า ที่เป็นอริยะเองนั้น อริยะในคำนี้หมายถึงจริงแท้ไม่ผิด ไม่มีที่จะเปลี่ยนเป็นอย่างอื่นก็เข้าใจ แต่ว่าถ้าแปลว่าเจริญ แปลว่าประเสริฐ ก็น่าคิดเหมือนกัน ว่าสำหรับความดับทุกข์และสำหรับมรรคนั้นก็เป็นอันว่าเจริญประเสริฐจริง แต่ว่าตัวทุกข์กับตัวสมุทัยนั้นเจริญประเสริฐได้อย่างไร เพราะฉะนั้นจึงน่าจะทำความเข้าใจได้ ว่าจะต้องอธิบายอย่างที่ท่านอธิบายคือสัจจะเป็นอริยะเอง อริยะเองในที่นี้ก็ต้องหมายความว่าจริงแท้แน่นอนไม่เปลี่ยนแปลงเป็นอย่างอื่น ไม่ได้หมายความว่าประเสริฐเจริญ แต่หากว่าจะหมายความว่าประเสริฐเจริญก็จะต้องเข้าใจ ว่าเพราะเป็นสัจจะที่บังเกิดขึ้นในญาณคือความหยั่งรู้ที่เป็นตัวปัญญา ดังที่ตรัสแสดงไว้ในปฐมเทศนาว่าเป็นสัจจะที่บังเกิดขึ้นในความตรัสรู้ของพระพุทธเจ้า ว่าข้อนี้จริง คือเป็นทุกข์จริง เป็นสมุทัยจริง เป็นนิโรธจริง เป็นมรรคจริง และทุกข์เป็นข้อที่ควรกำหนดรู้

สมุทัยเป็นข้อที่ควรละ นิโรธเป็นข้อที่ควรกระทำให้แจ้ง มรรคเป็นข้อที่ควรปฏิบัติอบรมให้มีขึ้นให้เป็นขึ้น และทุกข์พระองค์ได้กำหนดรู้แล้ว สมุทัยพระองค์ละได้แล้ว นิโรธพระองค์ได้กระทำให้แจ้งแล้ว มรรคพระองค์ได้ปฏิบัติอบรมให้มีขึ้นแล้ว ที่ปรากฏในปัญญาตรัสรู้ของพระพุทธเจ้าดั่งนี้ เพราะฉะนั้นจึงเป็นอริยสัจ

ฉะนั้นทุกข์ที่จะเป็นอริยสัจนั้นจะต้องเป็นทุกข์ที่ได้ปัญญาหยั่งรู้ว่านี้เป็นทุกข์จริง ทุกข์เป็นข้อที่ควรกำหนดรู้ และทุกข์เป็นข้อที่กำหนดรู้แล้ว สมุทัยก็เหมือนกัน จะเป็นอริยสัจขึ้นก็เพราะได้ปัญญาหยั่งรู้ ว่านี้เป็นสมุทัยจริง สมุทัยควรละ และสมุทัยละได้แล้ว นิโรธก็เหมือนกัน จะเป็นอริยสัจก็เพราะได้มีปัญญาหยั่งรู้ ว่านิโรธเป็นความดับทุกข์จริง นิโรธเป็นข้อที่ควรกระทำให้แจ้ง นิโรธเป็นข้อที่กระทำให้แจ้งแล้ว มรรคก็เหมือนกัน จะเป็นอริยสัจก็เพราะบังเกิดขึ้นในญาณปัญญาที่หยั่งรู้ ว่านี้เป็นมรรค มรรคควรปฏิบัติอบรมให้มีขึ้นให้เป็นขึ้น มรรคเป็นข้อที่ปฏิบัติอบรมให้มีขึ้นแล้วให้เป็นขึ้นแล้ว เพราะฉะนั้นจึงเป็นอริยสัจ จะแปลว่าเป็นสัจจะที่เจริญที่ประเสริฐก็คงได้เหมือนกัน อันหมายถึงว่าเป็นอริยสัจในปัญญาที่ตรัสรู้ของพระผู้รู้ดังกล่าวนั้น ถ้าไม่เป็นสัจจะบังเกิดขึ้นในปัญญาของผู้รู้ดังกล่าวนั้น แม้ว่านิโรธก็ดี มรรคก็ดีก็ยังไม่เป็นอริยสัจอยู่นั่นเอง เหมือนอย่างว่าสัจจะในความตรัสรู้ของพระพุทธเจ้าที่พระองค์ทรงแสดงไว้ในปฐมเทศนานั้นเป็นอริยสัจ และในพระธรรมที่ทรงสั่งสอนก็เป็นอริยสัจ แต่ว่าสำหรับในปัญญาที่บุคคลรู้อยู่ด้วยปัญญาที่เป็นสามัญ คือยังไม่บรรลุมรรคผลอย่างที่ผู้ศึกษาปฏิบัติธรรมทั่วไปรู้กันอยู่ หมายความว่ารู้กันอยู่ด้วยปัญญาของตัวเอง ไม่ใช่ว่ารู้ด้วยปัญญาของพระพุทธเจ้า ถ้ารู้ด้วยปัญญาของพระพุทธเจ้าและของพระอรหันตสาวกทั้งหลาย อันประกอบด้วยวนรอบ ๓ อาการ ๑๒ นั้น นั่นเป็นอริยสัจในปัญญาของท่าน แต่ว่ารู้ด้วยปัญญาของผู้ศึกษาปฏิบัติที่ยังไม่ได้เป็นอริยบุคคล คือรู้ด้วยปัญญาของตนเอง ก็ยังไม่เป็นอริยสัจอยู่นั่นเอง เพราะว่ายังไม่ได้ญาณที่วนรอบ ๓ มีอาการ ๑๒ ดังพระพุทธเจ้านั้น คือยังไม่แล้ว ทุกข์ก็ยังไม่ได้กำหนดรู้แล้ว สมุทัยก็ยังละไม่ได้แล้ว นิโรธก็ยังไม่ได้กระทำให้แจ้งแล้ว มรรคก็ยังไม่ได้ปฏิบัติให้มีให้เป็นขึ้นแล้วอย่างสมบูรณ์ เมื่อยังไม่แล้วก็แปลว่ายังไม่เป็นอริยสัจของแต่ละบุคคล คือเป็นแค่สัจจะเท่าที่ปัญญาของบุคคลจะรู้ ต่อเมื่อได้ญาณปัญญาที่มีรอบ ๓ มีอาการ ๑๒ ดั่งนั้นแหละ คือว่าแล้ว จึงจะเป็นอริยสัจทั้ง ๔ บท ถ้ายังไม่แล้วก็แปลว่ายังไม่เป็นอริยสัจทั้ง ๔ บท ยังเป็นสัจจะคือความจริงอยู่เท่าที่ศึกษาและปฏิบัติได้ของแต่ละบุคคล

กิจในอริยสัจ ๔

กิจในอริยสัจทั้ง ๔ นี้เป็นข้อที่ควรทำความเข้าใจ คือว่าทุกข์เป็นข้อที่ควรกำหนดรู้ สมุทัยเป็นข้อที่ควรละ นิโรธเป็นข้อที่ควรกระทำให้แจ้ง และมรรคเป็นข้อที่ควรอบรมให้มีขึ้นให้เป็นขึ้น นี้เป็นกิจในอริยสัจทั้ง ๔ ความกำหนดรู้ในข้อที่ควรกำหนดรู้นั้นเรียกว่าปริญญา ละในข้อที่ควรละนั้นเรียกว่าปหานะ กระทำให้แจ้งในข้อที่ควรกระทำให้แจ้งนั้นเรียกว่าสัจฉิกรณะ ปฏิบัติอบรมในข้อควรปฏิบัติอบรมนั้นเรียกว่าภาวนา ปริญญาพึงปฏิบัติในข้อทุกข์ ปหานะพึงปฏิบัติในข้อสมุทัย สัจฉิกรณะปฏิบัติในข้อทุกขนิโรธ ภาวนาปฏิบัติในข้อมรรค ได้มีพุทธภาษิตแสดงไว้ ว่ากุศลธรรมทั้งหลายสงเคราะห์เข้าในอริยสัจ ๔ ทั้งหมด อริยสัจทั้ง ๔ เปรียบเหมือนอย่างว่ารอยเท้าช้าง กุศลธรรมทั้งหลายเปรียบเหมือนอย่างรอยเท้าของสัตว์ทั้งหลายในโลก รอยเท้าของสัตว์ทั้งหลายในโลกนั้นย่อมรวมเข้าได้ในรอยเท้าช้างฉันใดก็ดี บรรดากุศลธรรมทั้งหลายก็รวมเข้าในอริยสัจทั้ง ๔ ฉันนั้น คำนี้ต้องเข้าใจว่า ที่เรียกว่ากุศลธรรมก็หมายถึงว่าตัวอริยสัจที่เกิดจากปัญญา เกิดจากญาณคือความหยั่งรู้ความตรัสรู้ จึงจะเรียกว่าอริยสัจ เพราะฉะนั้นจึงมุ่งถึงตัวญาณและปัญญา เมื่อเป็นตัวญาณและปัญญาก็เป็นกุศลธรรมทั้งหมด แต่ถ้าหากจะแยกจำเพาะบท ทุกข์และสมุทัยนั้นเป็นฝ่ายทุกข์ นิโรธกับมรรคเป็นฝ่ายดับทุกข์ ก็จะต้องใช้คำให้เหมาะสมให้คลุมได้ทั้งหมด ว่าคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าทั้งหมด ทั้งที่เป็นฝ่ายกุศล ทั้งที่เป็นฝ่ายอกุศล ทั้งที่เป็นฝ่ายอพยากตธรรม ธรรมที่เป็นกลาง ๆ กุศลก็ไม่ใช่ อกุศลก็ไม่ใช่ ดังที่มีแสดงไว้ในอภิธรรมว่า กุสลา ธมฺมา ธรรมทั้งหลายเป็นกุศล อกุสลา ธมฺมา ธรรมทั้งหลายเป็นอกุศล อพฺยากตา ธมฺมา ธรรมทั้งหลายเป็นอพยากฤต คือเป็นกลาง ๆ กุศลก็ไม่ใช่ อกุศลก็ไม่ใช่ ธรรมทั้งปวงที่พระพุทธเจ้าตรัสสั่งสอนไว้ทั้งหมด ทั้งที่เป็นหมวดกุศลธรรม หมวดอกุศลธรรม หมวดอพยากตธรรมดังกล่าวนั้นก็สงเคราะห์เข้าในอริยสัจทั้ง ๔ นี้ทั้งสิ้น ดังจะพึงเห็นได้ว่า ข้อที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงถึงขันธ์ อายตนะ ธาตุเป็นต้น โดยตรัสชี้ว่าเป็น อนิจฺจํ ทุกฺขํ อนตฺตา ดังเช่นที่เราสวดกันในการทำวัตรเช้า ที่พระพุทธเจ้าทรงสั่งสอนโดยมากเป็นพหุลานุสาสนี ย่อมเป็นไปมากว่า รูปํ อนิจฺจํ รูปไม่เที่ยง เวทนา อนิจฺจา เวทนาไม่เที่ยง สญฺญา อนิจฺจา สัญญาไม่เที่ยง สงฺขารา อนิจฺจา สังขารทั้งหลายไม่เที่ยง วิญฺญาณํ อนิจฺจํ วิญญาณไม่เที่ยง รูปํ อนตฺตา รูปเป็นอนัตตา เวทนา อนตฺตา เวทนาเป็นอนัตตา สญฺญา อนตฺตา สัญญาเป็นอนัตตา สงฺขารา อนตฺตา สังขารทั้งหลายเป็นอนัตตา วิญฺญาณํ อนตฺตา วิญญาณเป็นอนัตตา สพฺเพ

สงฺขารา อนิจฺจา สังขารทั้งปวงไม่เที่ยง สพฺเพ ธมฺมา อนตฺตา ธรรมทั้งปวงเป็นอนัตตา เหล่านี้เป็นข้อที่ตรัสสอนให้กำหนดรู้ กำหนดรู้ว่าไม่เที่ยง กำหนดรู้ว่าเป็นทุกข์ กำหนดรู้ว่าเป็นอนัตตา นี่เรียกว่าปริญญา สรุปเข้าในข้อทุกขสัจจะ สภาพที่จริงคือทุกข์

คำสั่งสอนที่ทรงแสดงถึงบรรดากิเลสทั้งปวง ยกเอาอกุศลมูล ๓ คือราคะหรือโลภะ โทสะโมหะก็ตาม ยกเอาตัณหาความดิ้นรนทะยานอยากก็ตาม หรือกิเลสข้อใดข้อหนึ่งหมวดใดหมวดหนึ่ง ตลอดจนถึงบาปอกุศลทุจริตทั้งหลายที่ประพฤติด้วยอำนาจของกิเลส นี่เป็นข้อที่ควรละทั้งหมด รวมเข้าในหมวดสมุทัย ปหานะ

คำสั่งสอนของพระองค์ที่แสดงถึงผลของการปฏิบัติธรรม เป็นวิมุตติ เป็นวิสุทธิ เป็นนิพพาน เป็นสันติ ดังที่แสดงไว้ในหมวดอนุสสติ ๑๐ อุปสมานุสสติ ระลึกถึงความสงบระงับ หรือในข้อทุกขนิโรธ อริยสัจทั้ง ๔ นี้เป็นหมวดธรรมที่ตรัสสอนให้กระทำให้แจ้ง สัจฉิกรณะ

คำสั่งสอนของพระองค์ที่เป็นธรรมปฏิบัติทั้งหมด อย่างในธรรมวิภาค นวโกวาท ก็ตั้งต้นด้วยทุกะหมวด ๒ ธรรมมีอุปการะมาก ๒ อย่าง สติ ความระลึกได้ สัมปชัญญะ ความรู้ตัว เป็นต้น อันรวมเข้าในไตรสิกขาก็ดี มรรคมีองค์ ๘ ก็ดี เหล่านี้เป็นข้อที่ควรปฏิบัติอบรมให้มีขึ้นให้เป็นขึ้นทั้งนั้น รวมเข้าในข้อมรรค เป็นข้อที่ควรปฏิบัติอบรมทำให้มีขึ้นทำให้เป็นขึ้น

เพราะฉะนั้น จึงกล่าวได้ว่า กิจที่พึงปฏิบัติในพุทธศาสนานั้นก็มี ๔ ข้อ ถ้าเกี่ยวแก่ทุกข์ก็ให้กำหนดรู้ ถ้าสมุทัยก็ให้ละ ถ้าเกี่ยวกับนิโรธก็ให้กระทำให้แจ้ง ถ้าเกี่ยวกับมรรคก็ให้ปฏิบัติอบรมทำให้มีขึ้นทำให้เป็นขึ้น เมื่อปฏิบัติดั่งนี้ก็ชื่อว่าปฏิบัติให้เหมาะ เรียกว่าปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรมในพุทธศาสนา พระพุทธเจ้าทรงแสดงธรรมทรงบัญญัติวินัยทั้งหมดก็อนุวัตรตามหลักปฏิบัติทั้ง ๔ ข้อนี้ทั้งนั้น แม้ในข้อที่เราไม่น่าจะคิดว่ามีความสัมพันธ์ถึง ดังเช่นว่าในพุทธศาสนานั้นไม่สอนให้บุคคลทำอัตวินิบาตกรรมคือฆ่าตัวตาย ก็เพราะอะไร ก็เพราะสิ่งที่ฆ่าคือชีวิต ชีวิตร่างกายนี้ก็คือขันธ์ ๕ ซึ่งขันธ์ ๕ นั้นก็รวมอยู่ในทุกขสัจจะ สภาพที่จริงคือทุกข์ ดังที่ตรัสย่อไว้ในข้อสุดท้ายของทุกข์ว่า กล่าวโดยย่อ ขันธ์เป็นที่ยึดถือทั้ง ๕ ประการเป็นทุกข์ เพราะฉะนั้น ขันธ์ ๕ หรือว่าชีวิตร่างกายนี้จึงเป็นข้อที่ควรทำปริญญาคือกำหนดรู้ กำหนดรู้ว่าเป็นทุกข์ เป็นอนิจจะ ไม่เที่ยง เป็นอนัตตา เป็นสิ่งที่เมื่อเกิดมาก็ต้องแก่ ต้องตาย ต้องเจ็บ ต้องเสวยเวทนาต่าง ๆ อันเป็นตัวทุกข์ ให้กำหนดรู้ดั่งนี้ ไม่ใช่ให้ฆ่า ถ้าอยากจะฆ่าก็ให้ฆ่าความอยาก ความอยากที่จะฆ่าตัวตาย ซึ่งความอยากที่จะฆ่าตัวตายนั้นเป็นวิภวตัณหาหรือเป็นตัณหาอย่างหนึ่ง ก็ต้องฆ่าตัณหาเสีย ไม่ใช่ไปฆ่าร่างกาย ตัณหาคือความอยากตาย

อยากฆ่าตัวตายนั้นเป็นปหานะคือเป็นข้อที่ควรละ คือให้ละเสียให้ฆ่าเสีย แต่ว่าร่างกายชีวิตนี้เป็นข้อที่พึงกำหนดรู้ ให้รู้จักว่าเป็นอนิจจะ เป็นทุกขะ เป็นอนัตตา ไม่ต้องไปฆ่าเขา เขาก็ต้องแก่ต้องเจ็บ ต้องตายไปเอง ให้กำหนดรู้ไว้ว่าอย่างนี้ อยากจะฆ่าให้ไปฆ่าตัวตัณหา ทำลายตัวตัณหาในใจ คราวนี้เมื่อโกรธขึ้นมา คิดจะไปทำร้ายร่างกายเขา คิดที่จะฆ่าเขา นี่ก็ผิดศีล ก็เพราะว่าที่จะไปฆ่าไปทำร้ายเขานั้น ก็คือไปฆ่าไปทำร้ายขันธ์ ๕ ของเขา ซึ่งทางพุทธศาสนาไม่ได้สอนให้ไปฆ่าขันธ์ ๕ หรือชีวิตร่างกาย แต่ให้กำหนดรู้ว่าขันธ์ ๕ หรือชีวิตร่างกายนี้เป็นอนิจจะ ทุกขะ อนัตตา ให้ฆ่าความโกรธ ความโกรธเป็นกิเลสเป็นข้อที่ควรละ เข้าในข้อสมุทัยที่ควรละ ต้องฆ่าความโกรธ โลภขึ้นมาจะไปลักของของเขาก็เหมือนกัน ให้ฆ่าความโลภเสีย เพราะความโลภเป็นตัวสมุทัยที่ต้องละ ให้ละเสียให้ฆ่าเสีย แต่ไม่ให้ไปลักขโมยของของเขา ของของเขานั้นก็เป็นเรื่องของสังขารเหมือนกัน ก็เป็นสิ่งที่อนิจจะทุกขะอนัตตา รวมเข้าในหมวดทุกขสัจจะทั้งหมด

เพราะฉะนั้นเมื่อทำความเข้าใจในหน้าที่ของธรรมตามหลักอริยสัจทั้ง ๔ นี้ และเข้าใจว่าพุทธศาสนาทั้งหมดสรุปเข้าในอริยสัจทั้ง ๔ นี้ และข้อทำความเข้าใจว่าข้อไหนจัดเข้าในข้อไหน คือพุทธศาสนาที่เป็นคำสั่งสอนนั้น ข้อใดหมวดใดจัดเข้าในทุกขสัจจะก็ให้กำหนดรู้ จัดเข้าในสมุทัยก็ให้ละ จัดเข้าในข้อนิโรธก็ให้กระทำให้แจ้ง จัดเข้าในข้อมรรคก็ให้อบรมให้มีขึ้นให้เป็นขึ้น ดั่งนี้แล้วจึงจะปฏิบัติพุทธศาสนาได้ถูกต้อง และการปฏิบัตินั้นก็เรียกว่า ธัมมานุธัมมปฏิบัติ คือปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม ย่อมจะได้รับผลอย่างเต็มที่.

๑๔ สิงหาคม ๒๕๒๖

ครั้งที่ ๘ ลักษณะพุทธศาสนา - พระรัตนตรัย

พระพุทธคุณ

พระรัตนตรัย รัตนะทั้ง ๓ คือ พระพุทธเจ้า พระธรรม พระสงฆ์ พระบรมศาสดาในพุทธศาสนาคือพระพุทธเจ้า คำว่าพระพุทธเจ้านี้มิใช่เป็นพระนามเดิมของบุคคล คือสิทธัตถราชกุมาร ซึ่งเป็นพระราชโอรสของพระเจ้าสุทโธทนะและพระนางสิริมหามายา แต่ว่าเป็นเนมิตกนาม คือเป็นพระนามซึ่งเป็นที่ตั้งแห่งนิมิตคือเครื่องกำหนดหมายแห่งความตรัสรู้ของสิทธัตถราชกุมาร เพราะคำว่าพุทธะแปลว่า ผู้ตรัสรู้ ผู้เบิกบาน ผู้ตื่น ผู้ปลุกให้ตื่น จึงมาใช้นามว่าพระพุทธเจ้าหรือพระพุทธะ ไม่ใช้พระนามเดิมว่าสิทธัตถะ เมื่อเรียกว่าสิทธัตถราช-กุมารและเมื่อเรียกว่าพระพุทธเจ้า ความรู้สึกของบุคคลผู้เรียกย่อมต่างกัน ฉะนั้นจึงควรจะรู้จักลักษณะของพระพุทธะผู้พระบรมศาสดาในพุทธศาสนา

พระพุทธคุณซึ่งเป็นเครื่องแสดงลักษณะพิเศษที่เราสวดกันอยู่ก็คือ อรหํ สมฺมา-สมฺพุทฺโธ อรหํ ก็คือพระอรหังหรืออรหันต์ ผู้ไกลกิเลส ผู้ควรไหว้ควรบูชา สมฺมาสมฺพุทฺโธ ผู้ตรัสรู้เองโดยชอบ คำว่าสัมมาสัมพุทธะนี้เป็นพระพุทธคุณ เป็นนามที่แสดงลักษณะพิเศษของพระพุทธเจ้าอยู่ในถ้อยคำอย่างสมบูรณ์ สัมมา ก็แปลว่า โดยชอบ สัม ก็แปลว่าเอง พุทธก็คือตรัสรู้ ตรัสรู้เองโดยชอบ หรือตรัสรู้ชอบเอง เพราะฉะนั้นคำนี้จึงเป็นคำแสดงว่าตรัสรู้ด้วยพระองค์เอง และตรัสรู้โดยชอบคือถูกต้องสมบูรณ์ และข้อนี้ก็ได้มีพระพุทธาธิบายไว้เองแล้วในปฐมเทศนา ซึ่งได้เคยย่อความมากล่าวแล้ว ซึ่งในปฐมเทศนานั้นก็ได้แสดงไว้ชัดเจนตามเหตุและผลของการตรัสรู้ คือได้ทรงพบทางที่เป็นมัชฌิมาปฏิปทา ข้อปฏิบัติอันเป็นหนทางกลาง อันได้แก่มรรคมีองค์ ๘ ก็โดยที่ตั้งแต่เสด็จออกทรงผนวช ก็ปฏิบัติพระองค์เองอยู่ในศีลมีสัมมาวาจา เจรจาชอบ สัมมากัมมันตะ การงานชอบ สัมมาอาชีวะ เลี้ยงชีวิตชอบ ซึ่งเป็นส่วนศีลอยู่ และครั้นเมื่อได้ทรงระลึกได้ถึงสมาธิที่เคยทรงได้เมื่อเป็นพระราชกุมารดังกล่าวนั้น ก็ทรงเห็นว่าทางนั้นจะเป็นทางแห่งสมาธิอันถูกต้อง จึงได้ทรงเริ่มจับปฏิบัติทำสมาธิไปตามทางนั้นกำหนดลมหายใจเข้าออกอย่างบริสุทธิ์ ก็เป็นอันว่าได้ทรงได้สัมมาสติได้สัมมาสมาธิขึ้นโดยลำดับสัมมาวายามะเพียรชอบนั้นเล่าก็ได้ทรงพากเพียรอย่างยิ่งมาโดยลำดับแล้ว แต่ว่าเมื่อยังไม่พบทางที่เป็นมัชฌิมาปฏิปทา ความเพียรนั้นก็ยังไม่เป็นสัมมาโดยแท้ คือยังไม่ชอบโดยแท้ แต่ครั้นเมื่อได้จับทางที่ถูกของจิตใจ เริ่มพบทางที่เป็นสัมมาสมาธิ มีสัมมาสติ ความเพียรก็เป็นสัมมาคือ

โดยชอบขึ้น ฉะนั้นจึงได้มีจักขุคือดวงตา ญาณคือความหยั่งรู้ ปัญญาคือความรู้ทั่วถึง วิชชาคือความรู้ อาโลกคือความสว่าง ผุดขึ้นในธรรมที่มิได้เคยทรงสดับมาก่อนในอริยสัจทั้ง ๔ ดังที่ได้กล่าวมาแล้ว คำนี้เองคือคำว่าจักษุดวงตาผุดขึ้นเป็นต้น ก็เป็นอันว่าทรงได้สัมมาสังกัปปะ ความดำริชอบ สัมมาทิฏฐิ ความเห็นชอบ นั่นเป็นตัวปัญญาในธรรมที่มิได้เคยสดับมาแล้วก่อน คำนี้ก็ชี้ว่ามิได้ทรงฟังมาจากใคร ผุดขึ้นเอง เมื่อเป็นดั่งนี้ ปัญญาที่ผุดขึ้นในอริยสัจทั้ง ๔ นี้จึงเป็นปัญญาที่ผุดขึ้นแก่พระองค์เอง ไม่มีครูบาอาจารย์สั่งสอนมาก่อน อันนี้เป็นความตรัสรู้เองและโดยชอบคือถูกต้อง นี้เป็นลักษณะพิเศษของพระพุทธเจ้าผู้พระบรมศาสดาของเราทั้งหลาย ความตรัสรู้ของพระองค์ผุดขึ้นเองในธรรมที่มิได้ทรงสดับมาก่อนคืออริยสัจทั้ง ๔ จึงไม่ทรงมีเทวดาไม่ทรงมีมนุษย์เป็นครูบาอาจารย์มาบอกกล่าวไว้ก่อน เป็นปัญญาผุดขึ้นเอง จึงเป็นสัมมาสัมพุทโธผู้ตรัสรู้เองโดยชอบ และความตรัสรู้เองโดยชอบนี้ก็ปรากฏแก่พระองค์เอง และก็มาปรากฏแก่ผู้อื่นและแก่โลก ตั้งแต่เมื่อพระโกณฑัญญะเกิดดวงตาเห็นธรรมขึ้นเมื่อได้ฟังปฐมเทศนาจบแล้ว จึงเป็นเครื่องยืนยันว่าพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงเป็นผู้ตรัสรู้เองโดยชอบ เพราะฉะนั้นคำว่าสัมมาสัมพุทธะนี้จึงเป็นคำเรียกพระพุทธเจ้าซึ่งเป็นผู้ตั้งพุทธศาสนา แสดงธรรมสั่งสอนผู้อื่นให้รู้ตามได้ โดยที่มีแสดงพุทธไว้ ๓ คือสัมมาสัมพุทธะ ปัจเจกพุทธะ และอนุพุทธะ ซึ่งจะได้อธิบายต่อไปในเมื่อถึงพระสงฆ์

ฉะนั้นพระพุทธเจ้าผู้พระบรมศาสดาของเราทั้งหลายจึงมิใช่เป็นศิษย์ของใครทั้งเทวดาทั้งมนุษย์ แต่ทรงเป็นพระสยัมภูคือเป็นผู้เป็นเอง ผู้ตรัสรู้ขึ้นเอง ความตรัสรู้ขึ้นเองนั้นเล่าก็ด้วยได้ทรงพบทางที่เป็นมัชฌิมาปฏิปทา และได้ทรงปฏิบัติมาโดยสมบูรณ์ จึงมีปัญญาผุดขึ้นแก่พระองค์เองในอริยสัจทั้ง ๔ ดังกล่าวนั้น อันปัญญาที่ผุดขึ้นเองนี้ ในเมื่อจับทางที่ถูกได้ ย่อมมีถึงในสมัยปัจจุบัน ดังที่ปรากฏแก่นักคิดค้นซึ่งได้พบความรู้ซึ่งใช้ประโยชน์อยู่ในปัจจุบันเป็นอันมาก ก็คล้ายกัน เป็นความรู้ที่ผุดขึ้นในเมื่อจับทางปฏิบัติที่ถูก เพราะฉะนั้นอันความรู้ที่ผุดขึ้นเองนี้จึงเป็นสิ่งที่มีได้แก่นักปฏิบัติคิดค้นที่จับทางถูก จึงได้พบความรู้ที่ไม่เคยรู้กันมาก่อน แล้วนำมาปฏิบัติให้เกิดประโยชน์ขึ้นได้ พระพุทธเจ้ามิได้เป็นเพียงผู้ที่ตรัสรู้เองชอบเท่านั้น และมิได้เป็นศิษย์ของเทวดาและมนุษย์เท่านั้น แต่ยังเป็นศาสดาของเทวดาและมนุษย์อีกด้วย ดังพระพุทธคุณบทที่ว่า สตฺถา เทวมนุสฺสานํ เป็นศาสดาของเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย เพราะฉะนั้นจึงนับว่าพระพุทธเจ้าเป็นศาสดาเอกในโลก คำว่าเอกก็คือพระองค์เดียว

ซึ่งเป็นผู้ตรัสรู้ขึ้นเอง ไม่มีใครมากระซิบบอกหรือไม่มีใครมาบอกธรรมแก่พระองค์ จะเป็นเทวดาก็ตามเป็นมนุษย์ก็ตาม แต่พระองค์กลับทรงเป็นศาสดาของเทพและมนุษย์ทั้งหลาย นี้เป็นลักษณะพิเศษของพระพุทธเจ้า

พระธรรมคุณ

คราวนี้มาถึงพระธรรม ลักษณะของพระธรรมในพุทธศาสนานั้น ก็ตั้งต้นแต่เป็นความจริงที่พระพุทธเจ้าทรงตรัสรู้ ดังที่ยกขึ้นแสดงในปฐมเทศนาก็คืออริยสัจทั้ง ๔ และโลกจะรู้จักพระธรรมก็เพราะพระพุทธเจ้าได้ตรัสรู้แล้ว ได้ทรงนำพระธรรมมาแสดงสั่งสอน เพราะฉะนั้นพระธรรมในพระพุทธศาสนา ตั้งต้นแต่พระธรรมที่พระพุทธเจ้าได้ตรัสรู้ คือความจริงที่พระองค์ได้ตรัสรู้ จึงได้มีแสดงไว้ในพระสูตรหนึ่งว่า ธาตุนั้นตั้งอยู่ เป็นธรรมฐิติ ความตั้งอยู่แห่งธรรม เป็นธรรมนิยาม เป็นธรรมที่กำหนดได้แน่นอนด้วยปัญญา คือข้อที่ว่า สังขารทั้งหลายไม่เที่ยง สังขารทั้งหลายเป็นทุกข์ ธรรมทั้งปวงเป็นอนัตตา มิใช่อัตตาตัวตน ข้อนี้เป็นสัจจะคือความจริงที่ตั้งอยู่ จึงเรียกว่าธรรมฐิติ พระตถาคตพุทธเจ้าจะอุบัติขึ้นหรือไม่อุบัติขึ้นข้อนี้ก็ตั้งอยู่ คือข้อที่ว่า สังขารทั้งปวงไม่เที่ยง สังขารทั้งปวงเป็นทุกข์ ธรรมทั้งปวงเป็นอนัตตา แต่ว่าพระตถาคตพุทธเจ้าได้ตรัสรู้ ครั้นตรัสรู้แล้วจึงนำมาเปิดเผยแสดงกระทำให้แจ้งให้โลกได้รู้จักความจริงข้อนี้ดั่งนี้ เพราะฉะนั้นธรรมที่เป็นตัวความจริงที่ตั้งอยู่นี้จึงเป็นสิ่งที่ตั้งอยู่ตลอดมา พระพุทธเจ้าจะเกิดขึ้นหรือไม่เกิดขึ้นความจริงข้อนี้ก็ยังตั้งอยู่ดำรงอยู่ พระพุทธเจ้าก็ได้มาตรัสรู้ความจริงข้อนี้อันเป็นความจริงที่ตั้งอยู่นั้นเอง แต่อาศัยที่ความจริงที่ตั้งอยู่นี้เป็นธรรมนิยาม คือกำหนดได้ด้วยปัญญาให้รู้จักได้ ฉะนั้นพระพุทธเจ้าจึงได้ตรัสรู้ได้ และเมื่อตรัสรู้แล้วก็นำมาแสดงสั่งสอนได้ เพราะฉะนั้นธรรมในพุทธศาสนานั้นจึงจับตั้งแต่ธรรมฐิติความจริงที่ตั้งอยู่ที่ดำรงอยู่ ไม่มีกาลไม่มีเวลา ตั้งอยู่ดำรงอยู่ตลอดไป ถึงแม้ว่าไม่มีพระพุทธเจ้ามาอุบัติขึ้นคือมาตรัสรู้ ธรรมฐิตินี้ก็ยังเป็นธรรมฐิติคือยังตั้งอยู่อย่างนั้นนั่นแหละ เพราะฉะนั้นพระพุทธเจ้านั้นจึงเป็นผู้ที่มาตรัสรู้พระธรรมที่ตั้งอยู่แล้ว ความจริงที่ดำรงอยู่แล้วนี่แหละ แล้วก็ทรงนำมาแสดงเปิดเผยชี้แจงแสดงให้แจ้งให้โลกเข้าใจ และธรรมที่พระพุทธเจ้าทรงนำมาแสดงสั่งสอนนี้ ก็ทรงแสดงสั่งสอนในบุคคลนี้เองไม่ใช่ในที่อื่น ดังที่มีแสดงไว้ในพระสูตร(๑) หนึ่งว่า ได้ทรงบัญญัติโลก บัญญัติเหตุเกิดโลก บัญญัติความดับโลก บัญญัติทางปฏิบัติให้ถึงความดับโลก ในกายอันยาววาหนึ่ง มีสัญญามีใจนี้เอง คำว่าโลกในที่นี้ท่านแสดงว่าหมายถึง

---

(๑) โรหิตัสสสูตร พระไตรปิฎก เล่ม ๑๕ หน้า ๘๙

ทุกข์ที่แสดงโดยทั่วไป คือทรงแสดงให้เห็นทุกข์ เหตุเกิดทุกข์ ความดับทุกข์ และทางปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ ก็คืออริยสัจ ๔ นี้เอง ทรงแสดงที่กายอันยาววาหนึ่ง มีสัญญามีใจของทุก ๆ คนนี้แหละ ไม่ได้ทรงแสดงที่ไหน เมื่อทรงแสดงภายในดั่งนี้ ทุกคนจึงสามารถรู้ได้ และก็เป็นเหตุเป็นผลที่ตรองตามให้เห็นจริงได้และปฏิบัติได้ เพราะว่าธรรมที่ทรงบัญญัติดังกล่าวนี้ โลกหรือทุกข์ก็เป็นผล เหตุเกิดโลกหรือเกิดทุกข์ก็เป็นเหตุ ความดับโลกหรือดับทุกข์ก็เป็นผล ทางปฏิบัติให้ถึงความดับโลกหรือดับทุกข์ก็เป็นเหตุ รวมความก็เป็นผลหรือเหตุในด้านเกิดทุกข์หรือเกิดโลก เป็นผลและเป็นเหตุในด้านดับทุกข์และดับโลก ทั้งหมดนี้อยู่ในกายยาววาหนึ่งซึ่งมีสัญญามีใจครองของทุก ๆ คน เพราะฉะนั้นอาการที่พระพุทธเจ้าทรงสั่งสอนจึงมี ๓ อย่าง คือสอนให้รู้ยิ่งเห็นจริงในธรรมที่ควรรู้ควรเห็น สอนมีเหตุที่ผู้ฟังอาจตรองตามให้เห็นจริงได้ สอนมีปาฏิหาริย์คือปฏิบัติได้รับผลสมจริง

ประการแรกอันทุกข์และเหตุเกิดทุกข์ก็เป็นผลและเหตุที่รู้ยิ่งเห็นจริงได้ เพราะมีอยู่ในตนเองในบุคคลนี้เอง ดับทุกข์และปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ ผลและเหตุส่วนนี้ก็รู้ยิ่งเห็นจริงได้และก็เป็นเหตุเป็นผล โดยในอริยสัจนี้ยกผลขึ้นก่อนแล้วจึงยกเหตุ เป็นผลและเหตุที่ตรองตามให้เห็นจริงได้แล้วก็ปฏิบัติได้ คือปฏิบัติในการที่จะกำหนดรู้ทุกข์ ที่จะละเหตุเกิดทุกข์ จะทำให้แจ้งความดับทุกข์ และที่จะปฏิบัติอบรมทางปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ให้เกิดขึ้นได้ เป็นสิ่งที่ทำได้ เพราะฉะนั้นคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้านั้นจึงสั่งสอนอยู่ในภายใน ปฏิบัติได้อยู่ในภายใน รู้ยิ่งเห็นจริงได้เองทุก ๆ คน มีเหตุตรองตามให้เห็นได้จริงทุก ๆ คน ปฏิบัติได้ผลสมจริงทุก ๆ คน เพราะไม่ได้สอนในภายนอก สอนในภายใน แล้วก็เป็นเหตุเป็นผลที่ตรองตามให้เห็นได้ปฏิบัติได้ นี้เป็นลักษณะพิเศษของธรรมของพระพุทธเจ้า อีกประการหนึ่งพุทธศาสนานั้นได้แสดงธรรมที่เป็นเหตุและผล ซึ่งเป็นธรรมที่ละเอียดสุขุมคือปฏิจจสมุปบาทธรรมที่อาศัยกันบังเกิดขึ้น หากจะจับตั้งแต่ชาติคือความเกิดเป็นเหตุและผลย้อนขึ้นไป ต้นเหตุก็จะพบอวิชชาคือความไม่รู้ เป็นตัวเหตุที่ให้เกิดสังขารเป็นต้น และทุก ๆ อย่างเป็นอันดับมา เพราะฉะนั้นผู้สร้างที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงไว้ก็คือตัวอวิชชาคือความไม่รู้ และสืบมาเป็นตัณหาเป็นอุปาทานเป็นกรรม ฉะนั้นจะสิ้นทุกข์ได้ก็ต้องทำลายผู้สร้าง คืออวิชชาเสีย เมื่อทำลายอวิชชาเสียได้แล้ว ก็ดับสังขารดับตัณหาอุปาทานกรรมและทุก ๆ อย่าง สิ้นทุกข์ได้ ซึ่งเป็นธรรมที่เป็นเหตุเป็นผลซึ่งโยงกันไปอย่างละเอียด รวมความเข้าแล้วก็คือว่าตัวผู้สร้างใหญ่ก็คือ

อวิชชา ซึ่งทางพุทธศาสนานั้นต้องละต้องดับเสียจึงจะพ้นทุกข์ได้ ก็ดับได้ด้วยวิชชาคือความรู้ ก็ต้องปฏิบัติอบรมวิชชาคือความรู้ให้เกิดผุดขึ้นมา

พระสังฆคุณ

และมาถึงพระสงฆ์ ซึ่งเป็นหมู่ผู้ฟังคือศิษย์ของพระพุทธเจ้านั้น พระสงฆ์ในพุทธศาสนานั้นสูงสุดก็คือเป็นผู้ได้ปัญญาคือความรู้ในอริยสัจ ๔ ดับกิเลสและกองทุกข์ได้เหมือนพระพุทธเจ้า แต่ว่าต่างจากพระพุทธเจ้าโดยที่มิได้ตรัสรู้เอง เป็นผู้ตรัสรู้ตาม คือเมื่อฟังคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าให้ปฏิบัติแล้วก็ปฏิบัติตาม เมื่อปฏิบัติตามก็ได้ปัญญารู้แจ้งขึ้น ตั้งต้นแต่ได้ปัญญาเห็นธรรม จนถึงตรัสรู้ในอริยสัจ ๔ ตามพระพุทธเจ้า ก็ทำกิเลสและกองทุกข์ให้สิ้นไปได้เหมือนกัน แต่พระพุทธเจ้าเป็นผู้ที่ตรัสรู้เองชอบและทรงสั่งสอน พระสงฆ์เป็นผู้ที่รู้ตาม แต่ก็ทำกิเลสและกองทุกข์ให้สิ้นไปได้เช่นเดียวกัน เพราะฉะนั้นพระสงฆ์ในพุทธศาสนานั้นจึงได้ปัญญาที่ตัดกิเลสและกองทุกข์ตามพระพุทธเจ้าเช่นเดียวกัน เป็นผู้สิ้นกิเลสและกองทุกข์ได้เช่นเดียวกัน แต่ว่ารู้ตามพระพุทธเจ้า พระพุทธเจ้าเป็นผู้รู้ด้วยพระองค์เองและทรงแสดงสั่งสอน พระสงฆ์เป็นผู้ที่รู้ตาม แต่ก็ต้องปฏิบัติให้รู้ด้วยตัวเองเช่นเดียวกัน เพราะฉะนั้นพระสงฆ์ในพุทธศาสนานั้นจึงมิใช่เป็นผู้ที่มีแต่ศรัทธาคือความเชื่อแต่ไม่มีปัญญาคือความรู้ แต่ว่ามีปัญญาคือความรู้ได้ด้วยตนเอง คือรู้ตามพระพุทธเจ้า ปฏิบัติตามที่ทรงสั่งสอน และก็ปฏิบัติทำกิเลสและกองทุกข์ให้สิ้นไปได้เหมือนกัน ต่างแต่ว่าเป็นผู้รู้ตามพระองค์ เป็นสาวกของพระองค์ เพราะฉะนั้นพระสงฆ์ในพุทธศาสนานั้นจึงเป็นผู้ที่เข้าถึงมรรคผลนิพพานได้เช่นเดียวกัน จึงได้เรียกพระสงฆ์ว่าอนุพุทธคือเป็นผู้รู้ตาม

พระพุทธนั้นมี ๓ คือพระสัมมาสัมพุทธ พระผู้ตรัสรู้เองโดยชอบ คือเป็นผู้ที่ตั้งพุทธศาสนาขึ้น พระปัจเจกพุทธคือพระผู้ตรัสรู้ชอบด้วยพระองค์เอง แต่จำเพาะพระองค์ ไม่สั่งสอนใครให้รู้ตาม ไม่ตั้งพุทธศาสนาขึ้น และพระอนุพุทธ คือพระผู้ตรัสรู้ตาม ได้แก่พระสงฆ์สาวกผู้ที่ได้ตรัสรู้ตามพระพุทธเจ้าได้ นี้เป็นลักษณะแห่งพระรัตนตรัย คือ พระพุทธเจ้า พระธรรม และพระสงฆ์

๑๘ สิงหาคม ๒๕๒๖

ครั้งที่ ๔ ลักษณะพุทธศาสนาที่เกี่ยวกับกายและจิต

จะแสดงลักษณะพุทธศาสนาเกี่ยวกับกายและจิต ดังที่ได้กล่าวมาแล้ว ว่าธรรมที่พระพุทธเจ้าทรงสั่งสอน ก็ทรงสั่งสอนจากกายและจิตอันนี้ ดังที่ได้อ้างพระพุทธภาษิตว่าทรงบัญญัติโลก เหตุเกิดโลก ความดับโลก ทางปฏิบัติให้ถึงความดับโลก ในกายอันยาววาหนึ่งมีสัญญามีใจนี้ เพราะฉะนั้นจึงมาถึงที่ตั้งแห่งคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าดังกล่าว อันได้แก่กายและจิตนี้เอง กายและจิตนี้ได้ตรัสแสดงโดยเป็นธาตุ ๖ ก็มี โดยเป็นขันธ์ ๕ ก็มี โดยเป็นกายและจิตโดยตรงก็มี โดยเป็นธาตุ ๖ นั้น ก็คือที่ตรัสแสดงไว้ในธาตุวิภังคสูตร(๑)ว่า บุรุษบุคคลนี้มีธาตุ ๖ คือ ปฐวีธาตุ ธาตุดิน อาโปธาตุ ธาตุน้ำ เตโชธาตุ ธาตุไฟ วาโยธาตุ ธาตุลม อากาศธาตุ ธาตุอากาศ วิญญาณธาตุ ธาตุรู้ ธาตุ ๕ ข้างต้นคือปฐวีธาตุ อาโปธาตุ เตโชธาตุ วาโยธาตุ อากาศธาตุ เป็นธาตุที่รวมกันเข้ามาเรียกว่ากาย ส่วนวิญญาณธาตุ ธาตุรู้ ก็คือจิต จะแสดงเรื่องจิตก่อน

จิตเป็นธาตุรู้

คำว่าจิตนี้เป็นภาษาบาลี มีคำเรียกสิ่งที่เป็นจิตใจอีก ๒ คำคือ วิญญาณ มโน หรือมนะ คำว่าจิต วิญญาณ มโน ทั้งสามนี้เอามาใช้ในภาษาไทย จนคนไทยได้ยินได้ฟังและเข้าใจ ในคำภาษาไทยว่าใจ แต่ว่ามีความต่างกันตามที่ใช้ในภาษาธรรม ในภาษาธรรมนั้นส่วนใหญ่คำว่าจิตใช้หมายถึงตัวธาตุรู้ที่เป็นภายใน คำว่าวิญญาณใช้หมายถึงวิญญาณในขันธ์ ๕ ที่เป็นขันธ์ข้อที่ ๕ วิญญาณขันธ์ กองวิญญาณ คือเมื่อตากับรูปประจวบกัน เกิดความรู้คือเห็นรูปขึ้น ก็เรียกว่าจักขุวิญญาณ รู้ทางตา ดั่งนี้ เป็นต้นไป คำว่ามโนนั้นใช้เป็นอายตนะภายในข้อที่ ๖ คือตาหูจมูกลิ้นกายและมโนหรือมนะคือใจ อันเป็นอายตนะข้อที่ ๖ ในพระสูตรที่ ๒ ของพระพุทธเจ้าคืออนัตตลักขณสูตร พระสูตรที่ว่าด้วยลักษณะคือเครื่องกำหนดหมายขันธ์ ๕ ว่าเป็นอนัตตามิใช่ตัวตน ก็ทรงแสดงขันธ์ทั้ง ๕ คือรูปขันธ์ กองรูป เวทนาขันธ์ กองเวทนา สัญญาขันธ์ กองสัญญา สังขารขันธ์ กองสังขาร วิญญาณขันธ์ กองวิญญาณ ว่าเป็นอนัตตา มิใช่ตัวตน และเมื่อผู้พิจารณาเห็นขันธ์ ๕ ว่าเป็นอนัตตา พร้อมทั้งเป็นอนิจจะคือไม่เที่ยง เป็นทุกข์คือเป็นสิ่งที่ทนอยู่ไม่ได้ต้องแปรปรวนเปลี่ยนแปลงไป ก็หน่ายในขันธ์ ๕ หน่ายในรูปในเวทนาในสัญญาในสังขารในวิญญาณ เมื่อหน่ายก็สิ้นกำหนัดติดยินดี และเมื่อสิ้นติดใจยินดี จิตก็วิมุตติ

---

(๑) ม. อุป. ๑๔/๑๒๕, อภิ. วิภงฺค. ๓๕/๑๐๑.

คือหลุดพ้นจากอาสวกิเลสเป็นเครื่องดองจิตทั้งหลาย อันนี้แสดงว่าจิตต่างจากวิญญาณ จิตนั้นจะเป็นผู้ที่วิมุตติหลุดพ้น และในพระสูตรที่ ๓ อาทิตตปริยายสูตร พระสูตรที่แสดงว่าสิ่งทั้งปวงเป็นของร้อน ซึ่งสิ่งทั้งปวงนั้นก็ทรงยกเอาอายตนะภายในภายนอก อายตนะภายในก็คือตาหูจมูกลิ้นกายและมนะคือใจ ว่าเป็นของร้อน ร้อนด้วยราคะโทสะโมหะ ร้อนด้วยความเกิดความแก่ความตายความโศกเป็นต้น และเมื่อพิจารณาเห็นว่าเป็นของร้อน จิตก็หน่าย เมื่อหน่ายก็สิ้นความติดใจยินดี เมื่อสิ้นความติดใจยินดี จิตก็วิมุตติหลุดพ้นเช่นเดียวกัน ก็แสดงว่าวิญญาณก็ดีมโนก็ดี เป็นสังขารคือสิ่งผสมปรุงแต่ง ซึ่งต้องเป็นอนัตตาและต้องเป็นของร้อนดังกล่าว เพราะฉะนั้นจึงต่างกับคำว่าจิต

จิตไม่มีสรีระสัณฐาน

คำว่าจิตนี้จึงมีความหมายถึงตัวธาตุรู้ที่มีอยู่ในบุคคล อันมีพระพุทธภาษิตแสดงไว้ว่าไม่มีสรีระคือรูปร่างทรวดทรงสัณฐานอันเป็นเรื่องของรูป มีคูหาคือถ้ำเป็นที่อาศัย และคำว่ามีคูหาคือถ้ำเป็นที่อาศัยนี้ พระอาจารย์ได้อธิบายมาแต่ดั้งเดิมรวม ๆ มาว่าร่างกายอันนี้ แต่ว่ามีพระอาจารย์อีกจำพวกหนึ่งมีความเห็นว่า จิตนี้ตั้งอยู่ที่หทยวัตถุ คือว่าเนื้อหัวใจที่เต้นอยู่นี้ และมาถึงสมัยต่อมาเมื่อได้พบมันสมองว่าเป็นที่รวมของประสาททั้งหลาย ก็มีคนเข้าใจว่าจิตนี้อาศัยตั้งอยู่กับมันสมอง แต่ก็มีบุคคลบางคนเข้าใจว่า ตัวมันสมองนี้เป็นตัวจิตทีเดียว ดั่งนี้ก็มี แต่ว่าถ้าพิจารณาตามพระพุทธภาษิต ที่ตรัสถึงจิตไว้โดยตรงดังที่ยกมากล่าวข้างต้นว่า จิตเป็นอสรีระ คือไม่มีรูปร่างสรีระสัณฐาน ก็จะเป็นหลักฐานที่ต้องเห็นว่าจิตกับมันสมองต่างกัน เพราะมันสมองนั้นเป็นสิ่งที่มีสรีระสัณฐาน จึงเป็นรูปกายส่วนหนึ่ง แต่ว่าจิตไม่มีสรีระสัณฐาน เพราะฉะนั้นจิตจึงไม่ใช่มันสมอง แต่จิตกับกายต้องอาศัยกัน เพราะฉะนั้นหากว่าจิตเป็นธรรมชาติ ที่ไม่มีสรีระสัณฐาน อาศัยอยู่กับกายนี้ จะอาศัยอยู่กับส่วนไหน ก็น่าจะเห็นว่าอาศัยอยู่กับมันสมองเป็นหลักสำคัญ เพราะมันสมองนั้นเป็นที่ตั้งของประสาททั้งหลาย ให้เกิดความรู้ทางประสาททั้งปวง และจิตนี้ที่จะรู้อะไรออกมาทางภายนอกได้ เช่นรู้รูปทางตา รู้เสียงทางหูก็ต้องอาศัยประสาทตาอาศัยประสาทสมองเป็นต้น ซึ่งศูนย์รวมของประสาทก็รวมอยู่ที่มันสมอง ให้ไปดูรูปความสัมพันธ์กันของประสาทตาหูเป็นต้นกับมันสมอง ที่พิพิธภัณฑ์ของวัดนี้ ซึ่งได้มีเขียนแสดงความสัมพันธ์เอาไว้ ฉะนั้นจิตก็น่าจะอาศัยอยู่กับส่วนนี้คือมันสมอง

คำว่ามีถ้ำเป็นที่อาศัย มันสมองนั้นก็อยู่ในกระโหลกศีรษะ กระโหลกศีรษะนั้นก็มี

ลักษณะเป็นถ้ำเป็นคูหา เพราะฉะนั้นก็เข้ากันกับถ้อยคำคูหาคือถ้ำ มีคูหาเป็นที่อาศัย ส่วนพระอาจารย์ในสมัยก่อนที่เอาจิตไปอาศัยอยู่กับหทัยวัตถุคือเนื้อหัวใจที่เต้นอยู่นี้ ก็เนื่องด้วยเข้าใจว่าหัวใจที่เต้นอยู่นี้เป็นส่วนที่สำคัญในชีวิตของบุคคล เมื่อหัวใจยังทำงานอยู่คือเต้นอยู่ ชีวิตก็ยังคงดำรงอยู่ หยุดทำงานหรือหยุดเต้นชีวิตก็สิ้นไป จึงเอาจิตมาอาศัยอยู่กับเนื้อหัวใจ นี้เป็นข้อที่น่าพิจารณาเทียบเคียงดังกล่าว และก็น่าพิจารณาต่อไปอีกว่า อันลักษณะของจิตนั้นกำหนดได้ ว่าอาการต่าง ๆ ที่เนื่องมากับจิตก็ล้วนเป็นสิ่งที่ไม่มีสรีระสัณฐานด้วยกันทั้งนั้น ดังเช่นว่าจิตที่แสดงอาการเป็นราคะหรือโลภะโทสะโมหะ ตัวกิเลสเหล่านี้ก็ไม่มีรูปร่างสัณฐาน หรือจิตที่แสดงอาการออกมาเป็นธรรมที่เป็นส่วนคุณเกื้อกูล เช่นเป็นเมตตาเป็นกรุณา เมตตากรุณาก็ไม่มีสรีระสัณฐาน และจิตนี้ประกอบด้วยอารมณ์คือเรื่อง บรรดาอารมณ์คือเรื่องทั้งหลายก็ไม่มีสรีระสัณฐาน อาการของจิตอื่น ๆ ก็เช่นเดียวกัน เป็นต้นว่าความรู้ทางอายตนะ เช่นรู้รูปทางตา รู้เสียงทางหูเป็นต้น ที่เราเรียกกันว่าเห็นรูปได้ยินเสียง ความรู้คือการเห็นรูปได้ยินเสียงเป็นต้นนั้นก็ไม่มีสรีระสัณฐาน ตัวรูปที่เห็นตัวเสียงที่ได้ยินนั้นมีสรีระสัณฐาน แต่เมื่อมาเป็นอารมณ์ของจิตมาเป็นเรื่องที่จิตคิดถึงหมกมุ่นถึงกำหนดถึง มาเป็นเรื่องที่ตั้งขึ้นในจิต ตัวเรื่องเหล่านี้ก็ไม่มีสรีระสัณฐาน

อนึ่ง ความรู้ที่บุคคลได้เรียนศึกษาตั้งแต่ต้นมา ตั้งแต่ชั้นอนุบาลชั้นประถมชั้นมัธยมถึงชั้นอุดม หรือตลอดจนถึงความรู้ที่เล่าเรียนทางพระธรรมวินัยกันนี้ ก็ไม่มีสรีระสัณฐานอีกเหมือนกัน เพราะฉะนั้นที่กล่าวว่าคนนี้รู้มากเรียนมากสำเร็จถึงชั้นนั้นชั้นนี้ คนนั้นเรียนน้อยรู้น้อยสำเร็จเพียงแค่ชั้นประถมชั้นมัธยมเป็นต้น ก็ไม่มีสรีระสัณฐานที่จะนำมาชี้บอกได้ว่า ความรู้ที่ว่าน้อยหรือมากนั้นมากน้อยแค่ไหน จะเอาเครื่องชั่งตวงวัดความรู้ของบุคคลว่าเท่านั้นเท่านี้ก็ชั่งตวงวัดไม่ได้ เพราะฉะนั้นในการที่จะตรวจสอบความรู้ของบุคคลจึงต้องจัดเกณฑ์ที่จะทดสอบหรือตรวจสอบความรู้ของบุคคลขึ้นอีกอย่างหนึ่ง ให้บุคคลผู้ที่เล่าเรียนนั้น ๆ มาแสดงความรู้ด้วยการเขียนคำตอบก็ดี การแสดงข้อค้นคว้าก็ดีเป็นต้น แล้วก็เอาใบตอบเหล่านั้นมาตรวจอีกทีหนึ่ง แล้วก็ให้คะแนนกันไปให้ชั้นกันไปว่าสำเร็จเป็นชั้นนั้นชั้นนี้เท่านั้นเท่านี้ ทั้งนี้เพราะความรู้นั้นไม่มีสรีระสัณฐานที่จะมาวัดชั่งกันได้เหมือนอย่างวัตถุ และมันสมองนั้นเป็นกายส่วนหนึ่ง เพราะฉะนั้นโรคของมันสมองก็เป็นอีกลักษณะหนึ่ง แต่เราก็เรียกกันว่าโรคจิต แต่อันที่จริงนั้นไม่ใช่โรคจิตเป็นโรคสมอง เพราะฉะนั้นจึงมีการรักษากันเป็นโรคอย่างหนึ่งของร่างกาย แต่เป็นโรคของส่วนที่เป็นมันสมอง จึงมีการแสดงออกมาทางประสาททั้งหลาย และจิตใจก็อยู่ใต้

อำนาจของประสาท เพราะฉะนั้นจึงแสดงออกไปเป็นอาการที่วิปริตที่เราเรียกกันว่าเสียจริตและเรียกกันว่าโรคจิต แต่อันที่จริงเรียกว่าโรคจิตนั้นไม่ถูก โรคเสียจริตนั้นพอได้ ต้องเป็นโรคสมองโรคประสาท แต่ว่าโรคของจิตโดยตรงนั้นก็คือกิเลสนั่นเอง อันได้แก่ตัณหาความดิ้นรนทะยานอยากและบรรดากิเลสทั้งปวง เป็นต้นว่าราคะหรือโลภะ โทสะ โมหะ เหล่านี้เป็นโรคจิตโดยตรงซึ่งตั้งขึ้นในอารมณ์ เพราะจิตนี้เองไปยึดถืออารมณ์ แล้วก็ยินดียินร้ายหลงงมงายไปในอารมณ์ต่าง ๆ แล้วก็เป็นตัณหา เป็นราคะหรือโลภะ เป็นโทสะ เป็นโมหะ นี่เป็นโรคจิตโดยตรงอันทำให้เกิดทุกข์ใจต่าง ๆ เดือดร้อนใจต่าง ๆ เพราะฉะนั้นบรรดาคนที่มีกิเลสอยู่ยังละกิเลสไม่ได้ก็เรียกว่ามีโรคจิตทั้งนั้น คือโรคกิเลสนั่นแหละเป็นโรคจิตทั้งนั้น เพราะฉะนั้นจึงไปเข้าเรื่องที่พระพุทธเจ้าต้องทรงรักษา ถอนลูกศรคือตัณหาออกจากจิตให้ได้เสียก่อน ไม่ต้องไปเสียเวลาที่จะสอบสวนอะไรต่าง ๆ ดังที่ได้กล่าวมาแล้ว ด้วยการที่ต้องรีบทรงแสดงธรรมให้บุคคลเกิดปัญญาอันเป็นยาธรรมเรียกว่าธรรมโอสถที่จะรักษาโรคจิตคือบรรดากิเลสทั้งหลาย

จิตเป็นวิญญาณธาตุ

เพราะฉะนั้น ธรรมโอสถคือธรรมนั่นเองที่เป็นยารักษาโรคกิเลสของบุคคล สำหรับที่จะดับตัณหา ดับราคะหรือโลภะ โทสะ โมหะ ตามที่ได้ยกมากล่าวนี้ก็เพื่อแสดงว่า ในบุคคลเรานี้ยังมีอีกสิ่งหนึ่งที่เรียกว่าจิต ซึ่งไม่มีสรีระสัณฐาน อาศัยอยู่กับกายอันนี้ ซึ่งรวมเข้าก็เป็นธาตุ ๖ และจิตนี้ก็เป็นวิญญาณธาตุ และธาตุอีก ๕ ข้อที่กล่าวมาข้างต้นนั้นก็รวมกันเข้าเป็นกาย วิญญาณธาตุก็เป็นจิต กายและจิตนี้อาศัยกันอยู่ จึงเป็นบุคคล ถ้าหากว่ากายแตกทำลาย จิตก็ต้องเคลื่อนออกไป เพราะฉะนั้นเมื่อกายรวมเข้ามา ธาตุดินน้ำลมไฟอากาศรวมเข้ามาตั้งต้นแต่ในครรภ์ของมารดา จิตก็ปฏิสนธิเรียกว่าปฏิสนธิจิต และในที่สุดเมื่อร่างกายนี้แตกสลาย คือธาตุที่รวมกันเข้านี้ ธาตุดิน ธาตุน้ำ ธาตุไฟ ธาตุลม ธาตุอากาศแตกสลาย จิตก็เคลื่อนออกไปเรียกว่าจุติจิต ทีแรกก็เป็นปฏิสนธิจิต จิตปฏิสนธิประกอบเข้ามา และเมื่อกายแตกสลายจิตก็เคลื่อนเรียกว่าจุติจิต จิตเคลื่อนหรือความเคลื่อนของจิตในที่สุด

ในบัดนี้คนมักเข้าใจผิดไปเรียกเอาปฏิสนธิว่าจุติกันมาก เช่นว่าจุติในที่นั่นที่นี่คือเกิดในที่นั่นที่นี่ ความจริงไม่ใช่เกิดจุติคือเคลื่อนซึ่งเราเรียกกันว่าตาย เมื่อเกิดในที่นั่นที่นี่เราเรียกว่าปฏิสนธิ แต่ว่าเป็นคำที่ใช้สำหรับจิตเท่านั้น จิตปฏิสนธิและจุติจิตเคลื่อนออกไปในที่สุด

จิตนี้ท่านแสดงไว้ในตำราศัพท์ รวมเข้าก็มีความหมาย ๓ อย่าง คือ

หนึ่ง คิดหรือรู้

สอง สั่งสม และ

สาม วิจิตร คือแตกต่างกันหลายอย่างหลายประการ.

๑๙ สิงหาคม ๒๕๒๖

ครั้งที่ ๑๐ ลักษณะพุทธศาสนาที่เกี่ยวกับกายและจิต (ต่อ)

อธิบายลักษณะ ๓ ประการของจิต

ได้แสดงลักษณะพุทธศาสนามาถึงเรื่องจิต ซึ่งได้กล่าวไว้แล้ว ว่าพระอาจารย์ผู้อธิบายศัพท์ได้ให้คำอธิบายศัพท์ของจิตไว้ แปลเป็น ๓ อย่าง คือ คิดหรือรู้ เก็บ และวิจิตรคือหลายหลากหลายอย่างต่าง ๆ กัน ที่แปลว่าคิดหรือรู้นั้น ก็โดยอธิบายว่าจิตเป็นธรรมชาติที่คิดนึกอะไรได้ หรือว่ารู้อะไรได้ คำว่าคิดและคำว่ารู้ในที่นี้มีความหมายเป็นอย่างเดียวกัน เพราะจะคิดอะไรได้ก็ต้องรู้อะไรนั้น หรือว่าจะรู้อะไรได้ก็ต้องคิดอะไรนั้น และในความคิดนั้นก็มีความรู้อยู่ด้วย ในความรู้ก็มีความคิดอยู่ด้วย ฉะนั้นจิตจึงเป็นธรรมชาติที่คิดนึกอะไรได้หรือว่ารู้อะไรได้

ลักษณะที่ ๒ เก็บ ก็หมายความว่าเก็บสิ่งที่ประสบพบผ่านต่าง ๆ ไว้ได้ และเก็บกรรมที่ได้กระทำแล้วไว้ได้ ที่ปรากฏเป็นเก็บดีที่เรียกว่าบารมี เก็บชั่วที่เรียกว่าอาสวะ และที่ว่ามีลักษณะวิจิตรคือหลายหลากหรือว่าหลายอย่างต่าง ๆ กัน ก็คือจิตมีลักษณะต่าง ๆ ดังเช่นที่มีจำแนกไว้ในอภิธรรม เป็นกามาวจรจิต จิตที่ท่องเที่ยวไปในกาม รูปาวจรจิต จิตที่ท่องเที่ยวไปในรูปภพ อรูปาวจรจิต จิตที่ท่องเที่ยวไปในอรูป โลกุตรจิต จิตที่เป็นโลกุตระ ฉะนั้นจึงเป็นสิ่งที่วิจิตรคือหลายหลากหลายอย่างต่าง ๆ กัน ดังเช่นเราเรียกในภาษาไทยว่าวิจิตรพิสดาร หรือว่าวิจิตรงดงาม ดังคำว่าราชรถอันวิจิตร ราชรถที่งดงาม ที่ทำอย่างงดงามตกแต่งอย่างงดงาม จิตก็เป็นธรรมชาติที่งดงาม เพราะเหตุว่ามีลักษณะที่เหมือนดังตกแต่งเอาไว้อย่างราชรถนั้น นี้เป็นการให้คำอธิบายคำว่าจิต ดังที่พระอาจารย์ผู้อธิบายศัพท์ได้ให้เอาไว้

จิตตัวเดิมและจิตที่เป็นตัวอาการ

และก็พึงทราบไว้ ว่าคำว่าจิตท่านใช้เป็น ๒ อย่าง อย่างหนึ่งใช้หมายถึงธรรมชาติที่เป็นตัวเดิม กับอีกอย่างหนึ่งท่านใช้หมายถึงธรรมชาติที่เป็นตัวอาการ ที่ใช้หมายถึงธรรมชาติที่เป็นตัวเดิมนั้น ก็ใช้หมายถึงธรรมชาติที่เป็นธาตุรู้ อันเป็นธรรมชาติที่ประภัสสรคือผุดผ่อง ดังที่ได้มีพระพุทธภาษิตแสดงไว้ ว่าจิตนี้เป็นธรรมชาติที่ประภัสสร คือผุดผ่อง แต่ต้องเศร้าหมองไปเพราะอุปกิเลสคือเครื่องเศร้าหมองที่จรเข้ามา แต่ว่าเมื่อปฏิบัติทำจิตตภาวนาคืออบรมจิต จิตก็จะบริสุทธิ์ คือหมดจดสะอาดผ่องใสได้ วิมุตติคือหลุดพ้นได้ และจิตที่เป็นตัวเดิมนี้ ที่มี

พุทธภาษิตแสดงไว้เป็นอันมาก เช่นว่าให้ฝึกจิต ให้ข่มจิต จิตที่ฝึกแล้วนำสุขมาให้ และเมื่อบุคคลอบรมให้ได้ปัญญารู้แจ้งเห็นจริง จิตก็หน่าย จะสิ้นความติดใจยินดีและวิมุตติหลุดพ้นจากอาสวะ คือเครื่องดองจิตดองสันดานทั้งหลายได้ ดังนี้ เหล่านี้หมายถึงจิตที่เป็นตัวเดิม

ส่วนจิตที่เป็นตัวอาการนั้นหมายถึงตัวความคิดต่าง ๆ คิดดีก็มีคิดไม่ดีก็มี ตัวความคิดนี้เป็นจิตที่เป็นอาการ จิตที่เป็นอาการนี้เกิดดับอยู่ในอารมณ์ทุกขณะจิต ทุกขณะอารมณ์ ดังจะพึงเห็นได้ ว่าทุกคนย่อมมีความคิดไปในอารมณ์ คือเรื่องต่าง ๆ คิดถึงเรื่องนี้ ปล่อยเรื่องนี้ไปคิดเรื่องโน้น ปล่อยเรื่องโน้นไปคิดเรื่องนั้น เรื่องที่จิตจับคิดแล้วปล่อยไปครั้งหนึ่งก็เรียกว่าเกิดดับไปคราวหนึ่ง เพราะฉะนั้นจิตที่เป็นตัวความคิดนี้จึงเกิดดับอยู่เสมอ เพราะฉะนั้นท่านจึงเปรียบจิตที่เป็นตัวอาการนี้ ว่าเหมือนอย่างวานรที่กระโดดไปมาอยู่บนต้นไม้ กระโดดจับกิ่งไม้นี้ ปล่อยกิ่งไม้นี้ กระโดดไปจับกิ่งไม้นั้น จากกิ่งไม้นั้นก็กระโดดไปจับกิ่งไม้อื่นต่อไปอีกอยู่ตลอดเวลา อาการที่จับและปล่อยอารมณ์ต่าง ๆ ของจิตนี้คือจิตที่เป็นตัวอาการ คือความคิดเหมือนอย่างอาการของวานรที่กระโดดจับกิ่งไม้ กระโดดจับกิ่งโน้นกิ่งนี้กิ่งนั้นไปอยู่เสมอ อาการที่จับปล่อย ๆ กระโดดไปดังนี้ของวานรคือความคิด แต่ก็น่าจะต้องคิดดูตรงนี้ด้วยว่า แม้วานรจักกระโดดจับปล่อยกิ่งไม้ไปอยู่เสมอดังนี้ก็ตาม แต่ว่าตัววานรนั้นคงเป็นวานรตัวเดียวกัน ตัววานรที่อยู่ที่กิ่งไม้นี้ ตัววานรที่อยู่ที่กิ่งไม้นั้น ตัววานรที่อยู่ที่กิ่งไม้โน้นซึ่งกระโดดไปนั้น ก็เป็นวานรตัวเดียวกัน จึงเทียบได้กับจิตที่เป็นตัวเดิม ก็เป็นจิตเดียวกัน แต่ว่าอาการคือความคิดนั้นเปลี่ยนไปต่าง ๆ และตัวความคิดนี้ก็คืออาการ จิตมี ๒ อย่างดังนี้

ความอุปบัติและจุติของจิต

หากจะมีปัญหาว่า จิตที่เป็นตัวอาการนั้นก็เป็นจิตที่เกิดดับอยู่เสมอดังกล่าว แต่ว่าจิตที่เป็นตัวเดิมนั้นเล่า เป็นสิ่งที่เกิดดับหรือไม่ ปัญหานี้ก็เป็นข้อที่น่าพิจารณา ถ้าจะพิจารณาจำเพาะชาตินี้ ไม่ตั้งปัญหาไปถึงชาติหน้าหรือว่าชาติอดีตก็ตอบได้ง่าย ว่าจิตที่เป็นตัวเดิมนั้นก็เป็นสิ่งที่ตั้งอยู่ดำรงอยู่ตั้งแต่เกิดจนตาย แต่ว่าจิตที่เป็นตัวอาการนั้นก็เปลี่ยนแปลงไปตามอารมณ์ เกิดดับไปพร้อมกับอารมณ์อยู่ทุกขณะจิต อยู่ทุกขณะอารมณ์ดังกล่าวนั้น จิตที่เป็นตัวเดิมอันเป็นสิ่งที่ดำรงอยู่ตั้งแต่เกิดจนตายนั้นก็ดังที่ได้กล่าวแล้ว ว่าเมื่อเกิดจิตมาปฏิสนธิที่เรียกว่าจิตปฏิสนธิ เมื่อตายจิตก็จุติคือเคลื่อนออกไป อันเรียกว่าเคลื่อนออกไปหรือว่าดับจึงต้องเข้าใจคำนี้ ว่าคำว่าดับกับคำว่าจุตินั้นต่างกัน คำว่าดับก็เหมือนกับไฟดับไป แต่คำว่าจุตินั้น

แปลว่าเคลื่อน คือว่าไม่ดับ เคลื่อนออกไป ในข้อนี้ก็ตรงกับพระญาณของพระพุทธเจ้าที่ทรงได้ในปฐมยามแห่งราตรีที่ตรัสรู้ คือ บุพเพนิวาสานุสสติญาณ ความหยั่งรู้ระลึกได้ถึงนิวาสน์ คือขันธ์เป็นที่อาศัยอยู่ในปางก่อน คำว่านิวาสน์นั้นเราแปลกันว่าบ้าน คือเป็นที่อาศัยอยู่ ในที่นี้ใช้หมายถึงขันธ์คือขันธ์ ๕ นี่แหละอันเป็นที่อาศัยอยู่ในปางก่อน เพราะว่าขันธ์ ๕ นี้เรียกว่านิวาสน์แปลว่าเป็นที่อาศัยอยู่ หากจะถามว่าเป็นที่อาศัยอยู่ของใคร เหมือนอย่างบ้านก็เป็นที่อาศัยอยู่ของบุคคล มีคนมาอาศัยอยู่ในบ้าน ปลูกบ้านอยู่ ที่นี้มาเรียกว่านิวาสน์อันหมายถึงขันธ์ ๕ นี้ ขันธ์ ๕ นี้เป็นที่อาศัยอยู่ของใคร

สำหรับในพระญาณที่ตรัสรู้พระญาณแรกนี้ ตรัสแสดงถึงพระองค์เองโดยใช้คำว่าฉันหรือข้าพเจ้าหรือว่าเรา ซึ่งได้อุปบัติคือเข้าถึงชาตินี้ แล้วก็จุติคือว่าเคลื่อนจากชาตินี้ไปสู่ชาติอื่นเคลื่อนจากชาติอื่นนั้นไปสู่ชาติอื่นต่อไปอีก เรื่อยมาดั่งนี้ ตั้งแต่ ๑ ชาติ ๒ ชาติ ๓ ชาติจนถึงนับชาติไม่ถ้วน และระลึกได้ว่าเราหรือข้าพเจ้าหรือว่าฉันได้มีชื่ออย่างนั้นอย่างนี้ในชาตินั้น ๆ มีความสุขทุกข์อย่างนี้ ๆ ในชาตินั้น ๆ ระลึกได้ถึงประวัติความเป็นไปของชีวิตในชาติหนึ่ง ๆ ด้วยตามพระญาณที่ตรัสแสดงไว้นี้ ก็แสดงว่าข้าพเจ้าหรือว่าฉันว่าเรานั้น เป็นผู้ไม่ดับ และก็เป็นผู้ที่เข้าถึงชาตินี้เคลื่อนถึงชาตินี้ แล้วเข้าถึงชาตินั้นเคลื่อนถึงชาตินั้น และก็ต้องเข้าใจว่าคำว่าดับนั้นคู่กับคำว่าเกิด หรือคำว่าตายคู่กับคำว่าเกิด เกิดตายหรือว่าเกิดดับ เป็นศัพท์บัญญัติที่หมายถึงขันธ์อันเป็นที่อาศัยอยู่ อันเป็นตัวนิวาสน์หรือเป็นตัวบ้าน ขันธ์ที่อาศัยอยู่อันเป็นตัวนิวาสน์หรือเป็นตัวบ้านนี้ ในชาติหนึ่ง ๆ ก็สร้างขึ้นมาทีหนึ่ง เช่นเมื่อเกิดมาเป็นมนุษย์นี้ก็เริ่มสร้างตั้งแต่ในครรภ์ของมารดา เป็นกลละหนึ่ง แล้วก็แตกเป็นปัญจสาขา มีอายตนะบริบูรณ์ได้กำหนดก็คลอดออกมาแล้วก็เติบใหญ่ขึ้นมา จนในที่สุดขันธ์นี้ก็แตกสลาย คือตายหรือว่าดับ คำว่าเกิดตายหรือเกิดดับนี้เป็นชื่อของขันธ์ เรียกขันธ์หรือว่าบ้าน สร้างบ้านทีหนึ่งก็เกิด บ้านพังทีหนึ่งก็ดับหรือว่าตาย แล้วก็สร้างบ้านขึ้นใหม่ก็เป็นเกิด บ้านพังไปอีกทีหนึ่งก็เป็นดับหรือตาย เพราะฉะนั้นคำว่าเกิดตายก็ดีเกิดดับก็ดีเป็นชื่อหรือเป็นศัพท์บัญญัติ หมายถึงนิวาสน์เป็นที่อาศัยอยู่ แต่ว่าตัวผู้มาอาศัยเหมือนเช่นคนที่มาอยู่บ้าน ไม่ใช่ตัวบ้าน ซึ่งเรียกในพระญาณที่ ๑ ว่าข้าพเจ้าหรือว่าเราหรือว่าฉัน นี่ไม่เรียกว่าเกิดดับหรือว่าเกิดตาย แต่เรียกว่าอุปบัติ เรียกว่าจุติ อุปบัติแปลว่าเข้าถึง จุติแปลว่าเคลื่อน คือเมื่อบ้านสร้างขึ้น ผู้ที่มาอาศัยบ้านก็เข้าถึงบ้านที่สร้างขึ้นนั้น คือเข้ามาอยู่บ้านนั้น ก็เป็นอุปบัติ แล้วก็เหมือนบ้านพัง ตัวผู้อาศัย

บ้านนั้นก็เคลื่อนคือย้ายออกไป เพราะว่าบ้านพังแล้วก็ต้องย้ายออกไป นี่แปลว่าจุติคือเคลื่อน ซึ่งในพระญาณที่ ๑ นี้ได้เรียกผู้ที่เข้าอาศัยบ้าน อุปบัติเข้าอาศัย และจุติคือย้ายบ้าน เรียกว่าเรา หรือข้าพ.จ้าหรือว่าฉัน คือหมายถึงพระองค์เอง คือทรงระลึกถึงพระองค์เองว่าเราหรือฉันหรือข้าพเจ้าเข้าถึงชาตินี้ แล้วก็เคลื่อนจากชาตินี้ แล้วก็เข้าถึงชาตินั้น แล้วก็เคลื่อนจากชาตินั้น แล้วเข้าถึงชาติโน้น แล้วเคลื่อนจากชาติโน้น เห็นทยอยมาโดยลำดับดั่งนี้ ด้วยพระญาณที่ระลึกได้ ซึ่งเรียกกันง่าย ๆ ว่าระลึกชาติหนหลังได้ แต่ว่าตามศัพท์แสงของท่านนั้น ระลึกถึงชาติคือระลึกถึงบ้านเก่าคือบ้านที่อาศัยอยู่ในปางก่อนมีความหมายดังที่กล่าวมานี้

สัตวโลกหรือสัตตภาวะ

กราวนี้มาถึงในพระญาณที่ ๒ เรียกว่าจุตูปปาตญาณ ทรงหยั่งรู้ถึงความเข้าถึงและจุติคือความเคลื่อนไปของสัตว์ทั้งหลาย ซึ่งในพระญาณที่ ๒ นี้ แสดงว่าได้ทรงระลึกได้ถึงสัตว์ทั้งหลาย ว่าสัตว์ที่ประกอบกรรมที่ชั่วไว้ คือประกอบกรรมที่เป็นทุจริตที่เป็นอกุศลที่เป็นบาปทางกายทางวาจาทางใจต่าง ๆ กายแตกสลายทำลายไปแล้วตายไปแล้วก็อุปบัติ คือว่าเข้าถึงชาติที่ชั่ว ที่เป็นทุคติคือคติที่ชั่ว ที่เป็นอบายเป็นนรกเป็นเปรตเป็นอสุรกายต่าง ๆ แต่ว่าสัตว์ทั้งหลายที่ประกอบกรรมที่ดีไว้เป็นกุศลเป็นสุจริตทางกาย ทางวาจา ทางใจ กายแตกทำลายตายไปแล้วก็ถึงสุคติโลกสวรรค์ แต่ว่าก็ไม่ได้อยู่ยั่งยืนในสุคติในทุคตินั้น เมื่อสิ้นบาปสิ้นบุญที่ให้ไปเกิดในสุคติหรือในทุคตินั้นแล้ว ก็ต้องจุติ คือเคลื่อนจากชาติที่เป็นสุคติหรือทุคตินั้นไปตามกรรมที่กระทำไว้ต่อไปอีกดั่งนี้ ในพระญาณที่ ๒ นี้ ทรงแสดงถึงผู้ที่สร้างบ้านขึ้น เข้าถึงบ้าน และเมื่อบ้านพัง ก็เคลื่อนออกจากบ้าน ว่าเป็นสัตว์ ซึ่งคำว่าสัตว์นี้มิใช่หมายถึงสัตว์เดียรัจฉานดังที่เราเรียกเพียงอย่างเดียว แต่หมายความคลุมหมดถึงสัตวโลก จะเป็นเทวดาเป็นมนุษย์หรือเป็นสัตว์เดียรัจฉาน เป็นสัตว์นรก เป็นเปรต เป็นอสุกายหรือเป็นอะไร เมื่อยังมีกิเลสเป็นเหตุให้ข้องติดอยู่ในโลก ก็เรียกว่าสัตว์ทั้งนั้น ดังที่เรียกสัตวโลก เมื่อยังมีกิเลสที่ข้องติดอยู่กับโลก จึงต้องเวียนเกิดเวียนตายอยู่ในโลกทั้งปวง ความท่องเที่ยววนเวียนเกิดตายอยู่นี้เรียกว่าสังสารวัฏ สังสาระก็แปลว่าท่องเที่ยวไป วัฏก็คือวัฏฏะ แปลว่าวนเวียน สังสารวัฏก็คือว่าท่องเที่ยววนเวียนหรือว่าวนเวียนท่องเที่ยว และคำว่าวนเวียนนี้ ท่องเที่ยวนี้ ก็พูดกันง่าย ๆ ว่าวนเวียนท่องเที่ยวหรือท่องเที่ยวเวียนเกิดเวียนตาย เพราะว่ามาจับความเอาง่าย ๆ ตอนที่ว่าต้องเวียนเกิดเวียนตายกันอยู่ สร้างบ้านขึ้นมาก็เกิด เข้าไปอาศัยอยู่ บ้านพังขึ้นมาก็ตาย

ตัวบ้านพังก็ตาย ตัวผู้อาศัยอยู่ก็จุติเคลื่อนออกไป และเมื่อเคลื่อนออกไป ก็เข้าถึงชาติใหม่ แปลว่าสร้างบ้านกันใหม่ เข้าอยู่ใหม่ บ้านพังก็คือตาย ผู้อาศัยก็เคลื่อนออกไป ก็วนเวียนอยู่เท่านี้ จะเป็นเทวดา เป็นมนุษย์ เป็นสัตว์เดียรัจฉาน เป็นสัตว์นรก เป็นเปรต เป็นอสุรกาย ก็ต้องขึ้นต้นด้วยเกิดแล้วลงท้ายด้วยดับหรือตาย หรือว่าขึ้นต้นด้วยเข้าถึงคืออุปบัติ ลงท้ายด้วยจุติคือเคลื่อนออกไปไม่จบสิ้น จึงเรียกว่าสังสารวัฏ ท่องเที่ยววนเวียนหรือวนเวียนท่องเที่ยวไป ในพระญาณที่ ๒ นี้เรียกว่าสัตว์ เพราะฉะนั้นตามที่เล่ามานี้ ที่แรกนั้นก็คือจิต จิตที่เป็นตัวเดิม แล้วมาถึงว่าเราหรือข้าพเจ้าหรือฉัน และในพระญาณที่ ๒ ที่อ้างมานี้ก็สัตว์ ซึ่งแสดงว่ามีอยู่สิ่งหนึ่งที่เป็นตัวเดิมและดำรงอยู่ในปัจจุบันนี้ ทุกคนก็มีจิตที่เป็นตัวเดิม แล้วก็มีตัวเราหรือตัวฉันตัวข้าพเจ้าอยู่ด้วยกันทุกคน และก็มีภาวะที่เป็นสัตว์ คือเป็นผู้ข้องติดอยู่ในโลก เป็นสัตวโลก เรียกว่ามีภาวะที่เป็นจิตตัวเดิม มีภาวะที่เป็นตัวเรา เป็นข้าพเจ้าเป็นฉัน แล้วก็มีภาวะที่เป็นสัตวโลกหรือสัตตภาวะอยู่ทุกคนในบัดนี้.

๒๑ สิงหาคม ๒๕๒๖

ครั้งที่ ๑๑ ลักษณะพุทธศาสนา – สังสารวัฏ

วิญญาณธาตุ - จิตที่เป็นตัวเดิม

ได้กล่าวถึงบุรุษสตรีบุคคลว่ามีกายและจิตประกอบกันอยู่ และจิตนั้นในธาตุวิภังคสูตร[๑] เรียกว่าวิญญาณธาตุ แปลว่าธาตุรู้ หมายถึงจิตที่เป็นตัวเดิม และจิตที่เป็นตัวเดิมนี้ในพระญาณที่ ๑ ของพระพุทธเจ้าเมื่อก่อนที่จะตรัสรู้ในราตรีที่จะตรัสรู้นั้น ที่ทรงได้ในปฐมยาม ที่ทรงระลึกถึงขันธ์เป็นที่อาศัยอยู่ในปางก่อนได้ คำว่าขันธ์เป็นที่อาศัยอยู่ในปางก่อนนั้นเรียกว่านิวาสน์ที่มาใช้กันว่าบ้านที่อยู่อาศัย ตรัสเล่าถึงพระองค์เอง ก็ทรงใช้คำว่าฉันข้าพเจ้าหรือเรา และในพระญาณที่ ๒ ทรงใช้ว่าสัตว์ทั้งหลาย เพราะฉะนั้นส่วนที่หมายถึงในบุคคลทุก ๆ คน อันเป็นส่วนที่แม้เมื่อขันธ์เป็นที่อาศัยอยู่แตกสลาย ก็ไม่แตกสลายไป เป็นแต่ว่าเคลื่อนคือเคลื่อนออกจากขันธ์เป็นที่อาศัยอยู่ที่แตกสลายนั้น ไปเข้าถึงขันธ์เป็นที่อาศัยอยู่ใหม่ คือว่าเคลื่อนออกจากบ้านเก่าไปเข้าอาศัยอยู่ในบ้านใหม่ ในพระญาณที่ ๑ ตรัสเล่าถึงพระองค์เองก็เรียกว่าเราหรือฉันหรือข้าพเจ้า ในพระญาณที่ ๒ ก็ตรัสเรียกว่าสัตว์ทั้งหลาย และในส่วนที่แบ่งออกเป็นกายและจิต ก็เรียกว่าวิญญาณธาตุ ธาตุรู้ หรือเรียกว่าจิต แม้ในธาตุวิภังคสูตรนั้นเองที่ตรัสแสดงถึงธาตุ ๖ ก็ตรัสสอนให้พิจารณาธาตุ ๕ ข้างต้น คือปฐวีธาตุ ธาตุดิน อาโปธาตุ ธาตุน้ำ เตโชธาตุ ธาตุไฟ วาโยธาตุ ธาตุลม อากาศธาตุ ธาตุอากาศคือช่องว่าง บรรดาที่มีอยู่ในกายนี้ ว่าเป็นสิ่งที่ไม่พึงยึดถือ ว่านี่เป็นของเรา เราเป็นนี่ นี่เป็นอัตตาตัวตนของเรา เพราะเป็นสิ่งที่เกิดดับ จึงแสดงถึงวิญญาณธาตุคือธาตุรู้ต่อไปว่า ธาตุรู้ย่อมผ่องใสควรแก่การงาน ในเมื่อได้พิจารณาเห็นธาตุ ๕ ข้างต้นตามที่เป็นจริงดั่งนั้น ฉะนั้นวิญญาณธาตุที่เป็นธาตุรู้นี้จึงหมายถึงจิตที่เป็นตัวเดิม ดังที่ตรัสสอนชี้ให้รู้ลักษณะของจิตว่า ไม่มีสรีรสัณฐาน มีคูหาเป็นที่อาศัย เที่ยวไปไกล และตรัสสอนให้ฝึกจิตให้ข่มจิตให้รักษาจิตให้อบรมจิต

จิต – อัตตภาวะหรือสัตตภาวะ

ฉะนั้นจึงสรุปว่าสิ่งที่มีอยู่อาศัยอยู่ในกายอันนี้ ซึ่งแม้กายอันนี้จะแตกสลายก็เคลื่อนออกไป ไม่แตกสลายไปตามกาย เข้าถึงกายใหม่ซึ่งเป็นบ้านใหม่ต่อไป ก็เรียกว่าจิตบ้างวิญญาณธาตุ ธาตุรู้ หรือวิญญาณบ้าง ถ้ามุ่งขึ้นมาถึงตัวเราเอง ก็เรียกว่าเราหรือว่าฉันหรือข้าพเจ้า โดยนัยนี้เมื่อมุ่งถึงผู้อื่นเมื่อจะพูดถึง ก็เรียกว่าท่านหรือเธอเป็นต้น และเมื่อเรียกรวม ๆ

---

(๑) ม. อุป. ๑๔/๑๒๕.

ก็เรียกว่าสัตว์ทั้งหลาย ซึ่งคำว่าสัตว์นี้ก็ได้กล่าวแล้วว่า ไม่ได้หมายจำเพาะถึงสัตว์เดรัจฉาน แต่หมายถึงทุกถ้วนหน้า จะเป็นมนุษย์สัตว์เดียรัจฉานเปรตอสุรกาย หรือเป็นเทวดามารพรหม ก็เรียกว่าสัตว์ทั้งหมด ในเมื่อยังมีกิเลสเป็นเครื่องข้องอยู่ก็เรียกว่าสัตว์ทั้งนั้น เพราะฉะนั้นจึงสรุปว่าตามคติที่แสดงไว้ในพุทธศาสนานั้น บุคคลทุก ๆ คนไม่ว่าชายไม่ว่าหญิงจึงมีกายและจิตอาศัยกันอยู่ หรือเมื่อแบ่งเป็นธาตุทั้ง ๖ ก็มีธาตุที่เป็นส่วนกาย คือธาตุดิน ธาตุน้ำ ธาตุไฟ ธาตุลม ธาตุอากาศ และวิญญาณธาตุหรือธาตุรู้ที่เป็นส่วนจิต และส่วนจิตนี้ก็เรียกว่าเราเขา หรือเรียกว่าสัตว์ จึงมีวิญญาณธาตุหรือจิต มีอัตตภาวะ คือภาวะที่เรียกว่าเราหรืออัตตาตัวตน หรือเรียกว่าสัตตภาวะ ความเป็นสัตว์ อยู่ด้วยกัน ซึ่งสภาพที่เป็นจิตเป็นวิญญาณธาตุ เป็นอัตตาหรืออัตตภาวะ ความเป็นเรา ดังที่เรียกเป็นกิเลสว่าอหังการ มมังการ กิเลสที่เป็นเครื่องกระทำให้เป็นเราเป็นของเรา ในที่นี้ไม่ใช้คำนั้น แต่ใช้คำว่าอหภาวะ ภาวะที่เป็นของเราหรือว่าเขาก็ได้ที่คู่กัน และสัตตภาวะ แต่ว่าภาวะเหล่านี้ไม่มีรูปสัณฐาน แต่ก็อาศัยอยู่ในกายอันนี้ เมื่อก่อเกิดกายอันนี้ขึ้นมาก็เกิดปฏิสนธิหรืออุปบัติคือเข้ามาอาศัย และเมื่อกายอันนี้แตกสลายก็จุติ คือว่าเคลื่อนออกไป แล้วก็เข้าถึงกายใหม่หรืออุปบัติ แต่ว่าภาวะที่เข้ามาและภาวะที่เคลื่อนออกไป หรือว่าสภาพที่เข้ามาสภาพที่เคลื่อนออกไปอันเรียกว่าจิตหรือวิญญาณธาตุ หรืออหภาวะหรือว่าสัตตภาวะดังกล่าวนั้น เมื่อไม่มีสรีรสัณฐานก็เป็นสิ่งที่มองไม่เห็น เป็นสิ่งที่พิสูจน์ทางวัตถุ คือจะชั่งตวงวัดหรือจะพิสูจน์เหมือนอย่างพิสูจน์วัตถุทั้งหลายไม่ได้ เพราะไม่มีสรีระ เมื่อเป็นดั่งนี้ ผู้ต้องการที่จะพิสูจน์เหมือนอย่างผู้ที่มีสรีระ จึงกล่าวปฏิเสธว่าไม่มี เพราะเมื่อคนเกิดก็ไม่ปรากฏเป็นสรีระเป็นวัตถุว่า มีสิ่งที่เรียกว่าจิตหรือวิญญาณ หรือภาวะเป็นเราภาวะเป็นสัตว์ดังกล่าวนั้นเข้ามา และเมื่อตายก็ไม่ปรากฏเป็นวัตถุว่า มีอะไรเคลื่อนออกไป แต่ว่าแม้จะพิสูจน์ทางวัตถุไม่ได้ดั่งนั้น ก็ควรจะพิจารณาว่าสิ่งที่เรียกว่าจิตหรือวิญญาณหรือภาวะเป็นเรา หรือภาวะเป็นสัตว์ดังกล่าวนั้น คือในเดี๋ยวนี้สภาพที่เป็นวัตถุไม่มีสรีระสัณฐานนั้น มีอยู่ในบุคคลหรือไม่ในบัดนี้ อย่างตัวเราเองในบัดนี้มีอยู่หรือไม่

อารมณ์คืออาการที่ปรากฏของจิต

ถ้าหากพิจารณาดูแล้วโดยรอบคอบ ทุกคนก็จะรู้ว่าทุกคนมีธาตุรู้หรือวิญญาณธาตุอยู่ คือรู้อะไร ๆ ทางตาทางหูเป็นต้นได้ ซึ่งเป็นความรู้ทางประสาท สัตว์เดียรัจฉานทั้งหลายก็มีความรู้ทางประสาททางตาทางหูเป็นต้นเหมือนกัน และเมื่อว่าถึงความรู้ทางประสาทตาประสาทหู

เป็นต้นนั้น ประสาทหูประสาทตาบางอย่างของสัตว์เดียรัจฉานดีกว่าของมนุษย์ อย่างเช่นตามองเห็นอะไรในความมืด หูฟังเสียงอะไรที่ละเอียด ตาหูของสัตว์เดียรัจฉานบางจำพวกดีกว่าตาหูของมนุษย์ แต่ว่ามีอยู่สิ่งหนึ่งที่สู้มนุษย์ไม่ได้ ก็คือปัญญา ซึ่งเรามักจะเรียกกันว่าสมอง สมองของมนุษย์นั้นดีกว่าของสัตว์เดียรัจฉาน สมองอันเป็นสิ่งที่เป็นที่ตั้งของปัญญา แต่ว่าสิ่งที่เรียกว่าสมองนั้นเป็นส่วนหนึ่งของร่างกายซึ่งมีสรีรสัณฐาน มีอีกอย่างหนึ่งคือจิตหรือวิญญาณธาตุซึ่งอาศัยอยู่ในร่างกายอันนี้ และก็อาศัยสมองอันนี้เป็นที่ตั้งของประสาทรับรู้ต่าง ๆ และเป็นที่ตั้งของปัญญาต่าง ๆ สมองนั้นก็เป็นเครื่องมือของจิตคือธาตุรู้ซึ่งเป็นสิ่งที่ไม่มีสรีรสัณฐาน ควรจะต้องพิจารณาว่า บรรดาร่างกายนั้นล้วนเป็นเครื่องมือของจิตหรือวิญญาณธาตุที่เป็นธาตุรู้ทั้งนั้น เพราะว่าจิตหรือวิญญาณธาตุที่เป็นธาตุรู้นั้นไม่มีสรีรสัณฐาน อาศัยร่างกายนี้ซึ่งเป็นตัวสรีร-สัณฐานสำหรับปฏิบัติงานการต่าง ๆ ไปตามต้องการ เช่นเกี่ยวแก่ประสาททั้งหลายก็ต้องอาศัยสมอง และเมื่อต้องการจะหยิบจับอะไรก็ใช้มือ จิตหรือวิญญาณธาตุธาตุรู้จะมาหยิบจับอะไรก็ไม่ได้ จะเดินไปไหนก็ต้องอาศัยเท้า เพราะจิตหรือวิญญาณธาตุธาตุรู้นั้นจะเดินเองก็ไม่ได้ ต้องอาศัยร่างกายอันนี้ ซึ่งรวมเข้าแล้ว จะดูอะไรก็ต้องอาศัยจักขุประสาท จะฟังอะไรก็ต้องอาศัยโสตประสาทเป็นต้น ซึ่งเป็นปรกติธรรมดา และอาการที่แสดงออกว่าเป็นอาการของจิตและธาตุรู้นั้น ก็คืออาการที่ปรากฏเป็นอารมณ์คือเรื่องที่ปรากฏเป็นกิเลส ที่ปรากฏเป็นอารมณ์คือเรื่องนั้นก็คือเรื่องที่จิตคิด เรื่องที่จิตดำริ เรื่องที่จิตครุ่นคิดถึงทั้งหลาย เมื่อเป็นเรื่องรูปก็เรียกว่ารูปารมณ์ อารมณ์คือรูป เรื่องเสียงก็เรียกว่าสัททารมณ์ อารมณ์คือเสียง เรื่องกลิ่นก็เรียกว่าคันธารมณ์ อารมณ์คือกลิ่น เรื่องรสก็เรียกว่ารสารมณ์ อารมณ์คือรส เรื่องที่กายถูกต้องก็เรียกว่าโผฏฐัพพารมณ์ อารมณ์คือโผฏฐัพพะ เรื่องของเรื่องเหล่านั้นที่รู้ที่คิดอยู่ในใจก็เรียกว่าธรรมารมณ์ อารมณ์คือธรรม คือเรื่องราวของเรื่องเช่นรูปเป็นต้นเหล่านั้น ที่ประสบพบผ่านมาแล้วและก็นำมาคิดนำมาระลึกถึง และอารมณ์บางอย่างที่เป็นที่ตั้งของราคะหรือโลภะก็เกิดเป็นราคะ ความกำหนัดยินดีติดอยู่ เป็นความโลภอยากได้ เรื่องที่เป็นที่ตั้งของโทสะก็เกิดความขัดแค้นโกรธเคืองอันเป็นตัวโทสะ เรื่องที่เป็นที่ตั้งของความหลง ก็เกิดความหลงที่เป็นตัวโมหะขึ้น บรรดาอารมณ์และกิเลสเหล่านี้ก็ไม่มีสรีรสัณฐาน ก็เป็นสิ่งที่มีอยู่ และในด้านปฏิบัติธรรม ที่เรียกว่าปฏิบัติก็ดี ที่เรียกว่าศึกษาก็ดี ที่เป็นเมตตาเป็นกรุณา เป็นศีลเป็นสมาธิเป็นปัญญา ก็ไม่มีสรีรสัณฐานอีกเหมือนกัน แต่ก็เป็นสิ่งที่มีอยู่ แม้ว่าการศึกษาเล่าเรียนในทางคดีโลกก็ตามในทางคดีธรรมก็ตาม ก็เป็นความรู้ดังที่ได้เคยกล่าวแล้ว ก็ไม่มีสรีรสัณฐาน

อารมณ์เป็นอาหารอย่างหนึ่งของจิต

ในตอนนี้จะพิจารณาเห็นความแตกต่างกันได้ระหว่างสมองกับภาวะที่เรียกว่าจิตหรือวิญญาณธาตุ อาการของอารมณ์และกิเลสเหล่านี้เป็นเรื่องของจิตและวิญญาณธาตุ ไม่ใช่เป็นเรื่องของสมอง เรื่องของสมองนั้น สมองต้องการอาหารสำหรับเลี้ยงสมองเป็นแบบอาหารสำหรับเลี้ยงรูปกาย และเมื่อสมองป่วยก็เป็นอาการป่วยของรูปกาย ซึ่งต้องใช้หยูกยาทางรูปกายรักษา แต่ว่าอาหารของจิต หรือวิญญาณธาตุคือธาตุรู้นั้น ก็คืออารมณ์ จะพึงกล่าวได้ว่า จิตย่อมมีอารมณ์เป็นอาหารอย่างหนึ่ง และจิตที่มีกิเลส กิเลสก็มีอารมณ์ที่เป็นอาหาร มีสิ่งที่กิเลสต้องการเป็นอาหาร อันนับว่าเป็นอาหารของอารมณ์และอาหารของกิเลส และเมื่อจิตมีกิเลสกิเลสนั้นเองต้องการ เช่นว่าเมื่อโลภเกิดขึ้น อยากจะได้เงินอยากจะได้ทอง ก็ทำให้อารมณ์ในเงินในทองนั้นมาเป็นอาหารของโลภ ของจิตที่โลภ เมื่อได้เงินได้ทองก็รู้สึกว่าอิ่มใจสบายใจ โทสะก็เหมือนกันต้องการอาหาร เมื่อโกรธขึ้นมาก็ต้องการทุบตีเขาทำลายเขา ได้ทุบตีทำลายเขาโกรธก็เบาลง แปลว่าหายหิว โทสะหิวก็คือจะต้องทุบตีเขาทำลายเขา การที่ได้ทุบตีเขาก็เป็นอาหารแก้หิวของโทสะ โมหะก็เหมือนกันหลงสยบติดอยู่ ก็เพลิดเพลินสบายอยู่กับสิ่งที่หลงสยบติดอยู่ นั่นก็เป็นอาหารของโมหะคือความหลง แต่อันที่จริงไม่ได้เป็นอาหารของจิตหรือธาตุรู้โดยตรง แต่เป็นอาหารของกิเลส เหมือนดังว่าตัวพยาธิที่อาศัยอยู่ในท้องของบุคคล ตัวพยาธิก็ต้องการอาหารที่บุคคลบริโภคอาหารเข้าไป ตัวพยาธิก็แย่งบริโภค อาหารก็ไม่ได้บำรุงเลี้ยงร่างกายเท่าไหร่ จิตก็เหมือนกัน โดยมากนั้นก็ต้องการอาหารที่เป็นอาหารของกิเลสดังกล่าวนั้น เหล่านี้เป็นเรื่องของจิต เป็นเรื่องของธาตุรู้ที่เกี่ยวแก่กิเลส เป็นอาหารอีกอย่างหนึ่งที่ต่างจากอาหารของสมอง

ธัมมะเป็นอาหารของจิตโดยตรง

คราวนี้อาหารที่เป็นของจิตโดยตรงนั้น ก็คือธรรมที่เป็นคุณเกื้อกูล เมื่อจิตได้ดูดดื่มธรรมที่เป็นคุณเกื้อกูล เช่นว่าเมื่อได้ทำทานก็ได้ปีติได้สุขในทาน จิตก็ดื่มปีติสุขที่เกิดจากทานและเมื่อทานที่บริจาคที่ทำนั้นไปขัดเกลาโลภะมัจฉริยะในจิต เมื่อโลภะมัจฉริยะเบาบางลง จิตก็บริสุทธิ์ผ่องใส ก็เกิดสุขเกิดปีติอันเกิดจากความบริสุทธิ์ จิตก็ได้ดูดดื่มปีติสุขอันเกิดจากความบริสุทธิ์นั้น ปฏิบัติในศีลในสมาธิในปัญญาก็เช่นเดียวกัน จิตบริสุทธิ์จิตก็ได้ดื่มปีติสุขอันเกิดจากความบริสุทธิ์นั้น ก็ได้ความปีติได้ความสุขที่บริสุทธิ์ยิ่งขึ้น คือธรรมปีติ ปีติในธรรมนั้นเอง

นี่เป็นอาหารของจิตโดยตรง ทำให้จิตมีความสุขมีความอิ่มเอิบ เป็นความสุขเป็นความอิ่มเอิบยิ่งกว่าที่ได้อาหารของกิเลสเข้ามา เช่นได้อาหารของกิเลสเป็นความโลภเป็นต้นดังที่กล่าวนั้น เป็นความสุขเป็นความอิ่มเอิบที่บริสุทธิ์กว่าที่สงบกว่าที่เย็นกว่า ซึ่งบุคคลผู้ปฏิบัติธรรมได้รับก็ย่อมจะรู้สึก ธรรมนี้แหละเป็นอาหารของจิตโดยตรง และยังเป็นธรรมโอสถหรือยาธรรมสำหรับที่จะแก้โรคกิเลส แก้โรคโลภหรือราคะ แก้โรคโกรธ แก้โรคหลง ได้ด้วย ดังที่ได้เคยกล่าวแล้ว ฉะนั้นยาสำหรับแก้โรคทางจิตคือโรคกิเลสดังที่ได้กล่าวแล้วก็คือธรรมโอสถ ซึ่งต่างจากยาแก้โรคสมองที่เป็นเวชโอสถ โอสถของหมอทางร่างกายนั่นเอง เพราะฉะนั้น เมื่อพิจารณาดูแล้ว ดั่งนี้จะเห็นได้ว่า ในบุคคลทุก ๆ คนนี้มีสภาพที่เรียกว่าจิตหรือธาตุรู้ หรือว่าภาวะเป็นเราหรือว่าภาวะเป็นสัตว์ อันเป็นสิ่งที่ยังดำรงอยู่แม้เมื่อร่างกายอันนี้แตกสลาย แล้วก็เคลื่อนไปสู่ที่บ้านใหม่ภพใหม่ต่อไป

พุทธศาสนาไม่แสดงว่าตายเกิดหรือตายสูญ

ตามที่กล่าวนี้ก็กล่าวเป็นทำนองว่าตายเกิด แล้วก่อนเกิดนั้นเล่าก็มีชาติภพในอดีตมาก่อนจึงมาถึงชาติภพนี้ และก็ต่อไปชาติภพอื่น เพราะเหตุว่ามีตัวที่เรียกว่าจิตหรือธาตุรู้หรือว่าตัวที่เป็นเราหรือที่เป็นสัตตภาวะหรือภาวะเป็นสัตว์อันเป็นสิ่งที่ไม่ตายไปตามกาย เป็นสิ่งที่ยังดำรงอยู่เมื่อกายแตกสลาย คือบ้านอันนี้พัง สภาพที่กล่าวนี้ที่เป็นตัวเรา เป็นสัตตภาพ เป็นจิตหรือเป็นธาตุรู้ก็จุติคือเคลื่อนออกไป ไปถือภพชาติใหม่ต่อไป ก็เป็นอันว่ากล่าวไปในเค้าว่าตายเกิด และก่อนเกิดมาก็เคยเกิดในชาติภพอื่นมาก่อน สืบต่อมาถึงชาตินี้ภพนี้ แล้วก็จะสืบต่อไปถึงชาติหน้าภพหน้า ไม่ใช่ตายสูญ แต่อันที่จริงนั้นตายเกิดตายสูญนี้เป็นทิฏฐิที่มีมาก่อนพุทธกาล และในบัดนี้ก็ยังมีอยู่ คือบางลัทธิแสดงว่าตายสูญคือไม่มีอะไรไปเกิดอีก เรียกว่าอุจเฉททิฏฐิ ความเห็นว่าขาดสูญ อีกลัทธิหนึ่งแสดงว่าตายเกิดเรียกว่าสัสสตทิฏฐิ ความเห็นว่าเที่ยง เพราะฉะนั้นหากจะมีปัญหาว่าพระพุทธศาสนาแสดงอย่างไร ก็ตอบได้ว่า พระพุทธศาสนานั้นไม่แสดงว่าตายเกิด ไม่แสดงว่าตายสูญ คือปฏิเสธทั้งฝ่ายสัสสตทิฏฐิ ความเห็นว่าเที่ยงกับอุจเฉททิฏฐิ ความเห็นว่าขาดสูญ แต่ว่าแสดงตามเหตุผลว่าเมื่อยังมีเหตุก็ยังเกิดอีก เมื่อสิ้นเหตุให้เกิดก็ไม่เกิด ซึ่งจะแสดงต่อไป.

๒๔ สิงหาคม ๒๕๒๖

ครั้งที่ ๑๒ ลักษณะพุทธศาสนา
สังสารวัฏ (ต่อ)

แสดงลักษณะพุทธศาสนามาถึงพุทธวาทะ ไม่รับรองสัสสตทิฏฐิและอุจเฉททิฏฐิ จึงจะกล่าวอธิบายสืบต่อไป

ทิฏฐิคือความเห็นที่ถือกันมาตั้งแต่เก่าก่อนพุทธศาสนา เรื่องตายเกิดตายสูญ ฝ่ายที่มีความเห็นยึดถือว่าตายเกิดเรียกว่าสัสสตทิฏฐิ แปลว่าความเห็นว่าเที่ยง คือมีความเห็นว่าในชาตินี้ก็มีอัตตาหรืออาตมันตัวตน และเมื่อตายไป อัตตาหรืออาตมันตัวตนก็ไปถือภพชาติใหม่เรื่อยไป ไม่มีที่สิ้นสุด เรียกสั้น ๆ ก็คือว่าตายเกิด ก็เกิดกันเรื่อย ๆ ไป อีกฝ่ายหนึ่งตายสูญที่เป็นพวกอุจเฉททิฏฐิ ความเห็นว่าขาดสูญ ก็คือมีความเห็นว่ามีอัตตาหรืออาตมันตัวตนอยู่ในชาตินี้เท่านั้น ตายไปแล้วก็สูญ ไม่มีอัตตาหรืออาตมันตัวตนสืบต่อไปอีก ส่วนพุทธวาทะ วาทะของพระพุทธเจ้านั้น ไม่รับรองทิฏฐิทั้ง ๒ นี้ และก็ถือว่าทิฏฐิทั้ง ๒ นี้เป็นมิจฉาทิฏฐิคือความเห็นผิด โดยที่วาทะของพระพุทธเจ้านั้นแสดงว่าเป็นไปตามเหตุผล คือเมื่อยังมีเหตุให้เกิดก็เกิด เมื่อสิ้นเหตุให้เกิดก็ไม่เกิด แต่ว่าก็ไม่สูญ ฉะนั้นจึงจะต้องอ้างพุทธวาทะว่าตรัสไว้ที่ไหนอย่างนี้

กิเลส กรรม วิบาก

วาทะของพระพุทธเจ้าที่ตรัสไว้อย่างนี้ โดยตรงก็คืออริยสัจทั้ง ๔ และปฏิจจสมุปบาท อริยสัจทั้ง ๔ นั้นคือสภาพที่จริงคือทุกข์ เราทั้งหลายก็ได้สวดกันอยู่ทุกวันแล้วว่า ชาติปิ ทุกขา ความเกิดเป็นทุกข์เป็นต้น คือว่าทรงชี้ตัวทุกข์ตั้งแต่ชาติคือความเกิดเป็นต้นไป มาถึงสมุทัยเหตุให้เกิดทุกข์ ก็ทรงชี้เอาตัณหาคือความดิ้นรนทะยานอยาก ฉะนั้นเมื่อยังมีสมุทัยคือเหตุให้เกิดทุกข์คือตัณหาอยู่ ก็ยังต้องมีทุกข์ อันเป็นส่วนผล ตั้งต้นแต่ชาติคือความเกิด ตามหลักอริยสัจนี้ จึงกล่าวได้ ว่าวาทะของพระพุทธเจ้านี้ทรงแสดงว่าเมื่อยังมีตัณหาเป็นสมุทัยคือเหตุให้เกิดทุกข์อยู่ ก็ยังต้องมีชาติคือความเกิด ก็หมายความว่าเมื่อขันธ์ ๕ นี้แตกหรือว่าบ้านนี้พังสัตว์ก็ต้องจุติคือเคลื่อนจากชาตินี้หรือว่าเคลื่อนออกจากบ้านที่พังนี้ ไปเข้าบ้านใหม่คือชาติภพใหม่หรือขันธ์เป็นที่ยึดถือใหม่ต่อไป เมื่อยังมีตัณหาอยู่ ขันธ์ ๕ นี้แตกสลาย จึงต้องไปถือชาติภพสืบต่อไป คราวนี้มาถึงทุกขนิโรธคือความดับทุกข์ ก็คือดับตัณหา เมื่อดับตัณหาเสียได้อันเป็นส่วนเหตุก็ดับทุกข์เสียได้ ก็คือดับตั้งแต่ชาติคือความเกิด ไม่ไปเกิดอีก แต่ว่าก็ไม่สูญ อย่างไรจึงว่าไม่สูญนั้น ก็จะต้องอธิบายต่อไป แต่มากล่าวถึงตอนนี้ก่อน เมื่อวาทะของพระ

พุทธเจ้าแสดงไว้ดังนี้ จึงกล่าวได้ว่าลักษณะของพุทธศาสนาที่แสดงเรื่องนี้ไม่แสดงว่าตายเกิด ไม่แสดงว่าตายสูญเพียงส่วนเดียว แต่แสดงว่าเมื่อยังมีกิเลสมีตัณหาเป็นต้นก็ต้องเกิด เมื่อสิ้นตัณหาสิ้นกิเลสก็ไม่เกิด แสดงตามเหตุผลดังนี้ และการที่เกิดนั้นก็เกิดตามกรรม พระพุทธเจ้าทรงได้พระญาณคือความหยั่งรู้ในเรื่องนี้ ตั้งแต่ก่อนตรัสรู้ทรงได้พระญาณที่ ๑ คือบุพเพนิวาสญาณตามที่ได้กล่าวแล้ว ซึ่งได้ทรงระลึกรู้หรือว่ารู้ระลึกถึงบ้านหนหลังได้ คือระลึกชาติหนหลังได้มีจำนวนมาก ว่าเราเข้าถึงชาตินี้ เคลื่อนจากชาตินี้ก็เข้าถึงชาตินั้นต่อ ๆ กันมา พร้อมทั้งรายละเอียดต่าง ๆ ของชาตินั้น ๆ มาถึงญาณที่ ๒ ก็ทรงได้พระญาณคือความหยั่งรู้ ว่าสัตว์ทั้งหลายเข้าถึงชาติหนึ่ง ๆ ตามกรรมที่ได้กระทำไว้ ทำกรรมชั่วก็เข้าถึงชาติที่ชั่วมีทุกข์ ทำกรรมดีก็เข้าถึงชาติที่ดีมีสุขดังนี้ พร้อมทั้งรายละเอียดต่าง ๆ จนถึงญาณที่ ๓ ที่เรียกว่าอาสวักขยญาณ คือความหยั่งรู้เป็นเหตุสิ้นอาสวะ กิเลสที่ดองจิตสันดาน คือได้ตรัสรู้เข้าไปถึง ว่าที่ยังต้องเวียนว่ายตายเกิดไปในชาติทั้งหลายตามกรรมซึ่งได้กระทำไว้นั้น ก็เพราะยังมีกิเลสอันเป็นเหตุให้กระทำกรรม กิเลสที่ดองสันดานก็เรียกว่าอาสวะ คือมีกิเลสที่ดองสันดานอยู่ จึงเป็นเหตุให้กระทำกรรม เมื่อกระทำกรรม กรรมก็ส่งวิบากคือผล ตั้งต้นแต่ให้ไปถือชาติภพได้วิบากขันธ์ คือกายใจที่เป็นส่วนวิบากคือผลของกรรม ดังที่ทุกคนได้อยู่นี้

เพราะฉะนั้นเมื่อยังมีกิเลสที่ดองสันดานอยู่ก็ต้องประกอบกรรม กรรมก็ส่งผลตั้งแต่ให้ไปเกิดถือชาติภพ เกิดแล้วก็ต้องแก่ต้องตาย คือขันธ์เป็นที่ยึดถือได้แก่ตัววิบากขันธ์นี้เป็นสิ่งที่ต้องแก่ต้องตาย และขันธ์อันเป็นวิบากขันธ์นั้นก็เท่ากับเป็นตัวบ้านอันเป็นที่อาศัยอยู่ของจิตที่เป็นตัวเดิม หรือว่าอหภาวะคือตัวเรา หรือที่ยึดถือว่าเป็นอัตตาตัวตน หรือที่เรียกว่าสัตว์คือเป็นผู้ที่ยังข้องติดอยู่นี้ และเพราะกิเลสนี้เองจึงทำให้จิตที่เป็นตัวเดิมนี้เป็นจิตที่แปลว่าคิดนึกรู้ ที่แปลว่าเก็บสั่งสม ที่แปลว่าวิจิตรหลายหลากต่าง ๆ ดังที่ได้แสดงอธิบายแล้ว และก็ทำให้มีอหภาวะคือความเป็นเรา ตลอดจนเป็นอหังการมมังการ อหังการก็คือว่าเครื่องกระทำให้เป็นเรา มมังการก็แปลว่าเครื่องกระทำให้เป็นของเรา หรือว่ามีตัวเราของเรา หรือว่ามีสัตตภาวะคือความเป็นผู้ข้องเป็นผู้ติดอยู่ และสภาพที่เรียกว่าจิตอันเป็นตัวเดิม สภาพที่เรียกว่าอหภาวะความเป็นเรา หรือสภาพที่เรียกว่าสัตว์ หรือสัตตภาวะความเป็นสัตว์ผู้ข้องผู้ติดนี้ ก็เป็นคำที่สมมติบัญญัติเรียกขึ้นมาถึงสภาพอันหนึ่งซึ่งมีอยู่ในบุคคลทุก ๆ คนนี้ อันไม่มีสรีรสัณฐาน อาศัยอยู่ในกายซึ่งเหมือนกับเป็นตัวบ้าน กายสร้างขึ้นก่อขึ้นก็เข้าอาศัย กายพังบ้านพังก็เคลื่อนออก แล้วก็ไปถือ

เอากายใหม่บ้านใหม่ตราบเท่าที่ยังมีกิเลสที่เป็นอาสวะดองจิตสันดานอยู่ ก็แปลว่าสภาพที่กล่าวมานี้ไม่ตาย ส่วนที่ตายนั้นก็คือตัวกายหรือตัวขันธ์รูปขันธ์นามขันธ์กายใจ ซึ่งเหมือนอย่างตัวบ้านดังที่กล่าวมานั้นสร้างขึ้นแล้วในที่สุดก็พัง แล้วสร้างขึ้นใหม่เป็นบ้านใหม่ แล้วบ้านใหม่นั้นก็เก่าไป ๆ แล้วก็พัง แล้วก็สร้างบ้านขึ้นใหม่อีก แล้วเก่าไป ๆ แล้วก็พัง และบ้านที่สร้างขึ้นนี้ บางคราวก็ลักษณะเป็นมนุษย์ก็เรียกว่ามนุษยโลก บางคราวก็ลักษณะเป็นเดียรัจฉาน เป็นช้างเป็นม้าเป็นวัวเป็นควาย ก็เรียกว่าเดียรัจฉานโลก ก็เป็นอบายอันหนึ่ง บางคราวก็เป็นพวกโอปปาติกะพวกลอยเกิด เช่นเป็นเปรตเป็นอสุรกายเป็นผีเป็นสัตว์นรกซึ่งเป็นอบาย เป็นฝ่ายดีก็เป็นเทพพวกกายทิพย์หรือเป็นพรหม บ้านก็มีต่าง ๆ เหล่านี้ จะเป็นชนิดไหนก็ตามกรรม ถ้าทำชั่วไว้บ้านก็เป็นสัตว์เดียรัจฉาน เป็นช้างเป็นม้าเป็นวัวเป็นควายเป็นต้น หรือว่าเป็นเปรตเป็นอสุรกาย ถ้าทำกรรมดีก็เป็นบ้านมนุษย์ ก็มีหน้ามีตาเป็นมนุษย์อย่างนี้ หรือมีกายทิพย์เป็นเทพเป็นพรหม ซึ่งคติทางพุทธศาสนานั้น จะเป็นเทพเป็นพรหมเป็นมนุษย์หรือเป็นพวกอบายต่าง ๆ ก็ต้องมีชาติ เมื่อมีชาติความเกิดก็จะต้องมีความตายในที่สุด ต้องแตกสลายทั้งนั้น ไม่มีที่จะยั่งยืนตลอดไป

เพราะฉะนั้นเมื่อยังมีชาติมีภพอยู่ คติทางพุทธศาสนาจึงแสดงว่ายังมีกิเลสมีตัณหายังเป็นสัตวโลก ก็เป็นไปอยู่ดั่งนี้ เพราะฉะนั้นเมื่อพระญาณของพระพุทธเจ้าได้ทรงเห็นปรุโปร่งดั่งนี้ก่อนตรัสรู้ จึงได้ทรงมองเห็น อนิจฺจํ ทุกฺขํ อนตฺตา ชัดเจน ว่าบรรดาชาติภพทั้งหลายนับไม่ถ้วน ที่พระองค์เองก็ได้เวียนว่ายตายเกิดอยู่ จะเลวที่สุดหรือเลวปานกลางหรือเลวน้อยหรือดีน้อยดีปานกลางดีที่สุดก็ตาม ก็ล้วนอนิจจะคือไม่เที่ยง ต้องเกิดต้องดับ ทุกขะเป็นทุกข์ต้องแปรปรวนเปลี่ยนแปลงทนอยู่คงที่ไม่ได้ เป็นอนัตตามิใช่อัตตาตัวตนแท้จริง ล้วนไปยึดถือทั้งนั้น เพราะบังคับให้เป็นไปตามปรารถนามิได้ เพราะฉะนั้นจึงทรงหน่ายในทุกข์คือหน่ายในชาติภพทั้งหมด ไม่ว่าจะมีชาติภพเป็นมนุษย์เป็นเทพเป็นพรหม ซึ่งยึดถือกันว่ามีความสุขน้อยมีความสุขปานกลางมีความสุขมากก็ตาม ก็ล้วนเป็นสิ่งที่เกิดดับทั้งนั้น ต้องวนเวียนไปตามกรรมที่ตนเองได้กระทำนั้น ทำกรรมดีก็ต้องไปเข้าถึงชาติภพที่ดี ทำกรรมชั่วก็ต้องไปเข้าถึงชาติภพที่ชั่ว กรรมจึงเท่ากับเป็นผู้สร้าง เรียกว่าชนกกรรม กรรมที่ให้เกิด ไม่มีอะไรมาสร้างให้เกิด แต่กรรมนี้เองเป็นผู้สร้างให้เกิด และกรรมนั้นก็ตนเองเป็นผู้กระทำไม่ใช่ผู้อื่นกระทำ กรรมดีก็ตนเองกระทำ กรรมชั่วก็ตนเองกระทำ ไม่ใช่ผู้อื่นกระทำ เพราะฉะนั้นตัวเองจึงเป็นผู้กระทำสร้างกรรมให้สร้างตัวเองขึ้นมาอีกในชาติภพต่อไป เพราะฉะนั้นตัวเองจึงเท่ากับเป็นผู้สร้างตัวเอง เพราะสร้างกรรมขึ้นให้เป็นผู้สร้างตัวเองต่อไป ไม่ใช่ผู้อื่น แต่ว่าญาณที่ทรงระลึกได้ถึง

ชาติหนหลังและถึงกรรมที่ได้กระทำไว้อันเป็นเหตุให้เข้าถึงชาติทั้งหลาย ของพระองค์เองด้วย และของสัตว์ทั้งหลายด้วยก็เช่นเดียวกัน ยาวนักหนา เรียกว่าระลึกย้อนหลังขึ้นไป ๆ ก็ไม่รู้จักจบ จึงเรียกว่าอนมตัคคะ ที่แปลว่ามียอดหรือเบื้องต้นที่ไม่ตามไปรู้แล้ว คำว่าไม่ตามไปรู้แล้วนี้ ไม่ใช่หมายความว่าตามไปรู้ไม่ได้ แต่ว่าตามไปรู้ได้ คราวนี้เมื่อตามไปรู้แล้วก็ไม่รู้สิ้นสุด เพราะว่าเบื้องต้นอันเป็นส่วนอดีตนั้นยาวไกลและมากมายนักหนา เพราะฉะนั้นเมื่อทรงระลึกได้มีจำนวนมากนักหนาแล้วแต่ยังไม่หมด ก็เป็นอันว่ายุติได้ เพราะว่าได้ความรู้ที่เป็นสัจจะจริงแท้แล้ว ว่ามีความเวียนว่ายตายเกิดตามกรรมมาแล้วนานนักหนา แล้วก็เป็นความเวียนว่ายตายเกิดจริง ๆ ตามกรรมจริง ๆ

ดับตัณหา ดับทุกข์

และก็สรุปได้แล้ว ว่าความที่เวียนว่ายตายเกิดตามกรรมไปนานนักหนานั้น รวมกันเข้าคำเดียวว่าเป็นตัวทุกข์ คือเป็นสิ่งที่ไม่ดำรงอยู่คงที่ ต้องแปรปรวนเปลี่ยนแปลงไป มีความแปรปรวนเปลี่ยนแปลงไปเป็นธรรมดา ซึ่งเมื่อแยกทุกข์ออกไปแล้ว ย่อมจะได้ลักษณะเป็นอนิจจะคือไม่เที่ยง ต้องเกิดดับ และลักษณะที่เป็นตัวทุกข์เอง คือเป็นทั้งสิ่งที่ทนอยู่คงที่ไม่ได้ ต้องแปรปรวนเปลี่ยนแปลงไปเหมือนอย่างถูกความเกิดความดับบีบคั้นอยู่ตลอดเวลา และเมื่อเป็นสัตว์บุคคลก็เหมือนอย่างเป็นของร้อนอยู่ตลอดเวลา ต้องถูกเผาอยู่ตลอดเวลา สรุปเข้าก็รวมอยู่ในคำเดียวว่าทุกข์ ทุกขสัจจะ สภาพที่จริงคือทุกข์ และที่มีทุกขสัจจะสภาพที่จริงคือทุกข์อยู่ดั่งนี้ เพราะมีสมุทัยคือเหตุให้เกิดทุกข์ คือยังมีตัณหาความดิ้นรนทะยานอยากนี่เองที่จับพิจารณาดูได้ที่จิตใจ มีลักษณะที่เป็นความอยากความดิ้นรน ที่ปรากฏออกมาเป็นราคะหรือโลภะ เป็นโทสะเป็นโมหะ แต่ก็รวมอยู่ในลักษณะที่เป็นความดิ้นรนเป็นความอยาก ราคะเองก็เป็นตัวดิ้นรน โทสะก็ดิ้นรน โมหะก็ดิ้นรน ไม่สงบทั้งนั้น เพราะฉะนั้นจึงยกเอาตัณหาขึ้นเป็นตัวสมุทัย แต่ในปฏิจจสมุปบาทธรรมที่อาศัยกันบังเกิดขึ้นนั้น ได้ทรงพิจารณาจับตั้งแต่ทุกข์ทั้งหลาย มีชาติ ชรา มรณะ โสกะ ปริเทวะ เป็นต้นที่เราสวดกันอยู่ จับเหตุปัจจัยย้อนขึ้นไป ก็ได้ทรงพบเหตุปัจจัยขึ้นไปโดยลำดับ ซึ่งรวมทั้งตัวตัณหานั้นด้วยขึ้นไปถึงอวิชชาคือความไม่รู้ในสัจจะที่เป็นตัวความจริง คือจิตนี้เองที่เป็นธาตุรู้ แต่ยังมีอวิชชาคือความไม่รู้ในสัจจะที่เป็นตัวความจริง จึงเป็นเหตุปัจจัยให้เกิดตัณหาเป็นต้นเรื่อยไปจนถึงชาติชราโสกะปริเทวะเป็นต้น นี้เป็นสมุทัยคือเหตุให้เกิดทุกข์ จึงทำให้เกิดความหน่าย หน่ายในทุกข์ด้วย หน่ายในสมุทัยในตัวตัณหาทั้งปวงด้วย ก็แปลว่าเกิดคลายความ

ติดใจยินดีคลายความรักในตัวทุกข์ คือหน่ายในชาติภพทั้งหลาย คลายความรักในสมุทัยในตัณหา อวิชชาก็เปลี่ยนเป็นวิชชาคือความรู้ขึ้น เมื่อเป็นดั่งนี้ตัณหาก็ดับ เมื่อตัณหาดับทุกข์ก็ดับ ความดับทุกข์ก็ปรากฏขึ้น ตัววิชชานี้เองซึ่งเมื่อเกิดขึ้นทำให้อวิชชาดับ ก็เพราะเหตุว่าทรงได้มัชฌิมาปฏิปทา ข้อปฏิบัติที่เป็นหนทางกลางดังที่ได้กล่าวมาแล้ว เพราะฉะนั้นรวมเข้าแล้วจึงเป็นตัวอวิชชา เมื่อวิชชาเกิดขึ้นอวิชชาก็ดับ กิเลสก็ดับหมดพร้อมทั้งตัณหา ทุกข์ก็ดับ จึงทรงเป็นพุทโธ ผู้ตรัสรู้แล้วผู้ตื่นแล้ว ดังที่ตรัสเล่าไว้ในปฐมเทศนา ว่าเมื่อญาณความหยั่งรู้ผุดขึ้นในธรรมที่มิได้สดับฟังมาก่อนคืออริยสัจทั้ง ๔ ก็ทรงปฏิญญาพระองค์ได้ว่าตรัสรู้ยิ่งแล้วซึ่งพระสัมมาสัมโพธิญาณ เป็นพระสัมมาสัมพุทธะ ผู้ตรัสรู้เองโดยชอบในโลก ดั่งนี้

เมื่อพุทธภาวะปรากฏสัตตภาวะก็ดับ

เพราะฉะนั้น ภาวะเป็นสัตว์ซึ่งเป็นผู้ข้องติดจึงได้หายไปดับไป ปรากฏเป็นพุทธภาวะ ภาวะเป็นพุทธะคือผู้ตรัสรู้ แม้เมื่อเป็นพระพุทธะขึ้นแล้วก็ยังต้องทรงใช้สมมติของโลก ว่าเราว่าเขาหรือว่าตัวว่าตน ตลอดจนถึงว่าจิตใจวิญญาณมโนเป็นต้น แต่ว่าคำเหล่านี้เป็นสมมติบัญญัติ สมมติธรรมบัญญัติธรรมทั้งนั้น เพราะฉะนั้นเมื่อเสด็จดับขันธปรินิพพาน คือว่าพระพุทธ-สรีระซึ่งเป็นวิบากขันธ์ดับคือแตก ที่คนสามัญเรียกกันว่าตาย จึงไม่เกิดอีกตามที่ตรัสเอาไว้ และสิ่งที่เรียกว่าจิตตัวเดิมก็ดี ตัวเราก็ดี อัตตาตัวตนก็ดี หรือสัตตภาวะคือภาวะเป็นสัตว์ ก็สิ้นสุดไปแล้วตั้งแต่ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า ทั้งหมดนี้ก็เป็นอันว่าเลิกพูดกัน เพราะเมื่อไม่เกิดอีกก็สิ้นสมมติบัญญัติ สมมติบัญญัติว่าเป็นจิตเป็นบุคคลเป็นเทพเป็นมารเป็นพรหมหรืออะไรก็ไม่มีทั้งนั้น เลิกพูดถึง แต่ว่าแม้จะเลิกพูดถึงก็ไม่ใช่หมายความว่าสูญ.

๒๖ สิงหาคม ๒๕๒๖

ครั้งที่ ๑๓ ลักษณะพุทธศาสนา
สังสารวัฏ (ต่อ)

แสดงลักษณะพุทธศาสนามาถึงว่าพระอรหันต์ดับขันธ์แล้วไม่สูญ ก่อนที่จะกล่าวต่อไปถึงเรื่องนี้ ก็จะได้ทบทวนเรื่องที่กล่าวมาข้างต้นในข้อที่ควรทบทวน

สุคติและทุคติ

ตามที่ได้กล่าวมาแล้ว ว่าการเวียนว่ายตายเกิดของสัตวโลก รวมทั้งองค์พระพุทธเจ้าเมื่อก่อนตรัสรู้ เป็นระยะเวลาที่นานนักหนา และชาติภพที่เวียนว่ายตายเกิดก็มากมายนับไม่ถ้วนที่เรียกว่าอสงไขยหรืออสังเขยยะ ที่แปลว่านับไม่ถ้วน ฉะนั้นจึงเป็นเรื่องที่ญาณของพระพุทธเจ้าไม่ตามไปรู้จนหมดสิ้น จึงเรียกว่าอนมตัคคะ ที่แปลว่ามีที่สุดในเบื้องต้นที่ไม่ตามไปรู้ ตามศัพท์นั้นแปลว่าไม่มีที่สุดที่ตามไปรู้ มีที่สุดที่ไม่ตามไปรู้ และคำว่าที่สุดนี้ อันที่จริงก็มีที่สุดอยู่ ๒ อย่าง คือที่สุดเบื้องต้น กับที่สุดเบื้องปลาย คติทางพุทธศาสนานั้น ที่สุดเบื้องต้นอันหมายความว่าอดีตก็ยืดยาวและมากชาติมากภพมากมาย จนถึงญาณของพระพุทธเจ้าไม่ตามไปรู้ พิจารณาดูแล้วว่าพระพุทธเจ้านั้นทรงได้พระสัพพัญญุตญาณคือความรู้ธรรมทั้งปวง ซึ่งเข้าใจกันคลุมว่าทรงรู้ทั้งหมด ฉะนั้นจึงพิจารณาเห็นว่า หากว่าพระญาณของพระองค์จะตามไปรู้ คือระลึกย้อนหลังไปถึงชาติภพในอดีต ก็ย่อมจะรู้ได้เรื่อย ๆ ไป แต่ว่าก็ไม่หมดสักทีหนึ่ง เพราะฉะนั้นจึงเป็นอันว่าได้ทรงระลึกรู้ย้อนหลังไปมากมาย เพียงพอที่จะยุติได้แล้ว ก็เป็นอันว่ายุติ ไม่ตามไปรู้ต่อไปอีก และพิจารณาดูว่าจะมีหลักเกณฑ์อะไรที่ยุติได้ ก็พิจารณาเห็นว่าเมื่อทรงสรุปได้ว่าจะมีกี่ภพชาติ ๑๐ ชาติ ๒๐ ชาติ ๑๐๐ ชาติ ๑๐๐๐ ชาติ ๑๐๐๐๐ ชาติ แสนชาติ ล้านชาติ โกฏิชาติ จนถึงนับไม่ถ้วนก็ตาม ทั้งหมดนั้นก็สรุปลงได้เป็นสอง คือสุคติ ไปดีอย่างหนึ่ง ทุคติไปชั่วอย่างหนึ่ง สุคติไปดีก็คือชาติที่เป็นมนุษย์ ชาติที่เป็นเทพ ชาติที่เป็นพรหม ทุคติไปชั่วก็คือชาติที่เป็นเดียรรัจฉาน เป็นสัตว์นรก เป็นเปรตอสุรกายบรรดาที่เป็นอบายภูมิทั้งหลาย สรุปลงก็เป็นสุคติและทุคติดังที่กล่าวมานี้ นี้ข้อหนึ่ง

และทรงจับเหตุได้แล้วแน่นอนว่าอะไรเป็นเหตุให้ไปสุคติ อะไรเป็นเหตุให้ไปทุคติ ก็คือกรรมที่ตนเองได้กระทำไว้ กรรมดี กรรมชั่ว กรรมดีก็ให้ไปบังเกิดดีเป็นสุคติ กรรมชั่วก็ให้ไปบังเกิดชั่วเป็นทุคติ ก็ทรงจับเหตุได้ว่าคือกรรม และเมื่อได้ทรงระลึกย้อนดูมากมายก็ทรงเห็นกรรมชัดเจน เพราะเหตุว่าทรงทราบรายละเอียดว่าเกิดในชาตินั้น ๆ ทำอะไร และเมื่อตายไปแล้วไปเกิดเป็นอะไร ก็จับได้ชัดเจนว่าไม่มีใครที่ไหนมาสร้าง เป็นไปตามกรรมที่ตนเองได้

กระทำไว้เท่านั้น และในการที่จะรู้กรรมนี้ จำเป็นที่จะต้องระลึกรู้ไปได้มาก ๆ เหมือนอย่างว่าได้ตรวจทำสถิติของสิ่งใดสิ่งหนึ่งไว้มาก ๆ มากจนสามารถจะมาพิจารณาวิจัยได้ ซึ่งก็เป็นหลักปฏิบัติในทางที่จะค้นคว้าแม้สิ่งที่เป็นวัตถุ จึงจำเป็นที่จะต้องมีสถิติที่เป็นมาแล้ว และเพราะเหตุนี้จึงได้มีตรัสไว้ในพระสูตรหนึ่งว่า คนที่ระลึกชาติได้เพียงหนเดียวนั้น ยังมีมิจฉาทิฏฐิคือความเห็นผิดได้ เพราะว่าบุคคลบางพวกทำดีในชาตินี้ ตายแล้วไปเกิดในทุคติ เช่นไปนรกหรือไปเกิดเป็นเปรตอสุรกาย บุคคลบางพวกทำชั่วในชาตินี้ ตายแล้วไปเกิดในสุคติ เช่นว่าไปเกิดเป็นมนุษย์ในตระกูลที่มีสุข หรือไปเกิดในสวรรค์ เมื่อเป็นดั่งนี้คนที่ระลึกชาติได้เพียงหนึ่งหนนั้นอาจมีความเห็นผิดได้ ว่าทำชั่วได้ดี ทำดีได้ชั่ว ทำชั่วได้ดีคือว่าทำชั่วในชาตินี้ ตายแล้วไปเกิดในสุคติดังกล่าว ทำดีได้ชั่วก็คือทำดีในชาตินี้ ตายแล้วไปเกิดในสุคติดังกล่าว ระลึกชาติได้หนเดียว จึงอาจมีมิจฉาทิฏฐิคือความเห็นผิดได้ แต่ว่าพระพุทธองค์นั้นทรงรู้ระลึกชาติได้มากมายดังกล่าวแล้ว นับว่าทรงได้สถิติที่ยืดยาวและมากมายเพียงพอ จนสรุปได้ว่ากรรมนั้นมีผลเป็น ๓ อย่าง

สรุปผลของกรรม

หนึ่ง กรรมที่ให้ผลในปัจจุบัน

สอง กรรมที่ให้ผลในภพชาติต่อไป

สาม กรรมที่ให้ผลในภพชาติที่สืบต่อไปอีกจากภพชาติหน้า

ทรงสรุปผลของกรรมได้เป็น ๓ ดั่งนี้ อันหมายความว่า เช่นคนทำดีในชาตินี้ ชาติหน้าก็ได้รับผลดีต่อไป แต่บางคนนั้นทำดีในชาตินี้ ในชาติหน้ายังไม่ได้รับผลของความดี เพราะว่าต้องรับผลของความชั่วที่ทำไว้แล้วในชาติก่อนจากชาตินี้ก่อน และในชาติภพต่อ ๆ ไปอีกจึงจะได้รับผลดีที่ทำไว้ในชาตินี้ เพราะเหตุที่ได้ทรงระลึกรู้ถึงความเวียนว่ายตายเกิดของสัตวโลกมากมาย จึงสรุปผลการให้ผลของกรรมได้เป็น ๓ ดั่งนี้ ซึ่งเป็นความรู้ที่แน่นอน เพราะสถิติที่ทรงได้นั้นมากมายเพียงพอ และยังได้ตรัสรู้ถึงกรรมและการให้ผลของกรรมซึ่งมีรายละเอียดอย่างอื่น ๆ ซึ่งทรงวางเป็นหลักสั่งสอนได้อย่างแน่นอน และก็มิใช่ว่าจะต้องรอไปถึงชาติหน้า กรรมและการให้ผลของกรรมนั้นก็ปรากฏตั้งแต่ชาตินี้ ซึ่งก็ทรงแสดงสั่งสอนไว้อีกที่จะพิจารณาเห็นได้ ก็เป็นอันว่าทรงจับเหตุของความเวียนว่ายตายเกิดในสุคติและในทุคติได้ว่าคือกรรม แล้วก็ทรงจับได้ว่าการให้ผลของกรรมย่อลงก็เป็น ๓ ดั่งนี้ และก็ทรงจับเหตุได้อีกว่า ทำไมจึงต้องทำกรรม

อันเป็นเหตุให้เวียนว่ายตายเกิดในสุคติบ้างในทุคติบ้าง ก็เพราะว่ายังมีกิเลส ตั้งต้นแต่อวิชชา คือความไม่รู้ และเป็นปัจจัยให้เกิดผล แล้วก็เป็นปัจจัยให้เกิดเหตุสืบต่อกัน จนถึงเป็นภพเป็นชาติ เป็นภพต่าง ๆ เป็นทุกข์ต่าง ๆ วนเวียนกันอยู่ ดังที่เรียกว่าปฏิจจสมุปบาท ธรรมที่อาศัยกันบังเกิดขึ้น ซึ่งสรุปเข้าก็ในอริยสัจทั้ง ๔ อันทำให้ได้ตรัสรู้ว่านี้ทุกข์ นี้เหตุเกิดทุกข์ นี้ความดับทุกข์ นี้ทางปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ นี้อาสวะ กิเลสที่ดองสันดาน นี้เหตุเกิดอาสวะ นี้ความดับอาสวะ นี้ทางปฏิบัติให้ถึงความดับอาสวะ วิชชาที่ทำให้รู้แจ่มแจ้งขึ้นตามความเป็นจริงในอริยสัจทั้ง ๔ เรียกว่า ๒ สาย สายหนึ่งก็คือทุกข์ เหตุเกิดทุกข์ ความดับทุกข์ ทางปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ อีกสายหนึ่งก็คืออาสวะ เหตุเกิดอาสวะ ความดับอาสวะ ทางปฏิบัติให้ถึงความดับอาสวะ จึงได้ทรงเป็นพุทโธ คือเป็นผู้ตรัสรู้แล้ว เป็นผู้ตื่นแล้ว เป็นผู้เห็นแล้ว เป็นความตรัสรู้ขึ้นในธรรมที่มิได้ทรงสดับมาก่อน เป็นความรู้ที่ผุดขึ้นเอง จึงได้พระนามว่าสัมมาสัมพุทธะ พระผู้ตรัสรู้เองโดยชอบ ที่เรียกว่าไม่มีครูบาอาจารย์สั่งสอนก็หมายถึงตอนนี้ ตอนที่พระญาณที่อริยสัจทั้ง ๔ นี้ผุดขึ้นในธรรมที่มิได้ตรัสรู้มาก่อน คือไม่ได้สดับฟังมาก่อน จึงทรงปฏิญญาพระองค์ว่า เป็นอภิสัมพุทธะ ตรัสรู้เองชอบ พระสัมมาสัมโพธิญาณ ความหยั่งรู้ตรัสรู้เองโดยชอบ เมื่อทรงจับเหตุแห่งความเวียนว่ายตายเกิดที่ทรงระลึกรู้ในพระญาณที่ ๑ จนถึงที่สุดแล้ว เพราะฉะนั้นก็เป็นอันว่ายุติได้ ไม่ต้องไปหาสถิติต่อไปอีก สถิติคือว่าชาติภพในอดีตมากมายนั้น ทรงระลึกรู้ไป ๆ ก็ไม่หมด แต่ว่าเมื่อมากจนมีสถิติเพียงพอให้ทรงจับเหตุได้ดังกล่าว ก็เป็นอันว่ายุติได้แล้ว ไม่ต้องตามรู้ต่อไปอีก

เพราะฉะนั้นความเวียนว่ายตายเกิดในอดีตคือในเบื้องต้น จึงเรียกว่าอนมตัคคะ คือมียอดหรือมีที่สุดที่ไม่ตามไปรู้ แม้พระพุทธญาณเองก็ไม่ตามไปรู้ ไม่ใช่หมายความว่าตามไปรู้ไม่ได้ ตามไปรู้ได้ แต่ว่าไม่จบ คงมีเรื่อย ๆ เมื่อระลึกก็รู้ไป ๆ และเมื่อมีสถิติจับเหตุได้แน่นอนดังกล่าว ก็เป็นอันว่ายุติได้ เพราะฉะนั้นจึงเรียกว่ามีที่สุดที่ไม่ตามไปรู้ คือแม้พระพุทธญาณก็ไม่ตามไปรู้ และเพื่อให้ชัดจึงเติมคำว่าในเบื้องต้น มีที่สุดในเบื้องต้นที่ไม่ตามไปรู้ แต่ว่าที่สุดในเบื้องปลายคือในอนาคตนั้นก็อาจตามไปรู้ได้ ไม่ยาวนักก็ได้หรือยาวก็ได้ คือผู้ที่ได้ตั้งอธิษฐานจิตที่จะตรัสรู้ธรรมเป็นพระพุทธเจ้าขึ้นเอง คือที่ปรารถนาพุทธญาณ ปรารถนาความตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า แล้วก็จับบำเพ็ญบารมี ก็อาจจะทำนายถึงที่สุดเบื้องปลายได้ และแม้ผู้ที่บำเพ็ญบารมีในส่วนที่จะเป็นสาวก คือฟังคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าแล้วก็ปฏิบัติไปในมรรคมีองค์ ๘ ก็ทำกิเลสและกองทุกข์ให้สิ้นไปจริง ๆ มีความก้าวหน้าไปในทางปฏิบัติ ก็อาจจะทำนายรู้อนาคตใน

เบื้องปลายได้ว่าจะถึงที่สุดในเมื่อไหร่ อย่างสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าผู้พระบรมศาสดาของเราทั้งหลายทรงปรารถนาพุทธภูมิ ทรงบำเพ็ญพระบารมี พระพุทธเจ้าในอดีตที่ทรงปรารถนาพุทธภูมิด้วยนั้น ก็ได้เคยมีพุทธทำนายไว้ ว่าเมื่อนั้น ๆ ท่านผู้นี้จะได้ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า ก็เป็นอันว่ารู้ถึงที่สุดเบื้องปลายได้ แม้พระสาวกทั้งหลายก็เหมือนกัน เมื่อได้ปฏิบัติในมรรคมีองค์ ๘ จริง ๆ ก็สามารถที่จะกำหนดเบื้องปลายได้ว่าจะสิ้นสุดเมื่อใด หมายความว่ากำจัดกิเลสและอาสวะได้สิ้นเชิงเป็นพระอรหันต์ ก็เป็นอันว่าสิ้นชาติสิ้นภพไม่เกิดอีก ก็เป็นถึงที่สุด คือที่พระอรหันต์ดับขันธ์แล้วไม่เกิด แต่ว่าก็ไม่สูญ ดังที่ได้กล่าวถึงไว้แล้ว

ตามที่กล่าวมานี้ ก็มาทบทวนทำความเข้าใจในคำว่าอนมตัคคะ ที่หมายถึงสังสารวัฏความเวียนว่ายตายเกิด มีที่สุดในเบื้องต้นที่ไม่ตามไปรู้แล้ว แม้พระพุทธญาณก็ไม่ตามไปรู้ แต่ในเบื้องปลายนั้นอาจจะรู้ได้ ยาวก็ได้สั้นก็ได้ แต่ผู้ที่ไม่ได้ปฏิบัติในมรรคมีองค์ ๘ นั้น ก็คงยาวมากคล้าย ๆ หรือเหมือนในเบื้องต้นเหมือนกัน แต่ถ้าปฏิบัติในมรรคมีองค์ ๘ แล้ว ก็ยังอยู่ในเขตที่เรียกว่าตามไปรู้ได้ ยิ่งเป็นพระโสดาบันแล้วยิ่งมีกำหนดไว้ชัดเจนทีเดียวว่า จะเกิดอีกไม่เกินเท่านั้นชาติเท่านี้ชาติ จึงเป็นระยะเวลาไม่มาก ก็นับว่าถึงที่สุด พระพุทธเจ้าทรงแสดงธรรมที่เรียกว่าธรรมนั้นก็เป็นคำสั่งสอนที่คล้าย ๆ อย่างนี้เป็นอันมาก ดังบรรดาโรคทั้งหลายมีมากมายโรคนั้นโรคนี้ พระพุทธเจ้าได้สรุปไว้ ๓ อย่าง คือ

๑. โรคบางอย่างไม่รักษาก็หาย รักษาก็หาย

๒. โรคบางอย่างรักษาก็ไม่หาย ไม่รักษาก็ไม่หาย

๓. โรคบางอย่างรักษาหายได้ ไม่รักษาก็ไม่หาย

ทรงสรุปไว้ ๓ อย่าง และธรรมที่ทรงแสดงถึงบุคคลประเภทต่าง ๆ ทรงแสดงถึงธรรมมีข้อเดียว สองข้อเป็นต้น ต่างก็ล้วนเป็นข้อสรุปทั้งนั้น ตั้งแต่ทุกะ หมวด ๒ ธรรมมีอุปการะมาก ๒ อย่าง คือบรรดาธรรมคือคุณอันจะเป็นเครื่องเกื้อกูลอุปการะมากทั่ว ๆ ไปนั้น ก็สรุปเข้ามา ๒ อย่าง คือ ๑. สติ ความระลึกได้ ๒. สัมปชัญญะ ความรู้ตัว ในข้ออื่นอีกก็เหมือนกัน เช่นเป็นบุคคลก็บุคคลหาได้ยากสอง คือ ๑. บุพการี ผู้กระทำอุปการะก่อน ๒. กตัญญูกตเวที บุคคลผู้รู้อุปการะที่ท่านได้กระทำแล้ว และประกาศอุปการะของท่านที่ทำแล้วให้ปรากฏคือตอบแทน ดั่งนี้ก็เป็นข้อที่สรุปเข้ามา สรุปเข้ามาให้บุคคลรู้และจะได้ปฏิบัติ

ทรงตรัสรู้เหตุและผลในอริยสัจ

ดังเช่นพระญาณของพระพุทธเจ้าที่ตรัสรู้ระลึกถึงชาติหนหลังต่าง ๆ ได้มากมายดังกล่าวแล้ว ก็เป็นความระลึกรู้ที่รู้ไปว่าชาติไหนเกิดเป็นอะไรทำอะไร และชาติต่อไปเป็นอะไรทำอะไร ระลึกไปก็รู้ไป ๆ เป็นสถิติที่ทรงจับได้ว่ารวมเข้าก็เป็นสุคติเป็นทุคติ และรวมเข้าก็เพราะกรรม รวมเข้าก็เพราะยังมีกิเลสซึ่งเป็นเหตุให้ทำกรรม และกิเลสนั้นก็ทรงจับเริ่มต้นแต่อวิชชาเป็นเหตุปัจจัยเรื่อยไป จนถึงชาติภพต่าง ๆ รวมเข้าก็เป็นอริยสัจ ๔ สองสาย รวมเข้าก็เป็นข้อสรุปทั้งนั้น และเมื่อได้ข้อที่สรุปเข้าดั่งนี้แล้ว ก็เป็นอันว่าสิ้นปัญหาทั้งหมด แม้จะมีปริมาณมากมายนับไม่ถ้วน แต่ก็สรุปเข้าในหลักการในหัวข้อที่ตรัสรู้นั้น

ยกตัวอย่างดังเช่นว่า เมื่อยังมีทุกขสมุทัยเหตุให้เกิดทุกข์ ก็จะต้องมีทุกข์อันเป็นตัวผล และเมื่อมีเหตุคือสมุทัย ก็ต้องมีผล มีทุกขสมุทัยก็ต้องมีทุกข์ ทุกขสมุทัยเป็นเหตุ ทุกข์ก็เป็นผล และทุกข์นั้นก็ตั้งต้นเป็น ชาติปิ ทุกฺขา ชาติความเกิดเป็นทุกข์ ดังที่เราสวดกัน เพราะฉะนั้น ในชาติเดียวสองชาติสามชาติหมื่นชาติแสนชาติล้านชาติโกฏิชาติหรือนับไม่ถ้วนชาติ ก็รวมเข้าเป็น ชาติปิ ทุกฺขา ทั้งนั้น ไม่มีที่จะเป็น ชาติปิ สุขา ต้องเป็น ชาติปิ ทุกฺขา ทั้งนั้น แล้วก็เกิดทุกขสมุทัยที่ตัณหา ซึ่งสืบขึ้นไปถึงอวิชชาเป็นต้นทั้งนั้น

เพราะฉะนั้นเมื่อจับหลักอันแน่นอนได้ดั่งนี้แล้ว ก็ไม่จำเป็นจะต้องไปกังวลว่ากี่ชาติ ๆ เมื่อยังมีทุกขสมุทัยอยู่ก็ต้องมีชาติทุกข์ อดีตก็เหมือนกัน อนาคตก็เหมือนกัน ปัจจุบันก็เหมือนกัน เป็นหลักอันเดียวกันหมด เหมือนอย่างวิชาการปัจจุบัน เช่นว่าฝนตก หากว่าจะค้นหาสถิติว่าปีหนึ่งมีฝนตกกี่หน แล้วก็นับย้อนขึ้นไปว่าปีที่แล้วมีฝนตกกี่หน แล้วก็นับย้อนขึ้นไป ๆ อีก ๑๐ ปี ๒๐ ปี ๓๐ ปี ๕๐ ปี ๑๐๐ ปี ๑๐๐๐ ปี แสนปี ว่าปีหนึ่ง ๆ มีฝนตกกี่หน ก็ไม่สิ้นสุดอีกเหมือนกัน หรือแม้ว่าจะย้อนไปในอนาคตว่าปีหน้าฝนตกกี่หนก็เหมือนกัน แต่ว่าเมื่อพิจารณาหาเหตุว่าฝนตกเพราะอะไร เมื่อจับเหตุได้ดังหลักของวิทยาศาสตร์ในปัจจุบันที่ บเหตุของฝนตกได้ ว่าเพราะอะไรฝนจึงตก เมื่อจับเหตุได้ว่าเพราะอะไร เพราะเหตุนี้ฝนจึงตก ดังนี้ฝนซึ่งเป็นตัวผลจึงบังเกิดขึ้น ก็เป็นอันว่าไม่จำเป็นจะต้องไปทำสถิติว่าปีที่แล้ว ๆ มาย้อนหลังไปฝนตกกี่หน เพราะว่าจับเหตุได้แล้ว และเมื่อจับเหตุได้แล้วจึงสามารถทำฝนเทียมได้ ทำฝนหลวงได้ ดังที่ทำกันอยู่ ก็ต้องการที่จะรู้เหตุรู้ผล นี้แหละซึ่งเป็นตัวหลัก

พระพุทธเจ้าที่ตรัสรู้นั้นก็คือตรัสรู้เหตุและผลซึ่งเป็นตัวหลัก ดูตรงที่จิตซึ่งเป็นตัวเดิมของอหังการที่เป็นตัวเรา หรือของสัตวโลกหรือของอัตตาตัวเราตัวเขาที่เป็นภายในนี้แหละ ทรง

จับเหตุจับผลได้ และทรงแสดงเหตุผลที่ทรงจับได้นั้นมาสั่งสอน เพราะว่าเมื่อทรงรู้ได้แน่นอนแล้ว ว่าเมื่อยังมีตัวทุกขสมุทัยอยู่ ก็ต้องมีความเวียนว่ายตายเกิด มี ชาติปิ ทุกฺขา กันอยู่เรื่อยไปนั่นแหละ แล้วก็ที่จะมาถึงชาติภพอันนี้ที่มาเกิดเป็นมนุษย์ ก็นับว่าเป็นสุคติ ก็เพราะกรรมดีฉะนั้นจึงได้ทรงสั่งสอนให้ทำกรรมดี ละกรรมชั่ว ดังโอวาทปาฏิโมกข์ว่า สพฺพปาปสฺส อกรณํ การไม่ทำบาปทั้งปวง กุสลสฺสูปสมฺปทา การยังกุศลให้ถึงพร้อมคืออุปสมบทกุศล พระพุทธเจ้าก่อนที่จะทรงตั้งวินัยนั้น ก็ทรงสอนให้อุปสมบทแล้วตั้งแต่ต้น ให้อุปสมบทกุศลคือการทำกุศลให้ถึงพร้อม แล้วก็ สจิตฺตปริโยทปนํ การทำจิตของตนให้ผ่องใส ก็ให้ผ่องใสจากบรรดากิเลสทั้งหลาย เมื่อผ่องใสได้หมด จิตบริสุทธิ์เต็มที่แล้ว ก็เป็นอันว่าบรรลุถึงที่สุด คือว่าถอนลูกศรคือกิเลสออกจากจิตได้หมดแล้ว จิตสิ้นกิเลสสิ้นอาสวะที่ดองสันดาน ก็เป็นพระอรหันต์ก็สิ้นชาติสิ้นภพกัน ก็ไม่ต้องเวียนว่ายตายเกิดอีกต่อไป จึงเอาธรรมที่ตรัสรู้แล้วนี้แหละมาสั่งสอนและธรรมที่ตรัสรู้นั้นก็ทรงจับเหตุจับผลจากความตรัสรู้นั้นเองไปโดยลำดับ จนถึงสรุปยอดสุดคือทำกิเลสและกองทุกข์ทั้งปวงให้สิ้นไปหมด จึงทรงเป็นพุทโธขึ้นที่ตรงจุดนั้น.

๒๗ สิงหาคม ๒๕๒๖

ครั้งที่ ๑๔ ลักษณะพุทธศาสนา - สังสารวัฏ (ต่อ)

ได้แสดงลักษณะพุทธศาสนา ถึงว่าพระอรหันต์ดับขันธ์ ที่เรียกว่าตายไม่เกิดและไม่สูญ แต่ยังไม่ได้อธิบายประกอบ ขอกล่าวทบทวนเพิ่มเติมในข้อสังสารวัฏ ความท่องเที่ยวเวียนเกิดเวียนตาย เวียนตายเวียนเกิด มีที่สุดอันไม่ตามไปรู้ ซึ่งได้อธิบายเพิ่มเติมว่า ที่สุดในเบื้องต้นไม่ตามไปรู้ ไม่ใช่เพราะพระสัพพัญญุตญาณไม่อาจที่จะระลึกรู้ได้ แต่ว่าพระสัพพัญญุตญาณนั้นระลึกรู้ได้ เมื่อระลึกรู้ไปมากมาย ทรงจับเหตุจับผลได้เพียงพอแล้วก็เป็นอันว่ายุติ เพราะว่าระลึกไปก็ยิ่งรู้ไปยืดยาว เมื่อจับเหตุจับผลได้เพียงพอแล้วก็ยุติได้ ไม่ต้องระลึกรู้ไปจนถึงที่สุด จับเหตุจับผลที่สรุปลงได้แน่นอน ว่าสรุปลงแล้วก็เป็นสุคติอย่างหนึ่งและทุคติอย่างหนึ่ง และจะไปสุคติหรือไปทุคติก็เป็นไปตามกรรมซึ่งได้กระทำไว้ ถ้าเป็นกรรมดีก็ให้ไปสุคติ คติที่ดี ถ้าเป็นกรรมชั่วก็ให้ไปทุคติ คติที่ชั่ว เมื่อจับเหตุคือกรรมได้ ก็จับเหตุของกรรมต่อไปได้ ว่าคืออาสวะ กิเลสที่ดองจิตสันดานอยู่ อันเป็นตัวเหตุสำคัญที่ต้องให้ประกอบกรรม อันจะนำให้ไปสุคติหรือทุคติ ท่องเที่ยววนเวียนไปไม่จบสิ้นดังกล่าวนั้น ฉะนั้นเมื่อปัญญาญาณที่จับถึงอาสวะกิเลสที่ดองจิตสันดานเป็นวิชชาคือความรู้แจ่มแจ้งโพลงขึ้น อวิชชาก็ดับ กิเลสทั้งปวงก็ดับหมด เมื่อสิ้นอาสวะก็สิ้นกรรม เมื่อสิ้นกรรมก็สิ้นความที่จะต้องท่องเที่ยววนเวียนเกิดตายไปอันเป็นตัวผล ผู้ที่สิ้นอาสวกิเลสแล้ว เมื่อยังมีชีวิตอยู่ ตัวชีวิตนี้พร้อมกับร่างกายจิตใจก็เรียกว่าเป็นวิบากขันธ์ คือขันธ์ที่เป็นผลของกรรมเก่า ก็ดำรงอยู่ต่อไปจนแตกดับไปตามธรรมดา แต่ท่านผู้สิ้นอาสวะที่เรียกว่าขีณาสพหรือพระอรหันต์ เมื่อดับขันธ์ก็ไม่เกิดอีก แต่ก็ไม่สูญ

อธิบายสังสารวัฏเพิ่มเติม

จะยังไม่อธิบายประกอบถึงเรื่องไม่สูญนี้ แต่ว่าจะจับกล่าวถึงเรื่องเวียนเกิดเวียนตายอีกเล็กน้อย แล้วจะต่อไปถึงเรื่องจิต เรื่องเวียนเกิดเวียนตายอีกเล็กน้อยนั้นก็คือ อันที่จริงสุคติก็ดีอยู่เพราะเป็นชาติที่มีสุข แต่ว่าความที่จะเกิดในสุคตินั้นจะต้องเพราะกรรมดี คราวนี้เมื่อยังมีอาสวกิเลสที่ดองสันดาน ก็ยังไม่แน่ว่าจะทำกรรมดีเรื่อยไปในเมื่อมีความประมาทมัวเมาเลินเล่อเผลอเพลิน เมื่อส้องเสพมิตรชั่วหรือที่เรียกว่าส้องเสพคนพาลอันจะนำให้ประพฤติชั่ว ประกอบกรรมที่เป็นบาปเป็นอกุศล ก็จะต้องไปทุคติคือคติที่ชั่ว เมื่อไม่ประมาทเพราะเหตุต่าง ๆ เช่นเหตุที่ส้องเสพบัณฑิตเป็นต้น ก็จะนำให้ประกอบกรรมที่ดีก็ให้ไปสุคติ เพราะฉะนั้นภาวะ

ของบุคคลที่ยังมีกิเลสที่ตองจิตสันดานอยู่ดังกล่าวนี้ จึงเรียกว่าบุถุชน แปลว่าคนหนา คนหนานั้น ก็มักจะอธิบายว่าคนที่มีกิเลสหนา มีกิเลสยังไม่บางเบา หรืออีกอย่างหนึ่งหนาแปลว่ามาก บุถุชน คือคนหมู่มาก หรือคนกลุ่มใหญ่ ก็เพราะว่าคนหมู่มากหรือคนกลุ่มใหญ่ในโลกนี้ยังมีกิเลสที่ทำให้บางคราวก็ประมาทบางคราวก็ไม่ประมาท ก็ตกอยู่ในอรรถคือเนื้อความว่ากิเลสหนานั่นแหละ บุถุชนจึงเป็นบุคคลที่อยู่ในจำพวกอนิยต อนิยตแปลว่าไม่แน่ คือไม่แน่ว่าจะดีเรื่อยไปหรือว่าจะชั่วเรื่อยไป ไม่แน่ว่าจะไปสุคติเรื่อยไป ฉะนั้นจึงมีโอกาสที่จะต้องไปทุคติ เมื่อเป็นดั่งนี้ความท่องเที่ยวเวียนเกิดเวียนตายนั้นจึงยังหวังไม่ได้ว่าจะไปสุคติเรื่อยไป ต้องเป็นไปตามกรรมที่ได้กระทำ แต่เมื่อรวมเข้าแล้วก็คือว่าไปสุคติบ้างไปทุคติบ้างสลับกันไป และอีกประการหนึ่ง แม้ว่าจะไปสุคติคติที่ดีก็ไม่เป็นสิ่งที่แน่นอนว่าจะมีสุขเสมอไป จะต้องมีทุกข์เพราะสมปรารถนาบ้างไม่สมปรารถนาบ้าง เพราะเหตุที่ว่าเมื่อยังมีความปรารถนาอยู่แล้ว ก็ไม่มีหลักประกันว่าจะต้องสมปรารถนาเรื่อยไป จะต้องสมปรารถนาบ้างไม่สมปรารถนาบ้าง เพราะว่าความสมปรารถนานั้นมิใช่บังเกิดจากตัวความปรารถนา บังเกิดจากข้อหนึ่ง ก็คือว่าสิ่งที่ปรารถนานั้นเป็นวิสัยที่จะพึงได้ และสองก็ต้องประกอบเหตุให้ถูกต้องแก่ผลที่ต้องการ จึงจะได้ประสบผล เช่นว่าต้องการผลมะปรางก็ต้องปลูกต้นมะปราง และการปลูกต้นมะปรางนั้นก็จะต้องมีความพากเพียรในการปลูก ทำการปลูกให้ถูกต้อง รักษาต้นไม้ให้เติบโตจนมีผล ทั้งไม่มีเหตุอะไรมาตัดทอนในระหว่าง ก็จะได้บริโภคผล ถ้าไปปลูกต้นอื่นด้วยต้องการได้ผลมะปรางก็ย่อมไม่ได้ ฉะนั้นจึงต้องประกอบเหตุให้เหมาะกับผลที่ต้องการจึงจะได้ผล และการได้ผลนั้นก็ต้องได้ตามกาลเวลา เช่นว่าต้องการจะได้ผลมะปราง เริ่มปลูกเป็นระยะเวลากี่ปีจึงจะเกิดผล ผลบางอย่างก็ใช้ระยะเวลาน้อย เช่นไม่ถึงปีก็ได้ การทำนาปลูกข้าวไม่ต้องถึงปีก็ได้ข้าว แต่ว่าก็ต้องใช้เวลาเป็นเดือน เท่านั้นเท่านี้เดือน และเมื่อไม่มีอะไรมาทำลาย น้ำไม่ท่วมน้ำไม่ขาดและไม่มีสัตว์อะไรมากินเป็นต้น มีความสวัสดีมาโดยตลอด เมื่อถึงระยะเวลาก็ได้ผล เพราะฉะนั้นเมื่อมีความปรารถนาและตั้งความปรารถนาขึ้นแล้ว ก็จะต้องเป็นดั่งนี้ ได้บ้างไม่ได้บ้าง ไม่ได้ก็เป็นทุกข์ ได้ก็เป็นสุข แต่สุขเพราะได้ก็สุขประเดี๋ยวเดียว ทั้งภพชาตินั้น ๆ แม้จะเป็นสุคติก็ตาม เมื่อยังมีชาติความเกิดก็ต้องมีดับ มีจุติคือเคลื่อนไปในที่สุด ไม่มีสิ่งใดที่จะตั้งอยู่ตลอดไปเป็นนิรันดร

วิชชา วิมุตติ

เพราะฉะนั้นเมื่อได้พระญาณระลึกรู้ จับเหตุจับผลได้โดยตลอดแล้ว จึงทำให้เกิดนิพพิทาคือความหน่าย หน่ายในชาติภพ หน่ายในกิเลสตัณหาเอง เห็นทุกข์ในกิเลสตัณหา เป็นวิชชาคือความรู้แจ่มแจ้งโพลงขึ้น เมื่อรู้ชัดว่านี่เป็นตัวสมุทัยเหตุเกิดทุกข์ รู้ชัดว่าตัวชาติภพต่าง ๆ เป็นตัวทุกข์จริง และสมุทัยเป็นเหตุให้เกิดทุกข์จริง ก็หน่ายไม่ต้องการ ตัวหน่ายไม่ต้องการนี้ก็คือความสละ สละไปเอง ท่านจึงมีเปรียบเหมือนอย่างว่า ทีแรกก็คบศัตรูเป็นมิตร ไม่รู้ว่าเป็นศัตรู นึกว่าเป็นมิตรซึ่งเป็นความรู้ผิด ก็คบเอาไว้ มีความชอบพอใจรับว่าเป็นมิตร แต่อันที่จริงเป็นศัตรูเพราะเขามุ่งที่จะฆ่ามุ่งที่จะทำลาย ความที่เข้าใจศัตรูว่าเป็นมิตรนี้คือตัวอวิชชา เป็นตัวโมหะ แต่ว่าตัวบุคคลนั้นไม่รู้ว่าเป็นอวิชชา ไม่รู้ว่าเป็นโมหะ คือไม่รู้ตัวเอง ไม่รู้ความรู้ของตัวเองว่าเป็นอวิชชา ไม่รู้ว่าเป็นโมหะคือความหลง แต่ครั้นเมื่อมารู้ชัดว่าความทุกข์ต่าง ๆ ที่ได้รับนั้นเป็นตัวทุกข์จริง ซึ่งเกิดจากบุคคลนั้นที่ตนเข้าใจว่าเป็นมิตร แต่อันที่จริงเป็นศัตรู ไม่ใช่มิตร รู้ชัดว่าเป็นศัตรู เมื่อเป็นดั่งนี้จึงได้หน่ายในตัวบุคคลนั้น แล้วก็หน่ายในความรักบุคคลนั้น ก็แปลว่าหมดรัก จึงได้ปล่อยวางคนนั้นไม่ยึดเอาไว้ ไม่คบต่อไป นี้คือตัววิชชาคือความรู้แจ่มแจ้งตามความเป็นจริง แล้วก็วิมุตติหลุดพ้นคือหลุดพ้นได้จากความเข้าใจผิดรู้ผิดหลงผิด รู้แจ้งเห็นจริงขึ้นแล้วก็ละได้ ไม่คบอีกต่อไปไม่ให้เข้าใกล้อีกต่อไป นี้คือตัววิชชา และเมื่อเป็นวิชชาความรู้แจ่มแจ้งขึ้นแล้ว อวิชชาคือความไม่รู้ความหลงที่มีอยู่ก็หายหมด เป็นวิชชาคือความรู้ที่ถูกต้อง เพราะฉะนั้นเมื่อรู้ก็หลุดพ้นคือพ้นดั่งนั้นแหละ พ้นจากความยึดถือว่าคนนั้นเป็นมิตรต่อไป สละได้หมดไม่คบเป็นมิตร คลายความรักความยึดความติดหมดในบุคคลนั้นเพราะรู้ชัดว่าเป็นศัตรูผู้ทำลาย เมื่อรู้จริงแล้วก็ละสิ่งที่ไม่รู้นั้นได้ ละสิ่งที่ถือเอาผิดนั้นได้ อันนี้เป็นตัววิมุตติคือความหลุดพ้น พระพุทธเจ้าจึงได้ทรงนำธรรมที่ตรัสรู้นี้แหละมาทรงแสดงสั่งสอนแต่ว่าธรรมที่พระองค์ทรงสั่งสอนนั้นก็คือเป็นประมวลหรือเป็นย่อ เพื่อเป็นแบบปฏิบัติได้ทีเดียวหรือเป็นแบบคติพจน์ทีเดียว ได้ตรัสรู้ถึงความเป็นไปของสังสารวัฏของสัตว์บุคคล ที่เวียนว่ายตายเกิด ที่ประกอบกรรมดีบ้างชั่วบ้าง ที่ต้องเป็นทุกข์อยู่ ได้ตรัสรู้แจ้งแทงตลอดทั้งหมด แล้วก็ทรงแสดงสั่งสอน การที่ทรงแสดงสั่งสอนนั้น ก็ทรงแสดงสั่งสอนให้เหมาะแก่อุปนิสัยของผู้ฟังให้เหมาะกับอินทรีย์ของบุคคลผู้ฟัง เพื่อให้บุคคลผู้ฟังรู้แจ้งเห็นจริงขึ้นมา ฉะนั้นในบางคราวก็ทรงเล่าประวัติที่พระองค์ได้ทรงปฏิบัติมาเช่นในปฐมเทศนา ในบางคราวก็ทรงยกเอาเหตุผลที่

ได้ตรัสรู้นั้นมาแสดง ในบางคราวก็ทรงแสดงเป็นคติพจน์หรือคติธรรมสำหรับปฏิบัติทีเดียว เช่นที่ได้ยกมาแล้วหลายข้อหลายบท ตลอดจนถึงข้อที่ทรงแสดงถึงพระโอวาท ๓ ข้อ ว่าไม่ทำบาปทั้งปวง ทำกุศลให้ถึงพร้อม และทำจิตของตนให้บริสุทธิ์ผ่องใส

ทรงสอนให้ฝึกจิตอบรมจิตที่เป็นตัวเดิม

ก็จะทบทวนเรื่องจิตนี้อีก ที่ได้เริ่มกล่าวมาแล้วว่าจิตนี้เป็นหลักสำคัญ และทางพุทธศาสนาก็สอนให้อบรมจิตให้ฝึกจิตให้ข่มจิต อันหมายถึงจิตที่เป็นตัวเดิมนี้เอง และในบางแห่งก็เรียกว่าวิญญาณธาตุคือธาตุรู้ในธาตุ ๖ ดังที่กล่าวมาแล้ว และในข้อที่กล่าวถึงจิตนี้บางทีก็กล่าวว่า ตัวฉันหรือตัวเราหรือตัวข้าพเจ้าหรืออัตตาตัวตน และก็ได้มีพระพุทธภาษิตที่ตรัสสอนอีกเหมือนกัน ให้รักษาตนให้ฝึกตนให้มีตนเป็นที่พึ่ง และเมื่อกล่าวเป็นกลาง ๆ ก็กล่าวว่าสัตว์หรือสัตวโลกดังที่ได้กล่าวมาแล้ว และก็ได้กล่าวมาแล้ว ว่าในบุคคลทุก ๆ คนนี้มี ๒ อย่างที่ประกอบอาศัยกันอยู่ คือส่วนที่เป็นสรีรสัณฐาน กับส่วนที่ไม่มีสรีรสัณฐาน ส่วนที่มีสรีรสัณฐานนั้นก็รวมทั้งรูปธรรมนามธรรมที่ประกอบกันเป็นขันธ์ ๕ และส่วนที่ไม่มีสรีรสัณฐานนั้นก็จิตที่เป็นตัวเดิมหรือธาตุรู้ และแม้นามธรรมนั้นที่อาศัยกายบังเกิดขึ้นหรืออาศัยจิตบังเกิดขึ้น ก็ไม่มีสรีรสัณฐานเหมือนกัน แต่ก็เป็นสิ่งที่เกิดดับไปกับสรีรสัณฐาน แต่จิตที่เป็นตัวเดิมหรือเป็นสภาวะอัตตา ดังที่ตรัสสอนว่าตนเป็นที่พึ่งของตนให้ฝึกตน และจิตที่เป็นตัวเดิมนี้ก็ตรัสสอนว่าให้ฝึกจิตให้อบรมจิต หรือว่าเราหรือข้าพเจ้าหรือฉันดังที่แสดงไว้ในพระญาณที่ ๑ ดังกล่าวแล้ว หรือสัตว์ที่เรียกว่าสัตวโลก เมื่อขันธ์เป็นที่ยึดถือหรือนามรูปนี้ดับ ที่เรียกว่าตาย ส่วนที่เรียกว่าจิต วิญญาณธาตุ ตัวเราหรืออัตตา หรือสัตว์ ก็ไม่ดับไม่แตกสลายไม่ตายไปตามรูปธรรมนามธรรม แต่จุติคือเคลื่อนไปถือภพชาติใหม่ตามกรรมดังที่กล่าวมาแล้ว ก็ชื่อว่าเป็นสิ่งที่ส่วนหนึ่งตายส่วนหนึ่งไม่ตาย ส่วนที่ไม่ตายนั้นก็เคลื่อนไปถือภพชาติใหม่ตามกรรม จึงมาสรุปเข้าตอนนี้อย่างนี้ และเมื่อสรุปเข้าตอนนี้อย่างนี้แล้ว จึงใคร่ที่จะได้แสดงเสียตอนนี้เลยทีเดียวว่าอันสภาพที่ไม่ตายที่เคลื่อนไปถือภพชาติใหม่นั้นก็จำเป็นที่จะต้องสมมติชื่อขึ้นเรียก ว่าสภาพนั้นคืออะไร เพราะฉะนั้นชื่อที่สมมติขึ้นเรียกก็ดังที่ได้กล่าวมานั้นนั่นแหละ จิต วิญญาณ อัตตา หรือเมื่อเพ่งเข้ามาจำเพาะก็ตัวเราตัวข้าพเจ้าหรือตัวฉันหรือภาวะที่เป็นสัตว์ ก็สมมติเรียกสิ่งนั้นว่าอย่างนี้

อนุสสติญาณเกิดจากสมาธิ

คราวนี้เมื่อมีสภาพอันหนึ่งที่ยังไม่ตาย ยังไปถือภพชาติใหม่อันสมมติเรียกชื่อต่าง ๆ กันนั้น ก็สภาพอันนี้เองที่ได้ผ่านภพชาติทั้งหลายมาเป็นอันมาก และสภาพที่ผ่านภพชาติทั้งหลายมาเป็นอันมากนี้ ก็เป็นธรรมชาติที่เก็บไว้ได้ เพราะฉะนั้นจิตจึงแปลว่าเก็บ สั่งสม ซึ่งอย่างหนึ่งก็คือสั่งสมอาสวะอันเป็นส่วนชั่ว สั่งสมบารมีอันเป็นส่วนดีไว้ได้ พอกพูนไว้ได้เรื่อย ๆ ไป ตลอดถึงเก็บเรื่องราวที่ผ่านมาไว้ได้ด้วย เหมือนอย่างที่เราเรียกอย่างสามัญว่าจำได้ จารึกไว้ได้ อยู่ในสภาพอันนี้ ซึ่งอย่างหนึ่งก็สมมติเรียกว่าจิต ซึ่งแปลว่าเก็บหรือสั่งสม ฉะนั้นทุก ๆ คนจึงยังมีสิ่งที่เก็บไว้ในจิตอันเป็นตัวเดิมนี้ หรือเป็นสภาพที่ยังไม่ตายอยู่ได้ทุกอย่างในจิตของตนเอง จิตของทุก ๆ คนในบัดนี้ก็เป็นอย่างนั้น ยังเก็บเอาไว้ได้ อย่างเช่นเหตุการณ์ของทุก ๆ คนในบัดนี้ตั้งแต่เกิดมาจำความได้จนบัดนี้ ทำอะไรทุก ๆ วัน เห็นอะไรทุก ๆ วัน ได้ยินอะไรทุก ๆ วัน เป็นต้น จิตอันนี้ก็เก็บไว้ได้ทุกอย่าง แต่ว่าเรานึกไม่ได้หรือระลึกไม่ได้ บางทีเหตุการณ์เมื่อวานนี้เองก็รู้สึกว่าลืมไปแล้ว ระลึกไม่ได้นึกไม่ได้ ยิ่งย้อนหลังไปหลาย ๆ วันก็ยิ่งนึกไม่ได้ที่เรียกว่าลืม แต่อันที่จริงนั้นไม่ลืมไม่ได้หายไป ยังคงเก็บไว้ในจิตของตนของทุก ๆ คน คราวนี้ในชาติอดีตที่แล้วมาก็เหมือนกัน ได้เกิดเป็นอะไรมาทำอะไรไว้ที่ไหน ก็ยังเก็บเอาไว้ในจิตของตนเช่นเดียวกัน แต่ว่านึกไม่ได้ระลึกไม่ได้ พระพุทธเจ้าเมื่อเป็นพระโพธิสัตว์ได้ทรงทำสมาธิ ดังที่กล่าวแล้วว่าทรงทำอานาปานสติ จนทรงได้อัปปนาสมาธิ สมาธิที่แนบแน่น จึงได้ทรงน้อมจิตที่เป็นสมาธิที่แนบแน่นนั้นเองระลึกไป ซึ่งตัวระลึกไปนี้ก็คือตัวสตินี้เอง ซึ่งท่านเรียกในพระญาณว่าอนุสสติ ระลึกย้อนไประลึกตามไป คราวนี้เมื่อนึกย้อนไปนึกตามไปก็รู้ รู้ถึงบ้านเก่าคือขันธ์เป็นที่ยึดถืออยู่ในปางก่อน ที่เรียกว่าระลึกชาติหนหลัง ก็คือระลึกได้ถึงสิ่งที่ผ่านไปแล้ว แต่เก็บไว้ในจิตนี้แหละ ไม่ได้เก็บไว้ที่ไหน ระลึกได้ถึงทุก ๆ อย่างที่เก็บไว้ในจิตอันนี้ที่ผ่านมาแล้วทั้งหมด เพราะฉะนั้นจึงใช้คำว่าอนุสสติญาณ คือพระญาณความหยั่งรู้ที่เกิดจากระลึกตามไปหรือระลึกย้อนไปถึงหนหลัง ก็ระลึกสิ่งที่เก็บไว้ในจิตนี้แหละ ในบัดนี้ที่ศึกษาค้นคว้าทางจิตก็ยังได้มีแสดงเอาไว้ในเค้าที่พระพุทธเจ้าทรงระลึกได้นั้น ซึ่งมาแสดงเป็นจิตในสำนึกจิตใต้สำนึก จิตในสำนึกก็คือจิตที่อยู่ในภาวะพื้นผิวที่ปรากฏแก่ทุก ๆ คนนี้แหละ ที่คิดอะไรและมีเรื่องอะไรปรากฏขึ้นมาและบรรดากิเลสที่เป็นนิวรณ์ทั้งหลาย ก็ปรากฏอยู่ในจิตในสำนึกที่เป็นพื้นผิวนี้แหละ และอีกอันหนึ่งที่เรียกว่าจิตใต้สำนึก นี้ลึกลงไป ซึ่งใช้วิธีปฏิบัติในปัจจุบันก็สะกดจิตลงไป เมื่อสะกดจิตลงไปถึงจิตใต้สำนึกแล้ว ก็ให้บุคคลที่ถูกสะกดจิตอยู่ใต้สำนึกนั้นได้แสดงเรื่องราวต่าง ๆ ของ

ตน เช่นสั่งให้ย้อนไป ว่าเมื่ออายุ ๕ ขวบเขียนหนังสือได้อย่างไร ก็ให้เขียน อายุ ๔ ขวบเขียนได้อย่างไร ก็ให้เขียน เหล่านี้เป็นต้น ซึ่งทุกคนที่ได้ผ่านการกระทำของตนมาในอดีตแล้ว เมื่อถูกสะกดจิตให้ถึงระยะเช่นนั้น และให้แสดงออกไปก็แสดงเช่นนั้น แต่ว่าจะผิดถูกอย่างไรก็ตาม แต่ก็ปรากฏว่ากระทำกันอยู่ และสำหรับที่ย้อนหลังไปในชาตินี้ของตัวเองนั้น ก็อาจสอบสวนได้ง่าย แต่เขาก็สะกดลงไปจนถึงก่อนที่จะมาเกิดชาตินี้อีก ๑ ปี ว่าไปเป็นอะไรอยู่ที่ไหน ซึ่งได้มีชาวต่างประเทศผู้หนึ่งที่สนใจในการระลึกชาติได้ของคนทั้งหลายในประเทศ ได้ค้นคว้าและเขียนเป็นหนังสือขึ้น ได้เคยเข้ามาในเมืองไทยมาสืบหาคนที่ระลึกชาติได้ในเมืองไทย แล้วก็จดบันทึกเอาไปเป็นบางคน และฝรั่งคนนี้เคยมาพักที่วัดนี้เมื่อนานปีมาแล้ว แต่บัดนี้ได้ทราบว่าถึงแก่กรรมไปแล้ว ได้เขียนหนังสือเรื่องระลึกชาติได้ โดยที่ไปรวบรวมจากคนที่ระลึกชาติได้พร้อมทั้งพยานหลักฐานต่าง ๆ ไว้หลายเล่ม

ตามที่เล่ามานี้ ก็แสดงว่าแม้ในปัจจุบันนี้ก็ยังมีการศึกษาค้นคว้ากันเรื่องสภาพจิตนี้เป็นอันมาก ซึ่งเราทุกคนก็มีจิตใจของเรานี้แหละ แต่ว่าเป็นสภาพที่เรายังศึกษาไม่ถึง ยังไม่รู้ถึงอำนาจจิตใจของตัวเอง ยังไม่รู้ถึงภาวะจิตใจของตนเองอย่างแท้จริง และเพียงที่ได้ศึกษาแล้วก็จับเป็นจิตในสำนึก จิตใต้สำนึกดังที่กล่าวมานี้ ก็อยู่ในเค้าเดียวกับอนุสสติญาณ ญาณที่ระลึกย้อนหลังของพระพุทธเจ้านั้น ท่านปฏิบัติให้ระลึกย้อนหลังได้ด้วยอำนาจของอัปปนาสมาธิในพุทธศาสนา ไม่ใช้วิธีสะกดจิต วิธีสะกดจิตนั้น ให้คนหนึ่งไปสะกดจิตของอีกคนหนึ่ง แต่ก็สามารถที่จะพอยกขึ้นมาพิจารณาได้ว่า จิตส่วนลึกของทุก ๆ คนนี้เมื่อเข้าถึงได้แล้ว จะได้พบความรู้ต่าง ๆ อีกมาก ความรู้ที่เกิดจากตัวเองได้พบผ่านมาแล้วในอดีต ตลอดจนถึงในปัจจุบัน และก็ได้มีคณะแพทย์ของไทยคณะหนึ่งมาสนใจเรื่องนี้อยู่ครั้งหนึ่ง บัดนี้จะเลิกแล้วหรือยังก็ไม่ทราบ แต่ขณะที่เขายังสนใจอยู่นั้นเคยมาพบแล้วมาเล่าให้ฟัง คือใช้วิธีสะกดจิตอันนี้แหละนำเอาคนตาบอดมาหัดให้ทำสมาธิ และเมื่อได้สมาธิแล้ว คณะแพทย์ที่ทำเรื่องนี้ก็สะกดจิตเด็กคนนั้นช่วยสะกดจิตเด็กคนนั้นด้วย เพื่อทดลองดู ว่าเมื่อจิตอยู่ในสภาพนั้นจะแสดงถึงสิ่งที่เก็บไว้ได้เพียงไร เด็กที่ได้รับฝึกหัดคือเด็กตาบอด บางคนสามารถเหมือนอย่างเห็นอะไรที่วางอยู่ในห้องของตนได้ และคน ๆ หนึ่งนั้นเมื่อได้อำนาจพิเศษอย่างนี้แล้วเกิดขโมยขึ้นมา ขโมยของหนีไปนี้ก็รายหนึ่ง ส่วนอีกรายหนึ่งนั้นพาไปพิสูจน์ในโรงหนัง พาเด็กตาบอดไปดูภาพยนตร์ และคณะแพทย์ก็ถามเด็กว่าภาพยนตร์แสดงเรื่องอะไรเป็นอย่างไร เด็กก็เล่าให้ฟังว่ากำลังว่าถึงเรื่องนั้น ๆ ก็ถูกต้อง แต่ว่าพอถึงบทโอ้โลมปฏิโลมเด็กตามืดไม่เห็น ทั้งนี้ก็เพราะเกิดนิวรณ์ขึ้นมา และเมื่อ

เกิดนิวรณ์ขึ้นมาก็เสียสมาธิ เสียสมาธิแล้วความรู้ที่เคยได้ก็เลยไม่ได้ อันนี้แสดงว่าจิตเป็นธาตุรู้ และแม้ว่าจักขุประสาทที่เป็นดวงตาสำหรับเห็นตามปรกติจะเสีย แต่ถ้าฝึกปฏิบัติให้จิตเข้าถึงภาวะอันเหมาะสมแล้ว แม้ตาบอดก็อาจจะเห็นได้โดยอาศัยประสาทอื่นของร่างกาย.

๒๘ สิงหาคม ๒๕๒๖

ครั้งที่ ๑๕ ลักษณะพุทธศาสนา
สังขตธรรมและอสังขตธรรม

ได้แสดงลักษณะพุทธศาสนา และทบทวนถึงจุดที่ว่ามีสิ่งที่ตายและสิ่งที่ไม่ตายประกอบกันอยู่ในบุคคลทุก ๆ คน และสิ่งที่ไม่ตายนั้นก็ได้มีคำสมมติบัญญัติเรียกว่าจิต อันหมายถึงจิตที่เป็นตัวเดิม หรือเมื่อหมายจำเพาะเข้ามาถึงในตัวบุคคล ก็เรียกว่าเจ้าหรือฉัน เรียกว่าอัตตา เรียกว่าสัตว์ อันหมายถึงสัตวโลกหรือสัตตภาวะ ความเป็นสัตว์ และก็จะได้กล่าวถึงจุดนี้ต่อไป เพราะจะทำให้เข้าใจถึงเรื่องอะไรที่ยังอยู่ พร้อมทั้งข้อที่ควรคิดว่าจะถือเอาทางไหน ฉะนั้นในเบื้องต้นนี้ก็จะได้กล่าวสรุปเข้ามาเสียก่อน ว่าในสัตว์บุคคลตัวตนเราเขาที่ยึดถือกันอยู่นี้ ตลอดจนถึงในโลกธาตุทั้งหมดหรือในสากลโลกทั้งหมด ย่อลงก็มีอยู่ ๒ ส่วน ที่ทางพุทธศาสนาบัญญัติชื่อเรียกไว้เป็นหลักฐานว่า สังขตธรรม กับ อสังขตธรรม หรือสังขารและวิสังขาร ได้มีอธิบายไว้ว่า ธรรมอันปัจจัยปรุงเรียกว่าสังขตธรรม ธรรมอันปัจจัยไม่ได้ปรุงเรียกว่าอสังขตธรรม และสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ได้ทรงอธิบายไว้ในธรรมวิภาค ปริจเฉท ๒ ว่าสิ่งหรือสภาพมีเกิดในเบื้องต้น มีแปรไปในท่ามกลาง มีดับในที่สุด เป็นสังขตธรรม อีกอย่างหนึ่ง สภาพเกิดแต่เหตุทั้งปวงจัดเป็นสังขตธรรม พระนิพพานจัดเป็นอสังขตธรรม ในพระสูตรได้มีแสดงไว้ ว่าธรรมทั้งหลายทั้งที่เป็นสังขตธรรม ทั้งที่เป็นอสังขตธรรม มีวิราคธรรม ธรรมเป็นที่สิ้นราคะคือกิเลสที่เป็นเครื่องย้อมใจให้ติดให้ยินดี คือนิพพาน เป็นยอด ธรรมทั้งหลายที่เป็นสังขตธรรม มีมรรคเป็นองค์ ๘ คือ สัมมาทิฏฐิ ความเห็นชอบ สัมมาสังกัปปะ ความดำริชอบ สัมมาวาจา เจรจาชอบ สัมมากัมมันตะ การงานชอบ สัมมาอาชีวะ เลี้ยงชีวิตชอบ สัมมาวายามะ เพียรชอบ สัมมาสติ ระลึกชอบ สัมมาสมาธิ ตั้งใจไว้ชอบ เป็นยอด ในพระสูตรแสดงอธิบายไว้อย่างนี้ ข้อที่พึงสังเกตก็คือว่า ทั้งสังขตธรรมทั้งอสังขตธรรม ท่านใช้คำเป็นพหุพจน์ว่าธรรมทั้งหลาย เมื่อใช้คำเป็นพหุพจน์ว่าธรรมทั้งหลาย ก็ต้องหมายความว่าไม่ใช่มีสิ่งเดียวทั้ง ๒ อย่าง และเพราะฉะนั้นจึงได้มียอด ถ้าหากว่ามีอย่างเดียวก็ไม่ต้องกล่าวว่ามียอด ที่กล่าวว่ามียอดนั้นก็ต้องแปลว่ามีที่ไม่ใช่ยอด เช่นต้นไม้ก็มีส่วนทั้งหลายของต้นไม้ เช่นราก ลำต้น กิ่งใบ ขึ้นไปตั้งแต่โคนต้นจนถึงยอด เพราะฉะนั้นต้นไม้มียอดแปลว่าต้นไม้นั้นต้องมีโคน มีลำต้นเป็นต้น ฉะนั้นที่แสดงว่ามียอด ดังที่แสดงว่าวิราคะ คือนิพพานเป็นยอดทั้ง

สังขตธรรมทั้งอสังขตธรรม และตรงที่แสดงเป็นอสังขตธรรม ก็แสดงเป็นพหูพจน์ว่า อสงฺขตา ธมฺมา ธรรมทั้งหลายที่เป็นอสังขตะ สังขตะก็เหมือนกัน สงฺขตา ธมฺมา ธรรมทั้งหลายที่เป็นสังขตะ แปลว่ามีมาก เพราะฉะนั้นเมื่อหมายความว่ามีมาก ถ้าเป็นอสังขตะก็ไม่ใช่นิพพานเพียงอย่างเดียว จึงควรพิจารณาดูว่าอะไรเป็นสังขตธรรม อะไรเป็นอสังขตธรรม

สังขตธรรม ธรรมที่มีปัจจัยปรุง

ว่าถึงสังขตธรรม ธรรมอันปัจจัยปรุงเสียก่อน คำว่าธรรมอันปัจจัยปรุงนี้ก็หมายความว่าธรรมที่มีเหตุทั้งปวงปรุงให้บังเกิดขึ้น คือเป็นส่วนผลที่เกิดจากเหตุ จึงมีเหตุเป็นตัวปัจจัย คือเป็นเหตุเป็นเครื่องอาศัยให้บังเกิดขึ้น นี้เรียกว่าสังขตธรรม ดังเช่นขันธ์เป็นที่ยึดถือ ๕ ประการนี้ของบุคคล คือกายและใจอันนี้ นามรูปอันนี้ ว่าถึงรูปอันเป็นส่วนรูปกายซึ่งประกอบขึ้นด้วยธาตุทั้งหลาย ธาตุดิน ธาตุน้ำ ธาตุไฟ ธาตุลม ธาตุอากาศคือช่องว่าง เหล่านี้ก็บังเกิดขึ้นจากเหตุ นามกายหรือนามธรรม อาการของจิตที่แสดงออกเป็นเวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณก็เหมือนกัน ที่ปรากฏเป็นเวทนาเป็นต้นนั้น ก็เป็นผลที่เกิดจากเหตุ มีเหตุปรุงให้บังเกิดขึ้น เหตุที่ตามองเห็นหรือที่ทราบได้ในปัจจุบันก็มี เหตุที่ทราบด้วยญาณคือความหยั่งรู้ของพระพุทธ-เจ้าและของท่านผู้รู้ก็มี เหตุที่เกิดในปัจจุบันที่ตามองเห็นและที่ทราบได้ ก็เช่นรูปกายอันนี้ต้องอาศัยอาหารที่เป็นธาตุ ๔ นั่นแหละ ซึ่งบุคคลบริโภคใช้สอยสำหรับที่จะทนุบำรุงกายให้ดำรงอยู่ได้ ถ้าขาดอาหารก็ดำรงอยู่ไม่ได้ นามธรรมก็เหมือนกัน ก็ต้องอาศัยเหตุซึ่งเป็นอาหารสำหรับที่จะให้เกิดขึ้นและบำรุงให้เป็นไปอยู่ เช่นตัวเวทนาเองที่เป็นสุขเป็นทุกข์หรือว่าเป็นกลาง ๆ ไม่สุขไม่ทุกข์ ก็เกิดจากผัสสะหรือสัมผัส สัญญาก็เหมือนกัน ก็เกิดสืบมาจากเวทนา สืบมาจากสัมผัสหรือผัสสะ วิญญาณนั้นเล่าก็เกิดมาจากนามรูปนี้แหละ และโดยตรงก็คือเมื่ออายตนะภายในอายตนะภายนอกมาประจวบกัน ก็เกิดเป็นจักขุวิญญาณเป็นต้น เช่นตากับรูปมาประจวบกันก็เกิดจักขุวิญญาณ วิญญาณทางตา ก็คือมองเห็น การเห็นนี้ก็เป็นตัวจักขุวิญญาณ การเห็นรูป และก็เป็นสิ่งที่เกิดดับ เพราะฉะนั้นท่านจึงแสดงว่ามีเกิดในเบื้องต้น มีแปรไปในท่ามกลาง และมีดับในที่สุด ฉะนั้นจึงต้องมีอาหารมาบำรุงกันอยู่เป็นส่วนเหตุ นามรูปนี้ชีวิตจึงดำรงอยู่ได้ ดังเช่นที่รูปกายอันนี้ก็ต้องบริโภคอาหารกันอยู่ วันหนึ่งหนหนึ่งสองหนสามหนเป็นต้น และอาหารบางอย่างก็ต้องบริโภคอยู่ตลอดเวลา คือลมหายใจเข้าลมหายใจออก หายใจไม่ออกเสียสักนาทีสองนาทีก็จะอยู่ไม่ได้แล้ว นี้ต้องมีอาหารบำรุงอยู่ตลอดเวลา

นามธรรมก็เหมือนกัน การที่อายตนะภายในภายนอกประจวบกันอยู่ นี้เป็นอาหารของนามธรรม ทุกคนตั้งแต่ตื่นขึ้นมาตาก็ประจวบกับรูป หูก็ประจวบกับเสียง จมูกก็ประจวบกับกลิ่น ลิ้นก็ประจวบกับรส กายก็ประจวบกับสิ่งที่กายถูกต้อง มโนคือใจก็ประจวบกับธัมมะคือเรื่องราว ตั้งแต่ตื่นจนหลับ จึงได้มีเวทนาสัญญาสังขารวิญญาณกันอยู่ตลอด แม้ในขณะที่หลับอันที่จริงนั้นอายตนะ ๕ ข้างต้นพักสนิทสักหน่อยหนึ่ง คือตาหูจมูกลิ้นกาย แปลว่าตาไม่รับรูป หูไม่รับเสียง จมูกไม่รับกลิ่น ลิ้นไม่รับรส กายไม่รับสิ่งถูกต้อง คือไม่รับรู้อะไรทาง ๕ นี้ แต่มโนคือใจกับธัมมะคือเรื่องราวนั้นยังไม่หยุด จึงปรากฏเป็นความฝัน ความฝันนั้นก็เกิดขึ้นในขณะที่มโนคือใจกับธัมมะคือเรื่องราวอันเป็นข้อที่ ๖ นี้ยังไม่พัก คือแปลว่ายังไม่หลับ ถ้ามโนคือใจหลับละก็ไม่ฝัน แต่นักจิตวิทยาแม้ในปัจจุบันก็บอกว่าคนเราฝันอยู่มากมาย แต่ว่าตื่นขึ้นมาลืมเสียมาก จึงรู้สึกว่าบางทีก็ไม่ฝัน บางทีก็ฝันน้อย จำได้เลือนรางบ้าง จำได้แน่นอนบ้าง แต่ว่าอันที่จริงนั้นฝันอยู่เรื่อย ก็คือมโนอันนี้ไม่หลับหรือหลับไม่สนิท ไม่ค่อยจะได้พัก ถ้ามโนพักละก็ไม่ฝัน

สังขตลักษณะ

เพราะฉะนั้นเหล่านี้จึงเป็นสังขตธรรม ธรรมอันปัจจัยปรุงทั้งนั้น และรอบกายของบุคคล สิ่งที่ตามองเห็นโดยเป็นรูปต่าง ๆ เป็นต้นไม้ เป็นภูเขา เป็นบ้าน เป็นเรือน เป็นบุคคล เสียงที่ได้ยิน กลิ่นรสและสิ่งถูกต้องที่ได้ทราบ เรื่องราวที่คิดนึกทางใจซึ่งปรุงขึ้นมา เหล่านี้ก็เป็นสังขตธรรมทั้งนั้น ธรรมมีปัจจัยปรุงทั้งนั้น ตลอดจนถึงโลกที่เราอาศัยอยู่นี้ ดินฟ้าอากาศอะไรทั้งหมด ฝนตกแดดออกอะไรเหล่านี้ ดวงอาทิตย์ดวงจันทร์ทั้งหมด นี้เป็นสังขตธรรม ธรรมที่มีปัจจัยปรุงทั้งนั้น เกิดจากเหตุทั้งนั้น เพราะฉะนั้นทุกสิ่งทุกอย่างนี้จึงตกอยู่ในลักษณะของสังขตลักษณะ คือลักษณะที่ปัจจัยปรุงทั้งนั้น อันได้แก่

๑. อุปฺปาโท ปญฺญายติ ความเกิดขึ้นปรากฏ

๒. วโย ปญฺญายติ ความเสื่อมดับไปปรากฏ

๓. ฐิตสฺส อญฺญถตฺตํ ปญฺญายติ เมื่อยังตั้งอยู่ ความแปรปรวนเปลี่ยนแปลงไปปรากฏ

ไตรลักษณ์หรือสามัญลักษณะ

หรือว่าที่แยกออกมาเป็นไตรลักษณ์ ลักษณะเครื่องกำหนด ๓ หรือเรียกว่าสามัญ-ลักษณะ ลักษณะที่ทั่วไปของสังขารทั้งปวง อันได้แก่อนิจจะไม่เที่ยง ทุกขะเป็นทุกข์คือตั้งอยู่คงที่มิได้ ต้องแปรปรวนเปลี่ยนแปลงไป และอนัตตามิใช่อัตตาตัวตน เพราะบังคับให้เป็นไปตามปรารถนาไม่ได้ แต่ว่าความตั้งอยู่ในระหว่างเกิดและเสื่อมดับในที่สุดนั้น มีระยะเวลาที่เร็วและช้าต่างกัน ชีวิตของบุคคลทุกคนก็เร็วและช้าต่างกัน แต่ว่าพอที่จะกำหนดได้ว่าส่วนมากนั้นสักเท่าไร ดังเช่นที่กำหนดว่า กปฺป หนึ่งหรือกัปหนึ่ง ดังที่มีพระพุทธภาษิตแสดงว่า หากเจริญอิทธิบาทภาวนา ก็จะเจริญอายุกัปหนึ่งหรือเกินกัปหนึ่ง เป็นพระพุทธภาษิตที่ตรัสแก่พระอานนท์ที่แสดงถึงบุคคลผู้เจริญอิทธิบาทภาวนา เมื่อได้ทรงปลงอายุสังขารแล้ว พระอานนท์จึงได้กราบทูลอันเชิญให้อย่าเพิ่งเสด็จดับขันธปรินิพพาน ให้ทรงเจริญอิทธิบาทภาวนาเพื่อมีพระชนม์ยืนไปกัปหนึ่งหรือเกินกัปหนึ่ง แต่พระพุทธองค์ได้ตรัสว่าได้ทรงปลงอายุสังขารแล้ว ไม่ทรงกลับคำ

คำว่ากัปหนึ่งหรือเกินกัปหนึ่งนี้ พระอาจารย์ได้อธิบาย ว่าหมายถึง ชีวิตกปฺป ซึ่งประมาณ ๑๐๐ ปีสำหรับคนในยุคปัจจุบัน ปัจจุบันก็ตั้งแต่ครั้งพุทธกาลนั้นเรื่อยมา หรือก่อนพุทธกาลนั้นเรื่อยมา ไม่ใช่หมายถึงกัปกัลป์นับอายุไม่ถ้วนดังที่บางคนเข้าใจ ชีวิตปัจจุบันก็อยู่ในราวนั้นเป็นอย่างมาก ที่มากไปกว่าก็มีน้อย แต่โดยมากก็ไม่ถึง ๑๐๐ ปี ๘๐ ปีก็นับว่ามาก ชีวิตของสัตว์เดรัจฉานก็มียาวมีสั้นต่าง ๆ กัน ดังที่ทราบกันอยู่ นี้เป็นระยะของเวลาที่ตั้งอยู่ ขณะตั้งอยู่ก็แปรปรวนเปลี่ยนแปลงไปเรื่อย ๆ และก็ได้มีแสดงไว้ตั้งแต่เก่าก่อนพุทธศาสนาบังเกิดขึ้น และเมื่อพุทธศาสนาบังเกิดขึ้นก็รับรองเอามาแสดงไว้เหมือนกัน คืออายุของโลก เมื่อโลกเรานี้ก็มีอายุเหมือนกัน มีเกิดมีดับเหมือนกัน แต่ว่าระยะเวลาที่ตั้งอยู่ของโลกนั้นยาวมาก แม้ดวงจันทร์ดวงอาทิตย์ดวงดาวต่าง ๆ นักคิดค้นในปัจจุบันนี้ก็ยังรับรองว่าเป็นสิ่งที่มีเกิดมีดับ แต่ระยะเวลาที่ตั้งอยู่นั้นยาวมาก สำหรับระยะเวลาเกิดดับของโลกนั้นยาวมากจนเรียกว่าหลายสิบกัปกัลป์ เป็นอสงไขยที่แปลว่านับไม่ถ้วนปีคือว่ายาวมาก และโลกนี้เมื่อถึงคราววินาศก็จะวินาศไป แตกสลายไปดับไป ด้วยไฟด้วยน้ำด้วยลม นี้เป็นคติที่แสดงไว้ตั้งแต่ก่อนที่พุทธศาสนาจะบังเกิดขึ้น และเมื่อพุทธศาสนาบังเกิดขึ้นก็รับรองสิ่งนี้เข้ามาแสดงไว้เหมือนกัน

โอกาสโลกและสังขารโลก

เพราะฉะนั้นทุกอย่างก็เป็นสังขตธรรม คือเป็นสิ่งที่ปัจจัยปรุงทั้งนั้น มีเกิดมีดับ

มีแปรปรวนเปลี่ยนแปลงทั้งนั้น โลกทั้งหมดนี้เรียกว่าเป็นโอกาสโลก โลกคือพื้นปฐพี และก็แยกออกมาเป็นภูเขาเป็นต้นไม้พวกพืชต่าง ๆ เป็นร่างกายมนุษย์ เป็นสัตว์เดรัจฉาน ก็เรียกว่าสังขารโลก โลกคือสังขาร คือว่าร่างกายของมนุษย์ของสัตว์เดรัจฉานตลอดถึงของต้นไม้ทั้งหลายก็แบ่งส่วนธาตุดินน้ำลมไฟมาจากโอกาสโลกคือพื้นปฐพีนี้มาประกอบกันขึ้น ผสมปรุงแต่งกันขึ้นเป็นคนเป็นสัตว์เป็นต้นไม้ ก็เรียกว่าสังขารโลก และก็เรียกว่าสัตวโลกหรือสัตตโลกซ้อนอยู่ในสังขารโลกของมนุษย์ของเดรัจฉาน คือว่ามีจิตใจที่เป็นธาตุรู้ซึ่งยึดถืออยู่ มีกิเลสอาสวะอยู่ ก็เป็นสัตวโลกซ้อนอยู่ในสังขารโลกอันนี้ ซึ่งหากจะกล่าวดังที่กล่าวมาแล้วก็กล่าวได้ ว่าเมื่อสังขารโลกของคนของสัตว์นี้แตกสลาย ส่วนที่เรียกว่าสัตวโลกนั้นก็จุติคือเคลื่อนออกไปถือสังขารโลกใหม่ ทุกคนเรานี้จึงเป็นโลกน้อย ๆ ซึ่งแบ่งส่วนมาจากโลกใหญ่คือโอกาสโลก และก็ตกอยู่ในลักษณะเดียวกันคือเกิดดับ และเมื่อตั้งอยู่ก็แปรปรวน

ทรงสอนให้พิจารณาแยกธาตุ

คราวนี้ก็จะต้องคิดเหมือนกัน ว่าตามที่กล่าวมาแล้วนั้น จะเป็นรูปธรรมนามธรรมที่รวมกันเป็นอัตภาพร่างกายจิตใจของทุก ๆ คนตลอดถึงสัตว์เดรัจฉาน ตลอดจนถึงสังขารโลกทั้งหมด โอกาสโลกทั้งหมด นี้เป็นสังขตธรรมฝ่ายที่เป็นรูปหรือฝ่ายที่เป็นวัตถุ คราวนี้ฝ่ายที่เป็นรูปหรือที่เป็นวัตถุนี้อันเป็นอสังขตธรรม ธรรมอันปัจจัยไม่ปรุงจะมีอีกหรือไม่ คือว่าบรรดาส่วนที่เป็นวัตถุหรือเป็นรูปซึ่งมาปรุงแต่งกันขึ้นก็มาจากเหตุ และบรรดาส่วนที่มาปรุงแต่งกันนั้น ก็จะต้องมีที่มาว่าเอาอะไรมาปรุงแต่ง เพราะฉะนั้นในทางพุทธศาสนาจึงมีสอนให้แยกธาตุ และการแยกธาตุที่ต้องการเป็นการปฏิบัติเพื่อสมาธิเพื่อปัญญา อันเป็นสมถกรรมฐานวิปัสสนากรรมฐานนั้น ก็คือว่าก้อนกายอันนี้เอาส่วนที่เป็นรูปก่อน ก็เป็นที่ยึดถือว่าเป็นตัวเราเป็นของเรา ก็มาเป็นก้อนอยู่อย่างนี้ มันก็ควรจะเห็นว่าเป็นตัวเราเป็นของเราได้ จึงได้ตรัสสอนให้แยกธาตุออกไป ว่าอันที่จริงนั้นประกอบขึ้นจากธาตุทั้งหลาย โดยมากก็คือธาตุ ๔ คือประกอบขึ้นจากปฐวีธาตุ ธาตุดิน อาโปธาตุ ธาตุน้ำ เตโชธาตุ ธาตุไฟ วาโยธาตุ ธาตุลม และในที่บางแห่งก็มีสอนให้แยกออกไปเพิ่มอีกธาตุหนึ่งคืออากาสธาตุ ธาตุอากาศคือช่องว่าง เป็นที่ ๕ สอนให้แยกธาตุออกไป ว่าอันที่จริงนั้นไม่ใช่เป็นก้อนดอก แต่ว่าแยกออกไปได้เป็นธาตุ ๔ หรือเป็นธาตุ ๕ เพื่อที่จะได้กระจายออกไปว่าไม่ใช่เป็นก้อนเป็นแท่ง จะได้มองเห็นว่าอันที่จริงนั้นไม่ใช่อัตตาตัวตน ไม่ใช่เป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน แต่แยกออกไปได้เป็นธาตุ ๔ หรือธาตุ ๕

เพราะฉะนั้นคำว่าธาตุนี้จึงเป็นคำที่แสดงถึงส่วนสิ่งที่เป็นที่มาประกอบกับของสิ่งที่เรียกว่าสังขารคือส่วนผสมอันนี้ คือว่ารูปกายอันนี้ของทุกคนเป็นสังขารหรือสังขตธรรมดังที่กล่าวมาแล้ว คือเป็นส่วนผสมปรุงแต่งมาประกอบกันเข้า เหมือนอย่างว่าบ้าน ที่เรียกว่าบ้านนั้นก็คือว่าเครื่องทัพพสัมภาระทั้งหลายมาประกอบกันเข้าเป็นบ้าน แต่อันที่จริงนั้น บ้านก็มาจากสิ่งที่ประกอบทั้งหลาย เช่นมาจากไม้จากอิฐจากปูนจากเหล็กที่เป็นบ้านตึกราม สิ่งต่าง ๆ เหล่านี้มาประกอบกันเข้ามาปรุงกันเข้าก็เป็นบ้าน บ้านจึงเป็นสังขารคือส่วนผสมปรุงแต่ง ซึ่งอันที่จริงนั้นไม่มีตัวบ้านจริง ๆ คือตัวตนไม่มี ไม่มีตัวบ้านจริง ๆ แต่มาจากส่วนผสมปรุงแต่ง ร่างกายอันนี้ก็เหมือนกัน ตัวตนร่างกายไม่มี มีมาจากธาตุที่มาผสมปรุงแต่งกันขึ้น เพราะฉะนั้นเพื่อที่จะให้ละความยึดถือว่าตัวเราของเรา จึงได้ตรัสสอนให้แยกธาตุ ให้พิจารณาแยกธาตุอันแสดงว่าธาตุคำว่าธาตุนี้เป็นส่วนที่แยกมาจากคำว่าสังขาร สังขารคือส่วนผสมปรุงแต่งนั้นก็เป็นสิ่งที่ยึดถือกันว่าสมมติบัญญัติกันว่าเป็นตัวเราของเรานี้ ก็มาจากบรรดาธาตุทั้งหลายที่มาปรุงแต่งกันขึ้น ตรัสสอนให้แยกออกไป.

๒๙ สิงหาคม ๒๕๒๗

ครั้งที่ ๑๖ ลักษณะพุทธศาสนา สังขตธรรมและอสังขตธรรม (ต่อ)

ความหมายของธาตุในธาตุกรรมฐาน

ได้แสดงลักษณะพุทธศาสนา มาถึงธาตุและสังขาร อันเป็นการแสดงสังขตธรรมและอสังขตธรรมด้านวัตถุในเบื้องต้น สังขารสิ่งผสมปรุงแต่งที่กำลังแสดง ยกขึ้นเป็นตัวอย่างคือรูปกายนี้ ที่พระพุทธเจ้าตรัสสอนให้พิจารณาแยกธาตุ อันเรียกว่า ธาตุกรรมฐาน ในด้านปฏิบัติในสมถกรรมฐานและวิปัสสนากรรมฐาน หากว่าจะเปรียบรูปกายอันนี้ก็เปรียบเหมือนบ้าน ซึ่งเป็นสิ่งผสมปรุงแต่ง คือประกอบขึ้นจากทัพสัมภาระทั้งหลาย และที่ให้พิจารณาแยกธาตุนั้นก็เหมือนอย่างให้พิจารณาบ้าน แยกออกเป็นทัพพสัมภาระทั้งหลายที่มาประกอบปรุงกันขึ้นเป็นตัวบ้านนั้น ที่ตรัสสอนให้พิจารณาธาตุกรรมฐาน ก็เพื่อที่จะให้เห็นว่ากายนี้ไม่ใช่สัตว์บุคคลตัวตนเราเขา สักแต่ว่าเป็นธาตุมาประชุมปรุงแต่งกันขึ้น เช่นเดียวกับว่าบ้าน ไม่ใช่เป็นบ้านเป็นเรือนที่แท้จริง หรือว่าไม่มีบ้านไม่มีเรือนที่แท้จริง มีแต่ทัพสัมภาระที่มาปรุงกันขึ้นเท่านั้น เพื่อที่จะได้ดับความยึดถือรูปกายอันนี้ว่าเป็นตัวเราของเรา หรือดังที่เรียกกันทั่ว ๆ ไปว่าไม่ใช่สัตว์บุคคลตัวตนเราเขา ฉะนั้นจึงต้องเข้าใจ ว่าคำว่าแยกธาตุ ธาตุในทางกรรมฐานนี้จึงมีความหมายดังกล่าว แต่ถึงดังนั้นก็มีความหมายอันเป็นที่รวบรวมเข้ามา ดังที่ได้ตรัสแสดงไว้ใน ธาตุวิภังคสูตร เป็นต้น ที่มีคำอธิบายคำว่าธาตุแต่ละธาตุ และอาการของกาย ส่วนไหนต้องด้วยลักษณะของธาตุข้อใด ก็จัดเข้าในธาตุข้อนั้น

ปฐวีธาตุ ธาตุดิน

ตั้งต้นแต่ปฐวีธาตุ ธาตุดิน หมายถึงสิ่งที่แข้นแข็งอันมีอยู่ในกายอันนี้คือ เกสา ผม โลมา ขน นขา เล็บ ทันตา ฟัน ตโจ หนัง มังสัง เนื้อ นหารู เอ็น อัฏฐิ กระดูก อัฏฐิมิญชัง เยื่อในกระดูก วักกัง ไต หทยัง หัวใจ ยกนัง ตับ กิโลมกัง พังผืด ปิหกัง ม้าม ปัปผาสัง ปอด อันตัง ไส้ใหญ่ อันตคุณัง สายรัดไส้ อุทริยัง อาหารใหม่ กรีสัง อาหารเก่า มัตถเกมัตถลุงคัง ขมองในขมองศีรษะ และส่วนอื่นใดที่แข้นแข็งมีอยู่ในกายอันนี้ เรียกว่าปฐวีธาตุ ธาตุดิน

อาโปธาตุ ธาตุน้ำ

ส่วนที่เอิบอาบเหลวบรรดาที่มีอยู่ในกายนี้คือ ปิตตัง น้ำดี เสมหัง น้ำเสลด ปุพโพ น้ำหนองน้ำเหลือง โลหิตัง น้ำเลือด เสโท น้ำเหงื่อ เมโท มันข้น วสา มันเหลว เขโฬ น้ำลาย สิงฆาณิกา น้ำมูก ลสิกา ไขข้อ มุตตัง มูตร และสิ่งใดสิ่งหนึ่งที่เหลวเอิบอาบบรรดาที่มีอยู่ในกายนี้ รวมเรียกว่าอาโปธาตุ ธาตุน้ำ

เตโชธาตุ ธาตุไฟ

ส่วนที่อบอุ่นที่ร้อนบรรดาที่มีอยู่ในกายนี้คือ ไฟที่ทำร่างกายให้อบอุ่น ไฟที่เผาร่างกายให้ชำรุดทรุดโทรม ไฟที่ทำร่างกายให้เร่าร้อน และไฟที่ช่วยในการย่อยอาหารที่กิน ที่ดื่ม ที่เคี้ยว ที่ลิ้ม และสิ่งที่อบอุ่นที่ทำให้อบอุ่นให้ร้อนบรรดาที่มีอยู่ในกายนี้ ก็รวมเรียกว่าเตโชธาตุ ธาตุไฟ

วาโยธาตุ ธาตุลม

ส่วนที่พัดไหวบรรดาที่มีอยู่ในกายนี้ ก็คือลมที่พัดขึ้นเบื้องบน ลมที่พัดลงเบื้องต่ำ ลมในท้อง ลมในไส้ ลมหายใจเข้าลมหายใจออก ลมที่พัดซ่านไปทั่วอวัยวะร่างกายทั้งปวง ลมหายใจเข้าลมหายใจออก ก็รวมเรียกว่าวาโยธาตุ ธาตุลม

อากาสธาตุ ธาตุอากาศหรือช่องว่าง

และอีกธาตุหนึ่งที่มีแสดงไว้ในพระสูตรเช่นในธาตุวิภังคสูตร คืออากาสธาตุ ธาตุคืออากาศช่องว่าง ได้แก่ช่องว่างทั้งปวงบรรดาที่มีอยู่ในกายนี้ คือช่องหู ช่องจมูก ทวารปากหรือช่องปาก ช่องที่อาหารกลืนลงไป ช่องที่อาหารที่บริโภคที่ดื่มที่เคี้ยวที่ลิ้มบรรจุอยู่ และช่องที่อาหารขับถ่ายออกไปในภายล่าง และช่องว่างอื่นทั้งหมดที่มีอยู่ในกายนี้ ก็เรียกว่าอากาสธาตุ ธาตุอากาศ

พิจารณาให้เห็นสักแต่ว่าเป็นธาตุ

พระพุทธเจ้าตรัสสอนให้พิจารณาธาตุ ๔ คือธาตุดินน้ำลมไฟ หรือธาตุ ๕ ธาตุดินน้ำไฟลมอากาศคือช่องว่าง ด้วยปัญญาโดยชอบตามเป็นจริง ว่านั่นไม่ใช่ของเรา เราไม่ใช่เป็นนั่น นั่นไม่ใช่เป็นตัวตนของเรา คือไม่ใช่ตัวเราของเรา สักแต่ว่าเป็นธาตุ เพื่อที่จะได้ละความเห็นยึดถือว่าเป็นตัวเราของเรา ในรูปกายอันนี้ การพิจารณาดั่งนี้เรียกว่าธาตุกรรมฐาน ที่ท่านแสดง

ว่าเป็นกรรมฐานที่แก้นิวรณ์ข้อที่ ๕ คือวิจิกิจฉา ความเคลือบแคลงสงสัย ทั้งนี้เพราะอะไร ก็เพราะว่าวิจิกิจฉาความเคลือบแคลงสงสัยทั้งหลายนั้น ก็ตั้งขึ้นที่ตัวเราของเราเป็นข้อสำคัญ เช่น ตัวเราของเราในอดีตเป็นใครมาอย่างไรเป็นต้น ตัวเราของเราในอนาคตจะเป็นอย่างไร เป็นอะไรต่อไปเป็นต้น และตัวเราในปัจจุบันมีหรือไม่มี และเป็นอย่างไรเป็นต้น ความสงสัยทั้งปวงเหล่านี้ เกิดขึ้นจากความเห็นยึดถือขันธ์ ๕ ซึ่งสรุปเป็นรูปธรรมนามธรรมหรือรูปกายนามกายนี้เองว่าเป็นตัวเราของเรา เพราะฉะนั้นขันธ์ ๕ จึงได้เรียกว่า อุปาทานขันธ์ แปลว่าขันธ์เป็นที่ยึดถือ ฉะนั้น เมื่อมาหัดพิจารณาธาตุกรรมฐาน พิจารณารูปกายอันนี้ซึ่งเป็นส่วนหยาบ เป็นวัตถุ และเป็นส่วนสำคัญแห่งความยึดถือว่าสักแต่ว่าเป็นธาตุมาประกอบกันเข้า ไม่มีสัตว์บุคคลตัวตนเราเขาอยู่ที่ไหน มีแต่ธาตุมาประกอบกันเข้าเท่านั้น ก็จะทำให้ความเห็นยึดถือดังกล่าวนี้หายไป ความเห็นยึดถือนั้น เรียกว่า อัตตสัญญา ความสำคัญหมายว่าตัวเราของเรา เมื่อมาพิจารณาทำธาตุกรรมฐานให้เห็นว่าสักแต่ว่าเป็นธาตุ ธาตุสัญญา ความสำคัญหมายว่าเป็นสักแต่ว่าธาตุก็จะปรากฏขึ้น อัตตสัญญาก็จะหายไป เมื่อเป็นดั่งนี้ บรรดาความเคลือบแคลงสงสัยทั้งหลายที่ตั้งขึ้นบนฐานคือความเห็นยึดถือว่าตัวเราของเราทั้งปวงก็จะหายไปหมด อันนี้เป็นหลักสำคัญ เพราะความสงสัยเคลือบแคลงทั้งปวงนั้น ส่วนสำคัญส่วนใหญ่ตั้งอยู่บนฐานคือความเห็นยึดถือว่าตัวเราของเราในรูปกายนามกายนี้แหละ ฉะนั้นเมื่อมาพิจารณาเห็นสักแต่ว่าเป็นธาตุได้แล้ว อัตตสัญญาหายไป ธาตุสัญญามาปรากฏขึ้นแทน อัตตสัญญาหายไป ความสงสัยทั้งปวงที่ตั้งอยู่บนความเห็นยึดถือตัวเราของเราก็หายไป จะมีความสงสัยต่อไป ก็ความสงสัยที่ตั้งขึ้นบนธาตุนั่นแหละ แต่ว่าก็เป็นเรื่องของความสงสัยในธรรมซึ่งเป็นทางเจริญปัญญา อันจะนำให้ได้ปัญญาที่ยิ่งขึ้นต่อไป

คราวนี้มาจับพิจารณาถึงคำว่าธาตุที่ตรัสสอนไว้ให้พิจารณา อันเป็นธาตุกรรมฐานนี้ ก็จะเห็นได้ดังที่ได้กล่าวมาแล้วนั้น คือกล่าวนำมาแล้ว ว่าก็เป็นความหมายที่รวมเข้ามาหาส่วนที่เป็นสาระคือแก่นสาร ดั่งที่มีอธิบาย ว่าส่วนที่แข้นแข็งเรียกว่าปฐวีธาตุ ธาตุดินเป็นต้น เพราะฉะนั้น คำว่าธาตุนี้ จึงมีความหมายที่รวมเข้ามาถึงส่วนที่เป็นสาระแก่นสาร แต่อันที่จริงนั้นก็ยังมิใช่สิ่งที่เป็นสาระแก่นสารอย่างละเอียดทีเดียวในทางวัตถุ แต่ก็ได้กล่าวแล้ว ว่าที่ได้ตรัสแสดงแยกธาตุดั่งที่มีความหมายดังกล่าวนั้นมุ่งที่จะให้ปฏิบัติเป็นการแยกธาตุทางกรรมฐาน เพื่อผลคือความที่จะได้แยกธาตุทางจิตใจ ทำให้บรรลุถึงความสิ้นกิเลสและกองทุกข์ของจิตใจเป็นประการสำคัญ ซึ่งจะได้กล่าวต่อไปในด้านสังขตธรรมและอสังขตธรรมทางจิตใจ

ทรงแสดงว่าอากาศไม่มีที่สุด วิญญาณไม่มีที่สุด

ส่วนที่กำลังกล่าวนี้กำลังกล่าวถึงด้านวัตถุ และด้านวัตถุก็เป็นอันว่าได้มีการแสดงธาตุที่ทำให้เห็นถึงความหมายของคำว่าธาตุ คือเป็นที่รวมเป็นส่วนที่เป็นสาระแก่นสารเป็นอย่าง ๆ ไป คือเป็นส่วนที่แข้นแข็ง ส่วนที่เหลวเอิบอาบ ส่วนที่อบอุ่นรุ่มร้อน ส่วนที่พัดไหว และส่วนที่เป็นช่องว่าง อันส่วนที่เป็นช่องว่างอันเรียกว่าอากาสธาตุนั้น หมายถึงช่องว่างในร่างกายอันนี้ แต่อันที่จริงนั้น อากาสธาตุคือช่องว่างนอกกายอันนี้อันเป็นส่วนของโลกธาตุมีอยู่เป็นอันมาก ในทางพุทธศาสนา พระพุทธเจ้าได้ตรัสแสดงว่าเป็นอนันตะคือไม่มีที่สุด ได้ตรัสแสดงสิ่งที่เป็นอนันตะไม่มีที่สุดไว้ ๒ อย่าง คืออากาศไม่มีที่สุด วิญญาณไม่มีที่สุด และอากาศคือช่องว่างนี้ไม่ได้หมายถึงธาตุที่มีอยู่ในอากาศคือช่องว่าง คำที่เราเรียกกันว่าอากาศที่หายใจเข้าหายใจออกอันหมายถึงเป็นตัวธาตุละเอียดที่มองไม่เห็นด้วยตา หายใจเข้าหายใจออกเราเรียกว่าอากาศ อันที่จริงสิ่งที่หายใจเข้าหายใจออกที่เราเรียกอากาศดีอากาศเสียนั้นไม่ใช่ตัวช่องว่าง ถ้าตัวช่องว่างจริง ๆ แล้วไม่มีอะไร ดังที่เราบัญญัติเรียกกันว่า สูงขึ้นไปมากที่ไม่มีลมหายใจเข้าลมหายใจออก ไม่มีอากาศหายใจเข้าหายใจออก เป็นบรรยากาศหรืออวกาศเป็นต้นนั้น นั่นก็เป็นคำที่สมมติเรียกขึ้นมาและก็อาจจะนั่นแหละที่เป็นช่องว่างจริง ๆ ก็ได้ คือไม่มีอะไร แต่ว่าต่ำลงมานี้ที่อยู่ใกล้โลกเรานี้มีสิ่งที่หายใจได้คือมีอากาศ เราเรียกกันว่าอย่างนั้น คือขอยืมคำนี้ไปเรียก เพราะเหตุว่าสิ่งที่เราหายใจนั้นมองไม่เห็น จึงขอยืมเรียกว่าอากาศ แต่อันที่จริงนั้นไม่ตรงกับความหมายในทางธรรมที่เรียกว่าอากาสธาตุนี้ ความหมายของธรรมในคำว่าอากาสธาตุนี้ มุ่งถึงช่องว่างดังที่กล่าวมาแล้ว เมื่อเป็นช่องว่างดังนี้ ท่านจึงไม่แสดงไว้ในธาตุทั่วไป ในธาตุทั่วไปนั้นท่านแสดงไว้เป็น ๔ เท่านั้น คือ สิ่งที่แข้นแข็ง สิ่งที่เหลวเอิบอาบ สิ่งที่อบอุ่นรุ่มร้อน และสิ่งที่พัดไหว ซึ่งบรรดาสิ่งทั้ง ๔ เหล่านี้ ก็จะพึงกล่าวได้ว่าเป็นวัตถุทั้งนั้น เป็นวัตถุที่หยาบ เป็นวัตถุที่ละเอียด หรือเป็นวัตถุที่มีลักษณะต่าง ๆ กัน ก็ธาตุเหล่านี้เองที่มาประชุมกันก็เป็นสังขารคือสิ่งผสมปรุงแต่งทั้งหลาย ดังที่เรียกว่าสังขารโลก และเมื่อมีวิญญาณธาตุเข้าประกอบ เป็นวิญญาณที่ยังมีกิเลสที่ยังยึดถือเกี่ยวเกาะอยู่ ก็เป็นสัตวโลก สัตวโลกจึงเป็นตัววิญญาณนั้นเอง ที่ยังมีกิเลสที่ยังยึดถือเกี่ยวเกาะอยู่ประกอบกันอยู่ก็เป็นธาตุ ๖ ก็มาเป็นบุคคลนี้ ดังที่ตรัสไว้ในธาตุวิภังคสูตร

อธิบายธาตุ และสังขาร

คราวนี้แม้ในวิชาการทางโลก เมื่อรวมเข้ามาแล้วก็เป็นธาตุและสังขาร ส่วนที่ผสมปรุงแต่งเป็นสังขาร ส่วนที่เป็นวัตถุซึ่งถูกนำมาผสมปรุงแต่งก็เป็นธาตุ ดังเช่นร่างกายอันนี้เป็นสังขาร

ธาตุ ๔ ที่มาผสมปรุงแต่งเป็นร่างกายอันนี้ นั่นก็เป็นธาตุ คราวนี้มุ่งวิชาการทางโลกที่อาจแยกให้ละเอียดออกไปอีก เมื่อยังพบว่าเป็นสิ่งที่ผสมปรุงแต่งอยู่ สิ่งใดก็ตาม สิ่งนั้นก็เป็นสังขาร และสิ่งที่ถูกแยกออกไปเป็นตัวแก่นสารอันมาผสมปรุงแต่งกันขึ้น สิ่งที่ค้นพบอันเป็นตัวแก่นสารนั้นก็เป็นธาตุ และสิ่งที่พบกันว่าเป็นธาตุนั้น ครั้นเมื่อความรู้เจริญขึ้น ก็ยังพบว่ายังไม่ใช่ธาตุแท้ยังเป็นส่วนผสมปรุงแต่งอีก นั่นก็เป็นสังขาร ยังไม่ใช่ธาตุแท้ และสิ่งที่ได้ค้นพบว่าเป็นตัวแก่นสารที่ละเอียดที่สุด นั่นก็เป็นธาตุ และหากว่าต่อไปถ้าได้มีความรู้ พบว่าสิ่งที่เข้าใจว่าเป็นธาตุนั้นยังเป็นส่วนผสมปรุงแต่งอยู่อีก ก็ยังเป็นสังขารอยู่นั่นแหละ ส่วนสิ่งที่เป็นสาระแก่นสารที่สุดจนถึงไม่สามารถจะแยกออกไปได้อีก อันเป็นตัวที่เป็นสาระแก่นสารทีเดียวแยกออกไปไม่ได้อีก ถ้าสิ่งนั้นมีจริง ๆ นั่นก็เป็นธาตุแท้ ซึ่งในปัจจุบันนี้ก็ได้พบไปโดยลำดับ จนนับว่าละเอียดที่สุด อันนี้ก็แสดงว่าตรงกับหลักของสังขตธรรมกับอสังขตธรรม สังขตธรรม ธรรมที่มีปัจจัยปรุงแต่งก็คือสังขาร คำว่าธรรมนี้ได้ทั้งวัตถุได้ทั้งที่ไม่ใช่วัตถุ มีความหมายถึงสิ่งทั้งปวงได้ทั้งหมด ก็เป็นสังขาร ส่วนสิ่งที่เป็นตัวธาตุ ตัวธาตุที่เป็นสาระแก่นสารจริง ๆ ไม่ได้ถูกปรุงแต่ง เป็นตัวเดิมจริง ๆ ไม่ได้ถูกปรุงแต่งซึ่งนับว่าละเอียดที่สุด อย่างไรก็ตาม นั่นเป็นตัวธาตุที่เป็นอสังขตธรรม ธรรมที่ปัจจัยมิได้ปรุงแต่ง ถ้ายังเป็นสังขตธรรมคือสิ่งที่ปรุงแต่งอยู่ที่ประกอบอยู่ ก็เป็นสังขารทั้งนั้น สิ่งที่ไม่ถูกปรุงแต่งจริง ๆ เป็นตัวเดิมจริง ๆ แยกออกไปไม่ได้จริง ๆ ไม่มีอะไรมาปรุงแต่งจริง ๆ เป็นตัวเดิมจริง ๆ นั่นเป็นอสังขตธรรม ดังที่ได้กล่าวมานี้ เป็นสังขตธรรมและอสังขตธรรมทางวัตถุที่มีอยู่ และพระพุทธเจ้าก็ได้ตรัสรู้และได้ทรงสั่งสอน แต่ก็ทรงสั่งสอนมุ่งในด้านปฏิบัติกรรมฐานเพื่อให้พ้นทุกข์ ไม่ได้ทรงสั่งสอนในด้านทางโลก จึงได้ตรัสสอนให้แยกรูปกายอันนี้แยกธาตุออกไปเป็นธาตุ ๔ ธาตุ ๕.

๑ กันยายน ๒๕๒๖

ครั้งที่ ๑๗ ลักษณะพุทธศาสนา
สังขตธรรมและอสังขตธรรม (ต่อ)

รูปกายและนามกาย

ได้แสดงลักษณะพุทธศาสนามาถึงสังขตธรรมและอสังขตธรรมทางวัตถุ จากนี้จะได้แสดงสังขตธรรมและอสังขตธรรมทางจิตหรือวิญญาณธาตุ ดังที่ได้กล่าวแล้วว่าบุรุษสตรีบุคคลทั้งปวงพระพุทธเจ้าตรัสว่ามีธาตุ ๖ สำหรับธาตุทางวัตถุนั้นก็คือธาตุ ๕ ข้างต้นประกอบกันเป็นรูปกาย ส่วนธาตุที่ ๖ คือวิญญาณธาตุ ธาตุรู้ ก็มาประกอบเข้า วิญญาณธาตุนั้นเมื่อมาประกอบเข้ากับรูปกายคือธาตุ ๕ ข้างต้น ก็ปรากฏเป็นนามกาย ซึ่งเป็นอาการของวิญญาณธาตุหรือจิตใจ สำหรับรูปกายคือกองรูปโดยเฉพาะนั้น เป็นสิ่งที่มีสรีรสัณฐานเป็นวัตถุ และเมื่อมาประกอบกันก็เป็นสังขาร คือเป็นส่วนผสมปรุงแต่งมาจากธาตุทั้งหลาย และธาตุนั้นได้แสดงแล้วว่าทางพุทธศาสนาพระพุทธเจ้าแสดงไว้อย่างไร ได้มุ่งอะไร แต่ก็ได้เป็นต้นฉบับหรือต้นทางที่จะให้มองเห็นได้ ว่าส่วนที่เป็นสังขารคือส่วนผสมปรุงแต่งนั้น ที่ปรากฏเป็นรูปกายของทุก ๆ คนจะต้องมาจากสิ่งที่มาผสมปรุงแต่งเข้า และสิ่งนั้นคือธาตุ และธาตุนั้นมุ่งถึงส่วนที่เป็นสาระแก่นสาร เช่นปฐวีธาตุ ธาตุดิน ก็หมายถึงสิ่งที่แข้นแข็งเป็นต้น และสิ่งที่แข้นแข็งนั้นเมื่อแยกออกไปอีก ๆ ก็ย่อมจะพบละเอียดเข้า ๆ ไปโดยลำดับ จนถึงที่สุด แปลว่าแยกไปอีกไม่ได้ นั่นเป็นตัวธาตุแท้ดั้งเดิม แต่บัดนี้จะค้นพบหรือยังไม่ทราบ นี้เป็นด้านวัตถุ ซึ่งด้านวัตถุแม้ที่กล่าวมาแล้วนี้ก็สรุปลงได้ ว่าส่วนที่เป็นสังขารนั้นก็เป็นสังขตธรรม และส่วนที่เป็นธาตุแท้ก็เป็นอสังขตธรรม เพราะเมื่อแยกออกไปอีกไม่ได้ เมื่อมีอยู่ก็แปลว่าเป็นสิ่งที่ไม่มีอะไรมาปรุงแต่ง เป็นตัวเดิมแท้ ๆ ของวัตถุ

คราวนี้มาว่าถึงวิญญาณธาตุ ธาตุรู้ก็เหมือนกัน อันวิญญาณธาตุ ธาตุรู้ ที่มาประกอบอยู่ในกายนี้อันหมายถึงรูปกายอันนี้ ก็ย่อมจะมีตัวเดิมซึ่งเป็นตัวธาตุแท้ และมีตัวอาการซึ่งเป็นสังขารหรือเป็นส่วนผสมปรุงแต่งเช่นเดียวกัน บุคคลทุก ๆ คนนั้นย่อมรู้สึกได้หรือว่าจับได้ในส่วนที่เป็นอาการ ดังที่ได้ตรัสแสดงไว้ในขันธ์ ๕ ที่เป็นส่วนนามกาย คือเวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ

เวทนา

นามข้อที่ ๑ คือเวทนานั้น ได้แก่ความรู้สุขรู้ทุกข์หรือรู้เป็นกลาง ๆ ไม่ทุกข์ไม่สุข ที่ทุก ๆ คนได้มีความรู้สึกอยู่ คำว่าเวทนานั้นมักจะแปลกันว่าเสวยอารมณ์ คือกินอารมณ์ หรือว่าเอาสุขทุกข์มาใส่เข้า ว่าเสวยสุขเสวยทุกข์เสวยเป็นกลาง ๆ ไม่ทุกข์ไม่สุข ในเมื่อเสวยสุขทุกคนก็รู้สึกว่าสบายกายสบายใจ เมื่อเสวยทุกข์ทุกคนก็รู้สึกว่าไม่สบายกายไม่สบายใจ เมื่อเสวยภาวะเป็นกลาง ๆ ไม่ทุกข์ไม่สุข ก็รู้สึกปรกติเฉย ๆ ธรรมดา เหมือนอย่างในเมื่ออยู่ในที่มีอากาศเป็นกลาง ๆ ไม่ร้อนไม่หนาว รู้สึกเฉย ๆ ธรรมดา เหมือนอย่างว่าไม่มีเวทนา แต่ความจริงนั้นมี คล้าย ๆ กับว่าบริโภคอาหารที่มีรสเป็นปรกติธรรมดา ก็ไม่รู้สึกว่าอร่อย แต่ก็ไม่รู้สึกว่าจืดชืดไม่ชอบรส ซึ่งความจริงก็เคี้ยวอาหารและก็กลืนอาหารลงท้องไป เรียกว่ากินเหมือนกัน แต่เมื่อรสเป็นธรรมดาก็รู้สึกเป็นปรกติธรรมดา อร่อยก็ไม่ใช่ ไม่อร่อยก็ไม่ใช่ ดังนี้คือเวทนาที่เป็นกลาง ๆ จึงได้แบ่งเวทนาเป็น ๓ คือสุขเวทนา ทุกขเวทนา และอทุกขมสุขเวทนา เวทนาที่ไม่ใช่ทุกข์ไม่ใช่สุข และก็มีแบ่งพิสดารออกไปเป็น ๕ คือสุขเวทนานั้นก็แบ่งเป็น ๒ คือสุขเวทนาทางกาย สุขเวทนาทางใจ ทุกขเวทนานั้นก็แบ่งเป็น ๒ คือทุกขเวทนาทางกาย ทุกขเวทนาทางใจ ส่วนเวทนาที่ไม่ทุกข์ไม่สุขนั้นเรียกอุเบกขาเวทนา เวทนาที่เป็นกลาง ๆ ไม่ใช่ทุกข์ไม่ใช่สุข แบ่งเป็น ๕ เวทนา นี้ก็เป็นอาการของจิตหรือของธาตุรู้ ซึ่งนับว่าเป็นตัวสังขารคือส่วนผสมปรุงแต่งเหมือนกัน จึงเป็นเวทนาขึ้นมา แต่ว่าเป็นสังขารอย่างไรนั้นจะยังไม่อธิบาย

สัญญา

นามข้อที่ ๒ คือสัญญา ความรู้จำ ก็คือจำรูป จำเสียง จำกลิ่น จำรส จำโผฏฐัพพะสิ่งที่กายถูกต้อง และจำเรื่องราวทางใจ แม้ความรู้จำคือสัญญานี้ก็เป็นสังขาร คือส่วนผสมปรุงแต่งเหมือนกัน

สังขาร

นามข้อที่ ๓ คือสังขาร ซึ่งเป็นคำที่ซ้ำกันกับคำว่าสังขาร แต่ว่าสังขารในขันธ์ ๕ นี้มุ่งถึงสังขารทางใจเท่านั้น คือความคิดปรุงหรือปรุงคิด ก็คิดปรุงหรือปรุงคิดรูปบ้าง เสียงบ้าง กลิ่นบ้าง รสบ้าง โผฏฐัพพะสิ่งที่กายถูกต้องบ้าง ธัมมะคือเรื่องราวทางใจบ้าง หรือว่าแบ่งสรุปลงเป็น ๓ คิดดี คิดชั่วหรือคิดไม่ดี และคิดเป็นกลาง ๆ อันนี้เรียกว่าสังขาร ได้แก่รู้ปรุง

หรือรู้คิด คือคิดปรุงหรือปรุงคิด อันนี้ก็เห็นได้ชัดว่าเป็นตัวสังขารโดยตรง คือเป็นส่วนผสมปรุงแต่ง

วิญญาณ

นามข้อที่ ๔ คือวิญญาณซึ่งเป็นความรู้ ในเมื่อตากับรูปประจวบกันก็รู้รูปคือเห็น ในเมื่อหูกับเสียงประจวบกันก็รู้เสียงคือได้ยิน เมื่อจมูกกับกลิ่นประจวบกันก็รู้กลิ่นคือทราบกลิ่น เมื่อลิ้นกับรสประจวบกันก็รู้รสคือทราบรส เมื่อมโนคือใจกับธัมมะคือเรื่องราวประจวบกันก็รู้เรื่อง คือความรู้ที่เราเรียกว่าเห็นรูป ความรู้ที่เราเรียกว่าได้ยินหรือฟังคือได้ยินเสียงฟังเสียง ความรู้ที่เราเรียกว่าทราบคือทราบกลิ่นทราบรสทราบโผฏฐัพพะคือสิ่งที่กายถูกต้อง และความรู้ที่เราเรียกว่ารู้หรือคิดคือรู้หรือคิดเรื่อง ในขณะที่อายตนะภายในอายตนะภายนอกมาประจวบกันเข้านี้คือวิญญาณ เป็นวิญญาณในขันธ์ ๕ ไม่ใช่เป็นวิญญาณในวิญญาณธาตุ ธาตุรู้ที่กล่าวมาโดยลำดับ

อธิบายทบทวนสังขารและวิญญาณในความหมายต่างกัน

เพราะฉะนั้นมาถึงตอนนี้แล้วจะพบคำที่ซ้ำกัน แต่ความหมายต่างกันอยู่ ๒ คำ คำหนึ่งก็คือคำว่าสังขาร ที่พูดมาโดยลำดับตั้งแต่ต้นแล้วว่าสิ่งผสมปรุงแต่ง นี่คลุมทั้งหมด ทุกอย่างที่ผสมปรุงแต่งเป็นสังขารทั้งนั้น และมาถึงสังขารอีกคำหนึ่งก็คือสังขารในขันธ์ ๕ ก็หมายถึงผสมปรุงแต่งเหมือนกัน แต่ว่าเฉพาะที่เป็นทางจิตใจคือคิดปรุงหรือปรุงคิดต่าง ๆ อีกคำหนึ่งคือคำว่าวิญญาณ ที่กล่าวมาโดยลำดับนั้น วิญญาณธาตุ ธาตุรู้ ซึ่งหมายถึงรู้ที่เป็นตัวเดิมหรือว่าจิตที่เป็นตัวเดิม แต่ว่าวิญญาณในขันธ์ ๕ นี้มุ่งถึงการเห็นการได้ยินเป็นต้นดังกล่าวแล้ว เพราะฉะนั้น เมื่อมุ่งอธิบายต่างกันดังนี้ ก็จะพึงเห็นว่าวิญญาณนี้เป็นวิญญาณธาตุ ธาตุรู้ หมายถึงรู้ที่เป็นตัวเดิมในบุคคลทุก ๆ คนนี้มีรู้ที่เป็นตัวเดิมประกอบอยู่ จะนอนหลับหรือว่าจะตื่นหรือว่าจะสลบไสลไปยังไม่ตายละก็ ตัวรู้ที่เป็นตัวเดิมนี้ยังอยู่ นี้คือตัววิญญาณธาตุ ธาตุรู้ รู้ที่เป็นตัวเดิม ส่วนวิญญาณในขันธ์ ๕ นี้ ถ้าหากว่าตากับรูปไม่มาประจวบกัน จักขุวิญญาณรู้ทางตาก็ไม่เกิดไม่มี เหมือนอย่างหลับตาอยู่ไม่ได้ดูอะไรไม่ได้มองอะไร ยิ่งคนตาบอดก็แปลว่าจักขุวิญญาณไม่มี ทางอื่นก็เหมือนกัน เช่นว่าหูกับเสียงถ้าไม่มาประจวบกัน โสตวิญญาณรู้ทางหูก็ไม่มี คนหูหนวกก็ย่อมไม่มีข้อนี้ คนตาบอดหูหนวกนั้นก็แปลว่าไม่มีจักขุวิญญาณไม่มีโสตวิญญาณ จมูกลิ้นกายนั้นก็เหมือนกัน คนที่เป็นอัมพาตเอาเข็มแทง ก็ไม่เจ็บตรงที่เป็นอัมพาตนั้น หรือว่าคนที่เขาฉีดยาชา

ผ่าตัดไม่เจ็บ ก็แปลว่าดับกายวิญญาณ ดับรู้ทางกายในส่วนนั้น มโนวิญญาณ ถ้าหากว่ามโนคือใจกับธัมมะคือเรื่องราวไม่มาประจวบกัน มโนวิญญาณก็ไม่เกิด เช่นขณะที่หลับสนิทหรือสลบไสลไปทีเดียว แต่ว่าแม้คนตาบอดหูหนวกคนที่สลบไสลคนที่ถูกฉีดยาชาดังกล่าวมานั้น ตัววิญญาณธาตุที่เป็นธาตุรู้ คือรู้ที่เป็นตัวเดิม ยังอยู่ เขาจึงสะกดจิตที่หัดกันมาแล้วให้คนตาบอดเห็นได้ ในขณะที่จิตถูกสะกดเข้าสู่สภาพที่จะเรียกว่าเป็นสมาธิหรือเป็นจิตส่วนลึก ให้รู้สึกเห็นได้เหมือนอย่างอาศัยทางประสาทกายส่วนใดส่วนหนึ่ง เพราะว่ายังมีวิญญาณธาตุ ธาตุรู้ที่เป็นตัวเดิมคือตัวรู้ รู้ที่เป็นตัวเดิมยังอยู่ เพราะฉะนั้นเวทนาสัญญาสังขารวิญญาณทั้ง ๔ นี้จึงเป็นความรู้ ซึ่งเป็นสังขารคือส่วนผสมปรุงแต่ง ซึ่งมาจากรู้ที่เป็นตัวเดิมคือธาตุรู้ เมื่อรู้ที่เป็นตัวเดิมคือธาตุรู้นั้นมาประกอบกันอยู่กับรูปกาย ซึ่งเป็นธาตุไม่รู้คือเป็นวัตถุ แล้วก็ได้ความรู้ที่เป็นตัวอาการทั้ง ๔ นี้ เวทนาสัญญาสังขารวิญญาณ รู้สุขรู้ทุกข์รู้เป็นกลาง ๆ ไม่ทุกข์ไม่สุข รู้จำ รู้คิดปรุงปรุงคิด และรู้เห็นรู้ได้ยินเป็นต้น ดังที่สามัญชนทุก ๆ คนได้อยู่มีอยู่ ความรู้เหล่านี้เป็นสังขารคือส่วนผสมปรุงแต่งทั้งนั้น ซึ่งมาจากธาตุรู้ที่เป็นรู้ตัวเดิมมาประกอบกันกับรูปกาย

กายมีความหมายอย่างเดียวกับขันธ์

ตรงนี้จะอธิบายคำว่า " กาย " ซึ่งมักจะเข้าใจกันว่าหมายถึงรูปกายอย่างเดียว และบางทีเราก็เรียกรูปกายว่ากาย เช่นคำว่ากายใจ คำว่ากายในคำว่ากายใจนี้หมายถึงรูป ใจก็ใจ แต่บางทีคำว่ากายนั้นก็มาใช้กับนามด้วย เช่นรูปกาย นามกาย คือคำว่ากายนี้แปลว่าประชุม เหมือนกับคำว่าขันธ์ที่แปลว่ากอง กองก็คือสิ่งทั้งหลายหลายอย่างมากองรวมกัน กายก็แปลว่าประชุม ก็หมายถึงสิ่งหลายอย่างมาประชุมกัน เพราะฉะนั้นคำว่ากายกับคำว่าขันธ์จึงมีความหมายเป็นอย่างเดียวกัน และอาจใช้ได้ทั้งแก่รูป เรียกว่ารูปกาย ทั้งแก่นาม เรียกว่านามกาย และคำว่านามนั้นก็บ่งอยู่แล้ว ว่าไม่ใช่รูป สักแต่ว่าเป็นนาม และคำว่านามนี่แปลว่าอะไรมีความหมายอย่างไรจะต้องอธิบายอีกหนหนึ่ง เพราะฉะนั้นให้เข้าใจคำว่ากายดั่งนี้ เวลาเรียกว่ารูปกายนามกายจะได้ไม่สงสัยคือใช้ได้ทั้งสอง แปลว่าประชุมแห่งรูปประชุมแห่งนาม ก็คือกองรูปกองนาม

อุปาทานขันธ์ ขันธ์ที่เป็นที่ยึดถือ

คราวนี้คำที่เรียกโดยมากว่าขันธ์ ๕ นั้น ขันธ์ก็คือคำว่ากองดั่งที่กล่าวแล้ว รูปขันธ์ก็คือกองรูป ก็หมายถึงหลาย ๆ สิ่งมารวมกันเข้า มากองอยู่เป็นรูป เวทนาขันธ์ กองเวทนา

สัญญาขันธ์ กองสัญญา สังขารขันธ์ กองสังขาร วิญญาณขันธ์ กองวิญญาณ ก็หมายความว่า เวทนาก็มีหลายอย่าง สัญญาก็หลายอย่าง สังขารก็หลายอย่าง วิญญาณก็หลายอย่าง มากอง รวมกันอยู่เป็นกอง จึงเรียกว่าขันธ์แต่ละข้อ และที่เรียกว่าอุปาทานขันธ์ ขันธ์เป็นที่ยึดถือ ก็หมายความว่า สัตว์บุคคลทั้งปวงนั้นย่อมยึดถือขันธ์ทั้ง ๕ นี้ว่า "เอตํ มม" นี่เป็นของเรา "เอโสหมสฺมิ" เราเป็นนี่ "เอโส เม อตฺตา" นี่เป็นอัตตาตัวตนของเรา เพราะฉะนั้น ขันธ์ทั้ง ๕ นี้จึงเรียกว่าอุปาทานขันธ์ แปลว่าขันธ์เป็นที่ยึดถือ เพราะฉะนั้นพระพุทธเจ้า จึงได้ทรงสั่งสอนให้รู้จักสัจจะคือความจริง ว่าอันที่จริงนั้นข้อที่บุคคลยึดถือกันอยู่ว่าอัตตา คือตัว ตนก็ดี อัตตนิยะ คือที่จะพึงยึดถือว่าตัวตนก็ดี โดยมากนั้นก็เข้าใจหรือว่าเห็นรวม ๆ กันอยู่ ว่านี้แหละตัวเราของเรา เข้าใจและเห็นรวม ๆ กันอยู่ จึงได้ตรัสแยกออกไป ว่าอันที่จริงนั้น ก็แยกออกไปได้เป็นขันธ์ ๕ รูปขันธ์ เวทนาขันธ์ สัญญาขันธ์ สังขารขันธ์ วิญญาณขันธ์ รูปขันธ์คือกองรูปนั้นก็เป็นสังขารส่วนผสมปรุงแต่งทั้งนั้น แต่ว่าก็เป็นส่วนผสมปรุงแต่งซึ่งเป็น ไปตามธรรมชาติธรรมดา เหมือนอย่างต้นไม้ก็เป็นส่วนผสมปรุงแต่ง ก็เกิดขึ้นมาตามธรรมชาติ ธรรมดา ที่ว่าธรรมชาติธรรมดานั้นก็หมายความว่าเกิดขึ้นจากเหตุปัจจัย คือเมื่อมีเหตุปัจจัยก็ย่อม เกิดเป็นผลขึ้นมา ธรรมชาติทั้งหลายในโลกก็เป็นอย่างนี้ ซึ่งที่ปรากฏเป็นฝนตกแดดออกเป็นผล ก็เกิดขึ้นจากเหตุซึ่งเป็นธรรมชาติธรรมดา ฟ้าผ่าก็เป็นผลที่เกิดจากเหตุซึ่งเป็นธรรมชาติธรรมดา กลางวันกลางคืนเป็นต้นก็เหมือนกัน โลกธาตุดาวเดือนทั้งหมดก็เหมือนกัน สัตว์บุคคลทั้งหมดก็ เหมือนกัน และมาเฉพาะจิตใจก็โดยสิ่งที่เรียกว่าเป็นมนุษย์ก็ดี เป็นเดรัจฉานก็ดี ย่อมมีธรรมชาติ ธรรมดาที่ประกอบกันอยู่ ๒ ส่วนดังกล่าวมาแล้ว คือส่วนที่ไม่รู้คือส่วนที่เป็นวัตถุ ได้แก่ส่วนที่ เป็นรูปกาย และส่วนที่เป็นธาตุรู้คือตัวรู้ ส่วนที่ไม่รู้กับส่วนที่รู้มาประกอบกันเข้าก็เป็นมนุษย์ เป็นสัตว์เดรัจฉานต่าง ๆ มนุษย์นั้นก็มีชาติกำเนิดเกิดในครรภ์ สัตว์เดรัจฉานนั้นก็มีชาติกำเนิด ต่าง ๆ เกิดในไข่ก็มี เกิดในเถ้าไคลก็มี เกิดในครรภ์อย่างมนุษย์ก็มี ตลอดไปถึงอีกจำพวกหนึ่ง เรียกว่าโอปปาติกะ คือพวกที่ลอยเกิด ไม่ได้เกิดในครรภ์เกิดในไข่เกิดในเถ้าไคลเหมือนอย่าง มนุษย์และเดรัจฉานทั้งหลาย ได้แก่พวกเทพทั้งหลาย พวกผีทั้งหลาย พวกอสุรกายทั้งหลาย เรียกว่าพวกเทวดามารพรหม เปรตอสุรกาย นรก อะไรทั้งหมดนี้เป็นพวกโอปปาติกะหรือพวก ลอยเกิด แต่ก็มีกายทิพย์ที่เป็นกายส่วนละเอียด กับมีตัวรู้หรือมีธาตุรู้ รู้ที่เป็นตัวเดิมอีกเหมือนกัน มาประกอบกัน จึงได้รวมกันเข้าเรียกว่าสัตวโลก นี้เป็นธรรมชาติธรรมดากันมาทั้งนั้น

คราวนี้อย่างภูเขาที่เป็นภูเขาขึ้นมา แม่น้ำเป็นแม่น้ำขึ้นมา นี่เป็นแต่วัตถุ วัตถุที่ไม่มีรู้ ต้นไม้ทั้งหลายท่านแสดงว่าเป็นสิ่งที่มีอินทรีย์เดียวคือชีวิตินทรีย์ อินทรีย์คือชีวิต แต่ก็ไม่นับว่ามีธาตุรู้หรือรู้ที่เป็นตัวเดิม แต่อันที่จริงนั้นต้นไม้ก็มีตัวรู้เหมือนกัน แต่เราไม่เรียกว่ารู้เหมือนอย่างมนุษย์สัตว์ทั้งหลาย อย่างต้นไม้บางอย่างไปถูกเข้า ใบจะหุบทันที เหมือนอย่างมีรู้เหมือนกัน หรือเช่นที่เขาทดลองดูแล้ว ว่าต้นไม้ที่คนหมั่นไปเยี่ยมและคนแผ่เมตตาให้อยู่เสมอ ๆ มักจะงอกงามดีกว่าต้นไม้ที่ปล่อยปละละเลยไม่สนใจ แม้ว่าจะให้น้ำให้อาหารคล้าย ๆ กันก็ตาม ก็เหมือนอย่างว่ารับรู้เหมือนกัน แต่ว่าไม่มากจนเรียกว่ามีธาตุรู้หรือที่เรียกว่ารู้ที่เป็นตัวเดิม คราวนี้ที่จะมาถึงจุดของความรู้ซึ่งเป็นตัวสังขาร กับรู้ที่เป็นตัวเดิมที่เรียกว่าธาตุรู้ อันจะพึงเรียกได้ว่าวิสังขาร ความรู้หรือรู้ที่เป็นสิ่งผสมปรุงแต่งนั้นเป็นสังขตธรรม รู้ที่เป็นตัวเดิมนั้นหรือที่เรียกว่าธาตุรู้นั้นคือที่เป็นธาตุแท้ เรียกว่าอสังขตธรรม แต่คราวนี้ที่จะเป็นสังขตธรรมขึ้นมา ตลอดจนถึงทำให้ธาตุที่ไม่รู้คือที่เป็นวัตถุเป็นสังขตธรรมไปด้วยนั้น ก็เพราะมีอีกสิ่งหนึ่งที่เรียกว่ากิเลสเข้ามาผสมปรุงแต่งอยู่กับความรู้หรือว่าธาตุรู้ดังกล่าวนั้นด้วย.

๒ กันยายน ๒๕๒๗

ครั้งที่ ๑๘ ลักษณะพุทธศาสนา
สังขตธรรมและอสังขตธรรม (ต่อ)

ได้แสดงหลักพุทธศาสนามาถึงสังขตธรรมกับอสังขตธรรม และได้แสดงทางฝ่ายวัตถุมาแล้ว กำลังแสดงถึงฝ่ายจิตใจ ซึ่งได้กล่าวว่าเป็นธาตุรู้ อันใช้เป็นภาษาบาลีในพระสูตรหนึ่งว่า วิญญาณธาตุ ธาตุรู้ ซึ่งมาประกอบเข้ากับฝ่ายธาตุที่ไม่รู้ จึงเป็นสัตว์บุคคลชายหญิงดังที่ปรากฏอยู่ และเพราะเหตุที่ยังมีอีกส่วนหนึ่งเข้ามาผสมปรุงแต่งคือส่วนกิเลส วันนี้จะได้ย้ำความบางประการเพื่อให้ชัดขึ้น

สังขตธรรมฝ่ายวัตถุ

พระพุทธเจ้าได้ทรงเป็นพระสัพพัญญู คือเป็นผู้ตรัสรู้ทั้งหมด ตรัสรู้จบสากลธรรม ธรรมทั้งสิ้น สากลโลก โลกทั้งสิ้น อันรวมทั้งสากลสัตวโลก สัตวโลกทั้งสิ้น ดังนั้นจึงได้ทรงประมวลทุก ๆ สิ่งทุก ๆ อย่างทั้งฝ่ายที่เป็นวัตถุ ละทั้งฝ่ายที่ไม่ใช่วัตถุคือจิต เข้าเป็นสังขตธรรม ธรรมที่มีปัจจัยปรุงแต่งอย่างหนึ่ง อสังขตธรรม ธรรมที่ไม่มีปัจจัยปรุงแต่งอย่างหนึ่ง และสิ่งที่ปรากฏอยู่ในโลกนี้ที่เป็นฝ่ายวัตถุล้วน ๆ ก็มี ๒ อย่างดังกล่าวนั้นเช่นเดียวกัน ดังที่ได้กล่าวมาแล้ว ว่าเรียกกันถึงสิ่งที่มีปัจจัยปรุงว่าสังขตธรรมว่าสังขาร และสังขารนั้นก็คือส่วนผสมปรุงแต่งทั้งหลาย ว่าถึงฝ่ายที่เป็นวัตถุเท่านั้น ไม่มีจิตใจเข้าประกอบ ก็เป็นฝ่ายสังขารคือส่วนผสมปรุงแต่ง เอาอะไรมาปรุงแต่ง ปรุงแต่งจากอะไร ก็จากธาตุทั้งหลายคือส่วนที่เป็นสาระแก่นสาร ซึ่งจะกล่าวได้ว่าเป็นตัวเดิม ดังเช่นปรุงแต่งมาจากธาตุทั้ง ๔ ซึ่งได้กล่าวแล้วว่าแสดงในทางวิปัสสนากรรมฐานสำหรับจัดขึ้นพิจารณาแยกธาตุ แต่ก็ได้ประโยชน์ตั้งแต่ทางสมถกรรมฐานขึ้นไปด้วย สิ่งที่แข้นแข็งก็เรียกว่าปฐวีธาตุ ธาตุดิน ที่เหลวเอิบอาบก็เป็นอาโปธาตุ ธาตุน้ำ ที่อบอุ่นก็เป็นเตโชธาตุ ธาตุไฟ ที่พัดไหวก็เป็นวาโยธาตุ ธาตุลม และเมื่อทั้ง ๔ นี้มาผสมปรุงแต่งขึ้นเป็นสังขาร เช่นเป็นภูเขา เป็นก้อนดิน ท่อนไม้ ก็ย่อมมีอากาสธาตุ ธาตุอากาศคือช่องว่าง อยู่ในสิ่งเหล่านี้อีกด้วย และนี่คืออากาสธาตุ ช่องว่าง ความจริงในช่องว่างนั้นต้องหมายถึงว่าไม่มีอะไร แต่ในทุกสิ่งก็มีช่องว่างอยู่ทั้งนั้น อย่างหยาบอย่างละเอียด คราวนี้เมื่อค้นลงไป ๆ ถ้าสามารถจนถึงธาตุที่เป็นอย่างละเอียดที่สุดที่แยกออกไปไม่ได้อีก นั่นก็เรียกว่า

เป็นต้นเดิม และที่เป็นต้นเดิมนั้น ก็กล่าวได้ว่าไม่มีปัจจัยอะไรมาปรุง เพราะเมื่อยังมาปรุงอยู่ก็ยังเป็นสังขารอยู่ จนกว่าจะได้พบ ถ้ามี ส่วนที่เป็นวัตถุนั้นที่ไม่มีอะไรมาปรุง แยกออกไปไม่ได้อีก นั่นแหละถึงจะเป็นอสังขตธรรมคือสิ่งที่ไม่มีปัจจัยปรุง ซึ่งก็น่าจะต้องมีอยู่ แต่จะละเอียดไปอย่างไรหรือจะกลายเป็นอะไรไป นั่นก็ไม่ทราบได้ทางด้านวัตถุ

สังขารฝ่ายวัตถุมีเกิดมีดับ

คราวนี้ได้ว่ามาถึงต้นไม้ด้วย ว่าต้นไม้นั้นก็มีเกิดมีเติบโตและก็มีตาย แต่ก็ไม่รับรองว่ามีจิตหรือวิญญาณ ท่านแสดงไว้ว่ามีอินทรีย์เดียวคือมีชีวิตอินทรีย์ อินทรีย์คือชีวิต และก็ดูเหมือนว่าจะมีความรับสัมผัสอยู่บ้าง ซึ่งน่าจะคล้าย ๆ กับเริ่มจะมีกายประสาทหรือมีกายประสาทอยู่บ้าง เพราะว่าเมื่อมีชีวิตอินทรีย์ อินทรีย์คือชีวิต อินทรีย์เดียว ก็น่าจะต้องมีประสาทอยู่บ้างเช่นว่ากายประสาท ประสาทส่วนกาย ที่รับสัมผัสหนาวร้อนเป็นต้นได้ เพราะฉะนั้นจึงยังไม่จัดเป็นสัตว์มีชีวิตที่เข้าในข้อห้ามไม่ให้ฆ่าตามศีลข้อที่ ๑ ปาณาติปาโต ปาณาติปาตาเวรมณี ปาณาติปาโตก็คือการทำสัตว์มีชีวิตให้ตกล่วง เมื่อเป็นศีลก็เป็นเวรมณี คือเว้นจากการทำสัตว์มีชีวิตให้ตกล่วง และสัตว์ที่มีชีวิตนี้ท่านใช้คำว่าปาโณหรือปาณะ ที่แปลว่าสัตว์ที่มีลมหายใจ มีปาณะ มีปราณ มีลมปราณ ลมปราณก็คือลมหายใจเข้าลมหายใจออก ซึ่งในศีลข้อที่ ๑ นี้ก็รับรองว่า อะไรเป็นปาโณ คือสัตว์มีปราณหรือมีชีวิต เอาถึงบรรดามนุษย์และสัตว์เดรัจฉานทั้งหลาย ทั้งใหญ่ทั้งเล็กตลอดจนถึงมดปลวก แต่ว่าไม่ได้รับรองไปจนถึงเชื้อโรค ซึ่งในบัดนี้พบบรรดาเชื้อโรคต่าง ๆ เป็นต้น ซึ่งมีอาการเคลื่อนไหวเป็นต้นเหมือนอย่างตัวน้ำหรืออะไรที่เป็นชนิดเล็กที่สุด แต่ว่าถ้าจะเป็นสัตว์มีชีวิต ก็ไม่ได้รับรองเข้าในศีลข้อที่ ๑ นี้ หรือว่าจะไม่ถึงเป็นปาโณ สัตว์มีปราณมีลมหายใจเข้าออก ก็เป็นอันว่าไม่ใช่เข้าจำพวกนี้ เพราะฉะนั้นจึงมีอนุญาตให้ใช้ยาได้ ซึ่งยานี้ก็ใช้ทำลายเชื้อโรคนั่นเอง เพราะฉะนั้นบรรดาพวกนี้จึงไม่รับรองว่าเป็นสัตว์มีชีวิต ซึ่งนับเข้าในข้อห้ามศีลข้อที่ ๑ เอาแต่ที่ปรากฏทั่ว ๆ ไปสัตว์ใหญ่สัตว์เล็กจนถึงมดปลวกลูกน้ำเป็นต้น นี้นับว่าเป็นสัตว์มีชีวิต เพราะฉะนั้นโลกนี้จึงไม่เล็กลง ดังจะพึงเห็นได้ว่า บรรดาสิ่งที่เป็นสังขารนั้น ซึ่งมีลักษณะแห่งสังขารที่พระพุทธเจ้าตรัสเอาไว้ คือมีความเกิดขึ้นปรากฏ มีความเสื่อมสิ้นไปปรากฏ เมื่อยังตั้งอยู่มีความปรวนแปรเปลี่ยนแปลงไปเป็นอย่างอื่นปรากฏ และเมื่อมีความเสื่อมสิ้นไปนั้น เช่นว่าต้นไม้ภูเขาต้องสลายไป ต้นไม้ก็ตาย

ไปผุไป ก็เป็นอยู่ดั่งนี้ แล้วก็เกิดขึ้นใหม่ เพราะหากว่าบรรดาสังขารที่มารวมกันแล้วก็แตกสลาย หรือแยกกันออกไปนั้น ถ้าหากว่าหมดสิ้นไป โลกก็จะเล็กลง ๆ ทุกที แต่นี่ก็ไม่เล็กลง ก็เพราะว่าบรรดาธาตุทั้งหลายไม่ได้สลายไป เป็นแต่เพียงว่าเมื่อธาตุทั้งหลายมารวมกันเข้าเป็นสังขาร และเมื่อสังขารแตกสลายธาตุทั้งหลายก็แยกย้ายกันไป เช่นธาตุที่แข้นแข็งก็ไปเป็นส่วนที่แข้นแข็ง ธาตุที่เอิบอาบก็ไปเป็นธาตุที่เอิบอาบ อบอุ่นก็ไปเป็นธาตุอบอุ่น พัดไหวก็ไปเป็นธาตุที่พัดไหว แต่ว่าความสำคัญของธาตุเหล่านี้ก็น่าจะรวมกันอยู่ในส่วนที่แข้นแข็ง และมีส่วนอื่น ๆ เข้ามาประกอบ จะเล็กเท่าไรก็ตามก็แปลว่ายังอยู่ และเมื่อถึงเวลาก็มาประกอบกันเข้าเป็นสังขารอีก และเมื่อสังขารแตกสลายก็แยกกันไปอีก ก็ไปรวมกันอยู่ในโลกธาตุที่เรียกว่าโอกาส-โลกอันนี้นี่เอง ไม่ใช่ไปทางไหน โลกจึงไม่มีเล็กลง

เมื่อรูปกายดับ วิญญาณธาตุเคลื่อนไปตามกรรม

คราวนี้มากล่าวถึงที่มีทั้ง ๒ ส่วนร่วมกัน คือว่าส่วนที่ไม่รู้กับส่วนที่รู้มาร่วมกันประกอบกัน อันหมายถึงสังขารคือส่วนผสมปรุงแต่งนี่แหละที่ไม่เป็นวัตถุทั้งหมดหรือวัตถุล้วน ๆ แต่ว่ามีธาตุรู้มารวมอยู่ด้วย ดังเช่นบุรุษบุคคลชายหญิงสัตว์เดรัจฉานทั้งหลาย ส่วนที่เป็นร่างกายหรือรูปกายเป็นส่วนที่ไม่รู้ แต่ว่าส่วนที่เป็นนามกายคือส่วนที่เป็นจิตใจนี่มีตัวรู้ ก็แปลว่าทั้ง ๒ ส่วนนี้มาประกอบกัน ก็มาเป็นสัตวโลก คราวนี้ทั้ง ๒ ส่วนที่มาประกอบกันนี้ ว่าถึงส่วนที่ไม่มีตัวรู้คือส่วนรูปกายนั้น ก็เป็นส่วนที่เป็นวัตถุและก็ประกอบมาจากธาตุที่เป็นวัตถุ เช่นเดียวกับสิ่งที่เป็นวัตถุล้วน ๆ ทั้งหลายเช่นต้นไม้ภูเขาก้อนดินก็มาประกอบกันเข้าเป็นสังขาร แต่ว่ามีส่วนที่เป็นนามกายหรือนามธรรมเข้าประกอบ จึงนับว่าเป็นสังขารพิเศษขึ้นไปอีกส่วนหนึ่งในโลกนี้ คือมีส่วนที่เป็นธาตุรู้เข้าประกอบ และส่วนที่เป็นวัตถุก็มาจากธาตุทั้งหลายที่เป็นวัตถุ ส่วนที่เป็นนามธรรมหรือนามกายคือเป็นความรู้ต่าง ๆ ดังที่ได้กล่าวมาแล้ว ก็มาจากตัวรู้ที่เป็นธาตุรู้ที่เรียกว่าวิญญาณธาตุ เพราะว่าเมื่อส่วนที่เป็นวัตถุซึ่งมาประกอบกันเป็นรูปกายอันนี้ก็เป็นสังขารเมื่อมาจากธาตุทั้งหลายมาประกอบกันเข้าซึ่งเป็นธาตุที่เป็นวัตถุนั้นแหละ ตัวความรู้ต่าง ๆ ก็เช่นกัน ก็ต้องมาจากตัวรู้ที่เป็นธาตุรู้ จึงเป็นอันว่าธาตุที่ไม่มีความรู้ในตัวหรือธาตุที่ไม่รู้ กับธาตุที่เป็นธาตุรู้มาประกอบกัน ก็เป็นบุรุษสตรีบุคคลอันเป็นสัตวโลกนี้ และก็ต้องทำความเข้าใจเช่นเดียวกัน ว่าส่วนที่เป็นรูปกายนั้นก็เป็นสิ่งที่มีเกิดมีดับ เข้ากับลักษณะของสิ่งที่มีปัจจัยปรุงแต่งดังกล่าวแล้ว และเมื่อดับก็ไม่หมดสิ้นไปอีกเหมือนกัน ดังคนเรานี้เมื่อตาย ตัวธาตุรู้ดังจะ

เรียกว่าจิตก็ตามวิญญาณก็ตาม จุติคือเคลื่อนออกไปแล้ว ทิ้งร่างกายอันนี้ไว้ ร่างกายอันนี้ก็เป็นเหมือนอย่างก้อนดินท่อนไม้ไร้วิญญาณ ก็กลายมาเป็นสังขารที่เป็นวัตถุเหมือนอย่างสังขารที่เป็นวัตถุทั้งหลาย และก็แตกสลายไป ลมก็ดับไป ธาตุน้ำก็แห้งเหือดหายไป ธาตุไฟก็ดับไป ธาตุที่เป็นธาตุดินก็เน่าเปื่อยไป แต่ว่าตัวธาตุนั้นก็ไม่หมดสิ้นไม่หายไปไหนอีก เพราะฉะนั้นเมื่อเกิดขึ้นมาก่อเกิดร่างกายขึ้นมาใหม่ ธาตุเหล่านั้นก็มาประกอบกันเข้าใหม่ แต่เมื่อกายอันนี้แตกสลายไป ธาตุอันนี้ก็แยกย้ายกันไป ก็อยู่ในโอกาสโลกนี่แหละ โลกจึงไม่เล็กลง เพราะฉะนั้นเมื่อคนตายหรือสัตว์ตายเน่าเปื่อยไปหรือว่าเผาไป ตั้งแต่ครั้งดึกดำบรรพ์ก็นับไม่ถ้วน โลกก็ไม่เล็กลง ก็คงอยู่เท่านั้นนั่นแหละ และธาตุทั้งหลายก็มารวมกันเข้าใหม่ ก็เป็นสังขารขึ้นมาใหม่ คราวนี้ส่วนจิตก็เหมือนกัน คือความรู้ต่าง ๆ ที่เป็นเวทนาสัญญาสังขารวิญญาณก็ดับไป แต่ว่าตัวธาตุรู้ก็ไม่ดับ คือรู้ที่เป็นตัวธาตุก็ไม่ดับ ก็เหมือนกับวัตถุที่เป็นตัวธาตุนั้นก็ไม่แตกไม่หายไม่หมดไม่สิ้น ตัวรู้ที่เป็นธาตุรู้ที่มาปรากฏเป็นความรู้ก็เช่นเดียวกัน ตัวความรู้ที่เป็นเวทนาสัญญาสังขารวิญญาณนั้นเป็นสังขาร เป็นสังขารฝ่ายธาตุรู้ ก็เป็นสิ่งที่มีเกิดมีดับเช่นเดียวกับสังขารที่เป็นฝ่ายวัตถุ และเมื่อดับในที่สุดแล้ว ตัวธาตุรู้คือสิ่งที่เป็นตัวธาตุรู้ รู้ที่เป็นตัวธาตุก็ไม่ดับ ก็เคลื่อนไปตามกรรมดังที่กล่าวมาแล้ว

วิญญาณธาตุอุปบัติหรือจุติเพราะกิเลส

คราวนี้การที่ธาตุส่วนที่เป็นวัตถุกับธาตุที่เป็นตัวรู้มาประกอบกันอยู่ อาศัยกันอยู่นี้ ก็เป็นสังขารอีกอย่างหนึ่ง คือเป็นส่วนผสมปรุงแต่ง และก็ต้องมีเหตุปัจจัยเหมือนกัน ซึ่งพระพุทธเจ้าก็ได้ตรัสรู้พบ ว่าอะไรเป็นเหตุปัจจัยที่ทำให้ธาตุที่เป็นวัตถุกับธาตุที่เป็นตัวรู้ต้องมาพบกันมาประกอบกัน ดังที่ทุก ๆ คนเรานี้ก็มีทั้ง ๒ ส่วนนี่แหละมาประกอบกันอยู่ มาเป็นสังขารซึ่งมาจากธาตุที่เป็นวัตถุกับสังขารจากธาตุที่เป็นตัวรู้ แล้วก็สมมติชื่อเรียกกันไปทั้ง ๒ ฝ่ายต่าง ๆ กัน ทำไมจึงต้องประกอบกัน เมื่อแยกจากกันแล้วทำไมไม่แยกจากกันไปเสียเลย ทำไมต้องมาพบกันอีกมาประกอบกันอีก และความที่มาประกอบกันอีกนั้นก็เรียกว่ามาเกิดอีกนั่นเอง และเมื่อแตกสลายก็แปลว่าเคลื่อนออกไป เป็นภาษาเรียกฝ่ายที่เป็นธาตุรู้ ตายหรือแตกสลายก็เป็นภาษาเรียกสำหรับธาตุที่ไม่รู้ คือภาษาเรียกตัวสังขารที่มาจากธาตุที่เป็นวัตถุที่ไม่ใช่เป็นธาตุรู้ ก็เรียกว่าเกิด และเมื่อแตกสลายก็เรียกว่าตายหรือว่าดับ ส่วนที่มาจากธาตุที่เป็นตัวรู้นั้น ถ้าเกิดก็เรียกว่าอุปบัติ ซึ่งแปลว่าเข้าถึง และเมื่อจะไปก็เรียกว่าจุติ คือเคลื่อนไป อันเป็นคำที่มี

ความหมายว่าไม่ตาย ยังมีตัวที่ไม่ตาย และตัวที่ไม่ตายนี้มาแล้วก็ไป ก็มาอาศัยอยู่ในกายอันนี้ ซึ่งมาจากธาตุที่เป็นวัตถุ ซึ่งเป็นสิ่งที่ต้องเกิดต้องดับคือตาย แต่ตัวที่เป็นธาตุรู้นั้นเป็นตัวที่เข้าถึง มาประกอบเป็นสังขารขึ้น และเมื่อสังขารอันนี้แตกแยกก็เคลื่อนออกไป เรียกว่าจุติคือเคลื่อน สุดแต่จะตั้งชื่อเรียกกันว่าจิต ว่าวิญญาณ ว่าสัตว์ ว่าเรา ว่าเขา คราวนี้เมื่อมาประกอบกันเข้าเป็นบุรุษสตรีเราเขาดังนี้แล้ว ก็มีกระบวนการทางร่างกายทางจิตใจไปตามธรรมชาติธรรมดา เช่น มีตามีหูมีจมูกมีลิ้นมีกายและมีมโนคือใจประกอบกันอยู่ แล้วก็มีรูปมีเสียงมีกลิ่นมีรสมีโผฏฐัพพะ และมีสิ่งที่ใจรู้ใจคิดเรียกว่าธัมมะ มาประจวบกันอยู่ แล้วก็เกิดเป็นนามธรรม คือเป็นนาม-ธรรมที่ว่าตามลำดับตามขันธ์ ๕ ก็เป็นเวทนาสัญญาสังขารวิญญาณ รวมทั้งรูปก็เป็นรูปเวทนา สัญญาสังขารวิญญาณ เรียกว่าขันธ์ ๕ ตามที่กล่าวแล้ว ซึ่งก็เป็นธรรมชาติธรรมดา แต่ว่ายังมีอีกส่วนหนึ่งเข้ามาผสมปรุงแต่ง อันเรียกว่ากิเลสที่แปลว่าเครื่องเศร้าหมอง และกิเลสอันนี้ก็อาศัยขันธ์ ๕ นี้นี่แหละบังเกิดขึ้น หรือว่าอาศัยรูปกายอาศัยนามกาย อาศัยรูปนามอันนี้นี่แหละบังเกิดขึ้น

ดังที่มีตรัสเอาไว้ในปฏิจจสมุปบาท ธรรมที่อาศัยกันบังเกิดขึ้น ว่าเพราะเวทนาเป็นปัจจัยเกิดตัณหา และตรัสไว้ในพระสูตรอีกพระสูตรหนึ่ง ซึ่งมีใจความว่าในเมื่ออาศัยรูปกายและนามกายประกอบกัน ก็เกิดเวทนาคือความรู้ที่เป็นสุขเป็นทุกข์หรือเป็นกลาง ๆ ไม่ทุกข์ไม่สุข ดังที่ได้กล่าวมาแล้ว คราวนี้เมื่อเป็นสุขเวทนา เป็นสุขได้กินสุขได้เสวยสุข ก็เกิดความยินดีพอใจ และความยินดีพอใจนี้ก็มาเป็นราคานุสัย อนุสัยคือราคะ ความติดใจยินดี อนุสัยก็แปลว่านอนจม คือหมายความว่ายังจมเข้าไปอยู่ในจิตส่วนลึก ติดอยู่ในจิตส่วนลึก เป็นราคานุสัย อนุสัยเครื่องที่นอนจมอยู่ในจิตส่วนลึกคือราคะความติดใจยินดี คือยินดีอยู่ในสุขเวทนานั่นเอง ตลอดจนถึงในสิ่งทั้งหลายที่ทำให้เกิดสุขเวทนาด้วย คราวนี้เมื่อได้รับทุกขเวทนา ได้กินทุกข์เสวยทุกข์เป็นทุกข์ต่าง ๆ ก็ไม่ชอบไม่พอใจในตัวทุกข์ด้วย และในสิ่งที่ทำให้เกิดทุกข์ด้วย ก็ทำให้บังเกิดปฏิฆานุสัย ปฏิฆะคือความกระทบกระทั่งนอนจมติดอยู่ในจิตส่วนลึก เมื่อประสบอทุกขมสุขเวทนา เวทนาที่ไม่ใช่ทุกข์ไม่ใช่สุข เมื่อไม่พิจารณาก็เกิดโมหะคือความหลง ก็ทำให้บังเกิดเป็นอวิชชานุสัย อนุสัยคืออวิชชาคือความไม่รู้ ยังนอนจมติดอยู่ในจิตส่วนลึก เพราะว่าจิตนี้ที่เรียกว่าจิต คือเรียกตัวรู้ที่เป็นธาตุรู้นั้นว่าจิต ก็เพราะเหตุว่าคิด รู้ เก็บ และวิจิตรคือหลากหลายต่าง ๆ กันตามที่ได้กล่าวมาแล้ว ฉะนั้นจึงเก็บเอาไว้ เก็บเอาไว้เป็นราคะความติดใจ

ยินดีอยู่ในสุขเวทนาและในสิ่งที่ทำให้เกิดสุขเวทนา เก็บตัวไม่พอใจกระทบกระทั่งในทุกขเวทนาและในสิ่งที่ทำให้เกิดทุกขเวทนา เก็บเอาอวิชชาคือตัวความไม่รู้อันมีอาการให้หลงในเวทนาที่เป็นกลาง ๆ ไม่ทุกข์ไม่สุข ทั้งในสิ่งที่ทำให้เกิดเวทนาเช่นนั้น ก็เป็นอวิชชาขึ้นมา อันนี้แหละเป็นตัวกิเลสที่เข้ามาประกอบเข้าอีก ก็เป็นสังขารคือส่วนผสมปรุงแต่งเข้าอีก คือว่าปรกตินั้นก็มีการผสมปรุงแต่งจากส่วนที่เป็นธาตุวัตถุไม่รู้ กับส่วนที่เป็นธาตุรู้คือตัวรู้ มารวมกันเข้ามาเป็นบุรุษสตรีบุคคลสัตว์เดรัจฉานทั้งหลาย แล้วยังมีกิเลสเข้ามาปรุงแต่งเข้าอีกส่วนหนึ่งประกอบเข้าอีก เพราะฉะนั้นจึงเป็นสังขาร คือส่วนผสมปรุงแต่งที่มีกิเลสเข้าผสมอยู่ด้วย.

๔ กันยายน ๒๕๒๗

ครั้งที่ ๑๙ ลักษณะพุทธศาสนา
การรับรู้อารมณ์ของจิต

ได้แสดงลักษณะพุทธศาสนามาจนถึงกิเลส ที่มีส่วนเข้ามาผสมปรุงแต่งกายคือรูปกายและจิต ซึ่งเป็นสังขตธรรมส่วนหนึ่งของโลก ซึ่งมีส่วนวัตถุกับส่วนจิตใจเข้าประกอบกัน ก่อนที่จะกล่าวถึงเรื่องกิเลสต่อไปจากที่ได้แสดงแล้ว จะได้กล่าวถึงกระบวนการของกายและจิตที่เป็นไปตามธรรมชาติธรรมดา กับที่มีบุคคลเข้าไปมีส่วนปรุงแต่ง และก็จะกล่าวเทียบกับทางฝ่ายวัตถุก่อน ซึ่งทางฝ่ายวัตถุนั้นก็มีกระบวนการของตนเอง กับมีกระบวนการที่มีบุคคลเข้าไปเกี่ยวข้อง ดังเช่นต้นไม้ก็มีทั้ง ๒ อย่าง คือที่เป็นไปตามสภาพคือภาวะของตนเอง กับที่มีบุคคลเข้าเกี่ยวข้อง ส่วนที่มีบุคคลเข้าเกี่ยวข้องนั้น ก็คือการที่บุคคลทำการเพาะหว่านปลูก เช่นทำนาทำสวนก็มีการเพาะหว่านปลูกข้าวและต้นไม้ต่าง ๆ ตามต้องการ และการให้น้ำการบำรุงต่าง ๆ การรักษาต่าง ๆ เหล่านี้บุคคลเข้าเกี่ยวข้อง กับอีกส่วนหนึ่งที่เป็นไปตามภาวะของตน ที่เรียกว่าตามสภาพ คือการที่ต้นไม้เริ่มงอกเป็นต้นขึ้นจากเมล็ดแล้วก็เติบโตขึ้นไปโดยลำดับ ออกดอกออกผล นี้ต้นไม้เป็นไปตามภาวะของตนที่เรียกว่าสภาพ

อธิบายความหมายของสภาพกับภาวะ

เพราะฉะนั้นจึงใคร่จะอธิบายคำว่าสภาพ ว่ามาจากคำว่าสภาวะในภาษาบาลี ไทยเรามาใช้ทับศัพท์ว่าสภาพ เอา "ว" เป็น "พ" แปลตามคำก็แปลว่าภาวะของตัว เพราะฉะนั้นสิ่งที่จะเรียกว่าสภาพนั้นคือสิ่งที่เป็นไปตามภาวะของตน ดังเช่นสภาพของต้นไม้ดังที่กล่าวมานั้นบุคคลไม่ได้เป็นผู้ไปทำ แต่ต้นไม้เขาทำของเขาเองคือเป็นไปเอง การที่แตกเป็นหน่อขึ้นจากเม็ดแล้วก็เติบโตขึ้นมา มีลำต้น มีเปลือก มีกิ่ง มีใบ มีดอก มีผล เป็นต้นเหล่านี้ เขาเป็นไปของเขาเอง เรียกว่าเขามีภาวะของเขาเอง ไปตามภาวะของตนเอง ความเป็นของตนเองภาวะแปลว่าความเป็น ลักษณะดังนี้เรียกว่าสภาพหรือสภาวะ แต่การที่บุคคลเข้าไปทำเข้าไปตกแต่งนั้นไม่เรียกว่าสภาพ แต่อาจเรียกว่าภาวะได้ เช่นว่าการที่เป็นบ้านเป็นเรือนนี่ไม่ใช่เป็นสภาพ คือมิได้เป็นบ้านเป็นเรือนขึ้นมาเอง คนไปตัดเอาไม้มา เอาทัพสัมภาระอื่น ๆ มาปลูกมาสร้างขึ้น จึงเป็นบ้านเป็นเรือน ฉะนั้นบ้านเรือนจึงมิได้เป็นไปตามสภาพ คือไม่ได้เกิดขึ้นตามสภาพตามภาวะของตน แต่มีคนปรุงแต่ง ถ้าหากว่าบ้านเรือนเป็นไปเอง เช่นว่าเราเพียงแต่หาไม้มากอง ๆ เอาไว้ เอาทัพสัมภาระมากอง ๆ เอาไว้ แล้วบ้านเรือนเขามาปรุงของเขา

เอง เสาก็ตั้งขึ้นเอง ฝาก็มาประกอบกันเอง หลังคาก็มาประกอบกันเอง กระเบื้องก็มุงเอง ถ้าดั่งนี้จึงจะเป็นสภาพ แต่นี่คนทำทั้งนั้น ส่วนต้นไม้นั้นคนทำแต่เบื้องต้น คือว่าปลูกหว่านบำรุงรักษา เหล่านี้เป็นภาวะคือเป็นเรื่องของคน แต่ความที่ต้นไม้แตกขึ้นมาเป็นต้นไม้ นี่เป็นไปตามภาวะของตน ของตนก็คือของต้นไม้เอง เป็นไปเองดั่งนี้เรียกว่าสภาพ นี่เป็นความต่างกันของถ้อยคำที่เรียกว่าสภาพหรือเรียกว่าภาวะเฉย ๆ

กระบวนการของกาย

กราวนี้ในบุคคลเองก็เหมือนกัน ว่าถึงในส่วนกาย เอารูปกายเช่นว่าอาหาร คนก็ต้องแสวงหามา แล้วก็ต้องมาหุงมาต้มมาบริโภค นำเข้าปากเคี้ยวกลืนลงไป ที่คนทำ แต่เมื่อกลืนลงไปถึงในท้องแล้ว อาหารนั้นถูกย่อยแล้วนำไปบำรุงเลี้ยงร่างกาย แล้วเป็นส่วนที่ขับถ่ายออกมาเหล่านี้เป็นสภาพคือเป็นไปเอง ลมหายใจก็คล้าย ๆ กับเป็นสภาพ เพราะว่าการหายใจเข้าหายใจออกนี้ ก็หายใจไปตามเรื่องของร่างกาย และลมที่เข้าไปบำรุงเลี้ยงร่างกายอย่างไร แล้วก็หายใจออกเอาอากาศที่ไม่ดีออกมาอย่างไร นี่ก็เป็นไปเองตามสภาพตามภาวะของตนของร่างกาย แต่ว่าส่วนหนึ่งนั้นบุคคลทำ เช่นว่ามีเจตนาคือความจงใจขึ้นมา ทำทางกายทำทางวาจาทำทางใจขึ้นมา เป็นกรรม เหล่านี้ไม่ใช่สภาพ คือว่าคนใช้ร่างกายอันนี้ทำพร้อมทั้งจิตใจ กราวนี้เมื่อทำเป็นกรรมขึ้นมาแล้ว กรรมและการให้ผลของกรรมนี่เป็นสภาพของกรรมที่เป็นไปเอง เมื่อเป็นกรรมขึ้นมาแล้วละก็ การให้ผลของกรรมก็เป็นไปตามสภาพของกรรมคือเป็นไปเอง กับมีปัจจัยอื่น ๆ เข้ามาประกอบ นั้นก็สุดแต่จะเป็นอย่างไร อันนี้ก็จะปรารภกล่าวกันอีกเรื่องหนึ่ง แต่นี่เพียงยกมาเป็นตัวอย่างเท่านั้นก่อน ว่ากระบวนการของสิ่งที่ผสมปรุงแต่งนี้ เมื่อผสมปรุงแต่งขึ้นมาแล้ว ก็เป็นไปตามสภาพคือภาวะของตนนั้นส่วนหนึ่ง แล้วก็มีบุคคลเข้าไปเกี่ยวข้องนั้นอีกส่วนหนึ่ง ดังเช่นตัวอย่างที่กล่าวนั้น

กระบวนการของจิต

กราวนี้มาถึงกระบวนการของจิต กายและจิตที่อาศัยกันอยู่นี้ ก็มีกระบวนการที่เป็นไปตามธรรมชาติธรรมดาส่วนหนึ่ง และที่มีบุคคลเข้าเกี่ยวอีกส่วนหนึ่ง จะว่าถึงที่เป็นไปตามธรรมชาติธรรมดาดั่งที่เรียกว่าสภาพนั้นก่อน คือว่าจิตนี้ดังที่ได้กล่าวแล้วก็อาศัยอยู่ในกายนี้ และกายนั้นในที่นี้ก็หมายถึงแค่รูปกายก่อน หรือว่าธาตุ ๕ ที่เป็นฝ่ายรูปหรือฝ่ายวัตถุมารวมกันเข้า

จิตก็มุ่งถึงตัววิญญาณธาตุ ธาตุรู้ ที่มาอาศัยอยู่กับกายนี้ ทีนี้เมื่อมาอาศัยกันแล้ว ก็มีกระบวนการที่อาศัยกันไปตามธรรมชาติธรรมดา อันหมายถึงว่ากายจิตของใคร ๆ ก็จะต้องเป็นอย่างนั้น คือว่าความที่อาศัยกันนี้ ก็ตั้งต้นแต่ที่ตรัสแสดงไว้ถึงอายตนะภายใน ๖ อายตนะภายนอก ๖ ที่ประกอบกันที่คู่กัน คำว่าอายตนะนั้นแปลว่าที่ต่อคือต่อกัน อายตนะภายในก็ได้แก่จักขุคือตา หมายถึงส่วนที่เป็นจักษุประสาท โสตะคือหู หมายถึงที่เป็นโสตประสาท ฆานะคือจมูก หมายถึงที่เป็นฆานประสาท ชิวหาคือลิ้น หมายถึงที่เป็นชิวหาประสาท กายะคือกาย หมายถึงที่เป็นกายประสาท และมโนคือใจอันเป็นข้อที่ ๖ อายตนะภายนอกก็คือรูปที่คู่กับตา เสียงที่คู่กับหู กลิ่นที่คู่กับจมูก รสที่คู่กับลิ้น โผฏฐัพพะสิ่งถูกต้องที่คู่กับกาย และธัมมะ นี่ก็ใช้คำว่าธัมมะอีกเหมือนกัน แต่หมายถึงเรื่องราวที่คู่กับมโนคือใจ นี่เป็นการแสดงถึงกระบวนการของกายและจิตอาศัยกัน อันนับว่าเป็นก้าวแรก ก็คือว่าตากับรูปประจวบกัน หูกับเสียงประจวบกัน จมูกกับกลิ่นประจวบกัน ลิ้นกับรสประจวบกัน กายกับโผฏฐัพพะประจวบกัน มโนคือใจและธัมมะคือเรื่องราวประจวบกัน ดังที่ทุกคนได้มีอยู่เป็นไปอยู่ และเมื่อมาประจวบกันแล้วก็เกิดวิญญาณ กล่าวคือเมื่อตากับรูปประจวบกันก็เกิดจักขุวิญญาณ ความรู้ทางตา อันได้แก่เห็น หูกับเสียงประจวบกันก็เกิดโสตวิญญาณ ความรู้ทางหู คือได้ยิน จมูกกับกลิ่นประจวบกันก็เกิดความรู้อันเรียกว่าฆานวิญญาณ ความรู้ทางฆานะคือจมูก อันได้แก่ทราบกลิ่น ลิ้นกับรสประจวบกันก็เกิดชิวหาวิญญาณ คือความรู้ทางลิ้น ได้แก่ทราบรส กายและโผฏฐัพพะประจวบกันก็เกิดกายวิญญาณ ความรู้ทางกาย คือทราบสิ่งที่ถูกต้อง มโนคือใจกับธัมมะคือเรื่องราวประจวบกันก็เกิดความรู้อันเรียกว่ามโนวิญญาณ คือความรู้ทางมโนคือใจ

เมื่อเกิดเป็นวิญญาณ ๖ ขึ้นดังนี้แล้ว เมื่อทั้ง ๓ อย่างมาประชุมกันขึ้นอีกครั้งหนึ่ง ก็เกิดสัมผัสหรือผัสสะ คือว่าเมื่อตากับรูปและจักขุวิญญาณมาประชุมกัน ก็เกิดจักขุสัมผัสความกระทบทางจักษุ เมื่อหูกับเสียงและโสตวิญญาณมาประชุมกัน ก็เกิดโสตสัมผัส ความสัมผัสคือความกระทบทางหู เมื่อจมูกกับกลิ่นและฆานวิญญาณมาประชุมกัน ก็เกิดฆานสัมผัสคือสัมผัสทางจมูก เมื่อลิ้นกับรสและชิวหาวิญญาณมาประชุมกันมาประจวบกัน ก็เกิดชิวหาสัมผัสคือสัมผัสทางลิ้น เมื่อกายกับโผฏฐัพพะและกายวิญญาณทั้ง ๓ นั้น ก็เกิดกายสัมผัสคือสัมผัสทางกาย เมื่อมโนคือใจกับธัมมะคือเรื่องราวและมโนวิญญาณทั้ง ๓ นี้มาประชุมกัน ก็เกิดมโนสัมผัสคือสัมผัสทางใจ เมื่อมาถึงสัมผัสดั่งนี้แล้วจึงเกิดเวทนา คือเพราะสัมผัสทางตาก็เกิดเวทนาอันเกิดจากสัมผัสทางตา เรียกว่าจักขุสัมผัสสชาเวทนา และเพราะสัมผัสทางหูก็เกิดเวทนา

ที่เกิดจากสัมผัสทางหู เรียกว่าโสตสัมผัสสชาเวทนา เพราะสัมผัสทางจมูกก็เกิดเวทนาที่เกิดจากสัมผัสทางจมูก เรียกว่าฆานสัมผัสสชาเวทนา เพราะสัมผัสทางลิ้นก็เกิดเวทนาที่เกิดจากสัมผัสทางลิ้น เรียกว่าชิวหาสัมผัสสชาเวทนา เพราะสัมผัสทางกายก็เกิดเวทนาที่เกิดจากสัมผัสทางกาย เรียกว่ากายสัมผัสสชาเวทนา เพราะสัมผัสทางมโนคือใจก็เกิดเวทนาที่เกิดจากสัมผัสทางใจ เรียกว่ามโนสัมผัสสชาเวทนา จึงเกิดสัญญาคือความจำได้หมายรู้ซึ่งเกิดถัดมาจากเวทนานั้น เป็นสัญญาในรูปก็เรียกว่ารูปสัญญา สัญญาในเสียงก็เรียกว่าสัททสัญญา สัญญาในกลิ่นก็เรียกว่าคันธสัญญา สัญญาในรสก็เรียกว่ารสสัญญา สัญญาในโผฏฐัพพะก็เรียกว่าโผฏฐัพพ-สัญญา สัญญาในเรื่องราวก็เรียกว่าธัมมสัญญา และก็เกิดสังขารคือความปรุงคิดหรือความคิดปรุงดังที่ได้กล่าวแล้ว ก็เป็นความคิดปรุงหรือความปรุงคิดไปในรูปบ้างในเสียงบ้างในรสบ้างในโผฏฐัพพะบ้างในธัมมะคือเรื่องราวบ้าง เป็นความคิดปรุงหรือความปรุงคิดที่เป็นฝ่ายดีบ้างฝ่ายชั่วบ้าง หรือฝ่ายที่เป็นกลาง ๆ ไม่ดีไม่ชั่วบ้าง และเมื่อคิดปรุงหรือปรุงคิดไปก็รู้ไปด้วยที่รู้เป็นวิญญาณ ก็เป็นวิญญาณเวียนขึ้น ๆ มาอีก เพราะฉะนั้นกระบวนการของกายและจิตที่อาศัยกันอยู่จึงเป็นดังนี้ ตามที่มีแสดงไว้ตามลำดับในธรรมวิภาคในนวโกวาทนั้นแล้ว

รูปนามหรือนามรูป

ในเบื้องต้นก็ให้ดูและกำหนดจำไว้ แล้วก็ทำความเข้าใจ คราวนี้ก็จะได้อธิบายเพิ่มเติมจากที่ท่านวางไว้เป็นแบบดังนั้น ก็คือว่าในฝ่ายอายตนะภายในภายนอกนั้น ๕ ข้อข้างต้นก็เป็นวัตถุ หรือเป็นรูปกายเป็นรูปขันธ์โดยตรง ส่วนข้อที่ ๖ คือมโนกับธัมมะคือเรื่องราวนั้น ก็เป็นสิ่งที่เชื่อมเกี่ยวกันอยู่ในระหว่างรูปซึ่งเป็นวัตถุ กับจิตที่เป็นฝ่ายทางจิตใจ เหตุฉะนั้นจึงจะสามารถทำให้กายและจิตใจนั้นมาประสานกันได้ มาเป็นสังขารคือปรุงแต่งด้วยกันได้ และในฝ่ายที่เป็นส่วนรูปนั้นก็เป็นรูป ในฝ่ายที่เป็นวิญญาณเป็นสัมผัสเป็นเวทนาเป็นสัญญาเป็นสังขารแล้วก็กลับมาเป็นวิญญาณขึ้นอีก นั่นรวมเรียกว่าเป็นนาม ย่อเข้าจึงเป็นรูปนาม แต่ว่าเรียกนามไว้ต้นเป็นนามรูป ตามลำดับที่กล่าวมานี้จะเห็นว่าเรียงลำดับต่างจากขันธ์ ๕ ขันธ์ ๕ นั้นเรียงลำดับว่า รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ แต่ว่าตามที่ได้อธิบายถึงกระบวนการเกิดขึ้นของกายและจิตที่อาศัยกันอยู่ เรียงว่ารูปคืออายตนะทั้ง ๒ แล้วก็วิญญาณ แล้วก็สัมผัส เวทนา สัญญา สังขาร แล้วก็เวียนมาวิญญาณต่อไป ถ้ายังไม่กล่าวถึงวิญญาณที่เวียนต่อไป ก็เอาแค่สังขาร เพราะฉะนั้นจึงต่างจากขันธ์ ๕ โดยที่ในขันธ์ ๕ นั้นเรียงวิญญาณไว้ท้ายทีเดียว ไม่

เรียงวิญญาณเอาไว้ต่อจากรูป และไม่ได้แสดงสัมผัส พิจารณาดูแล้วว่าท่านเรียงขันธ์ ๕ ไว้อย่างนั้น ไม่ได้มุ่งแสดงตามกระบวนการที่เกิดขึ้นของกระบวนการทางจิตใจ แต่ว่ามุ่งแสดงขันธ์ ๕ สำหรับให้พิจารณาทางด้านวิปัสสนา คือปัญญาที่รู้แจ้งเห็นจริง คือตรัสสอนให้กำหนดแยกก้อนอันนี้ที่ยึดถือกันว่าตัวเราของเราอยู่นี้ออกไป ว่าอันที่จริงนั้นไม่ได้รวมเป็นก้อนเดียวกัน แต่ว่าแยกออกเป็นรูปฝ่ายหนึ่ง เวทนาสัญญาสังขารวิญญาณแต่ละฝ่ายเป็น ๕ เพื่อให้พิจารณาเห็นได้ง่าย เพราะว่ารูปนั้นเป็นส่วนหยาบเห็นได้ง่าย ตรัสสอนให้พิจารณาก่อน ว่านี่รูป เวทนานั้นก็เป็นความที่ปรากฏอาการเป็นทุกข์เป็นสุขหรือเป็นกลาง ๆ ไม่ทุกข์ไม่สุขของกายใจ นี่แปลว่าคาบเกี่ยวอยู่ระหว่างกายและใจ เวทนาทางกายก็มี เวทนาทางใจก็มี นี่จึงมาเป็นที่ ๒ เพราะเมื่อพบกายก็พบเวทนา คือเมื่อพบรูปก็พบเวทนา เพราะเวทนาทางรูปมีทางกายมี จึงให้จับพิจารณาเวทนาต่อไปเลย แล้วจึงมาสัญญาสังขารซึ่งเป็นอาการทางใจ เพราะว่าสัญญาสังขารทางรูปไม่มี รูปจำอะไรไม่ได้ รูปคิดอะไรไม่ได้ นั่นต้องใจหรือจิต แต่ว่ารูปมีเวทนาได้เป็นสุขได้เป็นทุกข์ได้เป็นกลาง ๆ ไม่ทุกข์ไม่สุขได้ เพราะฉะนั้นจากเวทนาจึงมาสัญญามาสังขาร แล้วก็กลับมาวิญญาณซึ่งเป็นตัวที่ละเอียด ก็แปลว่าตรัสเรียบเรียงลำดับจากหยาบมาหาละเอียด ก็เป็นรูปเวทนาสัญญาสังขารวิญญาณ และก็ไม่จำเป็นจะต้องมาพิจารณาตัวสัมผัสซึ่งเป็นตัวสำคัญ แต่ก็เป็นตัวที่แฝงอยู่ในระหว่างของวิญญาณและเวทนา ต่อเมื่อมาจับพิจารณาถึงกระบวนการเกิดทางจิตใจที่อาศัยกาย จึงได้ทรงแสดงดังที่กล่าวมาแล้ว เป็นการแสดงถึงกระบวนการเกิดทางจิตใจกับร่างกายที่อาศัยกัน

จิตน้อมออกรับอารมณ์ทางทวารทั้ง ๖

คราวนี้มาถึงคำที่ย่อลงว่าเป็นนาม นามนั้นอะไร คำว่านามนั้นเรามักจะเข้าใจกันเพียงว่าไม่ใช่รูป เป็นแต่เพียงชื่อที่เรียก เหมือนอย่างคนที่ชื่อนั้นชื่อนี้ เป็นชื่อที่ไม่มีรูป เป็นสักแต่ว่าชื่อ แต่ว่าความหมายในทางความเกิดขึ้นนั้น คำว่านามแปลว่าน้อม เหมือนอย่างคำว่านโมแปลว่าความนอบน้อม คำว่านามนั้นก็มีมูลธาตุเหมือนกับคำว่านโม คือแปลว่าน้อม แต่ถ้านโมแปลว่านอบน้อมเคารพ ถ้านามไม่หมายความว่าเคารพ แต่ก็มีความหมายว่าน้อม ก็คือว่าอาการที่จิต ที่เป็นตัวธาตุรู้อันอาศัยอยู่ในกายส่วนที่เป็นรูป น้อมออกรู้ รู้โลก คือรู้สิ่งภายนอก อาศัยอายตนะภายในภายนอกที่ประจวบกัน เพราะว่าจิตนั้นถ้าหากว่าอายตนะภายในภายนอกยังไม่ประจวบกัน จิตก็ไม่น้อมออกรู้ และเมื่อไม่น้อมออกรู้ก็เหมือนว่าไม่รู้ ต่อเมื่อ

อายตนะภายในภายนอกประจวบกัน จิตจึงน้อมออกรู้ เพราะฉะนั้นจึงเปรียบเหมือนอย่างว่า มีบ้านอยู่บ้านหนึ่ง จิตเป็นเจ้าของบ้านอยู่ภายในบ้าน และบ้านนั้นมีประตูนอกอยู่ ๕ ประตู ประตูในอยู่ ๑ ประตู เมื่อจิตจะรู้อะไรในภายนอก ก็จะต้องรู้โดยประตูนอก ๕ ประตู ประตูใน ๑ ดังกล่าวนั้น โดยที่จิตออกไปรู้ก็ตาม คือจิตออกประตูออกไปรู้ก็ตาม หรือสิ่งที่จิตรู้นั้นเข้าประตูมาให้จิตรู้ก็ตาม จิตน้อมออกไปรู้ ฉะนั้นจึงรู้ได้ คือว่าน้อมออกรู้รูปก็ทางประตูตา น้อมออกไปรู้เสียงก็ทางประตูหู กลิ่นรสโผฏฐัพพะเรื่องราวก็ทางประตูจมูกประตูลิ้นประตูกาย ประตูมโนคือใจ แต่ว่าในขณะที่ยังไม่มีเรื่องอะไรเข้าประตูเข้ามา จิตก็เหมือนอย่างไม่รู้อะไร และในขณะที่จิตยังไม่รู้อะไรทางประตูดังกล่าวนั้น อันนี้แหละที่เรียกว่า ภวังคจิต นี้เป็นภาษาในอภิธรรม ภวังคจิตตามศัพท์ ภวังค์แปลว่าองค์ของภพ ภวะ อังคะ แปลว่าองค์ของภพ เป็นจิตที่ยังไม่ออกรับรู้อะไร เพราะฉะนั้นท่านจึงเปรียบเหมือนดังว่าน้ำในมหาสมุทรที่ไม่มีลมก็ไม่มีคลื่นสงบอยู่เฉย ๆ นี้คือภวังคจิต แต่เมื่อเกิดลมเกิดคลื่นขึ้นมา นั่นก็แปลว่าน้ำที่ออกจากภาวะปรกติไปสู่ภาวะที่มีคลื่นที่เป็นคลื่นเพราะลม จิตก็เหมือนกัน เมื่อยังไม่ออกรู้อะไรทางตาทางหูเป็นต้นดั่งนั้น ก็เป็นภวังคจิต เหมือนอย่างน้ำที่สงบเงียบไม่มีลมไม่มีคลื่น

เพราะเหตุนี้จึงได้มีเรียกอายตนะภายในทั้ง ๖ ว่าทวาร เช่นจักขุทวารก็คือประตูตา โสตทวารก็ประตูหู ฆานทวารก็ประตูจมูก ชิวหาทวารก็ประตูลิ้น กายทวารก็ประตูกาย มโนทวารก็ประตูใจ เป็นประตูสำหรับที่จะรับเรื่องเข้าสู่จิต หรือสำหรับจิตจะออกรับเรื่อง และสิ่งที่เข้าทางทวารทั้ง ๖ นี้จึงเรียกว่า อารมณ์ คำว่าอารมณ์หมายถึงเรื่อง เรื่องที่จิตคิดเรื่องที่จิตดำริเรื่องที่จิตหมกมุ่นถึง ในอภิธรรมเรียกว่า อาลัมพนะ แปลว่าเป็นเครื่องหน่วงจิต ก็เพราะว่าที่จิตรับเรื่องนั้นคือน้อมออกไปรับเรื่อง อันหมายความว่าสิ่งที่จิตรับได้นั้นเป็นเพียงแต่เรื่องไม่ใช่วัตถุ อย่างเช่นว่าเมื่อตากับรูปประจวบกัน รูปที่ตาเห็นเป็นภูเขา ต้นไม้ บุคคล หรือเป็นอะไรก็ตาม ซึ่งล้วนเป็นวัตถุ จิตจะรับเอาต้นไม้เอาภูเขาเอาบุคคลเอาอะไรต่ออะไรเข้ามาในจิตไม่ได้ จิตรับได้แต่เรื่อง คือเมื่อตากับรูปประจวบกัน จิตก็รับเอาแต่เรื่องของรูปที่เข้ามาทางจักขุทวารคือประตูตา เพราะฉะนั้นจึงเรียกว่ารูปารมณ์ อารมณ์คือรูป คือรับอารมณ์คือรูปเท่านั้นเอง ไม่ใช่รับเอาต้นไม้ภูเขาบุคคลเข้ามา เสียงก็เหมือนกัน ก็รับแต่เรื่องที่เรียกว่าสัททารมณ์ อารมณ์คือเสียง กลิ่นก็เหมือนกัน เรียกว่าคันธารมณ์ อารมณ์คือกลิ่น รสารมณ์ อารมณ์คือรส โผฏฐัพพารมณ์ อารมณ์คือโผฏฐัพพะ สิ่งที่กายถูกต้อง และธรรมารมณ์ อารมณ์คือเรื่อง

ราวของสิ่งเหล่านั้น จิตรับได้แต่เรื่องที่เข้ามาทางทวารทั้ง ๖ นั้น และโดยเฉพาะ ๕ ข้อข้างต้นนั้น สิ่งที่รับล้วนแต่เพียงวัตถุ รูปเสียงกลิ่นรสโผฏฐัพพะ จะเอามาใส่ในจิตไม่ได้ จิตรับแต่เรื่องเข้ามา เพราะฉะนั้นจึงเรียกว่าอารมณ์ เมื่ออธิบายในแนวที่แสดงถึงจิตน้อมออกรับอารมณ์ดังนี้ อายตนะภายในทั้ง ๖ จึงเรียกว่าทวารทั้ง ๖ และอายตนะภายนอก ๖ จึงเรียกว่าอารมณ์ ๖ เพื่อให้ชัดขึ้นมาว่า จิตน้อมออกรับอารมณ์ทั้ง ๖ นั้นทางทวารทั้ง ๖ ก็ไม่ต่างอะไรจากอายตนะภายในภายนอกนั่นแหละ แต่ว่ามาเปลี่ยนชื่อเป็นทวาร ๖ เป็นอารมณ์ ๖ ก็โดยมุ่งที่จะแสดงถึงกระบวนการของจิต ที่น้อมออกรับอารมณ์ทั้ง ๖ นี้ทางทวารทั้ง ๖ รับมาเป็นวิญญาณเป็นสัมผัสเป็นเวทนาเป็นสัญญาเป็นสังขาร.

๕ กันยายน ๒๕๒๗

ครั้งที่ ๒๐ ลักษณะพุทธศาสนา
การรับรู้อารมณ์ของจิต (ต่อ)

แสดงลักษณะพุทธศาสนาถึงเรื่องอายตนะภายในอายตนะภายนอกสัมพันธ์กับจิตหรือธาตุรู้ ซึ่งมาประกอบกับนามรูป ทวาร อารมณ์ ภวังคจิต ซึ่งบรรดาชื่อทั้งปวงเหล่านี้ต่างมีความหมายตามลักษณะจำเพาะของแต่ละขันธ์ และที่สัมพันธ์กันอยู่ ซึ่งเมื่อไม่เข้าใจก็ดูจะยุ่ง แต่ถ้าเข้าใจแล้วก็จะไม่ยุ่ง และจะทราบกระบวนการของจิตตามลักษณะที่แสดงไว้ในพุทธศาสนาดีขึ้น

อินทรีย์ หรืออายตนะภายใน หรือทวาร ๖

จะได้กล่าวอธิบายทบทวนบ้าง ต่อไปบ้าง ในข้อที่ควรจะกล่าว เพื่อให้เกิดความเข้าใจในกระบวนการของจิตตามทางพุทธศาสนาดีขึ้น จะเริ่มด้วยอายตนะภายในหรือทวาร ๖ ตามที่กล่าวแล้ว โดยจะเพิ่มชื่อของทั้ง ๖ ข้อนี้ ขึ้นอีกชื่อหนึ่งคือ อินทรีย์ ที่แปลว่าเป็นใหญ่ คือทั้ง ๖ ข้อนี้นอกจากเรียกชื่อว่าอายตนะ ซึ่งแปลว่าที่ต่อ เรียกชื่อว่าทวาร ที่แปลว่าประตูหรือช่องทาง ยังเรียกชื่อว่าอินทรีย์ที่แปลว่าเป็นใหญ่ด้วย คือจักขุนทรีย์ อินทรีย์คือจักษุหรือตา ชื่อว่าอินทรีย์เพราะเป็นใหญ่ในการเห็นรูป โสตินทรีย์ อินทรีย์คือหู ชื่อว่าอินทรีย์เพราะเป็นใหญ่ในการฟังเสียง ฆานินทรีย์ อินทรีย์คือจมูก ชื่อว่าอินทรีย์เพราะเป็นใหญ่ในการทราบกลิ่น ชิวหินทรีย์ อินทรีย์คือลิ้น ชื่อว่าอินทรีย์เพราะเป็นใหญ่ในการลิ้มรส กายินทรีย์ อินทรีย์คือกาย ชื่อว่าอินทรีย์เพราะเป็นใหญ่ในการทราบโผฏฐัพพะสิ่งถูกต้อง มนินทรีย์ อินทรีย์คือมนะหรือมโนคือใจ ชื่อว่าอินทรีย์เพราะเป็นใหญ่ในการคิดหรือรู้ธัมมะคือเรื่องราว และเป็นใหญ่ใน ๕ ข้อข้างต้นนั้นด้วย คือในการเห็นรูป ในการฟังเสียง ในการทราบกลิ่น ในการทราบรส ในการทราบสิ่งถูกต้อง

ตามที่อธิบายนี้ มนินทรีย์ อินทรีย์คือมนะหรือมโนคือใจ จึงเป็นใหญ่ในทางของตนโดยจำเพาะด้วย คือในทางรู้หรือคิดเรื่องอันเป็นข้อ ๖ และเป็นใหญ่ในแต่ละข้อ ๕ ข้อข้างต้นนั้นด้วย มนินทรีย์ อินทรีย์คือมนะหรือใจ เป็นอายตนะข้อที่ ๖ และทวารข้อที่ ๖ จึงเป็นใหญ่ครอบไปในอายตนะ ๕ ข้อข้างต้น ในทวาร ๕ ข้อข้างต้นนั้นด้วย ในข้อนี้ท่านให้คำอธิบายไว้ว่าในขณะที่ตาและรูปประจวบกัน มโนต้องเข้าไปประกอบด้วย จึงจะสำเร็จเป็นการเห็นรูป หูกับเสียงประจวบกัน มโนจะต้องเข้าไปประกอบด้วย จึงจะสำเร็จการได้ยินเสียง จมูกกับ

กลิ่นประจวบกัน มโนจะต้องเข้าไปประกอบด้วย จึงจะสำเร็จการทราบกลิ่น ลิ้นกับรส ประจวบกัน มโนจะต้องเข้าไปประกอบด้วย จึงจะสำเร็จการทราบรส กายและสิ่งถูกต้องคือ โผฏฐัพพะประจวบกัน มโนจะต้องเข้าไปประกอบด้วย จึงจะสำเร็จการทราบสิ่งถูกต้อง ตาม นัยนี้มโนต้องเข้าไปประกอบด้วยแต่ละข้อทุกข้อ ถ้าไม่มีมโนเข้าไปประกอบด้วยทุกข้อแล้ว แต่ ละข้อนั้นจะไม่สำเร็จเป็นการเห็นรูปเป็นต้นได้ และโดยเฉพาะในข้อที่ ๖ มโนก็ประกอบ กับธัมมะคือเรื่องราว ก็รู้และคิดคือเรื่องราวอีก เป็นประการที่ ๖ นั้นด้วย

เพราะฉะนั้นตามอธิบายนี้จึงทำให้ท่านผู้รู้ทางพุทธศาสนาหลายท่าน ซึ่งได้ศึกษาวิชา สรีรวิทยาปัจจุบัน ให้คำอธิบายว่ามโนได้แก่มันสมอง แม้สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยา วชิรญาณวโรรส ก็ประทานคำอธิบายไว้อย่างนี้ ว่ามโนคือมันสมอง ท่านทั้งหลายที่ขึ้นไปดูห้อง กรรมฐานที่ตึก ภปร. ซึ่งได้มีแสดงถึงประสาททั้ง ๕ เมื่อกระทำหน้าที่เห็นรูปได้ยินเสียงเป็นต้น นั้น ดำเนินไปอย่างไร คือเมื่อจักขุประสาทกับรูปมาประจวบกัน จะต้องวิ่งไปถึงมันสมอง ส่วนที่มีหน้าที่เกี่ยวกับการเห็นรูป จึงจะสำเร็จเป็นการเห็นรูป ทางเสียงก็เหมือนกันเมื่อประจวบ กับโสตประสาท ก็จะวิ่งไปถึงมันสมองที่มีหน้าที่เกี่ยวกับการได้ยินเสียง จึงจะสำเร็จเป็นการ ได้ยินเสียง ทางจมูกทางลิ้นทางกายก็เช่นเดียวกัน เมื่อกลิ่นรสและสิ่งถูกต้องมาประจวบกับ ฆานประสาท ชิวหาประสาท กายประสาท ก็ต้องวิ่งไปถึงมันสมอง ส่วนที่จะให้ทราบกลิ่นทราบ รสทราบโผฏฐัพพะสิ่งถูกต้อง จึงจะสำเร็จเป็นการทราบกลิ่นทราบรสและทราบโผฏฐัพพะสิ่งที่ กายถูกต้อง ฉะนั้นตามระบบสรีรศาสตร์ตามที่กล่าวมานี้ จึงต้องมีมันสมองส่วนที่เกี่ยวกับประสาท ทั้ง ๕ นั้น เข้ามาประกอบเข้าอีกส่วนหนึ่งด้วย ก็ตรงกับคำอธิบายของพระอาจารย์และตรงกับ พุทธศาสนาที่ท่านอธิบายไว้ดังกล่าวมาแล้วด้วย ถึงหน้าที่ของมโนซึ่งเป็นมนินทรีย์ อินทรีย์คือ มโน ซึ่งเป็นใหญ่ในการช่วยให้สำเร็จการเห็นรูป การได้ยินเสียง การทราบกลิ่น การทราบรส การทราบโผฏฐัพพะ ตลอดจนถึงในหน้าที่เฉพาะของตัวเอง คือรู้คิดเรื่องอันเป็นข้อที่ ๖ นั้น ก็ตรงกับระบบของมันสมองตามหลักของสรีรศาสตร์ปัจจุบันนี้ ไปดูบนตึก ภปร. นั้นมีแสดงไว้ ไปกดปุ่ม ถ้าไฟไม่เสียก็จะมองเห็นชัด เช่นตอนที่รูปมาประจวบกับจักขุประสาท แล้วจึงแล่น ปราดไปถึงมันสมองจึงจะเห็นรูป และการได้เห็นรูป การได้ยินเสียง การได้ทราบกลิ่น การ ได้ทราบรส การได้ทราบโผฏฐัพพะสิ่งถูกต้อง และการรู้เรื่องหรือคิดเรื่อง นี่แหละคือ จักขุวิญญาณ โสตวิญญาณ ฆานวิญญาณ ชิวหาวิญญาณ กายวิญญาณ และมโนวิญญาณ ฉะนั้นหากมีปัญหาว่าเห็นรูปด้วยอะไร เราพูดตามภาษาสามัญ ว่าเห็นรูปด้วยจักษุคือดวงตา

แต่เมื่อว่าตามกระบวนจิตแล้ว ต้องตอบว่าเห็นรูปด้วยจักขุวิญญาณ ได้ยินเสียงด้วยอะไร ได้ยินเสียงด้วยหู ถ้าตอบตามกระบวนการของจิตละก็ ต้องตอบว่า ได้ยินเสียงด้วยโสตวิญญาณ ข้ออื่นก็เหมือนกัน ทราบกลิ่นด้วยฆานวิญญาณ ทราบรสด้วยชิวหาวิญญาณ ทราบโผฏฐัพพะด้วยกายวิญญาณ ทราบเรื่องที่เรียกว่าธัมมะเรื่องราวด้วยมโนวิญญาณดั่งนี้ นี้เป็นการตอบที่ถูกต้องตามกระบวนการของจิต แต่เราก็พูดตามสามัญว่าเห็นรูปด้วยตา ฟังเสียงด้วยหูเป็นต้น

จิตรู้ได้เพราะต่อกับอายตนะภายในภายนอก

คราวนี้ตามที่ได้อธิบายแล้ว ตาหูจมูกลิ้นกายและใจทั้ง ๖ นี้เรียกว่าอายตนะ เพราะเป็นที่ต่อ คือว่าต่อกับอายตนะภายนอกที่คู่กัน รูปเสียงกลิ่นรสโผฏฐัพพะและธัมมะคือเรื่องราวเป็นอายตนะคือที่ต่อ นอกจากต่อกันในระหว่างภายในและภายนอกทั้ง ๒ นี้แล้ว ยังเป็นอายตนะของจิต คือธาตุรู้ คือต่อจิตหรือธาตุรู้ จิตหรือธาตุรู้นั้นต่อกับอายตนะภายในภายนอกทั้ง ๒ นี้จึงรู้ภายนอกได้ และเรียกว่าทวารแปลว่าช่องหรือประตู ก็คือเป็นช่องหรือประตูสำหรับที่จิตจะได้รู้อารมณ์คือเรื่อง ดังที่ได้กล่าวอธิบายไว้แล้ว ว่าจิตนั้นไม่มีสรีระคือรูปร่างสีสัณฐาน มีคูหาคือกายนี้เป็นที่อาศัย หรือจะพิจารณาว่ามันสมองนั้นเป็นที่อาศัยของจิตสำหรับที่จะรู้สิ่งต่าง ๆ ก็อยู่ในกะโหลกศีรษะ ก็คล้าย ๆ อย่างคูหาคือถ้ำเหมือนกัน แต่ถ้าพูดทั้งหมดคลุมเสียหมดเลยว่ามีกายนี้เป็นที่อาศัยอย่างท่านพระอาจารย์ก็ไม่มีผิด คือจิตรู้อารมณ์คือเรื่องทางทวารทั้ง ๖ ดังที่ได้กล่าวไว้แล้วในวันก่อนนั้น และในวันก่อนนั้นก็ได้กล่าวแล้วว่า สิ่งทั้งหลายที่ตาได้เห็นที่หูได้ยิน ที่จมูกที่ลิ้นที่กายได้ทราบ คือรูปเสียงกลิ่นรสโผฏฐัพพะต่าง ๆ นั้น เป็นวัตถุทั้งนั้นเพราะฉะนั้นจึงเข้าไปอยู่ในจิตไม่ได้ ได้เพียงเห็นเพียงได้ยินได้ทราบ จะเอาใส่เข้าไปในจิตไม่ได้เพราะเป็นวัตถุ เห็นบ้านหลังหนึ่ง จะเอาบ้านหลังนั้นใส่เข้าไปในจิตก็ไม่ได้ ดั่งนี้เป็นต้นแต่ว่าจิตรับได้เพียงเรื่อง เรื่องของสิ่งเหล่านี้ซึ่งเรียกว่าอารมณ์ เพราะฉะนั้นจึงมีคำแปลอารมณ์ว่าเรื่องที่จิตคิด เรื่องที่จิตดำริ เรื่องที่จิตอนุสัยคือหมกมุ่นถึงครุ่นคิดถึงที่เข้ามานอนเนื่องอยู่ในจิตใจ คือว่าบรรดาเรื่องเหล่านี้ที่จิตคิด คือว่าคิดแล้วก็แล้วไป ที่จิตดำริคือดำริแล้วก็แล้วไปที่จิตอนุสัยคือเก็บเข้ามาไว้ในจิตอีก นอนอยู่ในจิตอีก เหล่านี้คืออารมณ์ ซึ่งได้กล่าวแล้วว่าทางอภิธรรมเรียกอาลัมพนะ แปลว่าเครื่องหน่วงของจิต คือหน่วงคิดนั่นเอง แต่ทางพระสูตรเรียกว่า อารัมมณะ อารมณ์ ไม่ใช่อารมย์ อารมณ์เหล่านี้ก็มี ๖ ดังที่ได้กล่าวแล้วตามอายตนะภายนอกทั้ง ๕ ประการ อารมณ์คือรูป รูปารมณ์ อารมณ์คือเสียง สัททารมณ์

อารมณ์คือกลิ่น คันธารมณ์ อารมณ์คือรส รสารมณ์ อารมณ์คือสิ่งถูกต้อง โผฏฐัพพารมณ์ อารมณ์คือเรื่องราว ธรรมารมณ์ จิตที่รับอารมณ์คือกิริยาที่จิตรับอารมณ์นี้เอง เรียกว่านาม ที่แปลว่าน้อมไป

คราวนี้ก็ควรจะอธิบายถึงลักษณะจิตหรือธาตุรู้ ที่ท่านอธิบายไว้ในอภิธรรม ว่าจิตคือธาตุรู้ที่ยังไม่ได้รับอารมณ์อะไรทางทวารทั้ง ๖ เรียกว่าภวังคจิต ก็ได้อธิบายแล้วเหมือนกัน แต่มาทบทวนเพราะต้องการชี้แจงให้แจ่มแจ้งขึ้นอีกในที่นี้ ภวังคะ แปลว่าองค์ของภพ ภพ แปลว่าความเป็นความมี องค์ของภพคือองค์ของความเป็นความมี แต่ว่าตามความหมายนั้น ภวังคจิตคือจิตที่ยังไม่รับอารมณ์ ท่านจึงมีตัวอย่างว่าบุรุษนอนหลับอยู่ใต้ต้นมะม่วง ผลมะม่วงหล่นลงมา คนนอนหลับนั้นก็ตื่นขึ้นเอามือคว้ามะม่วงมาบริโภค บริโภคเสร็จแล้วก็หลับไปใหม่ จิตที่เป็นภวังคจิตนั้นเปรียบเหมือนคนนอนหลับ ผลมะม่วงที่หล่นลงมานั้นเปรียบเหมือนอารมณ์ที่มากระทบกับทวารทั้ง ๖ คนนอนหลับนั้นตื่นขึ้น ก็เปรียบเหมือนจิตที่เคลื่อนออกจากภวังค์ และคนนอนหลับนั้นเอามือคว้ามะม่วงมาบริโภค ก็เหมือนจิตที่รับอารมณ์ การรับอารมณ์ก็คือการที่จิตบริโภคอารมณ์ เหมือนอย่างคนที่บริโภคผลมะม่วง ครั้นรับอารมณ์แล้วก็ตกภวังค์ไปใหม่ ก็เหมือนอย่างที่ท่านเปรียบคนคว้ามะม่วงมาบริโภคแล้วก็หลับไปใหม่ หลับไปใหม่คือว่าจิตที่รับอารมณ์แล้วก็ตกภวังค์ไปใหม่ ฉะนั้นตามอุปมานี้ จิตที่ยังไม่รับอารมณ์ก็อยู่ในภวังค์เป็นภวังคจิต ครั้นมีอารมณ์ผ่านทวารทั้ง ๖ เข้ามา ซึ่งน่าจะอุปมาอีกอย่างหนึ่งเหมือนว่ามีคนมาเคาะประตู คนนอนหลับอยู่ในบ้าน แล้วก็มีคนมาเคาะประตูดังปั๋ง ๆ ก็เปิดประตูออกรับแขกให้เข้ามา จิตก็ออกจากภวังค์รับอารมณ์ และเมื่อรับอารมณ์เสร็จแล้วก็ปิดประตู แล้วหลับไปใหม่ ก็คือตกภวังค์ไปใหม่ มีแขกมาเคาะประตูอีกก็ออกจากภวังค์มารับใหม่ แล้วก็ปิดประตูตกภวังค์ไปใหม่ มีแขกมาเคาะประตูอีก ก็เปิดประตูรับกันใหม่ ก็ตกภวังค์กันใหม่ ดั่งนี้ เพราะฉะนั้นจึงต้องให้อุปมาในตอนนี้อีกด้วย ว่าร่างกายอันนี้เหมือนอย่างว่าบ้านซึ่งมีประตูนอก ๕ ประตู ประตูใน ๑ ประตู แล้วจึงถึงจิตที่เป็นเจ้าของบ้านอยู่ในห้องใน ห้องในนั้นมีประตูเดียว ห้องนอกนั้นมี ๕ ประตู ๕ ประตูนั้นคือประตูตาหูจมูกลิ้นกาย เมื่ออารมณ์คือรูปเข้ามาก็เข้ามาทางประตูตา แล้วก็มาผ่านประตูมโน แล้วจึงจะถึงจิต หรือจะเปรียบในด้านตรงข้ามคือจิตออกไปทางประตูในคือมโนทวาร แล้วก็จักขุทวาร รับอารมณ์คือรูป เสียงก็เหมือนกันเข้าทางประตูหูแล้วก็มาผ่านประตูใจหรือมโน แล้วจึงถึงจิต กลิ่นก็ต้องผ่านประตูจมูกแล้วก็ต้องผ่านประตูใจ แล้วจึงถึงจิต รสก็ต้องผ่านประตูลิ้น แล้วต้องผ่านประตูใจ แล้วจึงถึงจิต

ธัมมะคือเรื่องราวนั้นก็ผ่านตรงเข้าประตูใจอย่างเดียวแล้วจึงถึงจิต ที่เปรียบดั่งนี้ก็โดยอธิบายข้างต้น ว่าที่เรียกอินทรีย์ ๖ สำหรับมนินทรีย์ อินทรีย์คือใจอันเป็นข้อที่ ๖ นั้น มีหน้าที่ครอบหมด หน้าที่ข้างต้นด้วยและหน้าที่จำเพาะของตนด้วย จึงเปรียบดั่งนี้ เพราะฉะนั้นกิริยาที่จิตรับอารมณ์จึงต้องผ่านทวารดั่งนี้

จิตรับอารมณ์ด้วยความรู้หรือน้อมไปรู้

และก็ควรทราบ ว่าอันกิริยาที่จิตรับอารมณ์นั้นคือรับอย่างไร ก็ตอบว่ารับด้วยความรู้ เพราะว่าจิตนั้นดังที่ได้กล่าวแล้วว่าเป็นธาตุรู้ และมีอรรถคือความหมายว่ารู้หรือคิดอันเป็นลักษณะสำคัญ เพราะฉะนั้นวิธีรับอารมณ์ของจิตนั้นก็คือรับด้วยความรู้ แต่ว่าความรู้นั้นมีลักษณะต่าง ๆ กัน ในอภิธรรมนั้นส่วนหนึ่งยังไม่พูดถึง จะพูดถึงแต่นามธรรมในขันธ์ ๕ ที่แสดงไว้ในทางปฏิบัติทั่วไป ก็คือว่ารับด้วยความรู้ที่เรียกว่าวิญญาณ ที่เรียกว่าสัมผัส ที่เรียกว่าสัญญา ที่เรียกว่าสังขาร กล่าวคือจิตรับอารมณ์ขั้นแรกคือเป็นวิญญาณ คือการเห็น การได้ยิน การเห็นรูป การได้ยินเสียง การทราบกลิ่น การทราบรส การทราบโผฏฐัพพะ การทราบความรู้หรือคิดเรื่องราว ที่เรียกว่าจักขุวิญญาณ โสตวิญญาณ ฆานวิญญาณ ชิวหาวิญญาณ กายวิญญาณ มโนวิญญาณ ดังที่ได้กล่าวแล้ว ว่าที่จริงนั้นว่ากันว่าเห็นรูปด้วยตา แต่ที่จริงนั้นเห็นรูปด้วยจักขุวิญญาณเป็นต้น นี่เป็นการรับรู้ การรับอารมณ์ก็คือการรับรู้อารมณ์ ความรู้อารมณ์เป็นขั้นแรกคือวิญญาณ ถ้าหากว่ายังไม่ดับไปเสียในขั้นนั้น ก็ต่อมาขั้นสัมผัสที่อธิบายมาแล้วเหมือนกัน ว่าอายตนะภายในอายตนะภายนอกและวิญญาณทั้ง ๓ นั้นมาประชุมกันก็เป็นสัมผัส โดยความก็คือกระทบถึงจิต นี่เป็นขั้นที่ ๒ ขั้นที่ ๓ ก็เวทนา คือเป็นความรู้สุขรู้ทุกข์หรือรู้เป็นกลาง ๆ ไม่ทุกข์ไม่สุข เมื่อรับรู้ในขั้นวิญญาณ ก็เลื่อนขึ้นมารับรู้ในขั้นสัมผัส แล้วก็เลื่อนมารับรู้ในขั้นเวทนา จากนั้นก็รับรู้ในขั้นสัญญาคือรู้จำหรือจำหมาย จำรูปจำเสียงจำกลิ่นจำรสจำโผฏฐัพพะจำเรื่องราวเป็นต้น แล้วก็เลื่อนขึ้นมารับรู้เป็นเรื่องสังขารคือความคิดปรุงหรือปรุงแต่ง ก็คิดปรุงแต่งไปในรูปบ้างเสียงบ้างกลิ่นรสโผฏฐัพพะและธัมมะคือเรื่องราวเหล่านี้ คิดดีบ้างคิดชั่วบ้าง คิดเป็นกลาง ๆ ไม่ดีไม่ชั่วบ้าง ก็เป็นบุญเป็นบาปเป็นกุศลเป็นอกุศลหรือเป็นกลาง ๆ มาถึงในขั้นที่เป็นสังขารนี้ รับรู้ในขั้นสังขารคือคิดปรุงหรือปรุงคิด และตอนนี้แหละ ที่ในอภิธรรมท่านก็แสดงว่าก็ตกภวังค์กันไปเสียหนหนึ่ง คือในอารมณ์อันหนึ่งนั้น จิตจะออกรับรู้เป็นวิญญาณ เป็นสัมผัส เป็นเวทนา เป็นสัญญา เป็นสังขาร ในอารมณ์ ๑ นั้น แล้วก็ตกภวังค์ แล้วก็มารับอารมณ์เป็นที่ ๒ ใหม่ ที่ ๓ ใหม่ ที่ ๔ ใหม่

แต่ว่าบรรดาอารมณ์ที่จิตรับนี้ก็ไม่ได้หมายความว่ารับมาถึงขั้นที่สุดทุกอารมณ์ บางอารมณ์ก็ตกหล่นในระหว่าง คือเป็นอารมณ์ที่ผิวเผินมากไม่กระทบใจมาก จิตก็ไม่รับอารมณ์เต็มที่ เหมือนดังว่าคนที่นอนหลับอยู่ในห้องในดังกล่าวนั้นนั่นแหละ และมีใครมาเคาะประตูเบา ๆ แผ่ว ๆ บางทีก็ได้ยินนิดหนึ่งแล้วก็หลับไปใหม่ ไม่ถึงกับตื่น เสียงนั้นก็ยังไม่ปลุกให้ตื่นเพียงแต่งัวเงียขึ้นมาหน่อยเท่านั้นแล้วก็หลับไปใหม่ แต่ว่าถ้าเป็นเสียงดังโครมครามเป็นอารมณ์ที่แรงก็ปลุกให้ตื่นขึ้นมา ก็รับกันมาจนถึงขั้นสังขารคือคิดปรุงหรือปรุงคิดต่าง ๆ จะน้อยหรือมากก็ตามแต่ว่าจะมีความผูกพันที่เข้ามาเกี่ยวอีก น้อยหรือมากเพียงไร แต่ก็ผ่านไป ผ่านไปนั้นคือว่าตกภวังค์ไปใหม่ ดังจะพึงเห็นได้ ว่าที่มาจากกุฏิมาถึงที่นี้ หูก็ได้ยินอะไรมากมาย ตาก็เห็นอะไรมากมาย ก็อาจจะได้กลิ่นทางจมูกหลายอย่าง ลิ้นก็เหมือนกัน กายก็เหมือนกัน ก็ถูกต้องกับหนาวร้อนแดดลมอะไรต่าง ๆ ใจก็คิดต่าง ๆ เหล่านี้คงจะหลายร้อยเรื่องเหมือนกัน หลายร้อย สิ่งถ้าไปคิดรายละเอียดของสิ่งที่ประสบพบผ่านตั้งแต่จากกุฏิมาที่นี่ และก็จะต้องเป็นวิญญาณเป็นต้นในอารมณ์คือเรื่องเหล่านั้น ถ้าเป็นเรื่องที่มากระทบแผ่วเบาและมีความสนใจน้อย ก็เป็นเรื่องที่ผ่านไป ๆ ๆ แปลว่าอาจจะเพียงวิญญาณ เห็นแล้วก็ผ่านไป ได้ยินแล้วก็ผ่านไป ไม่ขึ้นไปถึงสัมผัสกระทบใจเป็นเวทนาเป็นสัญญาเป็นสังขารอะไร เพราะว่าจะเป็นสังขารคือคิดปรุงหรือปรุงคิดนั้น จะต้องผ่านสัญญา ผ่านเวทนา ผ่านสัมผัส ผ่านวิญญาณ ถ้ากระทบนิด ๆ หน่อย ๆ ก็เพียงวิญญาณเท่านั้น แล้วก็ผ่านไป ๆ ๆ เพราะฉะนั้นสิ่งที่ผ่าน ๆ มาคงจะตั้งหลายร้อยเรื่อง แต่ถ้าคิดเป็นรายละเอียดแล้วก็เพียงเห็นเพียงได้ยินแล้วก็ผ่าน ๆ ๆ ไม่ได้จดจำเป็นสัญญาอะไรด้วยซ้ำ แต่สิ่งที่จะผ่านขึ้นมาจนถึงสังขารนั้น จะต้องผ่านมาโดยลำดับ เป็นสัญญาจดจำแล้วก็มาเป็นสังขารปรุงแต่ง ถ้าหากว่าไม่มีจดจำแล้วละก็ ก็ไม่มีการปรุงแต่งเป็นสังขาร

นี้เป็นอาการที่จิตรับรู้อารมณ์ อาการที่จิตรับรู้อารมณ์นี้เรียกว่าน้อมไป คือจิตน้อมไปรู้ ถ้าจะเทียบเหมือนกับว่ามะม่วงอยู่บนต้น คนนอนหลับใต้ต้นมะม่วงเอื้อมมือไปคว้ามะม่วงเข้ามาใส่ปาก แล้วก็บริโภค ก็คืออาการที่จิตรับรู้อารมณ์ ก็เหมือนกับว่าเขาน้อมแขนไปจับผลมะม่วงมาใส่ปาก นี่ก็เหมือนกัน จิตก็รับอารมณ์ก็เหมือนอย่างน้อมจิต จิตเอื้อมแขนออกไปจับอารมณ์ และแขนของจิตที่เอื้อมออกไปนี้ก็คือว่าเป็นวิญญาณเป็นสัมผัสเป็นเวทนาเป็นสัญญาเป็นสังขารดังกล่าวแล้วนั่นเอง แล้วก็ตกภวังค์ไปใหม่ เพราะฉะนั้นลักษณะของจิตตามที่แสดงไว้ในอภิธรรมนั้น จึงรับอารมณ์ ก็คือเคลื่อนออกจากภวังค์รับอารมณ์อย่างหนึ่ง แล้วก็

ตกภวังค์ แล้วก็เคลื่อนออกรับอารมณ์ต่อไป แล้วก็ตกภวังค์ เรื่อย ๆ ไปดั่งนี้ทุกอารมณ์ อารมณ์หนึ่ง ๆ ก็ออกจากภวังค์ไปรับ แล้วก็ตกภวังค์ทุกอารมณ์ เพราะฉะนั้นความเป็นไปของจิตที่รับอารมณ์นี้จึงรวดเร็วและละเอียดมาก ภวังค์ที่แสดงไว้ในอภิธรรมนั้นมีลักษณะดังที่กล่าวมานี้ เป็นพื้นของจิตที่ไม่รับอารมณ์ เหมือนอย่างคนนอนหลับที่อยู่ใต้ต้นมะม่วงดังที่กล่าวนั้น ออกจากภวังค์ก็รับอารมณ์ แล้วก็ตกภวังค์ไปใหม่ เป็นอยู่ดั่งนี้ตลอดเวลา.

๘ กันยายน ๒๕๒๖

ครั้งที่ ๒๑ ลักษณะพุทธศาสนา
กระบวนการของจิต (ต่อ)

แสดงลักษณะพุทธศาสนามาถึงกระบวนการของจิต ซึ่งก็อาศัยกายนี้ประกอบกัน เป็นอันว่าได้แสดงสังขตธรรม ธรรมคือสิ่งที่ปัจจัยปรุงแต่ง และอสังขตธรรม ธรรมคือสิ่งที่ปัจจัยมิได้ปรุงแต่ง ทางฝ่ายวัตถุและทางฝ่ายธาตุรู้ อันสรุปลงในตอนนี้ก่อน ว่าได้มีอสังขตธรรม คือสิ่งที่ปัจจัยมิได้ปรุงแต่ง อันหมายถึงตัวธาตุแท้ซึ่งเป็นตัวเดิมไม่มีอะไรปรุงแต่ง ทางฝ่ายวัตถุและทางฝ่ายจิตใจหรือธาตุรู้ ทางฝ่ายวัตถุนั้นไม่มีตัวรู้ ส่วนทางฝ่ายจิตใจนั้นมีตัวรู้ สรุปลงแล้วก็คือ มีธาตุแท้ซึ่งไม่มีความรู้ในตัว กับธาตุแท้ที่เป็นตัวรู้ และธาตุแท้ที่ไม่มีตัวรู้ซึ่งเป็นวัตถุนั้นมาประสมปรุงแต่งกันขึ้น ก็เป็นสังขตธรรม ธรรมที่มีปัจจัยปรุงทางวัตถุ ส่วนตัวรู้ซึ่งเป็นธาตุแท้นั้น ก็อาจจะกล่าวได้ว่ามี ๒ จำพวก คือตัวรู้จำพวกหนึ่งยังมีอวิชชาคือยังมิได้อบรม ตัวรู้อีกจำพวกหนึ่งนั้นอบรมแล้ว เป็นตัวรู้จริงรู้แท้ประกอบด้วยวิชชา สำหรับตัวรู้ที่อบรมแล้วประกอบด้วยวิชชาเป็นรู้จริงรู้แท้ ก็เป็นอสังขตธรรม ธรรมที่ไม่มีปัจจัยปรุงแต่งอีกต่อไป ไม่มาประกอบกับฝ่ายที่ไม่มีตัวรู้คือทางฝ่ายที่เป็นวัตถุอีก คือไม่เกิดอีก เมื่อไม่เกิดก็ไม่มีแก่ไม่มีตาย ก็ได้แก่ธาตุรู้ที่เป็นตัวรู้แท้ของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าและพระอรหันตสาวกทั้งหลาย ผู้สิ้นกิเลสแล้ว ไม่มีอวิชชาอีกแล้ว เป็นรู้ที่รู้พ้น ก็คงดำรงความเป็นอมตธรรม ธรรมที่ไม่ตาย คือสิ่งที่ไม่ตายอยู่นั่นเอง แต่ว่าธาตุรู้ที่ยังเป็นตัวรู้หลงรู้ผิดคือยังไม่ได้อบรม ย่อมมาประกอบเข้ากับธาตุที่ไม่มีความรู้อีกต่อไป จึงนับว่าเป็นสังขตธรรม ธรรมที่มีปัจจัยปรุง โดยที่ทั้ง ๒ ฝ่ายมาปรุงกันผสมกัน คือธาตุรู้กับธาตุที่ไม่มีความรู้ในตัว ฉะนั้นจึงได้มีพุทธภาษิตตรัสเอาไว้ในติกนิบาต ซึ่งแปลโดยความ ว่าอาศัยธาตุทั้ง ๖ ความหยั่งลงแห่งครรภ์คือตั้งครรภ์จึงมี เมื่อมีความหยั่งลงแห่งครรภ์ ก็มีนามรูปเป็นต้นต่อไป

ธรรมชาติแท้ของจิตประภัสสรคือผุดผ่อง

คำว่าอาศัยธาตุ ๖ นั้น ธาตุ ๖ ก็ได้กล่าวแล้วคือ ปฐวีธาตุ ธาตุดิน อาโปธาตุ ธาตุน้ำ เตโชธาตุ ธาตุไฟ วาโยธาตุ ธาตุลม อากาสธาตุ ธาตุอากาศคือช่องว่าง และวิญญาณธาตุ ธาตุรู้ ๕ ข้อข้างต้นนั้นเป็นธาตุที่ไม่มีความรู้ในตัว เป็นฝ่ายวัตถุ ส่วนวิญญาณธาตุเป็นธาตุรู้ อาศัยธาตุทั้ง ๖ นี้มาปรุงแต่งกันขึ้นก็มีการตั้งครรภ์ และเมื่อมีการตั้งครรภ์ขึ้นก็มีนามรูปเป็นต้นต่อไป ก็คือว่ามีชาติคือความเกิดมาเป็นบุรุษบุคคลชายหญิงดังที่ปรากฏอยู่นี้ ดั่งนี้ก็เป็น

อันว่าธาตุทั้ง ๒ ฝ่ายนี้มาเป็นสังขาร คือมาผสมปรุงแต่งกันขึ้น ก็เป็นสัตว์บุคคลตัวตนเราเขา บรรดาสัตว์โลกก็คือทั้ง ๒ ฝ่ายนี้มาผสมปรุงแต่งกันขึ้นนั่นเอง และแม้เมื่อมาผสมปรุงแต่งกันแล้ว ก็มีกระบวนการฝ่ายธาตุที่ไม่มีความรู้ในตัวปรุงแต่งกันไปฝ่ายหนึ่ง มีกระบวนการทางจิตใจซึ่งเป็นตัวธาตุรู้ปรุงแต่งกันไปอีกฝ่ายหนึ่ง แต่ก็ต้องอาศัยกันอยู่นั่นเอง ถ้าหากว่าวิญญาณธาตุที่เป็นตัวธาตุรู้นี้เคลื่อนออกไปเสียแล้วเมื่อใดก็ตาม ส่วนที่เป็นธาตุที่ไม่มีความรู้ในตัวที่ปรุงแต่งกันเป็นรูปกายก็แตกสลาย เพราะฉะนั้นเมื่อตั้งครรภ์ยังอยู่ในครรภ์ วิญญาณธาตุเคลื่อนออกไปเมื่อใดก็แท้งเมื่อนั้น เมื่อคลอดออกมาแล้วตั้งแต่เป็นเด็กเล็กเด็กใหญ่ขึ้นมาโดยลำดับ วิญญาณธาตุเคลื่อนออกไปเมื่อใด ก็ดับเมื่อนั้นแตกสลายเมื่อนั้นที่เรียกว่าตาย เพราะฉะนั้นจึงต้องมีวิญญาณ-ธาตุประกอบอยู่ด้วยเสมอ และวิญญาณธาตุนี้ที่ตรัสเรียกอีกชื่อหนึ่งว่าจิต ตรัสแสดงไว้ว่าจิตนี้ประภัสสรคือผุดผ่อง จิตนี้เศร้าหมองไปเพราะอุปกิเลสทั้งหลายที่จรเข้ามา ปุถุชนผู้มิได้สดับแล้วย่อมไม่รู้ตามเป็นจริงถึงจิตนั้น เราตถาคตกล่าวปุถุชนผู้มิได้สดับแล้วนั้นว่าไม่มีจิตตภาวนา คือการอบรมจิตดั่งนี้

ตามพระพุทธภาษิตนี้ แสดงลักษณะของธาตุรู้ซึ่งเป็นธาตุรู้อันยังมิได้อบรม จึงต้องมาเป็นสังขารคือผสมปรุงแต่ง เป็นสัตว์บุคคลเป็นบุรุษเป็นสตรีเป็นชายเป็นหญิงอยู่ โดยชื่อว่าจิตแล้วตรัสว่าเป็นธรรมชาติประภัสสรคือผุดผ่อง อันเป็นธรรมชาติแท้ของธาตุรู้หรือของจิต ซึ่งผุดผ่องด้วยและเป็นตัวรู้ด้วย ตัวรู้และผุดผ่องนี้เป็นธรรมชาติของจิตหรือของธาตุรู้ และตรัสว่าเศร้าหมองไปเพราะอุปกิเลสทั้งหลายที่จรเข้ามา คำว่าอุปกิเลสนี้ อุปะแปลว่าเข้ามาหรือเข้าไป กิเลสะ แปลว่าเศร้าหมอง หากจะถามว่าเข้ามาหรือเข้าไปสู่อะไรหรือในอะไร ก็ตอบว่าเข้ามาหรือเข้าไปสู่จิต แล้วอะไรเศร้าหมอง ก็คือจิตนั่นเอง คือเมื่อกิเลสอันแปลว่าเครื่องเศร้าหมองเข้ามาหรือเข้าไปสู่จิต ก็ทำจิตให้เศร้าหมอง เพราะฉะนั้นจึงเรียกว่าอุปกิเลส ชื่อนี้เรียกใช้ในที่นี้แสดงว่ากิเลสนั้นไม่ใช่เป็นเนื้อแท้ของจิต ไม่ใช่เป็นธรรมชาติของจิต หากถามว่าธรรมชาติของจิตคืออะไร ก็ตอบได้ว่าคือรู้กับผุดผ่อง นี่เป็นธรรมชาติของจิต แต่เพราะเหตุที่ยังไม่ได้อบรมจึงยังมีอวิชชาคือรู้ไม่จริงหรือไม่รู้จริง รู้เหมือนกัน แต่รู้ไม่จริงหรือไม่รู้จริง เพราะฉะนั้นจึงยังเป็นความรู้หลงรู้ผิดเพราะยังไม่ได้อบรม แต่ว่าธรรมชาติของจิตนั้นก็คงเป็นธรรมชาติผุดผ่อง

จิตเศร้าหมองเพราะอุปกิเลส

กราวนี้เมื่อมีกิเลสเข้ามาหรือเข้าไปสู่จิต จิตที่ผุดผ่องนั้นจึงเศร้าหมอง หากจะเปรียบก็เปรียบเหมือนอย่างทองคำธรรมชาติเนื้อบริสุทธิ์ เมื่อมีโลหะต่าง ๆ เข้าไปหลอมปนเช่นเงิน เหล็ก สังกะสี เป็นต้น ทองคำที่เป็นเนื้อบริสุทธิ์นั้นก็เป็นเนื้อที่ไม่บริสุทธิ์ไป หรือเหมือนอย่างเพชรน้ำหนึ่งซึ่งเป็นธรรมชาติที่ผุดผ่อง เมื่อมีสิ่งต่าง ๆ เข้าพอก ตั้งต้นแต่สิ่งที่พอกอยู่ตั้งแต่ดั้งเดิมของเพชรอันจะเป็นหินที่หุ้มห่ออยู่ก็ตาม เป็นเปลือกของอะไรที่หุ้มห่อเม็ดของเพชรอยู่ก็ตาม เพชรก็เศร้าหมอง คือความผุดผ่องไม่ปรากฏ เพราะฉะนั้นบรรดาสิ่งที่มาหลอมปนเช่นว่าเงิน เหล็ก สังกะสี เป็นต้น ไม่ใช่เนื้อแท้ของทอง แต่เป็นสิ่งที่เข้ามาปน สิ่งที่หุ้มห่อเพชร จะเป็นเปลือกหินหรืออะไรที่หุ้มห่ออยู่ก็ตาม นั่นก็ไม่ใช่เป็นเนื้อเพชร ไม่ใช่เป็นเนื้อแท้ของเพชร กิเลสก็เช่นนั้น ไม่ใช่เป็นเนื้อแท้ของจิตใจ เพราะฉะนั้นจึงละกิเลสได้สำรอกกิเลสออกได้ และการสำรอกกิเลสออกได้นั้นก็เป็นการที่จะทำให้จิตนี้ปรากฏความผุดผ่องตามธรรมชาติอย่างเต็มที่ และปรากฏความรู้ของธาตุรู้อย่างเต็มที่ ไม่มีรู้ผิดไม่มีรู้หลง ก็เหมือนอย่างหลอมทองคำเอาโลหะที่ปนออกไปก็เหลือแต่เนื้อทองคำที่บริสุทธิ์ หรือว่าเพชรที่เจียระไนแล้วก็เหลือแต่เนื้อเพชรที่บริสุทธิ์ฉะนั้น จิตที่สำรอกเอากิเลสที่เข้ามาหรือเข้าไปทำให้เศร้าหมองนั้นพ้นไปได้หลุดไปได้ ก็ต้องเป็นจิตที่อบรมแล้ว เพราะฉะนั้นจึงได้มีพุทธภาษิตตรัสไว้ต่อไปอีก ว่าจิตนี้ประภัสสรคือผุดผ่อง จิตนี้พ้นได้แล้วจากอุปกิเลสทั้งหลายที่จรเข้ามา อริยบุคคลผู้ได้สดับแล้วย่อมรู้จักจิตนั้นตามเป็นจริง เรากล่าวอริยบุคคลผู้ได้สดับแล้วว่าผู้มีจิตตภาวนา คือการอบรมจิตดั่งนี้ และคำว่าอุปกิเลสนั้นก็มีใช้ในหมวดอุปกิเลส ๑๖ ที่แสดงไว้ในหมวด ๑๖ ในนวโกวาท ก็เป็นการแสดงจำแนกกิเลสที่เข้ามาหรือเข้าไปสู่จิต ทำจิตให้เศร้าหมองในลักษณะต่าง ๆ กัน แต่ก็สรุปเข้าเป็นกิเลสกองราคะหรือโลภะ กิเลสกองโทสะ กิเลสกองโมหะนั่นเอง

การใช้คำว่าอุปกิเลสในที่นี้ได้กล่าวแล้ว ว่าแปลตามศัพท์ว่ากิเลสที่เข้ามาหรือเข้าไปสู่จิต ทำจิตให้เศร้าหมอง หรือว่าสิ่งที่เข้ามาหรือเข้าไปสู่จิตทำจิตให้เศร้าหมอง และเป็นการที่แสดงเพื่อให้ชัดเจนว่ากิเลสนั้นไม่ใช่เนื้อแท้ของจิต แต่เป็นอาคันตุกะคือสิ่งที่จรเข้ามาหรือจรเข้าไป อาคันตุกะนั้นคือแขกผู้มาหา ไม่ใช่เป็นเจ้าของบ้าน แต่ว่าแขกผู้เข้ามาหา คือกิเลสนี้ เมื่อเข้ามาหาก็เข้ามายึดบ้านเป็นที่อยู่อาศัย เหมือนอย่างข้าศึกต่างบ้านต่างเมืองยกเข้ามายึดเอาบ้านเมืองของผู้อื่นเป็นของตน กิเลสก็เป็นเช่นนั้น เข้ามาหรือเข้าไปสู่จิต แล้วก็ยึดจิตเป็นที่อยู่อาศัย

และก็ครอบงำจิตให้อยู่ในอำนาจเหมือนอย่างเป็นเจ้าเป็นนายปกครองจิตนี้ให้อยู่ในอำนาจ เพราะฉะนั้นจึงได้มีพระพุทธภาษิตตรัสเอาไว้ว่า ตณฺหาทาโส บุคคลเป็นทาสของตัณหาคือความดิ้นรนทะยานอยาก และก็ตรัสไว้ว่าในบ้านในเมืองมีตัณหาเป็นใหญ่ โดยตรงก็คืออันนี้นั่นเอง เมื่อยังมีตัณหาเป็นใหญ่ครอบงำจิตอยู่ จิตตกเป็นทาสของตัณหา ก็มีระบอบการปกครองเรียกว่าตัณหาธิปไตย แปลว่าตัณหาเป็นใหญ่ คำว่าตัณหาธิปไตยนี้เป็นพระพุทธภาษิตอยู่ในพระสูตรบางพระสูตร ทั้งนี้ก็เพราะว่าจิตซึ่งเป็นตัวธาตุรู้ ซึ่งยังต้องมาเกิด เป็นจิตที่ยังมิได้รับการอบรม จึงเป็นจิตที่ยังรู้ผิดได้ เรียกว่ามีอวิชชาคือความไม่รู้จริงเพราะยังไม่ได้อบรม ถ้าหากมีความรู้จริงเพราะอบรมแล้วก็ไม่มาเกิดอีก ที่ยังต้องมาเกิดก็เพราะยังมีอวิชชาคือความไม่รู้จริง ยังมิได้อบรม เพราะฉะนั้นเมื่อมาผสมปรุงแต่งเป็นบุรุษสตรีชายหญิงเป็นสัตวโลก จึงอาศัยกระบวนการทางจิตนี้เองรับกิเลสเข้ามา รับอาคันตุกะคือกิเลสเข้ามาให้ยึดครอง และช่วงที่รับกิเลสเข้ามานี้ก็คือช่วงกระบวนการของจิตที่ถึงเวทนา ความเสวยอารมณ์หรือความรู้เป็นสุขเป็นทุกข์หรือเป็นกลาง ๆ ไม่ทุกข์ไม่สุขทางกายทางใจ ที่ทุกคนมีอยู่โดยปรกตินี้นี่เอง เมื่อเกิดสุขเวทนาก็ยินดีพอใจชอบ และความชอบนี้เองก็ตกตะกอนลงไปเป็นราคานุสัยอยู่ในจิต เมื่อเกิดทุกขเวทนาคือได้รับทุกข-เวทนา เสวยทุกข์ทางกายทางใจ ก็ไม่ชอบใจ ความไม่ชอบใจนี้เองก็ตกตะกอนเป็นปฏิฆานุสัย อนุสัยคือความกระทบกระทั่ง และเมื่อประสบเวทนาที่มิใช่ทุกข์มิใช่สุข มิได้พิจารณา ก็เกิดความไม่รู้ซึ่งเป็นตัวโมหะคือความหลง เพราะไม่รู้ตามเป็นจริงด้วย และเพราะสยบติดอยู่ด้วย ความไม่รู้นั้นก็ตกตะกอนเป็นอวิชชานุสัยอยู่ในจิต และกิเลสที่ตกตะกอนอยู่ในจิตนี้ก็ตกตะกอนไปพร้อมกับตัวอารมณ์คือเรื่อง ดังที่ได้กล่าวมาแล้ว คือจิตน้อมรับอารมณ์ทางทวารทั้ง ๖ อารมณ์นั้นก็คือเรื่องที่จิตคิด เรื่องที่จิตดำริ เรื่องที่จิตหมกมุ่นถึง

อารมณ์และกิเลสตกตะกอนพอกพูนในจิต

อันเรื่องที่จิตหมกมุ่นถึงนี้เรียกว่าอารมณ์อนุสัย หรืออารัมณานุสัย อารมณ์ที่ตกตะกอนอยู่ในจิต อารมณ์ที่ตกตะกอนอยู่ในจิตนี้มีทั้งฝ่ายซึ่งเป็นที่ตั้งของราคะ มีทั้งฝ่ายซึ่งเป็นที่ตั้งของโทสะ มีทั้งฝ่ายที่เป็นที่ตั้งของโมหะ และเมื่อมีทั้งอารมณ์ทั้งกิเลสตกเป็นตะกอนอยู่ในจิตดั่งนี้ ในขณะที่ตกตะกอนอยู่จิตนี้จะดูผ่องใส แต่อันที่จริงนั้นยังเป็นจิตที่มีตะกอน ตะกอนนั้นอาจฟุ้งขึ้นมาอีกได้ และเมื่อตะกอนฟุ้งขึ้นมาจิตที่ดูผ่องใสนั้นก็เป็นจิตขุ่น ท่านจึงเปรียบเหมือนอย่างน้ำในตุ่ม ในขณะที่ตะกอนนอนอยู่ก้นตุ่มน้ำที่ในตุ่มเบื้องบนก็ดูใส แต่ว่าเมื่อ

ตะกอนก้นตุ่มนั้นคลุ้งขึ้นมาน้ำในตุ่มก็จะขุ่นจนถึงผิวน้ำเบื้องบน จิตก็เหมือนกัน ในขณะที่อารมณ์ที่เป็นตะกอนในขณะที่กิเลสเป็นตะกอนนอนสงบอยู่ในจิตก็ดูคล้ายไม่มีกิเลส ไม่มีโลภ ไม่มีโกรธไม่มีหลง คล้ายเป็นอย่างนั้น แต่ว่าเมื่อมีอะไรมากวนตะกอนนั้นให้คลุ้งขึ้นมาแล้วจิตก็จะขุ่นทันที จะปรากฏเป็นโลภหรือราคะบ้างโกรธ บ้างหลงบ้าง จนถึงพื้นผิวของจิต ดังที่เราเรียกกันว่าใจขุ่นหรือจิตขุ่น นี่แปลว่าตะกอนคลุ้งขึ้นมาแล้ว บางทีกว่าจะทำจิตให้สงบคือขับตะกอนนั้นให้ลงไปแช่ไว้ก้นตุ่มหรือในก้นจิตได้ ก็ต้องใช้เวลานาน และเมื่อตะกอนลงไปอยู่ที่ก้นตุ่มได้ก้นจิตได้ จิตก็ผ่องใสก็สบาย คนสามัญมักจะเป็นดังนี้ และข้อที่ว่าในจิตส่วนลึกของบุคคลนี้มีตะกอนอารมณ์และตะกอนกิเลสนอนจมอยู่นั้น ดังจะพึงเห็นได้ เช่นว่ารสอาหารที่บริโภค อันรสนั้นที่เป็นตัวรสที่บริโภคจริง ๆ ก็เป็นวัตถุที่บริโภค เช่นข้าว กับข้าว ของหวาน ผลไม้และอะไรต่าง ๆ ก็ตาม เป็นวัตถุที่เมื่อบริโภคก็เป็นรสปรากฏที่ลิ้น รสของสิ่งนั้นรสของสิ่งนี้ คนเราตั้งแต่เกิดมาก็บริโภคอาหารตามที่บิดามารดาเป็นต้นปรุงให้รับประทาน ก็เป็นไปตามนิยมของท้องถิ่นของชาตินั้น ๆ แต่ละแห่ง และเมื่อใครได้บริโภคแบบไหนอยู่เป็นประจำตั้งแต่เกิดมานั่นแหละก็เป็นรสารมณ์ อารมณ์คือรส ที่แม้จะบริโภคไปอิ่มหนึ่งแล้วตัวความชอบรสก็ยังตกเป็นตะกอน กับตัวรสเองอันหมายถึงตัวอารมณ์ของรสเองก็ยังตกเป็นตะกอนอยู่ในจิต เพราะฉะนั้นเมื่อได้พบอาหารเช่นนั้นที่เคยชอบ จึงได้บังเกิดความชอบใจใคร่ที่จะบริโภค อันเรียกว่าเอร็ดอร่อย ทั้งนี้ก็เพราะว่ามีรสารมณ์เช่นนั้นนอนจมเป็นตะกอนมาตั้งแต่แรก เมื่อได้พบอาหารเช่นนั้นจึงได้เกิดชอบใจใคร่จะบริโภค บริโภคแล้วก็เอร็ดอร่อย บุคคลที่บริโภคอาหารเป็นประจำตั้งแต่เกิดมาในถิ่นหนึ่งในชาติหนึ่ง ก็ย่อมจะพอใจในอาหารที่ตนบริโภค เรียกว่าติดรสเช่นนั้นแล้วก็อาหารของบุคคลนี้กลุ่มนี้ชอบอย่างนี้ แต่ว่าอาหารของอีกบุคคลหนึ่งกลุ่มหนึ่งชอบอีกอย่างหนึ่งไม่ตรงกัน อย่างคนไทยจะไปบริโภคอาหารที่ฝรั่งว่าอร่อยของเขา คนไทยก็ไม่อร่อย หรือฝรั่งจะมาบริโภคอาหารที่คนไทยว่าอร่อย ฝรั่งก็ไม่อร่อย ดั่งนี้เพราะว่ามีตัวรสารมณ์ความชอบในรสตกอยู่เป็นตะกอนในจิตใจของแต่ละบุคคลแตกต่างกัน ดั่งนี้แสดงว่าตัวเวทนานี้เองเป็นปัจจัยให้บังเกิดราคะหรือโลภะ โทสะ โมหะ หรือบังเกิดตัณหาในอารมณ์นั้น ๆ และอารมณ์นั้น ๆ พร้อมทั้งตัวความชอบความชังความหลงหรือความดิ้นรนเหล่านี้ ก็ตกเป็นตะกอนอยู่ในจิต ก็สั่งสมพอกพูนขึ้นมาโดยลำดับ ดั่งนี้เรียกว่าเป็นกิเลสอย่างละเอียด.

๙ กันยายน ๒๕๒๖

ครั้งที่ ๒๒ ลักษณะพุทธศาสนา
กระบวนการของจิต (ต่อ)

อาสวะอนุสัย – กิเลสอย่างละเอียด

ได้แสดงลักษณะของจิตมาถึงตะกอน ซึ่งสรุปลงเป็น ๒ คือ

กิเลสานุสัย อนุสัยสิ่งที่นอนจมเป็นตะกอนอยู่ในจิตคือกิเลส กับ

อารัมณานุสัย สิ่งที่นอนจมเป็นตะกอนอยู่ในจิตคืออารมณ์

ฉะนั้นกิเลสและอารมณ์ที่เป็นอนุสัยนี้จึงเรียกว่าเป็นกิเลสอย่างละเอียดที่นอนจมอยู่ในจิต อีกชื่อหนึ่งเรียกว่าอาสวะ แปลว่าหมักหมม คือที่หมักหมมหรือที่ดองอยู่ในจิต ก็หมายถึงกิเลสหรืออารมณ์ ซึ่งเป็นอนุสัยนั้นนั่นเอง แต่ว่าเรียกอีกชื่อหนึ่งว่าอาสวะ แปลว่าหมักหมมหรือแปลว่ากอง เหมือนอย่างน้ำดองของเมาก็เรียกว่าอาสวะด้วยเหมือนกัน เพราะว่าสิ่งที่เป็นน้ำเมาดังกล่าวนี้ใช้วิธีหมักดอง ก็เป็นน้ำเมาขึ้นมา ซึ่งดื่มเข้าไปก็เมา แต่ว่าการแสดงจำแนกมีต่างกันบ้าง คืออนุสัยนั้นจำแนกแสดงไว้เป็น ๓ คือ

๑. ราคานุสัย อนุสัยคือราคะความติดใจยินดี

๒. ปฏิฆานุสัย อนุสัยคือความกระทบกระทั่ง

๓. อวิชชานุสัย อนุสัยคืออวิชชา ความไม่รู้จริง หรือรู้ไม่จริง

ส่วนอาสวะนั้นก็จำแนกเป็น ๓ เหมือนกัน คือ

๑. กามาสวะ อาสวะคือกาม ความใคร่

๒. ภวาสวะ อาสวะคือภพ ความเป็น ตั้งต้นแต่อัสมิมานะ ความสำคัญหมายว่าเรามีเราเป็น และ

๓. อวิชชาสวะ อาสวะคืออวิชชา

สำหรับข้อที่ ๑ ของทั้ง ๒ หมวด ราคานุสัย อนุสัยคือราคะ กามาสวะ อาสวะคือกาม กามกับราคะนั้นก็มีอรรถอยู่ในกิเลสกองเดียวกัน ราคะ ความติดใจยินดี กามหรือกามะ ความใคร่ และข้อที่ ๓ ของทั้ง ๒ หมวด อวิชชานุสัยกับอวิชชาสวะ ก็ใช้ชื่อเดียวกัน เป็นอันเดียวกัน ส่วนข้อที่ ๒ อนุสัยคือปฏิฆะ ความกระทบกระทั่ง ส่วนอาสวะนั้นได้แก่ภวาสวะ อาสวะคือภพ ความเป็น ก็ต่างกันโดยชื่อ แต่ว่าโดยความที่เกี่ยวข้องกันแล้วก็ย่อมเนื่องถึงกัน อันความกระทบกระทั่งนั้นจำเป็นจะต้องมีสิ่งกระทบกระทั่ง ถ้าไม่มีสิ่งกระทบกระทั่งความกระทบกระทั่งก็ไม่มี

เหมือนอย่างการที่มือทั้งสองมากระทบกัน เช่นว่าตบมือหรือปรบมือ อาการที่มือทั้งสองมากระทบกันนั้นก็เทียบกับว่าเป็นปฏิฆะ ความกระทบกระทั่ง จึงจะต้องมีมือทั้งสองมากระทบกัน ถ้าไม่มีความกระทบกระทั่งกันของมือก็ไม่มีเสียง และถ้าไม่มีอะไรเลยความกระทบกระทั่งก็ไม่มีเลย จึงจะต้องมีอะไรขึ้นมาสำหรับเป็นที่กระทบกระทั่ง สิ่งที่จะพึงกระทบกระทั่งก็คือภพหรือภวความเป็นนั้นเอง อย่างละเอียดก็ตั้งต้นแต่ความเป็นเราความเป็นของเรา เมื่อมีความเป็นเราความเป็นของเรา ก็จะต้องมีความเป็นเขามีความเป็นของเขา ฉะนั้นจึงมีความกระทบกระทั่งกันระหว่างเรากับเขา ความเป็นเราความเป็นของเรานั้นก็คือภวหรือภพนั้นเอง อันเป็นภวาสวะข้อที่ ๒ ซึ่งก็จะต้องมีความเป็นเขาความเป็นของเขา จึงจะมีปฏิฆะคือความกระทบกระทั่งกันขึ้นได้ ฉะนั้น แม้จะเรียกชื่อต่างกันออกไปในข้ออนุสัยเป็นปฏิฆานุสัย อนุสัยคือปฏิฆะ ในข้ออาสวะเป็นภวาสวะ อาสวะคือภพ แต่ว่าโดยอรรถคือเนื้อความแล้วก็อยู่ในกิเลสกองเดียวกันนั้นเอง เพราะเมื่อกล่าวว่าปฏิฆะกระทบกระทั่ง ก็จะต้องมีภพคือความเป็นเราความเป็นของเรา อันเป็นที่ตั้งของความกระทบ และเมื่อกล่าวว่าภวาสวะ อาสวะคือภพ ความเป็นเราความเป็นของเรา ก็จะต้องมีความกระทบกระทั่ง

นิวรณ์ – กิเลสอย่างกลาง

ทั้งอาสวะและอนุสัยนี้ พระพุทธเจ้าทรงแสดงไว้ บางแห่งก็ทรงแสดงไว้เป็นอนุสัย บางแห่งก็ทรงแสดงไว้เป็นอาสวะ แต่ก็หมายถึงกิเลสที่เป็นอย่างละเอียด เพราะมีกิเลสที่เป็นอย่างละเอียดดั่งนี้ จึงมีกิเลสเป็นอย่างกลาง และมีกิเลสที่เป็นอย่างหยาบ กิเลสที่เป็นอย่างกลางนั้นได้แก่กิเลสที่เป็นชั้นนิวรณ์ คือที่ปรากฏขึ้นในจิตใจ ทำจิตใจให้กลัดกลุ้มให้ฟุ้งซ่านวุ่นวายกระสับกระส่ายไม่สงบ เพราะฉะนั้นจึงเรียกว่า ปริยุฏฐานะ แปลว่ากิเลสที่ปล้นจิตที่กลุ้มจิต หมายความว่าทำจิตให้กลัดกลุ้ม และเป็นกิเลสที่เป็นเครื่องทำจิตให้ไม่สงบ กำบังปัญญาหรือกั้นมิให้เกิดปัญญารู้แจ้งเห็นจริงขึ้นได้ จึงเรียกว่านิวรณ์ แปลว่าเครื่องกั้น คือกั้นจิตไว้มิให้บรรลุถึงความสงบ และมิให้ได้ปัญญาคือความรู้แจ้งเห็นจริง ซึ่งนิวรณ์นั้นจำแนกไว้ในที่ทั่วไปก็เป็น ๕ ข้อ ดังที่แสดงไว้ในหมวด ๕ ในธรรมวิภาคในนวโกวาท ได้แก่

กามฉันทะหรือกามฉันท์ ความพอใจรักใคร่อยู่ในกาม หมายถึงรูปเสียงกลิ่นรสโผฏฐัพพะที่น่ารักใคร่ปรารถนาพอใจ หรือว่าความพอใจรักใคร่ด้วยอำนาจของกิเลสกาม คือกิเลสเป็นเหตุให้ใคร่ให้ปรารถนา มีราคะเป็นต้น

พยาบาท ความมุ่งร้ายหมายให้พินาศ หมายถึงบรรดากิเลสที่เป็นกองโทสะ ความโกรธแค้นขัดเคือง

ถีนมิทธะ ความง่วงงุนเคลิบเคลิ้ม

อุทธัจจกุกกุจจะ ความฟุ้งซ่านรำคาญใจ และ

วิจิกิจฉา ความเคลือบแคลงสงสัยลังเลไม่แน่นอนใจ

ย่อลงก็เป็นกิเลส ๓ กอง คือราคะหรือโลภะหนึ่ง โทสะหนึ่ง โมหะหนึ่ง กามฉันท์ก็เป็นราคะ พยาบาทก็เป็นโทสะ ส่วนถีนมิทธะ ความง่วงงุนเคลิบเคลิ้ม อุทธัจจกุกกุจจะ ความฟุ้งซ่านรำคาญใจ และวิจิกิจฉา ความเคลือบแคลงสงสัยลังเลใจไม่แน่นอน เป็นโมหะ แต่บางอาจารย์ท่านแยกเอานิวรณ์ข้อที่ ๔ อุทธัจจกุกกุจจะ ความฟุ้งซ่านรำคาญใจ ท่านแยกเอาอุทธัจจะความฟุ้งซ่านเป็นกิเลสกองโมหะ ส่วนกุกกุจจะความรำคาญใจเอาเป็นกิเลสกองโทสะ นิวรณ์ทั้ง ๕ ข้อนี้ย่อมปรากฏอยู่ในจิต ในเมื่อมีขึ้นทุกคนก็รู้ ว่าบัดนี้จิตของเรามีนิวรณ์ข้อนี้ ๆ แต่ก็กลุ้มกลัดอยู่ในจิต ทำจิตให้ไม่สงบ และกั้นมิให้ได้ปัญญาคือรู้แจ้งเห็นจริง ฉะนั้นที่ทำสมาธิกันไม่ได้เพราะว่ายังสงบนิวรณ์เหล่านี้ยังไม่ได้นั้นเอง นี้เป็นกิเลสอย่างกลาง

อกุศลมูล – กิเลสอย่างหยาบ

ส่วนกิเลสอย่างหยาบนั้นก็ได้แก่กิเลสอันเป็นอกุศลมูล อันหมายถึงว่าราคะโทสะโมหะนั่นเอง ราคะก็กำเริบแรงขึ้น เป็นอภิชฌา ความโลภเพ่งเล็งเอาทรัพย์สมบัติของผู้อื่นมาเป็นของตน เห็นของของเขาก็อยากได้มาเป็นของของตน เรียกว่าอภิชฌา แรงกว่าโลภะธรรมดา โลภะธรรมดานั้นอยากได้ แต่ว่าไม่ถึงกับไปเพ่งเล็งเอาของผู้อื่นมาเป็นของตน แต่ถ้าเป็นอภิชฌาแล้วละก็แรงเข้าจนถึงไปเพ่งเล็งที่จะเอาของผู้อื่นมาเป็นของตน ส่วนโทสะนั้นที่เป็นกิเลสอย่างกลางแรงขึ้นก็เป็นพยาบาทความมุ่งร้ายหมายให้พินาศ ดังที่แสดงในข้อนิวรณ์นั้น แต่อันที่จริงในข้อนิวรณ์นั้นเป็นอย่างกลาง ตามอธิบายนั้นก็เป็นชั้นโทสะ ซึ่งโทสะนั้นแปลว่าประทุษร้าย หมายถึงว่าประทุษร้ายใจของตัวเอง เพราะว่าทำให้ใจของตัวเองนั้นเดือดพล่านที่เรียกว่าเดือดคือประทุษร้ายใจของตัวเองให้รุ่มร้อน แต่ไม่ถึงกับจะมุ่งร้ายไปในผู้อื่น แต่เมื่อแรงเข้าจนถึงเป็นพยาบาทแล้ว ก็หมายถึงว่ามุ่งร้ายไปในผู้อื่นหมายให้พินาศ เช่นอยากจะไปทำร้ายเขาต่าง ๆ ดั่งนี้เป็นพยาบาท ถ้าเป็นแต่เดือดปุด ๆ อยู่ในใจนี้คือโทสะ ประทุษร้าย

ใจตัวเอง และเมื่อมุ่งร้ายไปในผู้อื่น มุ่งที่จะไปทำร้ายหมายให้พินาศก็เป็นพยาบาท ก็เป็นกิเลสอย่างหยาบ กองโทสะ

คราวนี้โมหะคือความหลงนั้น เมื่อแรงเข้าก็เป็นมิจฉาทิฏฐิ ความเห็นผิด เห็นผิดจากทำนองคลองธรรมไปทีเดียว เช่นเห็นว่าไม่มีบุญไม่มีบาป ทำบุญก็ไม่เป็นบุญ ทำบาปก็ไม่เป็นบาป บุญบาปไม่มี และบุคคลที่ได้รับสุขได้รับทุกข์ไม่มีเหตุให้ต้องได้รับสุขให้ต้องได้รับทุกข์ เป็นไปตามเรื่องราวเอง ไม่มีกรรมมาเป็นเหตุให้ต้องประสบสุขหรือต้องประสบทุกข์ หรือว่าไม่มีอะไรอย่างอื่นมาเป็นเหตุ เป็นไปตามคราวตามสมัยตามกระแสของคราวของสมัยเป็นต้น และเห็นว่าทุกอย่างไม่มี เช่นว่าบิดามารดาก็ไม่มีคุณ คือไม่มีบิดาไม่มีมารดาที่นับถือว่าเป็นผู้มีคุณ ไม่มีสมณพราหมณ์ผู้ประพฤติปฏิบัติชอบ เหล่านี้เป็นต้น เป็นมิจฉาทิฏฐิคือความเห็นผิดจากทำนองคลองธรรม อภิชฌาพยาบาทและมิจฉาทิฏฐินี้เป็นกิเลสอย่างหยาบ ที่เรียกว่า วีติกกมกิเลส กิเลสที่เป็นเหตุให้ล่วงละเมิดออกไปทางกายทางวาจาทางใจ เพราะฉะนั้นอภิชฌาพยาบาทและมิจฉาทิฏฐินี้จึงจัดว่าเป็นอกุศลกรรมบถ ทางแห่งกรรมที่เป็นอกุศลที่เป็นฝ่ายมโนกรรม และเมื่อเป็นอกุศลกรรมบถฝ่ายมโนกรรม คือเป็นมโนกรรมฝ่ายอกุศล ก็ย่อมจะทำให้ประกอบกายกรรมวจีกรรมที่เป็นอกุศล กายกรรมที่เป็นอกุศลนั้นก็ได้แก่ฆ่าเขา ลักของของเขา ประพฤติผิดในกาม วจีกรรมที่เป็นอกุศลนั้นก็ได้แก่พูดเท็จ พูดส่อเสียด พูดคำหยาบ พูดเพ้อเจ้อเหลวไหลไม่มีสาระแก่นสาร ไม่ต้องด้วยกาลด้วยเวลา เพราะฉะนั้นจึงจัดเป็นกิเลสอย่างหยาบ เป็นเหตุให้ละเมิดออกไปเป็นมโนกรรม และทำให้เป็นกายกรรมวจีกรรมฝ่ายอกุศลได้ทุกอย่าง

กิเลสกองราคะ

เพราะฉะนั้นจะพึงเห็นได้ ว่าตามสายที่กล่าวนี้ กิเลสอย่างละเอียดเรียกว่าอนุสัย หรือเรียกว่าอาสวะ อนุสัยที่เป็นตะกอนนอนจมอยู่ในจิต อาสวะที่ดองจิตนี้เป็นอย่างละเอียด อย่างกลางก็มาเป็นปริยุฏฐานะ กิเลสที่ปล้นจิตที่กลุ้มรุมจิต ทำจิตให้กลัดกลุ้มวุ่นวาย และที่เป็นอย่างหยาบก็เป็นวีติกกมะ คือกิเลสที่เป็นเหตุให้ล่วงละเมิดออกไปทางใจทางวาจาทางกาย คือเป็นมโนกรรมวจีกรรมกายกรรม หรือเป็นกายกรรมวจีกรรมมโนกรรมฝ่ายอกุศล และชื่อที่เรียกนั้นสำหรับกองที่ ๑ คือกองราคะนั้น ที่เป็นอย่างละเอียดก็เรียกว่าราคะบ้างกามบ้าง แต่ว่าหมายถึงที่นอนจมเป็นตะกอนอยู่ในจิต ที่เรียกว่าอนุสัย หรือที่ดองจิตที่เรียกว่าอาสวะ เมื่อยังไม่ฟุ้งขึ้นมาก็ไม่ปรากฏ มีก็เหมือนอย่างไม่มี เหมือนอย่างตะกอนที่นอนก้นตุ่ม น้ำในตุ่มก็ดูใส

คราวนี้เมื่อฟุ้งขึ้นมาเป็นอย่างกลาง คือเป็นปริยุฏฐานะหรือเป็นนิวรณ์ดังกล่าวนั้น ก็เรียกว่าราคะ ความติดใจยินดี หรือเรียกว่าโลภะธรรมดาที่บังเกิดขึ้นในจิต แรงออกมาอีกจนถึงเป็นอย่างหยาบ ก็เรียกว่าอภิชฌา ความโลภเพ่งเล็ง คือไม่ใช่โลภธรรมดาเฉย ๆ ถ้าโลภธรรมดาเฉย ๆ ก็ยังเป็นชั้นกลาง แต่ว่านี่โลภเพ่งเล็งคือเพ่งเล็งเอาของผู้อื่นมาเป็นของตน ก็เป็นมโนกรรมฝ่ายอกุศลขึ้นทันที

กิเลสกองโทสะ

กองที่ ๒ ที่เป็นอย่างละเอียดนั้นเรียกว่าปฏิฆะ ความกระทบกระทั่ง หรือเรียกว่า ภว หรือ ภพ ความเป็น คือความเป็นเราเป็นของเรา เมื่อฟุ้งซ่านขึ้นมาก็เป็นโทสะ ความโกรธแค้นขัดเคืองที่เกิดขึ้นในจิตใจ ที่ประทุษร้ายใจเองนี่แหละให้เดือดปุด ๆ ให้ร้อน คราวนี้แรงขึ้นมาอีกก็เป็นพยาบาท เป็นอย่างหยาบ แต่ว่ามุ่งร้ายออกไปหมายทำร้ายหมายล้างผลาญใคร ๆ ก็เป็นมโนกรรมฝ่ายอกุศลขึ้นทันที

กิเลสกองโมหะ

ส่วนกองที่ ๓ คือกองอวิชชานั้น ที่เป็นอย่างละเอียดก็เรียกว่าอวิชชา เป็นตะกอนนอนจมดองจิตสันดาน ฟุ้งขึ้นมาก็เป็นโมหะความหลงถือเอาผิดเข้าใจผิด และที่หยาบออกมาอีกก็เป็นมิจฉาทิฏฐิคือเห็นผิดจากทำนองคลองธรรม เช่นเห็นว่าไม่มีบุญไม่มีบาปเป็นต้นดังที่กล่าวมาแล้ว ก็เป็นมโนกรรมฝ่ายอกุศลขึ้นทันที และทุกคนนั้นเมื่อเกิดมา จิตเข้าปฏิสนธิเกิดมาในภพชาติต่าง ๆ ซึ่งในบัดนี้เกิดมาในภพชาติปัจจุบันนี้ ก็เป็นจิตที่มีอาสวะมีอนุสัยอยู่แล้วจึงมาเกิด ถ้าไม่มีอาสวะอนุสัยแล้วก็ไม่ต้องมาเกิด แต่ที่มาเกิดก็เพราะมีอาสวะมีอนุสัยอยู่แล้ว และมาอาศัยสังขารคือความผสมปรุงแต่งของรูปกายและของจิต เป็นกระบวนการทางกายเป็นกระบวนการทางจิตดังที่กล่าวมาแล้ว มาถึงเป็นเวทนา เวทนานี้เองก็เป็นปัจจัยให้เกิดตัณหา เป็นปัจจัยให้เกิดราคะโทสะโมหะหรืออวิชชาขึ้น อันหมายความว่าเวทนานี้เองก็เป็นปัจจัยให้กิเลสที่เป็นอาสวะอนุสัยที่นอนจมหมักหมมอยู่ฟุ้งขึ้นมา แล้วก็เพิ่มราคะปฏิฆะอวิชชา เพิ่มกิเลสกองละเอียดนี้ให้มากขึ้น แล้วก็เพิ่มอารมณ์เข้าไปเก็บไว้ให้มากขึ้น เป็นไปอยู่ดังนี้

อริยสัจ ๒ สาย

เพราะฉะนั้นพระพุทธเจ้าได้ตรัสรู้พระธรรมก็ได้ตรัสรู้สัจจะคือความจริง ดังที่ได้แสดงแล้วว่าทรงได้พระญาณมาโดยลำดับ จนถึงอาสวักขยญาณ ญาณเป็นเหตุสิ้นอาสวะ คือได้

ตรัสรู้อริยสัจ ๒ สาย สองสายนั้นก็คือ ตรัสรู้ว่านี้ทุกข์ นี้เหตุเกิดทุกข์ นี้ความดับทุกข์ นี้ทางปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ และได้ตรัสรู้ว่า นี้อาสวะ นี้เหตุเกิดอาสวะ นี้ความดับอาสวะ นี้ทางปฏิบัติให้ถึงความดับอาสวะ

สำหรับสายที่ ๑ ที่ตรัสรู้ว่านี้ทุกข์ นี้เหตุเกิดทุกข์ นี้ความดับทุกข์ นี้ทางปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์นั้น ได้กล่าวโดยย่อแล้ว ในวันนี้จะกล่าวในข้ออาสวะ ก็คือได้ตรัสรู้ว่านี้อาสวะ คือนี้กามาสวะ อาสวะคือกามที่ดองจิต นี้ภวาสวะ อาสวะคือภพ ความเป็น ตั้งต้นแต่ความเป็นเราเป็นของเราที่ดองจิต นี้อวิชชาสวะ อาสวะคืออวิชชา ความรู้ไม่จริงหรือความไม่รู้จริง นี้เหตุเกิดอาสวะ ก็ตรัสชี้เอาตัณหา คือความดิ้นรนทะยานอยากนั้นเอง ก็คือเวทนานั้นเองเป็นปัจจัยให้เกิดตัณหาความดิ้นรนทะยานอยาก ความดิ้นรนทะยานอยากนั้นก็เป็นเหตุให้เกิดอาสวะเพิ่มอาสวะให้มากขึ้น ก็ต้องเข้าใจว่าในที่นี้ท่านยกเอาตัณหาขึ้นมา แต่ก็รวมถึงกิเลสที่เป็นกองราคะโทสะโมหะดังกล่าวนั้นด้วย รวมอยู่ในคำว่าตัณหาความดิ้นรนทะยานอยาก นี้ความดับอาสวะก็คือดับตัณหาเสียได้ก็ดับอาสวะได้ ดับตัณหาเสียได้นั้น ในที่อื่นได้ตรัสอธิบายไว้อีกว่าคือดับตัณหานุสัย ตัณหาที่เป็นอนุสัยที่นอนจม หรือที่เป็นตัวอาสวะนั้นแหละ ก็ยกเอาตัณหาขึ้นมาแต่อันที่จริงนั้นก็รวมทั้งอาสวะอนุสัยทั้งหมดดังที่ได้กล่าวมาแล้ว นี้ทางดับอาสวะก็ได้แก่มรรคมีองค์ ๘ อันได้แก่สัมมาทิฏฐิ ความเห็นชอบ สัมมาสังกัปปะ ความดำริชอบ ทั้งสองนี้สงเคราะห์เป็นปัญญาสิกขา นี้เป็นปัญญาสิกขา และสัมมาวาจา เจรจาชอบ สัมมากัมมันตะการงานชอบ สัมมาอาชีวะ เลี้ยงชีวิตชอบ สงเคราะห์เป็นสีลสิกขา นี้เป็นสีลสิกขา และสัมมา-วายามะ เพียรชอบ สัมมาสติ ระลึกชอบ สัมมาสมาธิ ตั้งใจชอบ สงเคราะห์เป็นจิตตสิกขาหรือสมาธิ นี้เป็นจิตตสิกขาหรือสมาธิ เพราะฉะนั้นทางปฏิบัติที่จะดับกิเลสจนถึงกิเลสที่เป็นชั้นอาสวะอนุสัย ก็คือมรรคมีองค์ ๘ นี้เอง รวมเข้าก็เป็นไตรสิกขา หรือศีล สมาธิ ปัญญา

๑๑ กันยายน ๒๕๒๖

ครั้งที่ ๒๓ ลักษณะพุทธศาสนา

กิเลส

ได้แสดงลักษณะพุทธศาสนามาถึงเรื่องจิตหรือวิญญาณธาตุ ธาตุรู้ ซึ่งสรุปลงว่าธาตุรู้นั้น แบ่งออกเป็น ๒ คือธาตุรู้ที่อบรมแล้วที่พ้นแล้ว ก็เป็นธาตุรู้ที่ไม่มาเกิดอีก แต่ว่าธาตุรู้ที่ยังมาเกิดอยู่นั้นเป็นธาตุรู้ที่ยังไม่ได้อบรม หรือว่าอบรมมาบ้างแล้วแต่ว่ายังไม่ถึงที่สุด กล่าวคือยังชำระกิเลสที่นอนจมเป็นตะกอนหรือกิเลสที่ดองจิตไม่หมดสิ้น ก็ต้องเกิดอีกต่อไป และก็ได้กล่าวถึงขั้นของกิเลสซึ่งก็อาจแบ่งออกได้เป็นกิเลสอย่างละเอียด อย่างกลาง และอย่างหยาบ ซึ่งจะชำระให้หมดได้ด้วยมรรคมีองค์ ๘ ย่อเข้าในศีล สมาธิ ปัญญา พระพุทธเจ้าก่อนจะตรัสรู้ก็ได้ทรงพบมรรคมีองค์ ๘ จึงได้ทรงปฏิบัติสมบูรณ์ ได้ตรัสรู้อริยสัจ ๒ สาย สายที่ตั้งทุกข์ขึ้นเป็นข้อ ๑ กับสายที่ตั้งอาสวะเป็นข้อ ๑ แต่ว่าเมื่อสรุปถึงตัวเหตุ ก็ตรัสชี้แจงแสดงเหตุไว้เป็นอย่างเดียวกัน คือตัณหาเป็นทุกขสมุทัยหรือเหตุให้เกิดทุกข์ เป็นอาสวสมุทัยหรือเหตุให้เกิดอาสวะ และมรรคมีองค์ ๘ ก็เป็นทางปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ และเป็นทางปฏิบัติให้ถึงความดับอาสวะด้วย ตามที่กล่าวมาแล้วนี้ ได้กล่าวในฝ่ายดีคือมรรคมีองค์ ๘ ซึ่งย่นย่อเป็นศีลสมาธิปัญญา เพราะฉะนั้นจึงสมควรที่จะกล่าวเพิ่มเติมต่อไป แต่ว่าจะกล่าวถึงเรื่องกิเลสก่อน

กิเลสเป็นเรื่องของโลก

อันกิเลสนั้นเป็นเรื่องของโลก เมื่อเป็นโลกก็ย่อมจะมีกิเลส เช่นตัณหา ความดิ้นรนทะยานอยาก เมื่อมีตัณหาความดิ้นรนทะยานอยากจึงได้มีการสืบต่อชีวิต คือว่าเป็นมารดาบิดาให้เกิดบุตรธิดา บุตรธิดาก็เป็นมารดาบิดาให้เกิดบุตรธิดาสืบต่อไป คือว่าสืบพันธุ์ต่อไปทั้งมนุษย์ทั้งเดรัจฉาน และแม้ต้นไม้ทั้งหลายก็มีการสืบพันธุ์ต่อไป ความสืบพันธุ์ต่อไปนี้ต้องมีตัณหาความดิ้นรนทะยานอยาก และกล่าวอีกอย่างหนึ่งก็คือราคะโทสะโมหะ หรือโลภะโทสะโมหะ ก็เป็นเรื่องของโลก เมื่อมีโลกก็จะต้องมีตัณหา มีราคะหรือโลภะ โทสะ โมหะ ถ้าหากว่าละเสียได้ก็เป็นโลกุตระคืออยู่เหนือโลก เมื่ออยู่เหนือโลกแล้วก็แปลว่าไม่เกิดอีก ฉะนั้นเมื่อยังเป็นโลกอยู่ก็จะต้องมีตัณหา มีราคะหรือโลภะ โทสะ โมหะ เป็นธรรมดาโลกที่จะสืบพืชพันธุ์ต่อไป และที่จะได้ป้องกันรักษาตัวต่อไปให้ดำรงอยู่ในโลก

ตามที่ได้กล่าวมาแล้วถึงบรรดากิเลสทั้งหลายนั้น เป็นการกล่าวในด้านกิเลส ส่วนในด้านตรงกันข้ามก็มีเหมือนกัน เพราะว่าจิตนี้เป็นธาตุรู้ ฉะนั้นเมื่อได้อบรมความรู้เพราะ

ได้ผ่านโลกมามากเข้า ๆ ได้มีการศึกษาเล่าเรียนมีการสังเกต ก็ย่อมจะมีความรู้มากขึ้น ๆ และความรู้ที่มากขึ้น ๆ นี้ก็ย่อมจะทำให้รู้จริงถึงเหตุผลตามความเป็นจริง และอีกประการหนึ่ง บรรดากิเลสดังที่กล่าวมานี้ ว่าถึงตัณหาความดิ้นรนทะยานอยาก หรือราคะหรือโลภะโทสะโมหะนั้น ก็ย่อมจะมีทั้งด้านที่นำเข้ามาและด้านที่ผลักออกไป เช่นกามตัณหาอยากจะได้สิ่งที่น่ารักใคร่ปรารถนาพอใจ ภวตัณหาอยากที่จะเป็นนั่นเป็นนี่ นี่เป็นตัณหาที่อยากนำเข้ามา คืออยากจะได้กามเข้ามา อยากจะได้ภพคือความเป็นนั่นเป็นนี่เข้ามา อยากจะได้รูปได้เสียงเป็นต้นที่ชอบใจ อยากจะเป็นนั่นเป็นนี่ที่ปรารถนาพอใจ นี้เป็นความอยากที่จะนำเข้ามา และที่ผลักออกไปนั้นก็คือวิภวตัณหา ความดิ้นรนทะยานอยากในความไม่เป็นนั่นเป็นนี่ คือต้องการที่จะผลักที่จะทำลายสิ่งที่ไม่ชอบและภาวะที่ไม่ชอบนั้นให้ออกไปเสีย หรือทำลายให้ย่อยยับไปเสีย และกิเลสที่เป็นกองราคะหรือโลภะนั้น ก็เป็นกิเลสตัวที่นำเข้ามา ตัวราคะ ความติดใจยินดี โลภะ ความอยากได้ ก็อยากได้สิ่งที่เป็นกาม ก็คือที่น่ารักใคร่ปรารถนาพอใจนั่นแหละเข้ามาเป็นของของตน แล้วก็อยากที่จะให้ตนเป็นนั่นเป็นนี่เช่นเดียวกับตัณหาเหมือนกัน

ถ้าเป็นสิ่งที่ไม่ชอบใจ ก็ต้องการที่จะผลักออกไป ที่จะทำลายไปเสีย นั่นก็เป็นโทสะ และโมหะความหลงนั้นเล่า ข้อสำคัญก็คือหลงยึดถือว่ากายใจนั้นเป็นของเรา หรือว่าหลงยึดขันธ์เป็นที่ยึดถือทั้ง ๕ ประการว่าเป็นตัวเราเป็นของเรา เพราะฉะนั้นคนเราจึงมีความรักชีวิตของตนเองเป็นอย่างยิ่ง เรียกว่าในบรรดาความรักทั้งหลาย รักตัวนี้เป็นอย่างยิ่ง ได้มีพระพุทธภาษิตตรัสไว้ ว่าได้ทรงตรวจดูไปทั่วทิศทั้งปวงแล้ว ก็ได้พบว่าตนเองนี่แหละเป็นที่รักของตน เพราะฉะนั้นเมื่อรักตนและเมื่อมีความยึดถือว่าที่ตั้งของตนก็คือชีวิตอันนี้จึงต้องมีความรักชีวิต และเมื่อมีควา มรักชีวิตเป็นอย่างยิ่งดั่งนี้แล้ว สิ่งที่กลัวนั้นก็คือกลัวตาย ความกลัวตายของสามัญชนนั้นมีเป็นอย่างยิ่ง เพราะว่าความตายนั้นเป็นสิ่งที่มาเด็ดเอาสิ่งที่รักเป็นอย่างยิ่งไป เมื่อเป็นอย่างนี้ก็เป็นอันว่ามาตัดรอนตนฆ่าตนนี้เองให้สิ้นไป และแม้ว่าจะมีความเข้าใจว่ารักสิ่งอื่นคล้าย ๆ กับว่ายิ่งกว่าชีวิต แต่ถ้าคิดดูให้ดีแล้ว ก็จะเห็นว่าความรักสิ่งอื่นนั้นก็รักเพราะเหตุว่าเพื่อที่จะให้สิ่งที่รักนั้นมาเป็นของตน เช่นสามีที่รักภรรยา ภรรยาที่รักสามี ก็ต้องการที่จะให้แต่ละฝ่ายเป็นของของตน สามีก็ต้องการให้ภรรยาเป็นของของตนเท่านั้น ภรรยาก็ต้องการให้สามีเป็นของของตนเท่านั้น ก็มาลงที่ว่ารักตัวนี้เอง คือต้องการให้เป็นของตน ไม่ต้องการที่จะให้เป็นของคนอื่น นี่ก็แปลว่าทุกคนมีความรักตัวรักชีวิตและมีความกลัวตาย จนถึงวิชาการปัจจุบันก็บอกว่าความกลัวตายนี้เป็นสัญชาตญาณของมนุษย์อย่างหนึ่ง แต่มีความรักพิเศษ คือมารดา

บิดารักลูก พ่อแม่รักลูก อันนี้ธรรมชาติ เท่ากับว่าธรรมชาติอำนวยไว้เหมือนกัน จึงปรากฏว่าทั้งมนุษย์และเดรัจฉานก็รักลูกทั้งนั้น แม้แต่สัตว์เดรัจฉานซึ่งดุร้ายเช่นเสือก็ยังรักลูก และก็ไม่ฆ่าลูกไม่กินลูก ความรักที่เสือรักลูกนี้ก็เห็นได้ชัดว่าเท่ากับเป็นธรรมชาติของโลกได้สร้างไว้ให้ได้ทำไว้ให้ เพื่อว่าจะได้สืบพันธุ์ต่อไป

ปัญญาในสัจจะทำให้เกิดหิริและโอตตัปปะ

ว่าถึงมนุษย์นั้น พ่อแม่ก็รักลูกเหมือนอย่างเป็นธรรมดาเป็นธรรมชาติ แต่ว่าสำหรับมนุษย์นั้นย่อมมีระดับของปัญญาสูงขึ้น จึงรู้จักรักในทางที่ถูกต้องอีกด้วย เช่นว่าลูกทำผิดก็มีการว่ากล่าวตักเตือนหรือทำโทษเพื่อให้ลูกกลับเป็นคนดี ไม่ทำผิดอีกต่อไป แปลว่ามีปัญญาที่รู้ผิดชอบชั่วดียิ่งกว่าสัตว์เดรัจฉาน นี่ก็เพราะเหตุว่าเป็นธาตุรู้นั่นเอง คือจิตเป็นธาตุรู้ จึงได้มีความรู้ยิ่งขึ้นไปถึงผิดชอบชั่วดีน้อยหรือมาก บรรดาสิ่งที่มนุษย์มีอยู่เช่นความรักตัวรักชีวิตทำให้รู้จักรักษาชีวิตรักษาตัว และรู้จักรักลูก รู้จักที่จะเลี้ยงลูกที่จะรักษาลูกให้มีความสวัสดีเหมือนกันทั้งมนุษย์และเดรัจฉาน นักปราชญ์ในปัจจุบันนี้บางคนกล่าวว่า สัตว์เดรัจฉานที่มีความรู้น้อยนั้นรู้จักกลัวเจ็บ แต่ไม่รู้จักกลัวตาย แต่ว่าสัตว์ที่มีปัญญาคือความรู้สูงขึ้น คือธาตุรู้นี้มีความรู้สูงขึ้น จึงรู้จักกลัวตาย แต่เขาจะทราบอย่างไรก็ไม่ทราบเขาว่าอย่างนั้น ระดับของความรู้นั้นมีต่าง ๆ กันจริง แต่ก็มาจากมีธาตุรู้ดังกล่าวแล้วนั่นเอง คราวนี้เมื่อจิตเป็นธาตุรู้และเมื่อจิตได้ผ่านโลกมากขึ้น จึงได้รู้จักสัจจะที่เป็นตัวความจริงตามเหตุและผลมากขึ้นโดยลำดับ สัตว์เดรัจฉานนั้นรู้ได้น้อย แต่มนุษย์นั้นรู้ได้มากกว่า เมื่อเป็นดั่งนี้ ปัญญาที่เข้าถึงสัจจะที่เป็นตัวความจริงโดยลำดับนั้นทำให้บุคคลได้รู้จักอีกสิ่งหนึ่งที่เรียกธัมมะคือความจริงและความดีที่ตรงกันข้ามกับความชั่วมากขึ้น และเมื่อเป็นดั่งนี้ จึงเริ่มรู้จักมีหิริและโอตตัปปะ ความละอายและความเกรงกลัว อันเป็นพื้นฐานของศีลคือความที่รู้จักงดเว้นจากความประพฤติชั่วประพฤติผิดทางกายทางวาจา

รู้จักทานรู้จักศีล

บรรดาบุคคลผู้ที่เกิดมาเป็นมนุษย์นี้ จึงรู้จักมีหิริโอตตัปปะ รู้จักนุ่งห่มผ้าและรู้จักเว้นในการที่ควรเว้น ประพฤติในการที่ควรประพฤติต่าง ๆ ยิ่ง ๆ ขึ้นไป ละเอียดขึ้นไปเหล่านี้เป็นธัมมะทั้งนั้น จึงรู้จักทานรู้จักศีลนี้เป็น ๒ ข้อแรก ทานคือการให้ เป็นการช่วยเหลือ ศีลก็คือการงดเว้นจากความประพฤติเบียดเบียนซึ่งกันและกัน แต่ว่าประพฤติตรงกันข้าม

ในทางเกื้อกูล สำหรับสัตว์เดรัจฉานนั้น โดยปรกติสัตว์เดรัจฉานที่เป็นตัวพ่อตัวแม่รู้จักทำทาน และมีศีลในลูก เช่นนกก็ไปหาอาหารมาเลี้ยงลูก นี่เรียกว่านกรู้จักทำทานแก่ลูก และนกก็ไม่จิกตีทำร้ายลูก นี่เรียกว่านกมีศีลในลูก โดยปรกติแล้วสัตว์เหล่านี้มักจะไม่รู้จักทำทานแก่ใคร ไม่รู้จักมีศีลต่อใคร เสือก็เหมือนกัน หรือว่าทุกชนิดก็มักจะเป็นเช่นนั้น แต่ก็มีเหมือนกันที่ว่าเมื่ออยู่ด้วยกันนาน ๆ ที่เป็นสัตว์พวกเดียวกัน เช่นเป็นนกด้วยกันเป็นเสือด้วยกันก็อาจจะไม่ทำร้ายกัน และก็อาจจะแบ่งอาหารกันกินบ้าง ก็แปลว่ามีความคุ้นเคย รู้จักเป็นมิตรหรือว่ารู้จักเป็นญาติกันขึ้นบ้าง

มีเมตตาแผ่ออกไปโดยไม่มีประมาณ

มนุษย์เราก็เหมือนกัน ก็รู้จักทำทานแก่ลูก รู้จักมีศีลแก่ลูก คือการที่แบ่งปันอะไรต่ออะไรเลี้ยงดูลูก ตั้งต้นแต่แม่ก็เลี้ยงลูกมาพ่อก็เลี้ยงลูกมาตั้งแต่ต้นในทางต่าง ๆ ประคบประหงมมาและก็มีศีลในลูก ไม่เบียดเบียนลูก เสือก็มีทานในลูกมีศีลในลูกเช่นเดียวกัน เหล่านี้เป็นธรรมชาติเป็นธรรมดา เรียกว่ามีความรักในตัวและก็มีความรักในลูก รู้จักมีความรักในมิตรสหายอยู่บ้าง สัตว์เดรัจฉานก็เป็นเช่นนั้น คนก็เป็นเช่นนั้น แต่ว่าคนเรานั้นมีภูมิปัญญาที่สูงกว่า จึงรู้จักที่จะปฏิบัติทางความรักที่มีอยู่เป็นธรรมชาตินี้ให้เป็นเมตตาขึ้นมา คือความคิดที่จะแผ่ความรักความคิดเป็นมิตรเป็นสหายความช่วยเหลือออกไปในวงกว้าง กว้างมากขึ้น ๆ จนถึงไม่มีประมาณ แปลว่าในสรรพสัตว์ทุกถ้วนหน้า ก็เป็น อัปปมัญญา คือไม่มีประมาณ เมตตานั้นโดยปรกติเราเรียกว่าพรหมวิหารธรรม ธัมมะเป็นเครื่องอยู่ของพรหม แต่ที่แผ่ออกไปไม่มีประมาณก็เป็นอัปปมัญญาในสรรพสัตว์ทุกถ้วนหน้า และเมตตานี้เมื่อมีในจิตแล้วจะทำให้ได้สุภสัญญา คือความเห็นว่างดงามงดงามไปในบุคคลและในสัตว์เดรัจฉานทุกชนิดทุกจำพวก ไม่ขึ้งเคียดเกลียดแค้น และอีกอย่างหนึ่งนั้นที่เป็นอสุภกรรมฐาน พิจารณาว่าไม่งดงามนั้นเป็นอีกกรรมฐานหนึ่งสำหรับที่จะกำจัดกิเลสกองราคะ แต่ว่าสำหรับที่เป็นเมตตาคือความรักนี้ ถ้าแผ่ความรักออกไป มีเมตตาอยู่ในจิตมีความรักอยู่ในจิต เหมือนอย่างที่รักตัวรักลูก แล้วก็แผ่ความรักออกไปในมิตรสหาย ในมนุษย์ในสัตว์เดรัจฉานทั้งหลาย ในวงแคบจนถึงวงกว้างที่สุดไม่มีประมาณ ก็จะมีความรู้สึกว่าบรรดาสัตว์ทั้งปวงนั้นงดงามทั้งหมด ไม่มีน่าเกลียดไม่มีน่าชัง นี่เป็นสิ่งที่มนุษย์สามารถปฏิบัติทำได้ โดยที่ปรับปรุงจากตัวความรักที่มีในธรรมชาตินั่นแหละให้เป็นธัมมะขึ้นมา เมื่อมีเมตตาเป็นพื้นอยู่ดังนี้แล้วที่จะมีทานมีศีลก็จะไปง่าย ก็จะต้องมีความช่วยเหลือเกื้อกูล แล้วก็จะต้องเว้นจากความเบียดเบียน

ทำลายในสัตว์บุคคลทั้งปวงที่มีเมตตานั้น แปลว่าทานศีลก็มาเองด้วยอำนาจของเมตตานั้น

บารมี ๑๐ หรือมรรค ๘ – เครื่องทำลายตะกอนในจิต

เหล่านี้เป็นธัมมะที่คนรู้จักเมื่อมีระดับปัญญาสูงขึ้นโดยลำดับ จนถึงพระพุทธเจ้าเมื่อเป็นพระโพธิสัตว์ ท่านแสดงว่าได้ทรงบำเพ็ญบารมี ๑๐ ประการ คือ ทาน การให้ ศีล การงดเว้นจากความประพฤติชั่วประพฤติผิด อันเป็นการเบียดเบียนทางกายทางวาจา เนกขัมมะ ความออกคือความที่มีจิตเป็นสมาธิ สงบกามและอกุศลธรรมทั้งหลายก็ได้ เป็นการออกทางใจ ออกทางกายคือออกบวช ปัญญา คือความรู้ ความรู้ที่อบรมขึ้นโดยลำดับ วิริยะ ขันติ สัจจะ อธิษฐานะ ความตั้งใจมุ่งมั่น เมตตา อุเบกขา ความที่ทำความรู้อันเป็นเหตุให้เฉยอยู่ได้ เฉยอยู่ได้ด้วยความรู้ เหล่านี้เป็นบารมีที่พระโพธิสัตว์บำเพ็ญ และบารมีนี้ก็คือบรรดาทานศีลเป็นต้นดังกล่าวนั้นที่ได้ปฏิบัติมา และเมื่อปฏิบัติแต่ละครั้ง ๆ นั้นความดีนี้ก็ยังเก็บอยู่ในจิต ถ้าเป็นกิเลสก็เรียกว่าตกตะกอนอยู่ในจิต แต่สำหรับบารมีนี้หากจะเปรียบว่าเป็นตะกอนก็จะเป็นกิเลสไป น่าจะเปรียบเหมือนเป็นเครื่องทำลายตะกอนที่ตกลงไปในจิตส่วนลึก จะเป็นสารส้มหรือเป็นอะไรก็ตามที่เป็นเครื่องทำลายตะกอนให้หมดไปโดยลำดับ ตกไปในจิตส่วนลึกก็เก็บเอาไว้อีกเหมือนกัน แต่เป็นส่วนตรงกันข้ามกับอาสวะอนุสัยซึ่งเป็นเหมือนตะกอน แต่นี่เป็นเครื่องทำลายตะกอน เมื่อมีบารมีคือความดีมีทานศีลเป็นต้นดังกล่าวนั้นบำเพ็ญเรื่อย ๆ ไปแล้ว ความดีนั้นก็ไม่ไปไหน ยังตกไปอยู่เก็บอยู่ในจิต แต่ว่าไม่ใช่เป็นตะกอน เป็นเครื่องทำลายตะกอน เมื่อความดีนี้ลงไปมากเท่าไรก็ทำลายตะกอนไปได้มากเท่านั้น ทำให้ตะกอนน้อยลง ๆ

พระโพธิสัตว์ก็บำเพ็ญบารมีทั้ง ๑๐ นี้มากขึ้น ๆ โดยลำดับ เมื่อสรุปเข้าเป็นมรรคมีองค์ ๘ ดังที่กล่าวแล้ว ก็ลงไปเป็นเครื่องทำลายตะกอนจนหมดสิ้น ตรงนี้แหละที่พระพุทธเจ้าตรัสรู้พระธรรมเป็นผู้สิ้นกิเลส เพราะฉะนั้นจึงเรียกผู้สิ้นกิเลสว่าขีณาสวะ แปลว่าผู้มีอาสวะสิ้นแล้ว หมายความว่าความดีที่ได้บำเพ็ญนั้นได้เป็นเครื่องทำลายตะกอนในจิตจนหมด จิตหมดตะกอนเป็นจิตที่บริสุทธิ์ตลอดดั่งนี้ จึงเป็นอันว่าหมดกิจ และเมื่อหมดกิจแล้วก็สิ้นบุญสิ้นบาป เพราะว่าเมื่อยังมีตะกอนอยู่ก็เรียกว่ามีบาป ก็ต้องทำบุญ คือการทำความดีนั้นก็เป็นการทำบุญนั่นเอง หรือว่าทำกุศล การทำบุญทำกุศลทั้งปวงนั้นก็ลงไปกำจัดอาสวะแต่ละครั้งที่ทำ ก็รวมกันเข้าในจิตอีกเหมือนกัน กำจัดอาสวะกำจัดอนุสัยให้หมดไป ๆ โดยลำดับ จนถึงหมด และเมื่อหมดก็เป็นจิตที่บริสุทธิ์สิ้นเชิง ตรงนี้แหละที่เรียกว่า นิพพาน หรือเรียกว่าเสร็จกิจและเป็นจิตที่อบรมแล้ว.

๑๒ กันยายน ๒๕๒๖

ครั้งที่ ๒๔ ลักษณะพุทธศาสนา
กิเลส (ต่อ)

ได้แสดงลักษณะพุทธศาสนามาโดยลำดับ จนถึงสังขตธรรมอสังขตธรรม ธรรมที่มีปัจจัยปรุงแต่งและธรรมที่ไม่มีปัจจัยปรุงแต่ง คือสิ่งที่เป็นสังขารส่วนผสมปรุงแต่ง กับสิ่งที่เป็นวิสังขารคือไม่มีการปรุงแต่งทั้งทางวัตถุและทางสิ่งที่มิใช่วัตถุคือจิต หรือวิญญาณธาตุ ธาตุรู้มาจนถึงจิตที่เป็นวิญญาณธาตุ ธาตุรู้คือตัวรู้ซึ่งยังมิได้อบรม จึงมาผสมปรุงแต่งกับส่วนที่เป็นวัตถุ ก็เกิดเป็นกายจิตนี้ และได้แสดงถึงความผสมปรุงแต่งของกายจิตนี้ เป็นกระบวนการปรุงแต่งทางกาย กระบวนการปรุงแต่งทางจิต และกระบวนการปรุงแต่งของจิตที่ประกอบกับกายปรากฏเป็นขันธ์ ๕ ดังที่ได้แสดงแล้ว และจิตนี้เมื่อยังไม่มีอารมณ์ก็เป็นภวังคจิต เมื่อเคลื่อนออกไปสู่อารมณ์ จึงเป็นจิตในวิถีที่เป็นเวทนา เป็นสัญญา เป็นสังขาร และก็มาเป็นปัจจัยให้เกิดตัณหาเกิดกิเลส และก็ตกเป็นตะกอนอยู่ในจิตเป็นอนุสัยดองจิตเป็นอาสวะ จึงปรากฏเป็นกิเลสที่เรียกว่าอุปกิเลส คือกิเลสที่เข้าไปนอนจมเข้าไปดองจิต และก็เป็นกิเลสที่กล่าวว่าเป็นอย่างละเอียดเป็นขั้นตะกอน เมื่อประสบกับอารมณ์ที่เข้าทางทวารทั้ง ๖ หรือที่อาจแบ่งเป็นประตูชั้นนอก ๕ ประตู ชั้นใน ๑ ตามที่กล่าวแล้ว ก็ไปกวนกิเลสที่เป็นตะกอนให้ฟุ้งขึ้น ก็ปรากฏเป็นกิเลสที่เป็นขั้นนิวรณ์ หยาบออกมาอีกก็เป็นขั้นที่ทำให้ล่วงละเมิดทางกายทางวาจาทางใจ ซึ่งกายวาจาใจนี้ก็เรียกว่าทวารอีกเหมือนกัน กายทวาร วจีทวาร มโนทวาร ก็เป็นกายกรรม วจีกรรม มโนกรรม ก็นับเป็นกิเลสที่เป็นอย่างหยาบ เพราะฉะนั้นจึงสรุปว่ากิเลสนั้นกล่าวโดยย่อก็อย่างหยาบอย่างกลางและอย่างละเอียด จึงจะต้องย้ำในที่นี้อีก ว่าการละกิเลสนั้นจะต้องละให้ได้จนถึงอย่างละเอียดละอาสวะอนุสัย จึงจะเป็นอันว่าละกิเลสได้

จิตบริสุทธิ์สิ้นเชิงเพราะสิ้นอาสวะ

พระพุทธเจ้าและพระอรหันตขีณาสพทั้งหลายละกิเลสได้จนถึงอย่างละเอียด คือละอาสวะอนุสัยได้ จึงเรียกว่าขีณาสวะ ผู้มีอาสวะสิ้นแล้ว นั่นแหละจึงจะเป็นพระอรหันต์ และเมื่อเป็นผู้มีอาสวะสิ้นแล้ว ก็เป็นผู้ที่มีจิตที่บริสุทธิ์สิ้นเชิง เมื่อมีจิตที่บริสุทธิ์สิ้นเชิงดั่งนี้แล้ว เวลารับอารมณ์จึงไม่มีตะกอนที่จะฟุ้งขึ้นมาเป็นกิเลสอย่างกลางเป็นกิเลสอย่างหยาบ และตะกอนใหม่ก็ไม่ลงไป เพราะว่าไม่รับเป็นความยินดีเป็นความยินร้ายเป็นความหลงงมงายต่าง ๆ ซึ่งเรียกว่าเป็นตะกอนใหม่ ไม่มีตะกอนใหม่ที่จะตกลงไป ตะกอนเก่าก็สิ้นไปหมด เพราะฉะนั้นท่านจึงเป็น

ผู้ที่สิ้นกิเลสด้วยประการทั้งปวง และก็พึงทราบว่าความที่จะทำกิเลสให้สิ้นไปได้นั้น ก็เพราะจิตนี้เอง คือจิตนี้เป็นธาตุรู้ คือเป็นวิญญาณธาตุธาตุรู้ดังกล่าวแล้ว เพราะฉะนั้นเมื่อได้ประสบกับผลที่เป็นตัวทุกข์ต่าง ๆ อันเกิดจากกิเลส ก็มีความรู้จับเหตุจับผลได้โดยลำดับตามความเป็นจริง เพราะฉะนั้นจึงได้รู้จักเทียบเคียงในระหว่างความดีความชั่วบุญบาปทั้งหลาย เพราะฉะนั้นจึงได้รู้จักที่จะละความชั่ว ที่จะกระทำความดี และที่จะชำระจิตใจของตนให้บริสุทธิ์ผ่องใส ก็เป็นการที่ได้อาศัยอารมณ์นี่แหละ จิตก็ประกอบเจตนาคือความจงใจ ประกอบความดีเป็นกรรมดีทางไตรทวาร คือกายวาจาใจ ก็เป็นกายกรรมวจีกรรมมโนกรรมที่เป็นส่วนกุศล คือเป็นความดีก็เก็บความดีนี้เป็นบารมีสั่งสมขึ้นในจิต ชำระตะกอนที่เป็นฝ่ายกิเลสนั้นให้น้อยลงไปโดยลำดับ

จิตสั่งสมทั้งบารมีและอาสวะอนุสัย

ทุกคนจึงมีทั้งส่วนดีทั้งส่วนชั่ว ที่เก็บในจิตใจของตน ส่วนดีนั้นก็เรียกว่าบารมี ส่วนชั่วนั้นก็เรียกว่าอาสวะหรืออนุสัยซึ่งเก็บอยู่ และความที่ได้เกิดมาเป็นมนุษย์ท่านก็แสดงว่าด้วยอำนาจของกุศล กิจของคนฉลาด โดยตรงก็คือตัวปัญญานี้เอง ที่สูงขึ้นโดยลำดับ และก็หมายรวมถึงกรรมที่เป็นกุศลทั้งหลาย หรือที่เรียกว่าบุญซึ่งได้สั่งสมกระทำมา เป็นเหตุให้มาเกิดเป็นมนุษย์ เพราะฉะนั้นผู้ที่เกิดมาเป็นมนุษย์นี้จึงได้ชื่อว่าเป็นผู้ที่มีใจสูง มีมนะสูง หรือว่ามีความรู้สูง มนะที่แปลกันว่าใจนั้น อีกอย่างหนึ่งแปลว่าความรู้ มีใจสูงก็คือมีความรู้สูง ก็คือมีปัญญานั่นเอง เพราะฉะนั้นจึงสามารถที่จะละอายแก่ใจ และสามารถที่จะเกรงกลัวต่อสิ่งที่ควรเกรงกลัว และรู้จักความดีความชั่ว รู้จักที่จะละความชั่วกระทำความดีดังที่ได้กล่าวมาแล้ว และสามารถที่จะศึกษาให้มีความรู้สูงขึ้น จนถึงได้ปัญญาคือตัวความรู้เข้าถึงสัจจะที่เป็นตัวความจริงอันเป็นเหตุให้พ้นทุกข์ได้ ดังเช่นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า และพระอรหันตสาวก และพระอริยสาวกกับทั้งสาวกสาวิกาผู้ที่ปฏิบัติตามพระธรรมคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าทั้งหลาย ก็แปลว่าแม้ในการกระทำความดีนี้ก็เป็นสังขตธรรม ธรรมที่ปรุงแต่งอีกเหมือนกัน คือต้องทำต้องปรุงแต่งจึงจะเป็นความดี แม้ในด้านความชั่วก็เป็นสังขตธรรม คือต้องทำต้องปรุงแต่งจึงจะเป็นความชั่ว ความดีความชั่วนั้นต้องทำ เมื่อทำดีจึงจะเป็นความดี เมื่อทำชั่วจึงจะเป็นความชั่ว เมื่อทำก็เป็นสังขตธรรมต้องปรุงต้องแต่ง

ทุกสังขารมีวัฏฏะคือความวน

ฉะนั้นจึงควรเข้าใจในตอนนี้อีกด้วย ว่าอันคำว่าปรุงแต่งคือสังขตธรรม สิ่งที่ปรุงแต่ง

หรือสังขารสิ่งที่ผสมปรุงแต่งนั้น ก็มีความหมายอันเดียวกับคำว่า วัฏฏะ คือคำว่าวน และอยู่ในข่ายของกาลเวลา คือมีอดีตมีอนาคตมีปัจจุบัน กาลเวลาคืออดีตอนาคตและปัจจุบันก็ดี ความวนอันเรียกว่าวัฏฏะก็ดี ความเป็นสังขารคือผสมปรุงแต่งก็ดี ย่อมสัมพันธ์กันอยู่กับ อนิจจตา คือความไม่เที่ยง ทุกขตา คือความเป็นทุกข์ อนัตตตา คือความเป็นอนัตตามิใช่เป็นอัตตาตัวตน ก็เพราะว่าสิ่งที่เป็นสังขารคือสิ่งที่ผสมปรุงแต่ง ทั้งที่มีชีวิตและทั้งที่ไม่มีชีวิต จะต้องมีวัฏฏะคือความวน คือไม่นิ่ง ต้องปรุงแต่งอยู่เสมอไม่หยุดไม่นิ่ง และความไม่หยุดไม่นิ่งนั้นก็คือไม่หยุดไม่นิ่งอยู่ด้วยความเกิดความดับ ความที่ปรุงเข้ามาก็เป็นความเกิด และความที่เสื่อมสลายไปก็เป็นความดับ แล้วก็ต้องปรุงเข้ามาใหม่ และเมื่อปรุงเข้ามาใหม่แล้วก็เสื่อมสลายไปอีก แล้วก็ปรุงเข้ามาใหม่อีก ไม่มีหยุด ลักษณะดังกล่าวมานี้เรียกว่าไม่เที่ยง และลักษณะที่กล่าวมานี้ก็เรียกว่าเป็นทุกข์ด้วย เพราะเป็นสิ่งที่คงอยู่คงที่ไม่ได้ ต้องแปรปรวนเปลี่ยนแปลงไป และทั้งเป็นสิ่งที่เป็นอนัตตามิใช่อัตตาตัวตน เพราะเหตุว่าบังคับให้เป็นไปตามปรารถนามิได้ จะบังคับให้เที่ยงคือคงอยู่คงที่ คือให้ดำรงอยู่คงที่ไม่เกิดไม่ดับก็บังคับไม่ได้ จะให้หยุดก็บังคับไม่ได้ ต้องเกิดต้องดับต้องเปลี่ยนแปลงไปอยู่เสมอดั่งนี้ เพราะฉะนั้นจึงเป็นอนัตตามิใช่อัตตาตัวตน คือเป็นไปตามคติธรรมดา และเมื่อเป็นไปตามคติธรรมดาดั่งนี้ ก็ต้องมีกาลมีเวลา คือมีอดีตมีอนาคตมีปัจจุบัน อดีตก็คือว่าล่วงไปแล้ว ปัจจุบันก็คือบัดนี้ อนาคตก็คือเบื้องหน้า ทุก ๆ สิ่งต้องมีอดีตต้องมีปัจจุบันต้องมีอนาคต ดังที่สิ่งที่เกิดดับมาแล้วก็เป็นอดีต ที่เกิดดับอยู่ในปัจจุบันก็เป็นปัจจุบัน ที่เกิดดับต่อไปก็เป็นอนาคต ก็สิ่งเดียวกันนี้เอง แต่เพราะมีสันตติคือความสืบต่ออันหมายความว่ายังไม่หยุดความเกิดความดับ ยังเกิดดับต่อไป เพราะฉะนั้นจึงมีอดีตมีปัจจุบันมีอนาคต และแม้ว่าจับเอาเพียงคำว่าเกิดดับเท่านั้น ถ้าเดี๋ยวนี้เกิดก็เป็นปัจจุบัน ดับก็เป็นอนาคตครั้นมาถึงเวลาดับ ดับก็เป็นปัจจุบัน ที่จะเกิดสืบต่อก็เป็นอนาคต เพราะฉะนั้นอดีตอนาคตปัจจุบัน หรืออดีตปัจจุบันอนาคต จึงเนื่องอยู่กับสิ่งที่เป็นสังขารคือสิ่งผสมปรุงแต่งทั้งหลาย และที่ว่าเป็นวัฏฏะคือความวนนั้น ก็เพราะว่าวนอยู่ในความเกิดความดับ ไม่นอกไปกว่าความเกิดความดับ เกิดดับ แล้วก็เกิดแล้วก็ดับ ก็วนอยู่ดั่งนี้

พระพุทธเจ้าได้ทรงแสดงถึงวัฏฏะคือความวนของสัตวโลกไว้ ๓ อย่าง คือ

๑. กิเลสวัฏฏะ วนคือกิเลส

๒. กรรมวัฏฏะ วนคือกรรม และ

๓. วิปากวัฏฏะ วนคือวิบาก

วนคือกิเลสนั้น ก็หมายความว่ากิเลสเป็นเหตุให้กระทำกรรม ก็มาถึงกรรม และกรรมนั้นก็เป็นเหตุก่อวิบากคือผล ก็มาถึงวิบาก วิบากคือผลนั้นก็เป็นที่ตั้งของกิเลสขึ้นอีก หรือจะกล่าวว่าเป็นเหตุให้เกิดกิเลสขึ้นอีกก็ได้ ก็เป็นกิเลสขึ้นมาอีก และเมื่อเป็นกิเลสก็เป็นเหตุให้กระทำกรรม กรรมก็เป็นเหตุให้ได้ประสบวิบากคือผล และผลก็เป็นที่ตั้งหรือเป็นเหตุของกิเลสขึ้นอีก ก็วนอยู่ใน ๓ ประการนี้ คือกิเลส กรรม วิบาก แล้วก็วิบาก กิเลส กรรม วิบาก ก็วนเป็นวงกลมอยู่ดั่งนี้ อันนี้เรียกว่าวัฏฏะ วัฏฏสังสาระ สังสาระแปลว่าความท่องเที่ยวไป คือความท่องเที่ยวไปของสัตวโลก ก็ท่องเที่ยวไปในกิเลสกรรมวิบากทั้ง ๓ ประการนี้ หรือเรียกอีกอย่างหนึ่งก็ท่องเที่ยวเวียนเกิดเวียนตาย หรือเวียนเกิดเวียนดับดังที่กล่าวมาแล้ว และเมื่อดูเข้าไปที่ความวนอันเป็นตัวเหตุชั้นในแล้ว จึงจะพบว่าวนอยู่ในกิเลสกรรมวิบากทั้ง ๓ ประการนี้ ส่วนที่ว่าเวียนเกิดเวียนตายหรือเวียนเกิดเวียนดับมาข้างต้นนั้น ก็ยกเอาข้อวิบากขึ้นมาเพียงประการเดียว วิบากคือผล ผลของกรรม จับเอาขันธ์เป็นที่อาศัยยึดถือทั้ง ๕ ประการนี้ หรือกายใจอันนี้หรือชีวิตนี้ ก็มีเกิดมีดับ และเมื่อเกิดดับแล้วก็เกิดในเมื่อยังมีกิเลสมีกรรมอยู่ เมื่อมีเกิดก็มีดับอีก และเมื่อมีดับก็มีเกิดแล้วก็มีดับอีก แม้ว่าดูแค่วิบากคือผลคือตัวชีวิตนี้เท่านั้นก็วนอยู่ในเกิดในดับดังที่กล่าวมา แต่นั่นยกขึ้นมาเพียงข้อเดียว แต่เมื่อจะยกทั้งหมดแล้วก็ต้องยกทั้ง ๓ อย่างคือกิเลสกรรมวิบาก เพราะเหตุว่ายังมีกิเลสมีกรรมอยู่ จึงต้องมีเกิดดับแห่งชีวิตหรือแห่งอัตภาพแห่งกายใจอันนี้ เมื่อไม่มีกรรมไม่มีกิเลสก็ไม่มีวิบากที่จะต้องเกิดดับ ดังกล่าวมาเพราะฉะนั้นเมื่อจะยกขึ้นกล่าวถึงวัฏฏะทั้งหมด จึงต้องกล่าวทั้ง ๓ คือกิเลสกรรมวิบาก กิเลสกรรมวิบากนี้เองเป็นกุญแจของสังขตธรรม ธรรมที่ปัจจัยปรุงแต่ง คือเพราะมีวัฏฏะคือความวนแห่งกิเลสแห่งกรรมแห่งวิบากอยู่ดั่งนี้ จึงยังเป็นสังขตธรรม ธรรมที่ปัจจัยปรุงแต่งอยู่ตลอดไปเพราะต้องปรุงต้องแต่ง กิเลสก็แต่งกรรม กรรมก็แต่งวิบาก วิบากก็แต่งกิเลส กิเลสก็แต่งกรรม กรรมก็แต่งวิบาก ก็วนเวียนกันดั่งนี้

พิจารณาวัฏฏะในวงนอกหรือส่วนหยาบ

คราวนี้การพิจารณาวัฏฏะทั้ง ๓ ประการนี้ พิจารณาในวงนอกคือพิจารณาในวงของความเวียนว่ายตายเกิดชาตินี้ชาติหน้า ก็ให้พิจารณาในวงนอกดั่งนี้ ก็คือความที่ทุกคนต้องเกิดมา หรือกล่าวอีกอย่างหนึ่งจิตหรือธาตุรู้ต้องมาถือปฏิสนธิในกายนี้ ก็เพราะยังมีกิเลสซึ่งเป็นเหตุให้

กระทำกรรม และกรรมที่เป็นชนกกรรม กรรมที่นำให้เกิดก็ให้มาเกิด คือเกิดก่อกายนี้ทั้งรูปกาย ทั้งนามกาย รูปกายนามกายนี้เป็นตัววิบากคือวิบากขันธ์ และเมื่อได้วิบากขันธ์มาแล้วจิตเข้าอาศัย จิตยังมีกิเลส จิตก็ยึดถือรูปกายนามกายนี้ ยินดีพอใจอยู่ในรูปกายนามกายนี้ ไม่เบื่อหน่าย เพราะฉะนั้นรูปกายนามกายนี้ก็เป็นที่ตั้งของกิเลสขึ้นอีก ดังจะพึงเห็นได้ ว่ารูปกายนามกายนี้ย่อมมีที่ตั้งของกิเลสอยู่ในรูปกายนามกายนี้เองด้วย เพราะฉะนั้นจึงได้ก่อให้เกิดกิเลสได้ง่าย ตั้งแต่ตัวกิเลสที่เป็นเหตุให้สืบพันธุ์กันอีกต่อไป อันเป็นเรื่องของโลก ก็มีกายนี้เป็นที่ตั้งอยู่แล้ว และเมื่อเป็นดั่งนี้ กายนี้เองก็เรียกว่าเป็นวิบากขันธ์ เป็นตัววิบาก เป็นที่ตั้งเป็นเหตุก่อกิเลสขึ้นอีก เพราะฉะนั้นกิเลสจึงได้ตั้งอยู่และได้เกิดงอกงาม ก็ก่อกรรม และกรรมก็ก่อวิบากคือผลต่าง ๆ ตลอดจนถึงเป็นชนกกรรม กรรมที่ทำให้เกิดในชาติภพต่อไปอีก เพราะฉะนั้นเมื่อดูในวงกว้างก็จะเห็นได้ ว่ากิเลสกรรมวิบากเป็นวัฏฏะคือตัววน ก่อชาติก่อภพเวียนว่ายตายเกิดกันเรื่อยไป

พิจารณาวัฏฏะในวงในหรือส่วนละเอียด

เมื่อจะดูในวงในให้แคบเข้ามา ก็จะเห็นได้แม้ในตัวจิตและอารมณ์ที่ประกอบกันอยู่ในปัจจุบัน ดังเช่นว่ากิเลสเป็นเหตุให้อยากดูรูปที่สวยงาม ให้อยากฟังเสียงที่ไพเราะ นี่เป็นตัวกิเลส เป็นตัวรูปตัณหา สัททตัณหา ตัณหาในรูป ตัณหาในเสียง เป็นตัวกิเลส เมื่อเกิดตัณหาในรูปเกิดตัณหาในเสียงขึ้น ก็เป็นเหตุให้กระทำกรรมคือให้ทำการดู เช่นการแสวงหาสถานที่ที่มีรูปที่งดงาม สถานที่ที่มีเสียงที่ไพเราะที่อยากจะดูอยากจะฟัง แล้วก็ไป แล้วก็ดู เหล่านี้เป็นกรรม ดั่งนี้จะเห็นได้ว่ากิเลสเป็นเหตุให้ทำกรรม และเมื่อเป็นกรรมขึ้นแล้วก็ให้เกิดผลเป็นวิบากเป็นความสุขบ้างเป็นความทุกข์บ้าง ตั้งต้นแต่เป็นตัวเวทนาเป็นสุขเวทนาเป็นทุกขเวทนา ตัวสุขเวทนาทุกขเวทนาเหล่านี้เป็นวิบาก เป็นส่วนผลของกรรม คือการดูการฟังดังที่กล่าวมาแล้ว และเมื่อเป็นเวทนา เป็นสุขเวทนาเป็นทุกขเวทนาขึ้นมาดั่งนี้แล้ว เวทนานี้เองและผลอื่น ๆ ก็เป็นที่ตั้งของกิเลสขึ้นอีก ถ้าเป็นสุขเวทนาเป็นวัตถุที่ชอบใจที่ได้มา ก็ก่อตัณหาคือความดิ้นรนทะยานอยากในสิ่งนั้นมากขึ้น เป็นส่วนกามตัณหาบ้างภวตัณหาบ้าง ถ้าเป็นทุกขเวทนา เป็นสิ่งที่ไม่ชอบใจ ก็ก่อให้เกิดวิภวตัณหา ความทะยานอยากที่จะทำให้สิ่งนั้นสิ้นไปหมดไป ต้องการที่จะผลักออกไป ถ้าเป็นกามตัณหาภวตัณหาก็ต้องการที่จะดึงเข้ามา ก็เป็นอันว่าวิบากคือผลก็เป็นเหตุให้เกิดกิเลสขึ้นอีกดั่งนี้ ก็วนอยู่ดั่งนี้ เป็นวัฏฏะของกิเลสกรรมวิบาก และถ้าดูเข้ามา

ที่จิตและอารมณ์ดั่งนี้ เป็นการดูเข้ามาอย่างละเอียด ดูจิตที่พบกับอารมณ์ทั้งหลาย ตรวจดูก็จะเห็นดั่งนี้ ว่าจิตใจของตนเป็นเช่นนี้ เป็นกิเลส ถ้าเป็นตัณหาขึ้นมาก็อยากจะได้นั่นได้นี่ ก็ทำให้ประกอบกรรมเพื่อที่จะได้มา เมื่อได้มาแล้วสิ่งที่ได้มาก็เป็นวิบากคือผล จะได้สิ่งที่ต้องการหรือจะได้สิ่งที่ไม่ต้องการก็ตาม คือทั้งการได้และการไม่ได้เป็นผล เป็นวิบากคือผล และถ้าเป็นการได้ก็ก่อกิเลสด้านกามตัณหาภวตัณหา ถ้าเป็นการไม่ได้หรือได้สิ่งที่ไม่ชอบก็ก่อให้เกิดกิเลสกองวิภวตัณหา ก็เป็นไปอยู่ดังนี้เป็นประจำ เพราะฉะนั้นแม้จิตใจนี้เองก็วนอยู่ในกิเลสกรรมวิบากทั้ง ๓ ประการนี้อยู่เป็นประจำ สำหรับสามัญชนทั่วไป

พระพุทธเจ้าจึงได้ทรงแสดงสั่งสอนชี้ให้รู้จัก ว่าความวนอยู่ดั่งนี้เป็นความวนอยู่ในทุกข์ เมื่อจะพ้นทุกข์ ก็จำเป็นต้องพยายามปฏิบัติตัดความวนเหล่านี้ และการที่จะตัดความวนเหล่านี้ก็ต้องตัดด้วยการปฏิบัติเพื่อละกิเลส อันนี้เป็นสิ่งสำคัญ เพราะฉะนั้น การปฏิบัติพุทธศาสนาทั้งหมดนั้นให้ตั้งใจว่าเพื่อละกิเลส ไม่ใช่ปฏิบัติเพื่อสะสมกองกิเลส จะเป็นขั้นศีลก็ตาม ขั้นสมาธิก็ตาม ขั้นปัญญาก็ตาม เป็นการปฏิบัติเพื่อละกิเลส จะทำบุญทั้งหลาย เช่นทาน จะให้สิ่งนั้นจะให้สิ่งนี้ก็ตาม ก็ต้องตั้งใจว่าให้ทานเพื่อละกิเลส ให้มีความตั้งใจไว้ดั่งนี้ และเมื่อเป็นดั่งนี้แล้วการกระทำทุก ๆ อย่างก็จะได้รับผลเป็นความพ้นทุกข์ น้อยหรือมากตามแต่ที่จะปฏิบัติได้.

๑๗ กันยายน ๒๕๒๖

ครั้งที่ ๒๕ ลักษณะพุทธศาสนา
วัฏฏะของกิเลส

ได้แสดงลักษณะพุทธศาสนามาถึงสิ่งที่เรียกว่าปรุงแต่ง อันคู่กับไม่ปรุงแต่ง ส่วนซึ่งเกี่ยวกับเรื่องปรุงแต่งนั้นก็มาถึงวัฏฏะคือวน ๓ ได้แก่กิเลส กรรม และวิบาก ซึ่งเป็นวัฏฏะคือความวนที่สัตวโลกย่อมวนอยู่ในกิเลสกรรมและวิบาก ทั้งที่เป็นความวนส่วนหยาบ ทั้งที่เป็นความวนส่วนละเอียด และจิตนี้ซึ่งได้กล่าวแล้วว่าเป็นธาตุรู้ แต่เมื่อยังอยู่ในความปรุงแต่งก็เป็นธาตุรู้ที่ยังมิได้อบรม หรือว่าอบรม แต่ว่ายังไม่เต็มที่ เพราะฉะนั้นจึงยังมีอวิชชาคือความไม่รู้อันหมายความว่าไม่รู้ในสัจจะที่เป็นตัวความจริง ยังเป็นความรู้ที่ไม่จริง ฉะนั้นจึงยังเป็นตัวอวิชชาคือตัวไม่รู้ในความจริง หรือรู้ไม่จริง เพราะฉะนั้นจึงต้องปรุงแต่งไปต่าง ๆ แต่ก็ได้กล่าวแล้วว่าเป็นธาตุรู้ ฉะนั้นเมื่อปรุงแต่งไปก็ย่อมได้ความรู้ยิ่งขึ้นอยู่เสมอ เพราะฉะนั้นแม้จะยังต้องเวียนว่ายตายเกิด เป็นความปรุงแต่งที่เป็นวัฏฏะอยู่ดังกล่าวนั้น จึงเป็นความเวียนว่ายที่กล่าวได้ว่าเพื่อศึกษา คือเพื่อเพิ่มเติมความรู้อยู่เสมอ

รู้จักทุกข์ และเหตุเกิดทุกข์

ฉะนั้นหากจะมีปัญหาว่าคนเราเกิดมาทำไม ก็อาจจะตอบได้อย่างหนึ่ง ว่าเกิดมาเพื่อศึกษาคือเพื่อความรู้ที่ยิ่ง ๆ ขึ้นไป อันความรู้ที่ยิ่ง ๆ ขึ้นไปนั้นก็คือความรู้ที่เข้าถึงสัจจะ อันเป็นตัวความจริง กล่าวได้ว่าทุกคนจึงมีความรู้เข้าถึงความจริง ว่าอะไรเป็นทุกข์ อะไรเป็นเหตุให้เกิดทุกข์ยิ่งขึ้นไปโดยลำดับ แม้ว่าในเบื้องต้นจะยังเป็นความรู้ที่ไม่ถูกต้อง แต่ว่าก็พอจะจับหลักได้ถูก คือจับหลักได้ถูก ว่าอะไรเป็นทุกข์ อะไรเป็นเหตุให้เกิดทุกข์ และเมื่อได้ประกอบในเหตุอันเป็นเหตุให้เกิดผล จึงได้รับผลซึ่งเกิดจากเหตุอันประกอบนั้นบ่อยเข้า ๆ ก็ทำให้จับความจริงได้ถูกต้องยิ่งขึ้น ว่าอะไรเป็นตัวเหตุให้เกิดทุกข์ อะไรเป็นตัวทุกข์จริงยิ่งขึ้นไปโดยลำดับ ดังเช่นทุกคนต้องการความสุขและต้องการเหตุให้เกิดสุข เพราะฉะนั้นจึงได้แสวงหาความสุขกันต่าง ๆ คือว่าประกอบเหตุที่เห็นว่าจะทำให้เกิดความสุขกันต่าง ๆ ซึ่งคำว่าความสุขและเหตุให้เกิดสุขนี้ก็เป็นการกล่าวในทางที่กลับกันกับทุกข์และเหตุให้เกิดทุกข์นั้นเอง คือว่าในการกล่าวว่าทุกข์และเหตุให้เกิดทุกข์นั้น อาจจะเรียกว่าเป็นการกล่าวยกผลในทางแง่ร้ายขึ้นเป็นที่ตั้งก็ได้ ส่วนการกล่าวว่าความสุขและเหตุให้เกิดสุขนั้น เป็นการกล่าวที่เรียกว่ายกผลในแง่ดีขึ้นมาก็ได้ แต่ว่าจะยกผลในแง่ดีหรือว่ายกผลในแง่ร้ายดังกล่าวก็ตาม อรรถคือเนื้อความก็เป็นอย่างเดียวกัน เหมือน

อย่างว่ามีแก้วอยู่แก้วหนึ่ง และมีน้ำอยู่ครึ่งแก้ว อาจจะกล่าวว่าแก้วนี้มีน้ำอยู่ครึ่งแก้วก็ได้ อาจจะกล่าวว่าแก้วนี้มีน้ำพร่องอยู่ครึ่งแก้วก็ได้ ซึ่งผลก็เป็นอันเดียวกัน คือว่าคงมีน้ำอยู่ครึ่งแก้วนั่นเอง จะเรียกว่าเต็มอยู่ครึ่งแก้วหรือว่าพร่องอยู่ครึ่งแก้วก็ได้ ฉะนั้นแม้จะกล่าวว่าทุกข์และเหตุให้เกิดทุกข์ หรือสุขและเหตุให้เกิดสุข อรรถแม้ถ้อยคำจะตรงกันข้าม แต่ก็ชี้ให้เห็นเหตุผลเป็นอันเดียวกัน เพราะว่าเมื่อรู้จักทุกข์และเหตุให้เกิดทุกข์ และปฏิบัติดับเหตุให้เกิดทุกข์นั้น ทุกข์ก็ไม่เกิดขึ้น ดังนี้ก็เป็นตัวความสุขที่ตรงกันข้ามกับความทุกข์ขึ้นเอง หรือว่ารู้จักสุขและเหตุให้เกิดสุข ปฏิบัติในเหตุให้เกิดสุขนั้น ก็ได้ความสุข ดังนี้ก็หมายความว่าไม่มีทุกข์ซึ่งตรงกันข้าม

เพราะฉะนั้นก็เป็นอันว่าที่กล่าวว่าสุขก็ตรงกันข้ามกับทุกข์ เมื่อกล่าวว่าสุขก็หมายความว่าไม่มีทุกข์ หรือกล่าวว่าทุกข์ก็ตรงกันข้ามกับคำว่าสุข เมื่อกล่าวว่าพ้นทุกข์ก็คือว่ามีความสุขนั้นเอง ความก็เป็นอันเดียวกัน จะกล่าวในทางยกเอาแง่ดีขึ้นว่า หรือจะยกเอาแง่ร้ายขึ้นว่าก็ได้เหมือนกัน แต่ว่าข้อสำคัญนั้นอยู่ที่การปฏิบัติ การปฏิบัติในเหตุให้เกิดสุข หรืออีกอย่างหนึ่งการปฏิบัติดับเหตุให้เกิดทุกข์ ก็คงได้ความพ้นทุกข์หรือได้ความสุขเช่นเดียวกัน เพราะฉะนั้นจิตที่เป็นธาตุรู้นี้เมื่อได้ปฏิบัติไป ๆ และได้เสวนากับบัณฑิตคือคนดีซึ่งเป็นผู้ฉลาดรู้ ที่ให้คำแนะนำสั่งสอนให้ใคร่ครวญพิจารณา ก็ย่อมจะจับความจริงได้โดยลำดับว่าอะไรเป็นตัวทุกข์ อะไรเป็นเหตุให้เกิดทุกข์ เมื่อเป็นดังนี้ เมื่อเกิดบ่อย ๆ เข้าและได้ประสบเหตุการณ์ต่าง ๆ มากเข้าได้มีการเสวนาคือคบหากับบรรดาผู้รู้ผู้ฉลาดมากขึ้น ก็ทำให้จิตนี้ได้มีการอบรม และได้ปัญญาคือความรู้ทวีมากขึ้นทุกที ๆ เพราะฉะนั้นจึงกล่าวว่าเกิดมาก็เพื่อศึกษา เพื่อให้มีความรู้ความฉลาดยิ่งขึ้น และเพื่ออบรมจิตยิ่งขึ้นนั้นเอง และการที่ต้องมีความวนอันเป็นความวนเวียนอยู่นี้ จิตที่ต้องประสบกับความเวียนเกิดเวียนตาย ประสบกับวัฏฏะคือความวนทั้ง ๓ ดังกล่าวมานั้นมากขึ้น ๆ ก็ได้ความฉลาดและความรู้มากขึ้น ว่านั่นเป็นตัวทุกข์ นั่นเป็นตัวเหตุให้เกิดทุกข์

นิพพาน – ความดับวัฏฏะ

พระสัมมาสัมพุทธเจ้าเมื่อยังทรงเป็นพระโพธิสัตว์ได้ทรงศึกษาเพื่อพระโพธิญาณ คือเพื่อความหยั่งรู้ในสัจจะคือความจริงให้ยิ่งขึ้นโดยลำดับนั้นเอง และก็ได้ทรงปฏิบัติละบาปอกุศลทุจริต ประพฤติอยู่ในบุญกุศลสุจริตทางไตรทวาร คือกายวาจาใจยิ่งขึ้น ๆ อันนี้ก็เป็นบุญเป็นกุศลเป็นบารมีที่ได้ทรงปฏิบัติยิ่งขึ้น ๆ จนถึงได้ทรงพบทางที่เป็นมัชฌิมาปฏิปทา คือมรรคที่เป็นองค์ ๘ ประการ มีสัมมาทิฏฐิความเห็นชอบเป็นต้น มีสัมมาสมาธิความตั้งใจมั่นชอบเป็น

ที่สุด จึงได้พระโพธิญาณ คือได้ตรัสรู้พระธรรม ก็คือวิชชาคือความรู้แจ่มแจ้งโพลงขึ้นในอริยสัจทั้ง ๔ คือทุกข์ เหตุเกิดทุกข์ โดยความก็คือว่าความที่ต้องวนเวียนอยู่ในกิเลสในกรรมและในวิบากคือผลอันเป็นวัฏฏะทั้ง ๓ นั้นเป็นตัวความทุกข์ อันมีตัณหาความดิ้นรนทะยานอยากคือตัวกิเลสนี่แหละเป็นตัวเหตุ วิชชาคือความรู้แจ่มแจ้งได้แทงตลอดลงไป จนถึงทรงพบตัณหานุสัย ตัณหาที่เป็นอนุสัยคือที่นอนจมหมักหมมอยู่ในจิตสันดาน วิชชาความรู้แจ่มแจ้งจึงโพลงตลอด อวิชชาความไม่รู้ก็ดับไปหมด เมื่อเป็นดั่งนี้ ตัณหานุสัยพร้อมทั้งกิเลสทั้งปวงก็ดับไปหมดสิ้น ก็เป็นอันว่าได้ทรงตัดกิเลสวัฏฏะ วนคือกิเลส เมื่อตัดวัฏฏะวนคือกิเลสเสียได้ ก็เป็นอันว่าตัดกรรมตัดวิบากคือผลได้ เพราะฉะนั้นจึงทรงเป็นผู้หักวัฏฏะผู้หักวน หยุดวน เมื่อเป็นผู้หยุดวนแล้ว ก็เป็นอันว่านั่นแหละคือตัวอสังขตธรรม ธัมมะที่ปัจจัยไม่ปรุง จิตก็เป็นจิตที่บริสุทธิ์เต็มที่ปราศจากกิเลสกรรมวิบากด้วยประการทั้งปวง เป็นจิตที่หยุด เป็นจิตที่สงบ และเมื่อเป็นจิตที่หยุดเป็นจิตที่สงบดั่งนี้ จิตนี้ก็เป็นจิตที่อบรมดีแล้ว เป็นจิตที่ไม่มีกิเลสแล้ว สิ้นความปรุงแต่งด้วยประการทั้งปวง อันนี้แหละเป็นตัวอสังขตธรรม ธัมมะที่ปัจจัยไม่ปรุง เป็นตัววิสังขาร มีสังขารไปปราศแล้ว ซึ่งเรียกว่า "นิพพาน" ก็คือจิตที่บริสุทธิ์เป็นอย่างยิ่งนั้นเอง ปราศจากกิเลสทั้งหมด เพราะฉะนั้นจึงทรงประสบอสังขตธรรม ธัมมะที่ไม่มีปัจจัยปรุง ก็คือจิตสิ้นกิเลสด้วยประการทั้งปวง เป็นจิตที่หยุดเป็นจิตที่ไม่หมุนไม่วนไม่ปรุงไม่แต่ง อันนี้แหละจึงไม่เกิดอีก และเมื่อวิบากขันธ์คือขันธ์ที่อาศัยอยู่ อันเป็นชาติสุดท้ายของพระองค์แตกสลาย ดั่งที่เรียกว่าดับขันธปรินิพพาน จึงไม่เกิดอีกต่อไป แต่ก็ไม่ดับสูญ เพราะว่าสภาพที่หยุดไม่ปรุงแต่งต่อไปนั้น เป็นสภาพธรรมอันเรียกว่าธาตุแท้ซึ่งเป็นตัวดำรงอยู่ และธาตุแท้ซึ่งเป็นตัวดำรงอยู่นี้ก็เป็นสิ่งที่ไม่มีถ้อยคำอันเป็นสมมติบัญญัติที่จะเรียก ไม่เรียกว่าจิต ไม่เรียกว่าอัตตาตัวตน และไม่เรียกว่าอะไรทั้งหมด เข้าสู่ความเป็นสภาพธรรมหรือสภาพที่เป็นธาตุแท้ ที่หยุดที่ไม่ปรุงแต่งทั้งหมด ดั่งนี้คืออสังขตธรรมหรือวิสังขารในพุทธศาสนา พ้นสมมติบัญญัติด้วยประการทั้งปวง และไม่เกิดอีก และก็เป็นสิ่งที่ไม่สูญไม่สิ้นไป

เพราะฉะนั้นเมื่อมีภิกษุกล่าวว่าพระอรหันต์ตายสูญ ท่านจึงกล่าวว่าความเห็นเช่นนั้นเป็นความเห็นผิด เพราะว่าอะไรเป็นพระอรหันต์ ขันธ์ ๕ คือรูปเวทนาสัญญาสังขารวิญญาณนี้ก็เป็นขันธ์ ๕ ไม่ใช่พระอรหันต์ และพระอรหันต์ก็ไม่ใช่ขันธ์ ๕ แต่ว่าเมื่อพระอรหันต์ยังดำรงอยู่ พระอรหันต์ก็อาศัยอยู่ในขันธ์ ๕ นี้ และเมื่อขันธ์ ๕ นี้แตกสลาย พระอรหันต์ก็ไม่แตกสลาย เพราะพระอรหันต์ไม่ใช่ขันธ์ ๕ เมื่อพระอรหันต์ไม่ใช่ขันธ์ ๕ พระอรหันต์จึงไม่แตก

สลายไปตามเบญจขันธ์ที่แตกสลายไปเป็นธรรมดา เพราะฉะนั้นการกล่าวว่าพระอรหันต์ตายสูญจึงไม่ถูก และก็ไม่ควรแก่ถ้อยคำที่จะพูดทั้งนั้น จะว่าเกิด จะว่าไม่เกิด จะว่าเกิดก็ไม่ใช่ไม่เกิดก็ไม่ใช่ ดั่งนี้ก็ไม่ถูกทั้งนั้น เพราะไม่ควรที่จะพูดถึงด้วยสมมติบัญญัติอะไรทั้งสิ้น เพราะว่าถอนธรรมทั้งปวงขึ้นหมดสิ้นแล้ว นี้เป็นคติในพุทธศาสนาซึ่งแสดงดั่งนี้ และตามที่กล่าวมานี้ก็จะพึงเห็นได้ ว่าคติในพุทธศาสนานั้นไม่แสดงว่าตายเกิด ไม่แสดงว่าตายสูญ ถ้าตายเกิดก็แสดงว่าเมื่อขันธ์ ๕ อันนี้แตกสลาย ยังมีอัตตาคือตัวตนที่ไม่ตายซึ่งจะไปเกิดในภพชาติใหม่อีกต่อไป เป็นไปอยู่ดั่งนี้ไม่มีที่สิ้นสุด ความเห็นเช่นนี้เรียกว่า สัสสตทิฏฐิ ความเห็นว่าเที่ยง แต่อีกด้านหนึ่งที่ตรงกันข้ามเห็นว่าตายสูญ คือเห็นว่ามีอัตตาตัวตนอยู่ในชาตินี้เท่านั้น เมื่อเบญจขันธ์อันนี้แตกสลายไป อัตตาคือตัวตนก็แตกสลายไปด้วย ดั่งนี้เรียกว่าตายสูญ พุทธ-ศาสนานั้นไม่มีวาทะว่าตายเกิดหรือตายสูญดั่งนี้ แต่ว่ามีวาทะที่แสดงตามเหตุและผล คือแสดงว่าเมื่อยังมีเหตุให้เกิดก็เกิด แต่ว่าเมื่อสิ้นเหตุให้เกิดก็ไม่เกิด แต่ว่าเมื่อสิ้นเหตุให้เกิดแล้วดังพระพุทธเจ้าและพระอรหันตสาวกทั้งหลาย เมื่อเบญจขันธ์นี้ดับไปแล้วก็ไม่สูญ เพราะว่าภาวะที่เป็นพระอรหันต์นั้นไม่ใช่ขันธ์ ๕ ดังที่กล่าวมาแล้ว แต่ว่าเมื่อไม่มีเหตุให้เกิดอีก ก็ไม่มีที่ตั้งของสมมติบัญญัติที่จะเรียกว่าอะไรทั้งสิ้น เพียงแต่กล่าวได้ว่ามีเป็นสภาพธรรมคือธาตุแท้ อันเป็นอสังขตธรรม ธัมมะที่ปัจจัยไม่ปรุงอันดำรงอยู่

มรรคมีองค์ ๘ เป็นยอดของสังขตธรรม

เพราะฉะนั้นพระพุทธองค์จึงได้ทรงแสดงแก่พระเบญจวัคคีย์ เมื่อเสด็จไปจะทรงแสดงปฐมเทศนาโปรด ว่าพระองค์ทรงบรรลุอมตธรรม ธัมมะที่ไม่ตายแล้วคือธัมมะของบุคคลที่ไม่ตายแล้ว ดั่งนี้แหละ และได้มีพระพุทธภาษิตตรัสไว้ ว่าบรรดาสังขตธรรมคือธัมมะที่ปัจจัยปรุงแต่งทั้งหลายนั้น มรรคมีองค์ ๘ เป็นยอด และบรรดาอสังขตธรรม ธัมมะที่ไม่ปรุงแต่งทั้งหลายนั้น ก็มีวิราคธรรม ธัมมะที่สิ้นความติดใจยินดี คือนิพพาน เป็นยอดดั่งนี้ ในข้อนี้จะเห็นได้ ว่ามรรคมีองค์ ๘ นี้เป็นสังขตธรรมเพราะต้องปรุงแต่ง อันหมายความว่าต้องปฏิบัติอบรมจึงจะเป็นมรรคมีองค์ ๘ ขึ้น แต่ว่ามรรคมีองค์ ๘ นี้เป็นไปเพื่อตัดความปรุงแต่งทั้งหมด กล่าวคือเมื่อปฏิบัติในมรรคมีองค์ ๘ ได้เต็มที่แล้ว จะตัดกิเลสได้หมดสิ้น เมื่อตัดกิเลสได้หมดสิ้นก็จะบรรลุถึงอสังขตธรรม ธัมมะที่ปัจจัยไม่ปรุง คือนิพพาน เพราะฉะนั้นมรรคมีองค์ ๘ นั้นจึงเป็นสังขตธรรม ธัมมะที่มีปัจจัยปรุงแต่ง อันนับว่าเป็นยอดของสังขตธรรมทั้งหมด เพราะเป็นเหตุให้ตัดสังขตธรรมทั้งหมด ให้บรรลุถึงอสังขตธรรม ธัมมะที่ปัจจัยไม่ปรุง คือนิพพาน

ได้ และเมื่อเป็นดั่งนี้ ก็เป็นอันว่าสิ้นความปรุงแต่งทั้งหมด ฉะนั้นเมื่อยังไม่บรรลุถึงยอดของสังขตธรรมคือมรรคมีองค์ ๘ นี้แล้ว ก็ยังต้องปรุงแต่งกันเรื่อยไป และจะปรุงแต่งกันไปนานเท่าไรนั้น ก็สุดแต่ว่าเมื่อไรจะได้มรรคมีองค์ ๘ อย่างสมบูรณ์ เมื่อได้มรรคมีองค์ ๘ อย่างสมบูรณ์แล้ว ก็เป็นอันว่าสิ้นปรุงแต่งด้วยประการทั้งปวง เพราะฉะนั้นจึงนับว่าเป็นยอดของสังขตธรรม ธัมมะที่ปัจจัยปรุงทั้งหมด ก็ทำให้หยุดปรุงแต่งได้ บรรลุถึงที่สุดคือความไม่ปรุงแต่งได้ นี้เป็นคติในพุทธศาสนา เพราะฉะนั้นคติในพุทธศาสนาจึงเป็นคติที่กล่าวสัจจะคือความจริง ซึ่งไม่กล่าวว่าตายเกิด ไม่กล่าวว่าตายสูญ แต่กล่าวเป็นกลาง ๆ ว่าเมื่อมีเหตุให้เกิดก็เกิด เมื่อดับเหตุให้เกิดได้ก็ไม่เกิด การดับเหตุให้เกิดได้นั้นก็ต้องดับในมรรคมีองค์ ๘ นั้นเอง เพราะฉะนั้นทางพุทธศาสนาจึงตรัสสอนให้ศึกษาในไตรสิกขา คือศีลสมาธิปัญญา เพื่อให้ได้ปัญญาคือความรู้ที่ยิ่ง ๆ ขึ้นไป อันนี้เป็นการอบรมจิตอันเรียกว่า จิตตภาวนา

เพราะฉะนั้นในโอกาสต่อไปจะได้แสดงถึงจิตตภาวนาคือการอบรมจิตโดยตรง.

๑๘ กันยายน ๒๕๒๖

ครั้งที่ ๒๖ ลักษณะพุทธศาสนา
จิตตภาวนา

ได้แสดงลักษณะพุทธศาสนามาถึงจิตตภาวนา คือการอบรมจิต จึงจะอธิบายจิตตภาวนา และจะฝึกปฏิบัติอบรมจิตต่อไปด้วย

ความหมายของจิตตภาวนา

จิตตภาวนา แปลว่าการอบรมจิต การอบรมจิตนี้มีความหมายไปได้ในไตรสิกขา คือศีลสมาธิปัญญา หรือสีลสิกขา จิตตสิกขา และปัญญาสิกขา เพราะว่าไตรสิกขาต้องปฏิบัติให้ถึงจิตจึงจะเป็นศีลเป็นสมาธิเป็นปัญญา ถ้าปฏิบัติไม่ถึงจิตก็ไม่เป็นศีลเป็นสมาธิเป็นปัญญา แต่อาการของไตรสิกขานั้น ในขั้นศีลก็ปรากฏที่กายที่วาจาที่ใจทั้ง ๓ เหมือนกัน แต่ว่าปรากฏออกไปภายนอกให้คนอื่นเห็นก็เพียงกาย เพียงวาจา ส่วนใจนั้นไม่ปรากฏออกไปโดยตรง ตนเองย่อมรู้ใจตนเองว่าเป็นอย่างไร และผู้อื่นที่อ่านใจได้ก็ย่อมรู้ได้ อาการของสมาธินั้นปรากฏที่จิตใจโดยตรง อาการของปัญญานั้นปรากฏที่ความรู้ เป็นความรู้ความเห็นอันถูกต้อง แต่ความรู้นี้ดังที่ได้กล่าวแล้ว ว่าเป็นความรู้ของจิตนี้เอง หรือจิตก็คือธาตุรู้

ศีลเป็นภาคพื้นของสมาธิและปัญญา

เพราะฉะนั้นจิตตภาวนาจึงครอบงำหรือว่ามีความหมายไปทั้งสมาธิทั้งปัญญา อันศีลนั้นจะต้องมีเป็นภาคพื้นเหมือนอย่างเป็นแผ่นดิน ซึ่งจะต้องมีหรือจำเป็นที่จะต้องมี สมาธิและปัญญาจึงจะตั้งขึ้นมาได้ ท่านจึงเปรียบศีลเหมือนแผ่นดินอันเป็นที่ตั้งเป็นที่ยืนของสรรพสิ่งและของบุคคลทั้งหลาย ฉันใดก็ดี กุศลธรรมทั้งหลายเมื่อมีศีลเป็นที่ตั้งจึงบังเกิดและเจริญขึ้นได้ เพราะฉะนั้นการปฏิบัติในศีลจึงจำปรารถนาของผู้ปฏิบัติธรรมทั้งปวง ศีลนั้นท่านแสดงไว้ว่าย่อมเกิดขึ้นจากการสมาทาน คือความตั้งใจรับศีลก็ได้ เกิดขึ้นในขณะที่ประจวบกับวัตถุที่จะพึงล่วงศีลได้ และก็งดเว้นขึ้นได้เองในปัจจุบัน ดั่งนี้ก็ได้ และเกิดขึ้นจากธรรมปฏิบัติ ซึ่งเมื่อได้ธรรมปฏิบัติข้อนั้น ๆ แล้ว ศีลก็บังเกิดขึ้นมาเอง และธัมมะที่ได้ที่ถึงหากเป็นขั้นมรรคผลที่ท่านแสดงว่าโสดาปัตติมรรค โสดาปัตติผล หากได้แล้ว ศีล ๕ ก็มาเอง ดั่งนี้ก็มี ศีลที่เกิดจากการสมาทานคือการรับ จะรับจากผู้ที่มีศีล อย่างคฤหัสถ์รับศีลจากภิกษุสามเณร หรือแม้ที่ผู้เข้ามาขอบวชรับศีลจากพระอาจารย์สำเร็จเป็นสามเณร หรือว่าไม่รับจากผู้อื่นตั้งใจสมาทานขึ้นด้วยตัวเอง ดังเช่นวันอุโบสถ พอตื่นเช้าขึ้นก็ตั้งใจว่าวันนี้จะสมาทานอุโบสถศีลตั้งแต่เช้าด้วยตัวเอง ดั่งนี้ก็ได้ ศีลที่ได้จากการสมาทานจากท่านผู้อื่นก็ดี ด้วยตัวเองก็ดี ดั่งนี้เรียกว่า สมาทาน-

วิรัติ ความงดเว้นได้ด้วยการสมาทาน ส่วนศีลที่ได้ในขณะเมื่อไปประสบวัตถุที่จะพึงล่วงละเมิด แต่ว่าไม่ล่วงละเมิด งดเว้นขึ้นได้ในปัจจุบันนั้น เรียกว่า สัมปัตตวิรัติ ความงดเว้นในขณะที่วัตถุมาถึงเข้างดเว้นได้ เช่นไม่ได้สมาทานศีลมา แต่เมื่อไปประสบวัตถุที่จะพึงฆ่า แต่ก็ไม่ฆ่างดเว้นได้ ไปประสบวัตถุที่จะพึงลักขโมย แต่ก็ไม่ลักขโมย งดเว้นได้ ดั่งนี้ก็เป็นสัมปัตตวิรัติ ส่วนศีลที่ได้จากธรรมปฏิบัติ ท่านยกเอามรรคผล เช่นได้โสดาปัตติมรรคโสดาปัตติผล ศีล ๕ ก็มาเอง ดั่งนี้เป็น สมุจเฉทวิรัติ ความงดเว้นได้อย่างเด็ดขาด ท่านแสดงว่าพระโสดาบันนั้นจะไม่มีล่วงละเมิดศีล ๕ เลย และก็ไม่ได้สมาทาน เป็นศีลที่มาเอง งดเว้นได้อย่างเด็ดขาดทีเดียว เป็นสมุจเฉทวิรัติ แต่ว่าแม้ธัมมะข้ออื่น เมื่อปฏิบัติได้ธัมมะข้อนั้นจะไม่ถึงมรรคผลก็ตาม ศีลก็มาเองเหมือนกันในขณะที่ธัมมะข้อนั้นยังมีอยู่ เช่นว่าเจริญเมตตา เมื่อจิตมีเมตตาก็ย่อมจะมีศีลตามมาด้วย เพราะว่าเมื่อมีเมตตาในสัตว์บุคคลใด ย่อมจะไม่ประพฤติเบียดเบียนสัตว์บุคคลนั้น มีแต่เกื้อกูลอุดหนุน ฉะนั้นผู้ที่มีเมตตาจึงไม่ทำอันตรายแก่บุคคลหรือสัตว์ที่ตนเองมีเมตตา อย่างเช่นมารดาบิดาที่มีเมตตาต่อบุตรธิดา ย่อมจะไม่ทำอันตรายแก่บุตรธิดาเป็นการละเมิดศีล เพราะมีธัมมะคือเมตตานี้นำให้เกิดศีลขึ้นมา

ศีลมุ่งความงดเว้นจากอกุศลเจตนา

เพราะฉะนั้นแม้ธรรมปฏิบัติดังกล่าวก็นำให้เกิดศีลขึ้นได้ และศีลนี้ท่านมุ่งเอาตัววิรัติ คือความงดเว้นเป็นหลักสำคัญ คือจงใจงดเว้นได้ไม่ทำ ดั่งนี้เป็นศีล ถ้าศีล ๕ ก็งดเว้นจากเจตนาคือความจงใจที่จะฆ่า ที่จะลัก ที่จะประพฤติผิดในกาม ที่จะพูดเท็จ และที่จะดื่มน้ำเมาคือสุราเมรัยอันเป็นฐานของความประมาท ซึ่งความงดเว้นได้จากอกุศลเจตนาดังกล่าวนั้นเป็นตัวศีล ที่ว่างดเว้นจากอกุศลเจตนาดังกล่าวนั้น ก็เพราะว่ากรรมที่ประกอบกระทำออกไปเป็นการละเมิดศีลนั้นต้องเกิดจากเจตนาก่อน คือต้องมีความจงใจเสียก่อน เมื่อจงใจขึ้นแล้วจึงเป็นเหตุให้บังเกิดการกระทำ เป็นการฆ่า เป็นการลักเป็นต้น ฉะนั้นเมื่อวิรัติคืองดเว้นจากเจตนานั้นได้ ก็เป็นอันว่างดเว้นจากกรรมนั้นได้ ความงดเว้นดังกล่าวนี้จะต้องถึงใจ คือจิตจะต้องมีความงดเว้น และความงดเว้นที่เป็นตัวศีลที่บริสุทธิ์นั้นจะต้องงดเว้นจากนิวรณ์ อันหมายความว่าอกุศลจิตในการนั้นด้วย กล่าวคือการงดเว้นที่เป็นศีลนั้น ที่จะทำให้ศีลขาดก็ต้องประกอบกระทำออกไป เช่นการฆ่า ก็จะต้องทำให้สัตว์หรือบุคคลนั้นตายจึงจะเป็นปาณาติบาต ดั่งนี้ศีลจึงขาด

ถ้าหากว่าสัตว์หรือบุคคลไม่ตาย ศีลก็ไม่ขาด แต่ว่าในประโยคคือการประกอบกระทำนั้นบางที จิตก็กลัดกลุ้มด้วยความโกรธ คิดที่จะฆ่าเหมือนกัน คือเรียกว่าเป็นพยาบาทความมุ่งร้ายหมายล้างผลาญ แต่ว่าก็บังเกิดขึ้นในใจ ยังยับยั้งไว้ได้ในใจไม่ประกอบกระทำออกไป แต่ใจนั้นก็เป็นพยาบาทคิดมุ่งร้ายขึ้นมาแล้วดั่งนี้ ก็เรียกว่าเสียศีลทางใจ ใจไม่บริสุทธิ์ ศีลก็ไม่บริสุทธิ์ แต่ไม่เสียศีลทางกายทางวาจาคือยังไม่ได้ทำ บางทีก็ประกอบกระทำออกไป แต่ว่าไม่ถึงให้ตาย เช่นว่าทุบตีทำร้ายให้ร่างกายบอบช้ำลำบากหรือว่าทรมานต่าง ๆ ไม่ตาย ดั่งนี้ศีลก็ไม่ขาด ยังไม่เป็นปาณาติบาต แต่ว่าการปฏิบัติกระทำซึ่งเป็นการทำร้ายทางกายทางวาจานั้น ก็เสียศีลทางกายทางวาจาออกไปแล้ว เพราะฉะนั้นศีลก็ไม่บริสุทธิ์ ไม่ขาด แต่ไม่บริสุทธิ์ ฉะนั้นแม้ศีลจะไม่ขาด ที่เรียกว่าไม่เป็นท่อน แต่ว่าก็เป็นช่องด่างพร้อย

อันศีลที่จะบริสุทธิ์นั้นต้องไม่เป็นท่อนไม่เป็นช่องไม่ด่างไม่พร้อย ศีลที่เป็นท่อนนั้นคือศีลที่ขาด เหมือนอย่างผ้าที่เป็นผืนเดียวแล้วก็ขาดออกจากกันเป็น ๒ ผืน ดั่งนี้เรียกว่าขาด ศีลที่ขาดนั้นคือศีลที่ได้ละเมิดออกไปอย่างเต็มที่จนบรรลุถึงที่สุด ดั่งเช่นข้อปาณาติบาตนั้น ฆ่าสัตว์ตั้งต้นแต่มีอกุศลเจตนาที่จะฆ่า แล้วก็ทำการฆ่า แล้วสัตว์นั้นตายด้วยอกุศลเจตนานั้น แปลว่าครบองค์ ยกตัวอย่างเช่นศีลข้อ ๑ นี้ ที่ท่านแสดงไว้ว่ามีองค์ ๕ คือ ๑. ปาโณ สัตว์มีชีวิต ๒. ปาณสญฺญิตา ตนรู้อยู่ว่าสัตว์มีชีวิต ๓. วธกจิตฺตํ จิตคิดจะฆ่า ๔. ตชฺโชวายาโม ความเพียรที่เกิดจากเจตนานั้น และ ๕. เตน มรณํ สัตว์นั้นตายด้วยความเพียรนั้น ดั่งนี้ศีลขาด ทีนี้หากสัตว์นั้นไม่ตายด้วยเหตุใดเหตุหนึ่งก็ตาม แต่ว่าได้มีจิตคิดจะฆ่า ได้มีความเพียรที่จะฆ่า น้อยหรือมากก็ตาม แต่ว่าสัตว์ไม่ตาย ดั่งนี้เรียกว่าศีลเป็นช่อง คือเหมือนอย่างผ้าที่ขาดเป็นช่องเล็กช่องใหญ่ แต่ว่าไม่ถึงกับขาดออกจากกันเป็น ๒ ท่อน แต่ว่าเป็นช่อง ๆ ทะลุเป็นช่อง ๆ ดั่งนี้เรียกว่าศีลเป็นช่อง คราวนี้หากว่ามีจิตคิดที่จะฆ่าและไม่ถึงกับได้ประกอบความเพียรออกไป คิดงุ่นง่านอยู่ในใจล่วงละเมิดอยู่ในใจ ไม่ถึงกับจะทำออกไปดั่งนี้ เรียกว่าศีลด่างศีลพร้อย เหมือนอย่างผ้าที่ไม่ขาดเป็นท่อน ไม่ทะลุเป็นช่อง แต่ว่าเปรอะเปื้อนด่างพร้อยไม่เป็นผ้าที่สะอาด ฉะนั้นแม้มีจิตงุ่นง่านคิดที่จะฆ่าอยู่ดั่งนี้ ก็เรียกว่าศีลด่างศีลพร้อย คือถ้าคิดว่าจะฆ่าอย่างแรง ถ้าหากว่าไม่ถึงคิดว่าจะฆ่า แต่จิตเดือดร้อนคิดที่จะทำร้าย ก็แปลว่าไม่ถึงกับด่างทีเดียว แต่ว่าพร้อย ก็เป็นอันว่าไม่บริสุทธิ์

มีความสำรวมใจคู่กับศีล

เพราะฉะนั้นที่จะเป็นศีลถึงจิตใจนั้นจะต้องทำจิตใจให้สงบ ซึ่งจะต้องอาศัยความคอยสำรวมใจอยู่ด้วย เพราะฉะนั้นแม้ว่าศีลนั้นจะชี้เอาตัววิรัติคือความงดเว้นได้เป็นข้อสำคัญก็ตาม ก็ต้องอาศัยมี สังวโร คือความสำรวม เป็นข้ออาศัยหรือเป็นเครื่องอาศัยอย่างใกล้ชิดอีกด้วย คือจะต้องมีความสำรวม ต้องมีความระมัดระวังใจที่จะไม่ให้เกิดอกุศลเจตนาออกไป ในอันที่จะฆ่าหรือในอันที่จะทำร้ายสิ่งมีชีวิต อันรวมทั้งบุคคลและสัตว์เดรัจฉานทั้งหลาย ตลอดจนถึงไม่คิดที่จะทำร้ายด้วย ต้องพยายามสำรวมใจที่จะดับใจได้ เพราะฉะนั้นนอกจากวิรัติอย่างหยาบแล้วต้องมีวิรัติอย่างละเอียดอันหมายถึงความสำรวมระวังดังกล่าวนี้ด้วย อันความสำรวมระวังนี้เรียกว่า สังวโร หรือเรียกว่าสัญญมะ แปลว่าความสำรวมระวัง เพราะฉะนั้นความสำรวมระวังนี้จึงต้องอยู่คู่กับวิรัติ จึงจะประคองวิรัติให้เป็นไปด้วยดี และตัวความสำรวมระวังนั้นก็คือสตินั้นเอง คือความระลึกได้ เพราะฉะนั้นเมื่อสอนให้มีความสำรวมระวังคู่กันไปกับวิรัติที่เป็นศีลโดยตรงดังนี้แล้ว การปฏิบัติในศีลจะต้องอาศัยธัมมะอีก ๒ หมวด หมวดหนึ่งก็คือหิริโอตตัปปะ หิริก็คือความละอายใจ โอตตัปปะก็คือความเกรงกลัว

มีหิริและโอตตัปปะ

อันหิริความละอายใจ และโอตตัปปะความเกรงกลัวนี้ หมายถึงละอายใจต่อความชั่ว เกรงกลัวต่อความชั่ว คือละอายใจต่อบาปอกุศลทุจริตทางกายทางวาจาทางใจทั้งหลาย เกรงกลัวต่อบาปอกุศลทุจริตทางกายทางวาจาและทางใจทั้งหลาย หิริและโอตตัปปะนี้อันที่จริงพระพุทธเจ้าก็ทรงสั่งสอนจากความละอายและความกลัวที่บุคคลมีอยู่นี้เอง แต่ว่าความละอายและความกลัวที่บุคคลมีอยู่เป็นประจำ เรียกว่าโดยมิต้องปฏิบัตินี้ เป็นความละอายและความกลัวต่อความรู้ของผู้อื่นและต่อบุคคลผู้อื่น เช่นว่าละอายที่เขาจะรู้จะเห็นจึงได้ปกปิดซ่อนเร้น กลัวต่อโจรผู้ร้ายหรือว่ากลัวเขาจะรู้จะเห็นจึงได้ปกปิดซ่อนเร้นจึงได้หลบซ่อนดังนี้เป็นต้น พระพุทธเจ้าตรัสสอนให้ละอายต่อตัวเอง ที่จะรู้เห็นตัวเองประกอบความชั่วต่าง ๆ เกรงกลัวต่อตัวเองที่ตัวเองจะประกอบความชั่วต่าง ๆ เพราะฉะนั้นความที่เป็นหิริโอตตัปปะนี้ จึงเป็นความละอายและเกรงกลัวที่สูงกว่าความละอายและเกรงกลัวที่ทุกคนมีอยู่ ก็ปรับปรุงความละอายและเกรงกลัวที่ทุกคนมีอยู่นั้นเอง มาทำให้เป็นความละอายและความเกรงกลัวที่เป็นทางธัมมะ และข้อนี้จะพึงเห็นได้ง่าย ดังที่คนต้องซ่อนเร้นกระทำความชั่วทั้งหลาย เพราะละอายแต่คนอื่นจะเห็น แต่หาก

ว่าถ้าตนเองมีความละอายต่อตัวเองแล้ว ว่าตัวเองจะต้องรู้เห็นตัวเองอยู่ทุกขณะ ไม่มีความลับอะไรต่อตัวเองดั่งนี้แล้ว ก็จะทำให้ตัวเองงดเว้นการกระทำความชั่วได้ทั้งในที่ลับและในที่แจ้ง ความเกรงกลัวก็เหมือนกัน อย่างเช่นความเกรงกลัวทั่วไปก็คือเกรงกลัวโจรผู้ร้ายว่าจะมาฆ่าตน จะมาลักของของตน แต่ว่าลืมไปที่จะกลัวตัวเองที่จะไปเป็นโจรผู้ร้ายสำหรับผู้อื่น ที่จะไปลักของของเขา ที่จะไปฆ่าเขา เพราะฉะนั้นถ้าหากว่าได้ปรับปรุงความเกรงกลัวนี้มาให้เป็นความเกรงกลัวตัวเองที่จะเป็นผู้ร้าย โดยที่เมื่อมีความเกรงกลัวตัวเองที่จะเป็นผู้ร้ายดั่งนี้แล้ว ก็จะทำให้ตัวเองละความเป็นผู้ร้ายได้ ตัวเองก็จะไม่ไปเป็นผู้ร้ายได้ คือว่าจะไม่ไปฆ่าใครไม่ลักของใครเป็นต้น ดั่งนี้ก็เป็นโอตตัปปะขึ้นมา เพราะฉะนั้นพระพุทธเจ้าทรงแสดงธัมมะ เอาธรรมดานี่แหละ เอาความละอายความเกรงกลัวที่คนมีอยู่เป็นธรรมดานี่แหละ มาปรับปรุงให้เป็นธัมมะขึ้น ให้เป็นหิริเป็นโอตตัปปะขึ้น ดั่งนี้เรียกว่าเป็นการที่ทำให้เจริญขึ้น พัฒนาให้เจริญขึ้น เมื่อยังเป็นความละอายความเกรงกลัวที่เป็นสามัญอยู่ดั่งกล่าวนั้น ก็เหมือนอย่างว่าเป็นคนป่า คราวนี้ก็มาพัฒนาให้เป็นคนเมืองขึ้น ให้เจริญขึ้น ให้รู้จักละอายให้รู้จักเกรงกลัวต่อความชั่วทั้งหลาย และก็ให้งดเว้นตัวเองได้ ดั่งนี้ก็เป็นหิริเป็นโอตตัปปะขึ้นมา หิริโอตตัปปะนี้เรียกว่าเป็นเหตุใกล้ของศีล ทำให้ปฏิบัติในศีลได้ดีขึ้น

มีอินทรีย์สังวร

ธัมมะอีกหมวดหนึ่งหรืออีกข้อหนึ่งก็คือ อินทรีย์สังวร ความสำรวมอินทรีย์หรือสำรวมตา สำรวมหู สำรวมจมูก สำรวมลิ้น สำรวมกาย สำรวมใจ ในขณะที่ตาเห็นอะไร หูได้ยินอะไร จมูกลิ้นกายได้ทราบกลิ่นรสโผฏฐัพพะอะไร ใจได้รู้เรื่องราวอะไร ก็มีสติรักษาเหมือนอย่างรักษาตาหูจมูกลิ้นกายใจอยู่เสมอ โดยตรงก็คือรักษาใจอยู่เสมอ ที่จะไม่ไปยึดถือสิ่งที่ได้เห็น ที่ได้ยิน ที่ได้ทราบ มาก่อกิเลส เป็นราคะโทสะโมหะหรือโลภะโทสะโมหะขึ้นในจิตใจ คอยป้องกันไว้ ให้สิ่งที่ได้เห็นที่ได้ยินที่ได้ทราบนั้นอยู่แค่ตาหูจมูกลิ้นกายใจ ให้ตกอยู่แค่นั้น ไม่ให้ก่อกิเลสเข้ามา เหมือนอย่างสติเป็นนายประตูคอยรักษาทวารทั้ง ๖ นั้น คือรักษาจิตนั้นเองอยู่เสมอ ไม่ให้สิ่งเหล่านั้นก่อกิเลสเข้ามาในจิตใจ คือไม่ยึดถือไว้นั่นเอง ให้เห็นสักแต่ว่าได้เห็น ให้ได้ยินสักแต่ว่าได้ยิน ให้ทราบสักแต่ว่าได้ทราบ ให้รู้ให้คิดสักแต่ว่าได้รู้ได้คิด แปลว่าถือเอาประโยชน์จากสิ่งเหล่านั้นในทางที่เป็นคุณประโยชน์ทั้งหลาย ไม่ก่อให้เกิดโทษเข้ามา ถ้าหากว่าจะเป็นชนวน ก็ให้รู้ว่านี่จะเป็นชนวนแล้ว คือจะเป็นชนวนแห่งราคะบ้าง โทสะบ้าง โมหะบ้าง ก็คอยห้ามใจบอกว่าอย่าไปรับชนวนนั้น อย่าให้จิตอันนี้เป็นข้างไม้ขีด

แล้วอย่าให้ชนวนนั้นเป็นตัวไม้ขีด มาขีดให้เป็นไฟลุกขึ้นมาในใจ คอยป้องกันเอาไว้อยู่ดังนี้ คือไม่ยอมที่จะให้ชนวนนั้นมาเป็นตัวไม้ขีด ไม่ให้จิตเป็นข้างไม้ขีดที่จะก่อไฟขึ้นมา คอยดับไว้อยู่เสมอ ดังนี้แล้วก็เป็นความสำรวมระวังจิตใจอย่างหนึ่ง เป็นเครื่องที่จะทำให้การปฏิบัติศีลเป็นไปได้.

๑๙ กันยายน ๒๕๒๖

ครั้งที่ ๒๗ ลักษณะพุทธศาสนา
จิตตภาวนา (ต่อ)

จะแสดงจิตตภาวนา ซึ่งได้ใช้คำนี้ในการปฏิบัติอบรมจิต และก็ได้ใช้ตามพระพุทธภาษิตที่พระพุทธเจ้าได้ตรัสไว้ ซึ่งมีปรากฏในเอกนิบาตอังคุตรนิกาย แปลความว่า ภิกษุทั้งหลาย จิตนี้ประภัสสรคือผุดผ่อง แต่ว่าจิตนี้ก็เศร้าหมองไปเพราะอุปกิเลสทั้งหลายที่จรมา พระองค์ตรัสว่า จิตตภาวนาไม่มีแก่ปุถุชนผู้มิได้สดับแล้ว ดั่งนี้ และได้ตรัสไว้อีกว่า ภิกษุทั้งหลาย จิตนี้ประภัสสรคือผุดผ่อง แต่จิตนี้ก็เศร้าหมองไปเพราะอุปกิเลสทั้งหลายที่จรมา แต่ว่าจิตนี้ก็บริสุทธิ์ได้ พระองค์ตรัสว่า จิตตภาวนาย่อมมีแก่อริยสาวกผู้ได้สดับแล้ว ดั่งนี้

สมถกรรมฐานและวิปัสสนากรรมฐาน

คำว่า "จิตตภาวนา" ในพระพุทธภาษิตที่อ้างมานี้ ย่อมมีความหมายถึงการอบรมจิตที่เศร้าหมองแล้วให้บริสุทธิ์ได้ ในการอบรมจิตให้บริสุทธิ์ได้นี้ ก็จะต้องอาศัยสัญญมวิธี วิธีสำรวมระวังซึ่งได้แก่สติ และทมวิธี วิธีฝึกหัดอันได้แก่ปัญญา หรือกล่าวอีกอย่างหนึ่งต้องอาศัย สมถกรรมฐาน กรรมฐานที่ทำจิตให้สงบ และ วิปัสสนากรรมฐาน กรรมฐานที่ทำให้ได้ปัญญาเห็นจริงรู้แจ้งหรือว่ารู้แจ้งเห็นจริง หรือกล่าวอีกอย่างหนึ่งก็ได้แก่สมาธิและปัญญาในไตรสิกขา ตามข้อธรรมที่อ้างมานี้จะรู้สึกว่าขาดศีลไป แต่อันที่จริงนั้นก็ต้องมีศีลเป็นภาคพื้น เพราะว่าศีลนั้นตรัสเปรียบไว้ว่าเหมือนอย่างพื้นดิน ซึ่งจะต้องมีเป็นภาคพื้นไว้ ถ้าไม่มีพื้นดินก็ไม่มีที่ยืนไม่มีที่ตั้งของสิ่งทั้งหลายฉันใด ไม่มีศีลก็ไม่มีที่ตั้งของกุศลธรรมทั้งหลายฉันนั้น เพราะฉะนั้นจึงจะต้องมีศีลอันเป็นกุศลธรรมข้อที่เป็นพื้นฐาน กุศลธรรมอื่น ๆ จึงจะอาศัยศีลเกิดขึ้นมาได้ เพราะฉะนั้นจึงตกลงว่าต้องปฏิบัติให้มีขึ้นทั้งศีลสมาธิและปัญญาครบไตรสิกขา หรือจะกล่าวขยายออกไปอีก ก็ให้ครบมรรคมีองค์ ๘ ซึ่งมีทั้งศีลทั้งสมาธิทั้งปัญญา สัมมาทิฏฐิ ความเห็นชอบ สัมมาสังกัปปะ ความดำริชอบ เป็นปัญญา สัมมาวาจา เจรจาชอบ สัมมกัมมันตะ การงานชอบ สัมมาอาชีวะ เลี้ยงชีวิตชอบ เป็นศีล สัมมาวายามะ เพียรชอบ สัมมาสติระลึกชอบ สัมมาสมาธิ ตั้งใจมั่นชอบ เป็นสมาธิ และในไตรสิกขาได้ใช้คำว่าจิตในขั้นสมาธิคือเรียกว่า สีลสิกขา จิตตสิกขา และปัญญาสิกขา จิตตสิกขาก็เป็นขั้นสมาธิ หากจะนำคำว่าภาวนามาแทนสิกขาในไตรสิกขา เป็นสีลภาวนา จิตตภาวนา และปัญญาภาวนาก็ได้ แต่ก็จะต้องเข้าใจ ว่าจิตตภาวนาในไตรสิกขานี้ก็มีความหมายแค่สมาธิ แต่ว่าจิตตภาวนาตาม

พุทธภาษิตที่ตรัสไว้ อันสืบมาจากที่ตรัสว่าจิตนี้ประภัสสรคือผุดผ่องนั้น ย่อมมีความหมายไม่ใช่จำเพาะแต่จิตตสิกขาหรือสมาธิ แต่มีความหมายครอบไปทั้งหมด คือจิตตสิกขาปัญญาสิกขา หรือสมาธิปัญญา หรือสมถกรรมฐานวิปัสสนากรรมฐาน หรือสัญญมวิธี ทมวิธี รวมทั้งศีลอันเป็นภาคพื้นอีกด้วย เพราะฉะนั้นก็พึงเข้าใจความหมายของคำว่าจิตตภาวนาตามที่ได้กล่าวมานี้

อันวิธีอบรมจิตที่แสดงอธิบายกันทั่วไปนั้น ก็มักจะยกเอาสัญญมวิธีและทมวิธี แต่ว่าก็มีความหมายถึงกรรมฐานทั้งสอง เป็นต้น ดังที่กล่าวมาแล้ว เพราะสัญญมะนั้นก็อยู่ในขั้นของสมาธิ ทมะนั้นก็อยู่ในขั้นของปัญญา ได้กล่าวมาแล้วถึงเรื่องจิต จิตที่อบรมแล้ว จิตที่ไม่ได้อบรมแล้ว และก็ได้กล่าวมาแล้ว ว่าจิตที่เป็นธรรมชาติธรรมดาคือเป็นตัวธาตุรู้ดังที่ตรัสแสดงไว้ในธาตุ ๖ ก็ล้วนเป็นจิตที่ไม่ได้อบรม จึงได้มาเป็นสังขารคือผสมปรุงแต่งกับธาตุไม่รู้เกิดเป็นสัตวโลกเป็นต้นว่ามนุษย์และเดรัจฉานทั้งหลาย ตลอดจนถึงโอปปาติกะทั้งหลาย และจิตที่ไม่ได้อบรมนี้ก็ย่อมมีอวิชชาคือความไม่รู้หมายถึงไม่รู้จริง ฉะนั้นจึงได้เศร้าหมองไปได้ด้วยเครื่องเศร้าหมองทั้งหลายที่จรเข้ามา อันเรียกว่าอุปกิเลส ก็คือกิเลสนั่นเอง แต่ในที่นี้เรียกว่าอุปกิเลสเพื่อจะชี้ให้ชัด ว่าบรรดากิเลสนั้นล้วนเป็นเครื่องเศร้าหมองที่จรเข้ามา คือเป็นอาคันตุกะที่เราแปลกันว่าผู้เข้ามาหาหรือแขก ไม่ใช่เป็นเจ้าของบ้าน แต่ว่าเมื่อจรเข้ามาแล้วก็ไม่ยอมออกไปยึดอยู่ในจิต เป็นอาสวะเป็นอนุสัย เพราะฉะนั้นจึงเป็นเหตุให้ประกอบกรรม กรรมก็ส่งวิบากคือผล ผลนั้นก็ก่อเพิ่มเติมกิเลสขึ้นอีก ก็เป็นอันว่าเกิดวัฏฏะคือวน จิตที่มิได้อบรมจึงต้องท่องเที่ยววนอยู่ในกิเลสกรรมวิบาก อันเรียกว่าวัฏฏสังสาระหรือวัฏฏสงสารดังที่ได้กล่าวมาแล้ว

อริยสาวกย่อมมีจิตตภาวนา

ปุถุชนผู้ยังมิได้สดับ คำว่า "ปุถุชน" นั้นแปลว่าคนหนา มีความหมาย ๒ อย่าง อย่างหนึ่งคือเป็นคนมีกิเลสหนา เพราะว่ายังมีสังโยชน์ที่เป็นเครื่องประกอบผูกไว้อยู่ครบทั้ง ๑๐ ประการ ละไม่ได้สักประการเดียว อีกอย่างหนึ่งปุถุชนแปลว่าคนจำนวนมาก หรือว่ามีมาก ผู้มิได้สดับแล้วหมายถึงผู้ที่ยังมิได้สดับฟังคำสั่งสอนที่พระอริยะประกาศไว้แล้ว ยังไม่เข้าถึงธัมมะจนถึงตัดกิเลสได้บางส่วนหรือสิ้นเชิง ย่อมไม่มีจิตตภาวนาหรือการอบรมจิตตามวิธีที่พระอริยะประกาศไว้ เพราะฉะนั้นจึงทำจิตให้บริสุทธิ์ไม่ได้ ส่วนอริยสาวกผู้ได้สดับแล้วย่อมมีจิตตภาวนา คำว่า "อริยสาวก" นั้นแปลได้ ๒ อย่าง อย่างหนึ่งแปลว่าศิษย์ของพระอริยะ

ตามศัพท์ "สาวก" แปลว่า ผู้ฟังหรือผู้สดับฟัง ก็รวมแปลว่าศิษย์ของพระอริยะ อีกอย่างหนึ่งแปลว่าสาวกผู้เป็นอริยะ คือศิษย์ผู้เป็นอริยะด้วยตนเอง คำว่า "อริยะ" ในที่นี้หมายถึงบุคคลผู้ตัดกิเลสได้แล้วบางส่วนจนถึงสิ้นเชิง คือโสดาบันบุคคลผู้ตัดสังโยชน์ได้ ๓ สกทาคามีบุคคลผู้ตัดสังโยชน์ได้ ๓ เหมือนกัน กับทำกิเลสกองราคะ โทสะ โมหะ ให้เบาบางยิ่งขึ้นไปกว่าโสดาบันอีก อนาคามีบุคคลตัดสังโยชน์ได้ ๕ อรหันตบุคคลตัดสังโยชน์ได้ ๑๐ สังโยชน์นั้นมี ๑๐ กิเลสทั้งหมดก็รวมอยู่ในสังโยชน์ ๑๐ นี้แหละ ฉะนั้นเมื่อตัดสังโยชน์ได้หมดก็เป็นอันว่าตัดกิเลสได้สิ้นเชิง ถ้าแปลว่าสาวกผู้เป็นอริยะ ก็ต้องหมายถึงสาวกของพระพุทธเจ้าผู้ได้ฟังคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าแล้วตัดกิเลสได้ตั้งแต่ขั้นพระโสดาบันขึ้นไปจนถึงขั้นพระอรหันต์ แต่ถ้าแปลว่าสาวกแห่งพระอริยะคือศิษย์ของพระอริยะ ก็ย่อมรวมถึงศิษย์ผู้ที่ได้ฟังคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า ได้ปฏิบัติตามพระธรรมคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าตั้งแต่เบื้องต้น คือตั้งแต่เป็นปุถุชนอยู่เมื่อได้ฟังคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า และได้ปฏิบัติตามธัมมะคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าตั้งแต่เบื้องต้นขึ้นไป ก็ขึ้นชื่อว่าเป็นอริยสาวกได้ ผู้ได้สดับแล้วก็คือผู้ที่ได้สดับตรับฟังได้เรียนได้ศึกษาธัมมะคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าและได้ปฏิบัติ อริยสาวกผู้ได้สดับแล้ว มีจิตตภาวนาคือการอบรมจิต ปฏิบัติในสัญญมวิธีทมวิธี ปฏิบัติในสมถกรรมฐานวิปัสสนากรรมฐาน

เพราะฉะนั้นการปฏิบัติอบรมจิตนี้จึงเป็นสิ่งสำคัญ เป็นเครื่องประกาศว่าได้เป็นอริยสาวกผู้ได้สดับแล้ว ถ้ายังไม่ได้ปฏิบัติก็ยังไม่ได้ชื่อว่าอริยสาวกผู้สดับแล้ว แต่ชื่อว่าเป็นปุถุชนผู้ยังมิได้สดับ เป็นการแสดงชี้ให้เห็นความสำคัญของการปฏิบัติอบรมทางจิตใจว่าเป็นสิ่งจำเป็นที่จะต้องปฏิบัติ และเมื่อได้ปฏิบัติอบรมจิตใจให้บริสุทธิ์แล้วอย่างเต็มที่อย่างสิ้นเชิง คือเป็นอรหันตบุคคล ก็ชื่อว่าเป็นผู้ที่มีจิตอันได้อบรมแล้ว จิตที่ได้อบรมแล้วนี้ย่อมไม่มาเป็นสังขารคือผสมปรุงแต่งกับธาตุที่ไม่รู้ทั้งหลายอีก หยุดวัฏฏะคือหยุดวน เพราะเมื่อไม่มีกิเลสอันเป็นเหตุให้กระทำกรรมก็ไม่ประกอบกรรม เมื่อไม่มีกรรมอันเป็นเหตุส่งวิบากก็ไม่มีวิบาก และความไม่มีวิบากนั้นก็เริ่มต้นแต่ไม่มีวิบากขันธ์คือขันธ์ที่ไม่เป็นวิบากอีกต่อไป ที่เรียกว่าไม่เกิดอีกเพราะความที่เกิดอีกนั้นเป็นการก่อวิบากขันธ์ขึ้นอีกต่อไป เมื่อตัดกิเลสออกได้ก็ตัดกรรมก็ตัดวิบาก จึงหยุดวัฏฏะคือหยุดวน เป็นวิวัฏฏะคือไม่วน มีความวนไปปราศแล้วซึ่งสภาพธรรมดังนี้เรียกว่า "นิพพาน"

สอุปาทิเสสนิพพานและอนุปาทิเสสนิพพาน

พระพุทธเจ้าและพระอรหันตสาวกผู้ที่ยังมีชีวิตอยู่ ยังมีวิบากขันธ์เหลืออยู่คือยังดำรงชีวิตอยู่ แต่ว่าวิญญาณธาตุหรือจิตก็ไม่มาปรุงแต่งเป็นสังขาร คือไม่ปรุงแต่งเป็นกิเลสไม่ปรุงแต่งเป็นกรรมไม่ปรุงแต่งเป็นวิบาก หยุดวัฏฏะคือหยุดวน ยังเหลือแต่วิบากขันธ์ ซึ่งท่านก็ใช้วิบากขันธ์นี้บำเพ็ญประโยชน์ อย่างพระพุทธเจ้าก็ทรงใช้วิบากขันธ์นี้บำเพ็ญประโยชน์ อันเรียกว่า อัตถจริยา ประพฤติประโยชน์ คือ โลกัตถจริยา ประพฤติประโยชน์ต่อโลก ญาตัตถ-จริยา ประพฤติประโยชน์ต่อพระญาติ พุทธัตถจริยา ประพฤติประโยชน์ในฐานะเป็นพระพุทธเจ้า โลกัตถจริยาประพฤติประโยชน์ต่อโลกนั้นก็คือ เสด็จจาริกไปทรงแสดงธรรมสั่งสอนโปรดสัตวโลกทุกถ้วนหน้า โปรดเวไนยนิกรคือหมู่ชนที่ฝึกอบรมสั่งสอนได้ ให้บรรลุประโยชน์ปัจจุบันบ้าง ประโยชน์ภายหน้าบ้าง ประโยชน์อย่างยิ่งคือมรรคผลนิพพานบ้าง ตามภูมิตามชั้นญาตัตถจริยาประพฤติประโยชน์ต่อพระญาตินั้นก็คือ โปรดพระญาติในโอกาสพิเศษเป็นบางคราวหรือเป็นบางประการ เพราะพระญาตินั้นนับตั้งแต่พระพุทธบิดาพระพุทธมารดาย่อมมีอุปการคุณแก่พระองค์มา และมีความสัมพันธ์เกี่ยวเนื่องกันอยู่ในฐานะเป็นพระญาติ พุทธัตถจริยาประพฤติประโยชน์ในฐานะเป็นพระพุทธเจ้านั้น ได้แก่ได้ทรงแสดงธรรมบัญญัติพระวินัย ตั้งพระพุทธ-ศาสนาและพุทธบริษัททั้ง ๔ ขึ้นในโลก พระพุทธเจ้าได้ทรงบำเพ็ญประโยชน์อยู่ถึง ๔๕ ปีจึงเสด็จดับขันธปรินิพพานที่เรียกว่า "ดับขันธปรินิพพาน" ดับขันธ์ก็คือดับวิบากขันธ์ทั้ง ๕ นี้ซึ่งเป็นวิบากขันธ์ครั้งสุดท้ายของพระองค์ ความดับขันธ์คือขันธ์ ๕ อันเป็นความแตกดับหรือที่เรียกว่าตายในโวหารโลกทั่วไปนั้น ก็เป็นความแตกดับหรือเป็นความตายของขันธ์ ๕ ครั้งสุดท้ายจึงเรียกว่าปรินิพพาน แปลว่าดับโดยรอบ เพราะคำว่านิพพานนั้นมี ๒ อย่าง คือ สอุปาทิเสส-นิพพาน ดับกิเลสที่ยังมีเบญจขันธ์เหลือ เป็นความดับกิเลสของพระพุทธเจ้าและพระอรหันต-สาวกทั้งหลาย ยังมีเบญจขันธ์อยู่ อีกอย่างหนึ่ง อนุปาทิเสสนิพพาน ดับกิเลสที่ไม่มีเบญจขันธ์เหลือ คือดับขันธ์ขั้นปรินิพพานดังกล่าวนั้น ดังโวหารสามัญเรียกว่าตายหรือแตกดับ ดับขันธ์ แต่ก็พึงทราบด้วยว่าอธิบายในดับขันธ์ทั้ง ๒ นี้ก็ยังมีต่างกันอีก อธิบายอีกอย่างหนึ่งว่าตัดกิเลสของพระโสดาบันของพระสกทาคามีของพระอนาคามี เป็นสอุปาทิเสสนิพพาน ดับกิเลสของพระอรหันต์ คือดับกิเลสทั้งหมด เป็นอนุปาทิเสสปรินิพพาน ก็เป็นอันว่าอธิบายตามนัยหลังนี้ นิพพานทั้งสองก็เป็นดับกิเลสด้วยกันทั้งหมด ในขณะที่วิบากขันธ์ยังเหลืออยู่นั้น วิบากขันธ์ก็เป็นสังขารที่ปรุงแต่ง เพราะว่านามรูปก็ยังปรุงแต่งกัน ยังมีรูปที่ต้องหายใจเข้าหายใจออก

ต้องผลัดเปลี่ยนอิริยาบถมีอาการ ๓๒ มีธาตุทั้ง ๔ ประกอบกันทำงาน ต้องอาศัยอาหาร ยังมีเวทนาสัญญาสังขาร แปลว่าขันธ์ ๕ ที่ยังเหลืออยู่นั้นก็ต้องเป็นสังขารคือสิ่งผสมปรุงแต่ง ยังผสมยังต้องปรุงแต่งกันอยู่ตลอดเวลา โดยที่เป็นที่อาศัยของจิตที่บริสุทธิ์ จิตที่ได้อบรมแล้วจิตที่บริสุทธิ์แล้ว

ประโยชน์สุขที่บริสุทธิ์เกิดจากจิตที่บริสุทธิ์

เพราะฉะนั้นจิตที่บริสุทธิ์แล้วจิตที่อบรมแล้วของพระอริยเจ้า คือของพระพุทธเจ้าและของพระอรหันต์ทั้งหลายนั้น เมื่อยังอาศัยอยู่ในวิบากขันธ์ ก็ออกมาปฏิบัติประโยชน์ต่าง ๆ โดยที่ไม่ได้มีความยึดถือมุ่งหวังประโยชน์ตนแม้แต่น้อย ประกอบด้วยกรุณาอันบริสุทธิ์คือมุ่งจะช่วยให้พ้นทุกข์ ฉะนั้นพระพุทธเจ้ามีพระมหากรุณาเป็นปุเรจาริกคือนำไปข้างหน้า จึงได้ทรงใช้พระสัพพัญญุตญาณ พระทศพลญาณและพระปาฏิหาริย์ต่าง ๆ เพื่อประโยชน์เกื้อกูลเพื่อความสุขแก่โลกแก่เวไนยนิกรทั้งสิ้น โดยไม่มีมุ่งลาภยศสรรเสริญสุขเพื่อตนแม้แต่น้อย เพราะว่าพระองค์ไม่มีตนที่ยึดถือ ไม่ยึดถือว่ารูปเวทนาสัญญาสังขารวิญญาณของเรา ไม่ยึดถือว่าอะไรเป็นของเรา หรือไม่ยึดถือว่าเราเป็นอะไร จึงไม่มีความเห็นแก่ตนแม้แต่น้อย มุ่งประโยชน์สุขแก่โลกแก่เวไนยนิกรเพียงอย่างเดียว ด้วยพระมหากรุณา เพราะฉะนั้นสิ่งที่พระองค์ปฏิบัติกระทำนั้นจึงเป็นตัวประโยชน์ที่บริสุทธิ์ ไม่เป็นกรรมที่บังเกิดขึ้นแก่พระองค์ แม้ว่าประโยชน์ที่กระทำอย่างบริสุทธิ์นั้นจะเข้าใจกันว่าเป็นกรรมดีเป็นกรรมเกื้อกูล แต่สำหรับพระองค์แล้วไม่เป็นตัวกรรม เพราะว่าไม่ได้มีกิเลสสร้างขึ้นมา เพราะฉะนั้นจิตที่บริสุทธิ์อย่างยิ่งนี้ทำอะไรออกไปก็เป็นตัวประโยชน์ที่บริสุทธิ์ และทรงประกอบกระทำด้วยพระญาณปัญญา จึงเป็นสิ่งที่มีคุณโดยส่วนเดียวไม่มีโทษแม้แต่น้อย เป็นประโยชน์แก่ผู้ที่รับไปปฏิบัติทั้งนั้น ถ้าเป็นคนที่ยังมีกิเลสจะกระทำไม่ได้ เพราะคนที่มีกิเลสนั้นจะต้องมีความเห็นแก่ตัวถ้ามีตัว เมื่อมีตัวก็ต้องมีความเห็นแก่ตัวแม้เล็กน้อย จะไม่มีความเห็นแก่ตัวก็ต้องไม่มีตัว และจะไม่มีตัวได้ก็ต้องไม่มีอุปาทานความยึดถือตัวเราทั้งหมด เป็นจิตที่บริสุทธิ์เป็นจิตที่มีอิสระเสรีด้วยประการทั้งปวง อิสระเต็มที่เสรีเต็มที่ ส่วนอิสระเสรีประการอื่นนั้นอันที่จริงไม่ใช่อิสระไม่ใช่เสรี เพราะยังเป็นทาสของตัณหาทั้งนั้น รู้สึกว่าจะเป็นอิสระเสรีอยู่ข้างนอก แต่ข้างในนั้นไม่ใช่ เป็นทาสของตัณหาทั้งนั้น พระพุทธเจ้าจึงตรัสเรียกว่าตัณหาธิปไตย ตัณหาเป็นใหญ่ ถ้าไม่ใช่เป็นตัณหาธิปไตยก็ต้องเป็นธรรมาธิปไตย ธัมมะเป็นใหญ่ ท่านผู้มีจิตที่บริสุทธิ์นั้นไม่เป็นตัณหาธิปไตย แต่ว่าเป็น

ธรรมาธิปไตย ธัมมะเป็นใหญ่

ดังที่แสดงว่าพระพุทธเจ้าเองนั้น ได้ทรงพิจารณาไปในทิศทั้งหมด ว่าจะมีใครบ้างที่เป็นบุคคลหรือเป็นเทพก็ตามที่จะทรงให้ความเคารพ ก็ไม่ทรงเห็นว่ามีบุคคลหรือมีเทพหรือมีอะไรที่จะทรงให้ความเคารพได้ ก็ได้ทรงเห็นแต่เพียงอย่างเดียวเท่านั้น ที่พระองค์ทรงพึงเคารพคือธัมมะหรือพระธรรม พระพุทธเจ้าจึงทรงเคารพพระธรรม และก็ตรัสว่าพระพุทธเจ้าทั้งปวงนั้นเคารพพระธรรม และวิธีเคารพพระธรรมของพระองค์เป็นอย่างไรพระองค์ก็ได้ทรงบอกไว้ด้วย คือตรัสว่า ได้ทรงมีพระมหากรุณาแผ่ทั่วเหมือนกันไปหมด ทรงแสดงธรรมสั่งสอนด้วยพระกรุณาแผ่เหมือนกันไปหมด คือว่าจะทรงสั่งสอนแก่คนจนมั่งมีหรือว่าคนชั้นต่ำหรือว่าคนชั้นสูงทุกชั้นในโลก ทั้งมนุษย์ทั้งสัตว์เดรัจฉาน ทรงมีพระกรุณาแผ่เสมอเหมือนกันหมด แล้วทรงแสดงธรรมเพื่อให้ทุกคนได้บรรลุสุขประโยชน์เหมือนกันไปหมดทั่วกันไปหมด ไม่มีความลำเอียงไม่มีความลดหลั่น ตามสมควรแก่อัธยาศัยนิสัยของแต่ละบุคคล ทรงปฏิบัติดั่งนี้คือทรงเคารพพระธรรม เพราะฉะนั้นระยะเวลาที่พระพุทธเจ้าและพระอรหันตสาวกทั้งหลายได้ปฏิบัติประโยชน์นั้น จึงเป็นประโยชน์ที่แท้จริง เป็นประโยชน์ที่บริสุทธิ์ ไม่ได้บังเกิดจากกิเลส เพราะฉะนั้นจึงไม่เป็นกรรมที่จะส่งวิบากอันเป็นวัฏฏะคือความวนต่อไป ไม่มีความยึดถือด้วยประการทั้งปวง จนดับขันธ์ในที่สุด และเมื่อดับขันธ์แล้วก็เป็นอันว่าสิ้นสมมติบัญญัติที่จะเรียกต่อไป ไม่เรียกว่าจิต ไม่เรียกว่าวิญญาณธาตุ ไม่เรียกว่าดิน ไม่เรียกว่าน้ำ ไม่เรียกว่าลม ไม่เรียกว่าไฟ ไม่เรียกว่าอะไรทั้งหมด ไม่มีความมา ไม่มีความไป ไม่มีความตั้งอยู่ ไม่มีอารมณ์ เป็นอันว่าถอนธรรมทั้งหลายขึ้นทั้งหมด เพราะฉะนั้นจึงสิ้นสมมติบัญญัติ ไม่มีถ้อยคำที่จะพูดถึง แต่ว่าไม่สูญ หากว่าจะสมมติถ้อยคำขึ้นเรียก ก็เรียกว่าดำรงอยู่เป็นธรรม หรือเป็นสภาพธรรมดา หรือเป็นตัวธาตุแท้ ซึ่งสิ้นสมมติบัญญัติสิ้นถ้อยคำที่จะพูดถึงทั้งสิ้น.

๓๐ กันยายน ๒๕๒๖

ครั้งที่ ๒๘ ลักษณะพุทธศาสนา
วิสุทธิ ๗ ข้อสีลวิสุทธิ
แนวปฏิบัติในการทำจิตตภาวนา

ได้แสดงลักษณะพุทธศาสนามาถึงจิตตภาวนา และก็ได้แสดงอธิบายความหมายของคำว่าจิตตภาวนา จึงจะเริ่มแสดงวิธีปฏิบัติทำจิตตภาวนา เห็นว่าวิสุทธิ ๗ เป็นหลักธรรมที่จะแสดงอธิบายเป็นวิธีปฏิบัติในการทำจิตตภาวนาได้ เพราะว่าการทำจิตตภาวนานั้นก็มุ่งทำจิตให้บริสุทธิ์ ดังที่พระพุทธเจ้าได้ตรัสว่า จิตนี้ประภัสสรคือผุดผ่อง เศร้าหมองไปเพราะอุปกิเลสทั้งหลายที่จรมา และพระองค์ก็ตรัสว่า ปุถุชนผู้มิได้สดับไม่มีจิตตภาวนา และก็ได้ตรัสว่าจิตที่ประภัสสรคือผุดผ่องซึ่งได้เศร้าหมองไปนี้ ปฏิบัติทำให้บริสุทธิ์ได้ ให้หลุดพ้นได้จากเครื่องเศร้าหมองทั้งปวง พระองค์ตรัสว่า อริยสาวกผู้สดับแล้วย่อมมีจิตตภาวนา ดั่งนี้ อันส่องความว่าจิตตภาวนานั้นเป็นวิธีทำจิตให้บริสุทธิ์จากเครื่องเศร้าหมองทั้งหลาย ก็แหละวิสุทธิทั้ง ๗ นี้ก็เป็นวิธีปฏิบัติตั้งแต่เบื้องต้น อันทำให้จิตบริสุทธิ์จากความเศร้าหมองไปโดยลำดับ เพราะฉะนั้นจึงจะแสดงอธิบายวิสุทธิ ๗ เป็นแนวปฏิบัติหรือเป็นวิธีปฏิบัติในการทำจิตตภาวนา

วิสุทธิ ๗ ก็คือ

๑. สีลวิสุทธิ ความหมดจดแห่งศีล
๒. จิตตวิสุทธิ ความหมดจดแห่งจิต
๓. ทิฏฐิวิสุทธิ ความหมดจดแห่งทิฏฐิ
๔. กังขาวิตรณวิสุทธิ ความหมดจดแห่งญาณเป็นเครื่องข้ามพ้นความสงสัย
๕. มัคคามัคคญาณทัสสนวิสุทธิ ความหมดจดแห่งญาณเป็นเครื่องเห็นว่าทางหรือไม่ใช่ทาง
๖. ปฏิปทาญาณทัสสนวิสุทธิ ความหมดจดแห่งญาณเป็นเครื่องเห็นทางปฏิบัติ
๗. ญาณทัสสนวิสุทธิ ความหมดจดแห่งญาณทัสสนะ

โดยที่วิสุทธิทั้งเจ็ดนี้เป็นทางปฏิบัติ จับตั้งแต่ศีลไปสู่สมาธิและปัญญา ฉะนั้นจึงรวมทางปฏิบัติทั้งหมดจนถึงญาณทัสสนวิสุทธิ ความหมดจดแห่งญาณทัสสนะ จะได้แสดงข้อที่ ๑ คือ สีลวิสุทธิ ความหมดจดแห่งศีล

ศีลและวินัย

ศีลนั้นได้แก่ความประพฤติงดเว้นจากความประพฤติที่เป็นภัยเป็นเวร ความประพฤติที่ไม่งดงามตามที่พระพุทธเจ้าได้ทรงบัญญัติไว้ ตลอดจนถึงความที่ควรงดเว้นทั้งปวง อันเป็นเครื่องทำกายวาจาตลอดถึงใจให้เป็นปรกติเรียบร้อยดีงาม ศีลนี้เนื่องด้วยวิรัติคือความงดเว้น ฉะนั้นจึงต้องมีวิรัติเจตนา ความตั้งใจงดเว้นจากข้อที่พึงงดเว้นตามภูมิตามชั้นของตน เช่นเมื่องดเว้นจากข้อที่พึงงดเว้น ๕ ประการ ก็เรียกว่าศีล ๕ ๘ ประการก็เรียกว่าศีล ๘ ๑๐ ประการก็เรียกว่าศีล ๑๐ ๒๒๗ ประการก็เรียกว่าศีล ๒๒๗ ฉะนั้นจึงเนื่องด้วยวินัย วินัยนั้นก็ได้แก่พระบัญญัติของพระพุทธเจ้า ที่เป็นเครื่องห้ามกันความประพฤติที่ไม่เหมาะไม่ควรไม่งดงามต่าง ๆ ที่ไม่ถูกไม่ชอบต่าง ๆ ดังเช่นศีล ๕ ก็คืองดเว้นจากข้อที่พระพุทธเจ้าทรงบัญญัติเอาไว้ เป็นการห้ามมิให้กระทำ ๕ ประการ ดั่งนี้เป็นต้น ข้อที่ทรงบัญญัติไว้ห้ามมิให้กระทำก็เรียกว่าเป็นสิกขาบท คือเป็นทางแห่งการศึกษาข้อหนึ่ง ๆ ดังที่ตามกฎหมายเรียกว่ามาตราหนึ่ง ๆ และในพระวินัยของภิกษุ ก็ได้มีทรงบัญญัติข้อที่พึงปฏิบัติ คือทรงบัญญัติไว้ให้กระทำอีกส่วนหนึ่งด้วย เช่นทรงบัญญัติไว้ให้เก็บอติเรกจีวรไว้ไม่ให้เกิน ๑๐ วันโดยมิได้วิกัป ต้องทำการวิกัปคือทำการอนุญาตให้ภิกษุหรือสามเณรเป็นต้นมาร่วมเป็นเจ้าของด้วย เรียกว่าเป็นสองเจ้าของ เมื่อเป็นดั่งนี้ผ้าที่วิกัปแล้วจึงจะเก็บเอาไว้เกิน ๑๐ วันได้ การที่ตรัสสั่งให้ทำวิกัปนี้เป็นการบัญญัติให้กระทำ ฉะนั้นจึงมิใช่เป็นการบัญญัติให้เว้นอย่างเดียว บัญญัติให้กระทำด้วย สำหรับที่เป็นพระวินัยสำหรับภิกษุ

ฉะนั้นเมื่อรวมความเข้าแล้ว พระบัญญัติที่เป็นพระวินัยของพระพุทธเจ้านั้น จึงเป็นการบัญญัติให้เว้นอย่างหนึ่ง เป็นการบัญญัติให้กระทำอีกอย่างหนึ่ง พระวินัยนี้เป็นที่ตั้งของศีล ฉะนั้นจึงต้องมีความเชื่อฟังปฏิบัติตามพระวินัย เมื่อจะรักษาศีล ๕ ก็ต้องมีความเชื่อฟัง ปฏิบัติตามพระวินัยที่พระพุทธเจ้าบัญญัติเอาไว้ ๕ สิกขาบท หรือที่เรียกว่า ๕ มาตรา คือเว้นจากการทำสัตว์มีชีวิตให้ตกล่วง เว้นจากการถือเอาสิ่งของที่เจ้าของเขามิได้ให้ด้วยอาการเป็นขโมย เว้นจากประพฤติผิดในกามทั้งหลาย เว้นจากการพูดเท็จ เว้นจากน้ำเมาคือสุราเมรัยอันเป็นฐานที่ตั้งแห่งความประมาท ในการเชื่อฟังปฏิบัติตามพระบัญญัตินี้ จึงต้องมีวิรัติเจตนา ความตั้งใจงดเว้น เพราะฉะนั้นอะไรชื่อว่าศีล ก็อาจจะจับเอาวิรัติคือความงดเว้น ว่าวิรัติชื่อว่าศีลก็ได้ จับเจตนาคือความตั้งใจงดเว้นว่าชื่อว่าศีลดั่งนี้ก็ได้ หรือว่าจับเอาตัวความสังวรคือความระวังความ

สำรวมชื่อว่าศีล ดั่งนี้ก็ได้ แต่ว่าศีลตามพระวินัยบัญญัติตามที่กล่าวมานี้ ย่อมมีหลายประเภท เมื่อย่อลงไปแล้วก็ย่อมเป็นอาคาริยวินัย วินัยสำหรับคฤหัสถ์ ก็เป็นศีลสำหรับคฤหัสถ์ คือศีล ๕ ศีล ๘ อนาคาริยวินัย วินัยสำหรับบรรพชิต ก็ศีลสำหรับบรรพชิต ก็ได้แก่ศีล ๑๐ ศีล ๒๒๗ เพราะฉะนั้นศีลที่กำหนดด้วยพระวินัยบัญญัติเป็นข้อ ๆ ดั่งนี้ จึงมีจำนวนและก็มีหลายประเภท แต่ก็อาจย่อรวมเข้าเป็น ๑ ได้ ศีลนั้นมีลักษณะรวมกันเข้าเป็นอย่างเดียวกัน ได้แก่ความเป็นปรกติ คือความที่กายวาจาใจเป็นปรกติ อาการที่กายวาจาใจเป็นปรกตินี้เป็นลักษณะที่เป็นอันเดียวกันของศีลทั้งปวง และลักษณะที่เป็นอันเดียวกันของศีลทั้งปวงคือความเป็นปรกตินี้ ย่อมเป็นเครื่องรองรับกุศลธรรมทั้งหลาย เพราะฉะนั้นความที่กายวาจาใจของบุคคลเป็นที่รองรับของกุศลธรรมทั้งหลายได้ ดั่งนี้ก็เป็นลักษณะอันหนึ่งอันเดียวกันของศีล ฉะนั้นเมื่อเพ่งการที่กายวาจาใจเป็นปรกติ ก็เรียกว่าความปรกตินี่แหละเป็นลักษณะที่เป็นอันเดียวกันของศีล เมื่อเพ่งความที่อาการของกายวาจาใจเป็นที่รองรับของกุศลธรรมทั้งหลายได้ก็เรียกว่านี่แหละเป็นลักษณะที่เป็นอันหนึ่งอันเดียวกันของศีล

อริยกันตศีล

ฉะนั้นความที่จะรักษาศีลให้บริสุทธิ์นั้นจึงต้องรักษาศีลให้ถึงใจ อันหมายความว่าใจจิตนี้ต้องเป็นศีลด้วย ใจจิตที่เป็นศีลนี้ก็คือใจจิตที่เป็นปรกติที่เป็นที่รองรับของกุศลธรรมทั้งหลายได้พร้อมไปกับกายวาจาที่เป็นปรกติที่รองรับกุศลธรรมทั้งหลาย ศีลที่มีอยู่ในกายวาจาจิตคือกายวาจาจิตเป็นศีล เป็นปรกติเป็นที่รองรับกุศลธรรมทั้งหมดได้นี้ ชื่อว่าเป็นความหมดจดแห่งศีล เพราะฉะนั้นท่านจึงได้มีการแสดงลักษณะแห่งศีลดังกล่าวนี้ไว้ ว่าคือศีลที่ไม่เป็นท่อน ไม่เป็นช่อง ไม่ด่าง ไม่พร้อย เป็นไท อันวิญญูชนสรรเสริญ เป็นไปเพื่อสมาธิ ศีลที่มีลักษณะดั่งนี้มีชื่อเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า อริยกันตศีล คือศีลที่พระอริยะรักใคร่ปรารถนา ฉะนั้นก็ควรจะทำความเข้าใจในลักษณะของศีลดังกล่าวนี้ไปทีละข้อ คือข้อที่ว่าไม่ขาดนั้น ก็คือไม่ประพฤติละเมิดศีลอย่างรุนแรงจนถึงกับศีลขาด ยกตัวอย่างข้อปาณาติบาต คำว่าปาณาติบาตนั้นแปลว่าการทำสิ่งที่มีชีวิตให้ตกล่วง ท่านแสดงไว้ว่าการฆ่าสัตว์หรือการทำสัตว์มีชีวิตให้ตกล่วง จะต้องประกอบด้วยองค์ ๕ คือ

๑. ปาโณ สัตว์มีชีวิต

๒. ปาณสญฺญิตา ตนรู้ว่าสัตว์มีชีวิต

๓. วธกจิตฺตํ จิตคิดจะฆ่า

๔. อุปกฺกโม ทำความเพียรที่จะฆ่า

๕. เตน มรณํ สัตว์ตายด้วยความเพียรนั้น

เมื่อปฏิบัติละเมิดศีลข้อที่ ๑ ครบทั้ง ๕ องค์นี้ คือสัตว์มีชีวิต ตนก็รู้ว่าสัตว์มีชีวิต จิตคิดจะฆ่า ทำความเพียรที่จะฆ่า สัตว์ก็ตายด้วยความเพียรนั้น ดั่งนี้เรียกว่าละเมิดศีลอย่างแรง ศีลขาด ฉะนั้นศีลที่จะบริสุทธิ์นั้นจึงต้องเป็นศีลที่ไม่ขาด คือไม่มีการละเมิดศีลจนถึงทำสัตว์ให้ตายครบองค์ ๕ ของการฆ่า ข้อว่าไม่เป็นช่อง ก็คือละเมิดแต่ว่าไม่ถึงที่สุด ที่กล่าวข้างต้นว่าไม่ร้ายแรงคือไม่ถึงที่สุดสัตว์ไม่ตาย เช่นว่าสัตว์มีชีวิต รู้อยู่ว่าสัตว์มีชีวิต ทำความเพียรที่จะฆ่า แต่ว่าสัตว์ไม่ตาย ดั่งนี้เรียกว่าศีลเป็นช่อง ศีลที่บริสุทธิ์นั้นแม้ว่าไม่ขาดเป็นท่อน ก็ต้องไม่เป็นช่องดังกล่าว ข้อว่าไม่ด่างก็คือละเมิดศีลที่อ่อนลงไปกว่านั้น เช่นว่าสัตว์มีชีวิต จิตคิดจะฆ่า แต่ว่าทำความเพียรที่จะฆ่าอ่อน ๆ หรือแค่ทำให้ร่างกายบอบช้ำลำบากไปบ้าง ดั่งนี้เรียกว่าศีลด่าง ฉะนั้นศีลที่บริสุทธิ์นั้นแม้ว่าไม่ขาดไม่เป็นช่อง ก็ต้องไม่ด่าง ข้อว่าไม่พร้อย ศีลพร้อยนั้นก็คือมีการละเมิดศีลชนิดที่ไม่รุนแรงเพียงในใจ เช่นว่าสัตว์มีชีวิต รู้อยู่ว่าสัตว์มีชีวิต จิตคิดจะฆ่า แต่ว่าไม่ได้ประกอบกระทำอะไร คิดอยู่ในใจเท่านั้น ยังไม่ประกอบกระทำอะไรออกไป ดั่งนี้เรียกว่าศีลพร้อย ฉะนั้นศีลที่บริสุทธิ์นั้นจึงต้องไม่เป็นท่อน ไม่เป็นช่อง ไม่ด่าง และไม่พร้อย ดั่งกล่าวนี้ด้วย

ปฏิบัติในศีลเพื่อชำระกิเลส

อนึ่ง ยังต้องประกอบด้วยลักษณะอื่น ๆ อีก คือว่าเป็นไท หมายความว่าไม่เป็นทาสของตัณหาคือความดิ้นรนทะยานอยาก อันหมายความว่าปฏิบัติในศีลเพื่อชำระกิเลส เพื่อกำจัดกิเลสไม่ใช่เพื่อมุ่งหวังความสำเร็จในลาภในผลเป็นต้นอย่างใดอย่างหนึ่ง ดังที่เรียกว่า สีลัพพตปรามาส ลูบคลำในศีลในวัตร เช่นการปฏิบัติเป็นการถือขลัง เพื่อให้เกิดลาภเพื่อให้เกิดยศดังกล่าวนั้นเป็นต้น ฉะนั้นจึงชื่อว่าศีลยังไม่เป็นไท ยังเป็นทาสของตัณหา ตัณหาเข้ามาบงการให้รักษาให้ปฏิบัติ ยังไม่เป็นไทแก่ตน การปฏิบัติในศีลต้องปฏิบัติด้วยจิตใจที่บริสุทธิ์ ไม่ใช่ด้วยตัณหาอีกด้วยจึงจะชื่อว่าเป็นไท วิญญูชนสรรเสริญก็คือผู้รู้สรรเสริญ จะเป็นตนเองก็ตาม ผู้อื่นก็ตาม ซึ่งเป็นวิญญูคือผู้รู้ ก็ติเตียนตนโดยศีลมิได้ เพราะเป็นศีลที่มีลักษณะไม่เป็นท่อน ไม่เป็นช่อง ไม่ด่าง ไม่พร้อย และเป็นไท ดั่งนี้

ปฏิบัติในศีลเพื่อสมาธิหรือความสงบใจ

และอีกข้อหนึ่งคือเป็นไปเพื่อสมาธิ ก็หมายความว่าเป็นศีลที่เป็นไปเพื่อส่งเสริมให้ได้สมาธิดียิ่งขึ้น เพราะฉะนั้นในข้อนี้จึงควรทำความเข้าใจเป็นพิเศษอีกสักหน่อยหนึ่ง ก็ต้องอธิบายเพิ่มเติมในข้อที่เป็นไทอีกด้วย คือว่าศีลที่ไม่เป็นไปเพื่อสมาธินั้นเพราะเหตุหลายอย่าง ดังเช่นผู้ที่เข้ามาบวชทีแรกก็มีสมาธิดี แต่ว่าเมื่อใกล้จะออกพรรษา บางทีก็รู้สึกว่าออกพรรษาไม่ทัน ก็อึดอัดในศีล จิตใจกลุ้มกลัด ดั่งนี้ศีลก็ไม่เป็นไท เพราะการปฏิบัติในศีลนั้นจะต้องปฏิบัติ เพราะยังไม่ถึงกำหนดที่จะลาสิกขา แต่ว่าจิตอยากจะลาสิกขา รู้สึกว่าพอ เมื่อเป็นดั่งนี้แล้วก็รู้สึกอึดอัด ดั่งนี้ศีลก็ไม่เป็นไท เป็นทาสของตัณหาแล้วเหมือนกัน และศีลก็ไม่เป็นไปเพื่อสมาธิ คือไม่ได้สมาธิ ไม่ได้ความสงบใจ ต้องอึดอัดรำคาญ แต่ก็มีหิริโอตตัปปะ ความละอายใจไม่ละเมิดศีล รักษาศีลได้ ไม่ใช่รักษาไม่ได้ แต่ว่ารักษาด้วยความจำใจหรือว่าต้องต่อสู้ใจอย่างรุนแรง ก็อยากจะทิ้งศีล แต่ว่าทิ้งไม่ได้เพราะยังไม่ถึงกำหนด ก็ต้องรักษา แต่ก็กลุ้มกลัด ดั่งนี้เรียกว่าศีลไม่เป็นไท และก็ไม่เป็นไปเพื่อสมาธิ ฉะนั้นจึงต้องให้เป็นไท คือไม่ให้เป็นทาสของตัณหา ต้องข่มตัณหาได้แล้วก็ต้องเป็นไปเพื่อสมาธิ คือใจต้องให้ได้ความสงบด้วย ดั่งนี้จึงจะใช้ได้

สรุปสีลวิสุทธิ

ศีลที่มีลักษณะดังกล่าวมานี้ทั้งหมด ที่ท่านเทียบหรือใช้ถ้อยคำว่าไม่เป็นท่อนไม่เป็นช่องไม่ด่างไม่พร้อยนั้น ก็เทียบด้วยผ้าขาว ผ้าขาวที่เป็นท่อนก็คือว่าขาดจนถึงหลุดเป็น ๒ ท่อน ๓ ท่อน และที่เป็นช่องนั้นก็คือว่าไม่ถึงกับขาดแต่ว่าทะลุเป็นช่อง ๆ ด่างก็คือเหมือนอย่างผ้าด่าง พร้อยก็คือเหมือนอย่างผ้าพร้อยหรือด่างที่อ่อนลงมา เทียบกับผ้าขาวได้ดั่งนี้ เพราะฉะนั้นสีลวิสุทธิ ความบริสุทธิ์แห่งศีลหรือความหมดจดแห่งศีล จึงต้องเป็นศีลที่ไม่เป็นท่อน ไม่เป็นช่อง ไม่ด่าง ไม่พร้อย เป็นไทคือไม่เป็นทาสของตัณหา อันวิญญูชนสรรเสริญ และเป็นไปเพื่อสมาธิ และศีลที่กล่าวมานี้ก็มีชื่อว่าอริยกันตศีล ศีลที่พระอริยะรักใคร่ปรารถนาอีกชื่อหนึ่งด้วย การที่จะรักษาศีลให้เป็นสีลวิสุทธิได้นั้นก็จะต้องอาศัยความมีหิริ ความละอายใจต่อความชั่ว โอตตัปปะความเกรงกลัวต่อความชั่ว จะต้องมีสังวรคือความสำรวมระวัง จนถึงอินทรียสังวรความสำรวมอินทรีย์เป็นต้น และจะต้องมีจิตใจที่มีสมาธิเข้าช่วยอีกด้วยศีลจึงจะเป็นไปเพื่อสมาธิ และเมื่อได้สมาธิ สมาธิก็ช่วยศีลให้ดำรงอยู่ด้วยดีอีกด้วย เพราะฉะนั้นจึงได้มีเรื่อง

เล่าไว้ในธรรมบท ว่าภิกษุรูปหนึ่งรู้สึกอึดอัดว่าศีลมีมากมายเหลือเกิน จึงเข้าเฝ้าพระพุทธเจ้าขอประทานเพื่อจะลาสิกขาออกไป พระพุทธเจ้าจึงตรัสว่า เมื่อเธอเห็นว่ามีมากหมายหลายข้อจะรักษาเพียงข้อเดียวได้ไหม ท่านก็กราบทูลว่าถ้าข้อเดียวพอรักษาได้ พระพุทธเจ้าก็ตรัสว่าให้รักษาจิต เมื่อรักษาจิตได้เพียงข้อเดียวแล้ว ก็รักษาข้ออื่น ๆ ได้ทั้งหมด ภิกษุนั้นก็รับเอาพุทธโอวาทนั้นไปปฏิบัติรักษาจิตใจให้สงบ เมื่อรักษาจิตใจให้สงบได้แล้ว การรักษาศีลก็ง่ายเข้าไม่ลำบาก.

๑ ตุลาคม ๒๕๒๖

ครั้งที่ ๒๙ ลักษณะพุทธศาสนา
ธรรมบรรยายพิเศษ เรื่องชาติ – ความเกิด

ชาติคือความเกิดเป็นทุกข์

ทางพุทธศาสนา พระบรมศาสดาได้ตรัสแสดงทุกขอริยสัจ ตั้งต้นแต่ "ชาติปิ ทุกฺขา" แม้ความเกิดเป็นทุกข์ เพราะฉะนั้นชาติคือความเกิดจึงเป็นตัวทุกข์ ซึ่งเมื่อมีชาติคือความเกิดก็มีทุกข์ข้ออื่น ๆ ติดตามมา และความเห็นว่าความเกิดเป็นตัวทุกข์นี้เป็นสิ่งสำคัญ อันนำให้พระพุทธเจ้าได้ตรัสรู้พระธรรม เมื่อยังทรงเป็นพระโพธิสัตว์ยังมิได้ทรงตรัสรู้ ได้ทรงบำเพ็ญพระบารมีมาโดยลำดับ ก็เพื่อพระโพธิญาณคือความตรัสรู้พระธรรม และเมื่อทรงเป็นพระสิทธัตถ-ราชกุมาร ได้ทอดพระเนตรเห็นเทวทูตคือคนแก่คนเจ็บคนตายและสมณะ จึงได้ทรงพิจารณาน้อมเข้ามาถึงพระองค์ ว่าแม้พระองค์จะทรงเป็นอะไรในโลก ตลอดจนถึงเป็นพระเจ้าจักรพรรดิพระราชาเอกในโลก ดังที่ได้ทรงรับถวายพยากรณ์ แต่ก็ไม่ทรงพ้นจากความแก่ความเจ็บความตายไปได้ เพราะฉะนั้นจึงได้ทรงน้อมพระหฤทัยไปในทางที่เป็นสมณะ คือผู้ที่หลีกออกจากบ้านเรือน เป็นอนาคาริยะคือเป็นผู้ไม่มีเรือน เพื่อที่จะตัดกังวลห่วงใยทั้งปวง พ้นความประพฤติปฏิบัติ แสวงหาโมกขธรรมคือธรรมเป็นเครื่องหลุดพ้นจากความแก่ความเจ็บความตาย ทรงเห็นว่าธัมมะที่เป็นโมกขธรรมเป็นเครื่องหลุดพ้น หรือเรียกอีกอย่างหนึ่งว่าอมตธรรม ธัมมะของผู้ที่ไม่ตายหรือธัมมะที่ไม่ตาย จะต้องมีอยู่ เพราะเมื่อมีแก่มีเจ็บมีตาย ก็จะต้องมีไม่แก่ไม่เจ็บไม่ตายเป็นคู่กัน เหมือนอย่างมีมืดก็มีสว่าง จึงได้ออกทรงผนวช

นิพพาน – ภาวะที่พ้นสมมติบัญญัติ

ในพุทธประวัติตอนนี้ไม่ได้กล่าวถึง ว่าทรงเห็นเทวทูตความเกิดว่าเป็นตัวทุกข์ด้วย และโมกขธรรมที่ทรงต้องการพบนั้น ก็ปรารภว่าพ้นจากแก่เจ็บตาย ยังมิได้แสดงว่าพ้นจากเกิด จึงน่าจะเป็นเหมือนอย่างความต้องการของคนทั่วไป ที่ต้องการที่จะไม่แก่ไม่เจ็บไม่ตาย แต่ไม่ได้กล่าวว่าไม่ต้องการที่จะไม่เกิด เพราะว่าส่วนใหญ่นั้นยังไม่ได้นึกถึงเรื่องไม่เกิด แต่นึกถึงเรื่องว่าทำอย่างไรจึงจะไม่แก่ไม่เจ็บไม่ตาย จึงได้มีลัทธิปฏิบัติที่จะให้ประสบผลเป็นความไม่แก่ไม่เจ็บไม่ตายมาแต่โบราณกาล และบางลัทธิที่แสดงว่าสามารถที่จะบรรลุถึงผลนั้น ๆ ได้ทั้งที่เป็นมนุษย์ เช่นในลัทธิของจีนที่มีผู้ออกประพฤติในป่าเขา จนสำเร็จเป็นเซียนและก็ดูเหมือนจะเป็น

ผู้ที่เรียกว่าไม่ตาย คือดำรงอยู่อย่างนั้น หรือว่าคล้าย ๆ กับไม่ตาย อยู่ได้นานมาก แต่ว่าส่วนใหญ่นั้นยังเห็นว่ายากที่จะปฏิบัติให้เป็นผู้ที่ไม่ตายในมนุษยโลก คือเป็นมนุษย์ มีร่างกายเป็นมนุษย์อยู่ดั่งนี้ ยากจะปฏิบัติให้ดำรงอยู่ไม่ตายได้ จึงได้มีลัทธิแสดงว่าต้องปฏิบัติอย่างนั้นอย่างนี้แล้ว ก็จะไปเกิดในชาติภพที่ไม่ตาย เช่นในสรวงสวรรค์ อยู่กับเทพผู้เป็นที่นับถืออย่างสูงสุด และก็เป็นผู้ไม่ตาย แม้ในพุทธศาสนาเองที่พระพุทธเจ้าได้ทรงแสดงธัมมะสั่งสอนไว้ชัดเจนแล้วถึงความที่เมื่อมีเกิดก็จะต้องมีตาย เมื่อไม่ตายก็ต้องไม่เกิด และเมื่อไม่เกิดก็คือบรรลุนิพพานในพุทธศาสนา และก็ต้องพ้นสมมติบัญญัติที่จะกล่าวถึงว่าเป็นอะไรทั้งสิ้น แต่ก็เป็นสิ่งที่ไม่สูญ ภาวะที่ไม่เกิดและพ้นสมมติบัญญัติดั่งนี้ ก็ต้องขอยืมคำมาพูดถึง เรียกว่านิพพาน หรือว่าอมตธรรมอมตธาตุ แต่ชี้ว่าเป็นอะไรนั้นไม่ได้ เป็นอันว่าได้สิ้นสุดกันเสียทีหนึ่ง ไม่ต้องพูดถึงว่าเป็นอะไรต่อไป แต่ตัวที่เป็นอมตธรรมอมตธาตุนั้นมีอยู่ แต่ว่าเป็นอะไรนั้นพูดไม่ได้ทั้งนั้น จะเป็นดินเป็นน้ำเป็นไฟเป็นลมเป็นต้นไม่ได้ ภพนี้ภพหน้า เทพดามารพรหมอะไรไม่ได้ทั้งสิ้น ดังที่ได้กล่าวอธิบายมาแล้ว เป็นอันว่ายุติกันหมด กระนั้นก็ไม่จบ แต่แม้เช่นนั้นก็ได้มีลัทธิในพุทธศาสนาเอง ซึ่งแยกออกไปและเรียกตัวเองว่ามหายานหรืออาจริยวาท เราเรียกทางฝ่ายที่ยังนับถือตามคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าตั้งแต่ต้นมา ว่าฝ่ายหินยานหรือฝ่ายเถรวาท ฝ่ายมหายานหรือฝ่ายอาจริยวาทนี้ก็มาแสดงเมืองนิพพานขึ้นใหม่ เหมือนอย่างว่าตั้งอยู่บนสรวงสวรรค์ชั้นหนึ่ง ซึ่งพระพุทธเจ้าองค์ต้นเดิมประทับอยู่ และบรรดาพระอรหันต์พระโพธิสัตว์ทั้งหลายก็ไปเกิดอยู่ในสวรรค์ชั้นนั้น และเมื่อถึงกาลเวลาก็ส่งพระมนุษยพุทธเจ้ามาเกิดในโลกมนุษย์ ให้เป็นพระพุทธเจ้าในโลกมนุษย์เป็นครั้ง ๆ คราว ๆ เหมือนอย่างพระพุทธเจ้าผู้พระบรมศาสดาของเราทั้งหลายก็เป็นพระมนุษยพุทธเจ้าพระองค์หนึ่ง และเมื่อเสด็จดับขันธปรินิพ-พานแล้ว ก็เสด็จไปอยู่ในสรวงสวรรค์นั้นอีกเป็นนิรันดร ก็เข้าใจว่าการแสดงแบบเถรวาทนั้นเป็นอนัตตา ไม่มีอัตตาตัวตน คนเข้าใจยากและรู้สึกว่าเคว้งคว้าง เพราะว่าปฏิบัติเพื่อไปสู่อมต-ธรรมอมตธาตุ ซึ่งไม่มีอัตตาตัวตนที่จะสัมผัสได้ ที่จะเห็นได้ ได้ยินได้ ก็ทำให้ไม่เข้าใจหรือเข้าใจยากนั้นอย่างหนึ่ง หรือทำให้เข้าใจว่าปฏิบัติไปเพื่อไม่เป็นอะไรหรือไม่มีอะไร คล้าย ๆ กับละลายไปหมด ซึ่งคนจำนวนมากนั้นก็น่าจะยังไม่ชอบไม่พอใจ พอใจที่จะไปเป็นอะไรชนิดที่เต็มไปด้วยความสุขไม่มีทุกข์ คือแปลว่าให้มีเกิดชนิดที่ไม่ต้องมีทุกข์ ไม่ต้องมีเจ็บ ไม่ต้องมีแก่ ไม่ต้องมีตาย สุขกันตลอด มีตัวมีตนที่สัมผัสได้ คนส่วนใหญ่ในโลกจะต้องการอย่างนี้ เพราะฉะนั้นจึงได้แตกเป็นฝ่ายมหายาน แสดงนิพพานเป็นบุคคลาธิษฐาน ยกบุคคลเป็นที่ตั้ง เพราะว่าตาม

คำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าเดิมนั้นเป็นธรรมาธิษฐาน ยกธัมมะเป็นที่ตั้ง จึงมาแสดงเป็นบุคคลาธิษฐาน ยกบุคคลเป็นที่ตั้ง สร้างให้เป็นเมืองนิพพานขึ้นมา และให้ธัมมะเป็นบุคคลตัวตนขึ้นมาให้สัมผัสได้ ให้เห็นได้ ให้ได้ยินได้ แต่อันที่จริงนั้นก็ไม่เห็นไม่ได้ยิน สัมผัสไม่ได้อยู่นั่นเอง เป็นแต่เพียงว่าทำให้บุคคลที่พอใจในทางนี้มีศรัทธาคือความเชื่อเท่านั้น แต่พระพุทธเจ้านั้นทรงต้องการให้ใช้ปัญญาคือตัวความรู้เป็นหลักสำคัญ แม้จะเชื่อก็ให้เชื่อด้วยความรู้ ในขณะที่ยังไม่เชื่อก็ให้รู้ไว้ก่อน ในขณะที่ยังไม่รู้ก็ให้เชื่อไว้ก่อน ในบุคคลที่ควรเชื่อในวัตถุที่ควรเชื่อ แต่ก็ให้ปฏิบัติเพื่อให้เข้าถึงและก็รู้ด้วยใจของตนเอง และการที่จะปฏิบัติให้เข้าถึงด้วยปัญญานี้เป็นสิ่งที่ปฏิบัติได้ทำได้ เพราะฉะนั้นพระพุทธเจ้าจึงได้ตรัสไว้ว่าอายตนะนั้นมีอยู่ คำว่า "อายตนะ" ในที่นี้หมายถึง "นิพพาน" ไม่ใช่ดิน ไม่ใช่น้ำ ไม่ใช่ไฟ ไม่ใช่ลม ไม่ใช่ภพนี้ ไม่ใช่ภพหน้า ไม่ใช่อะไร ๆ ทั้งสิ้นที่เป็นภาวะอย่างใดอย่างหนึ่ง และที่ใช้คำว่าอายตนะก็น่าพึงน่าคิดว่าทำไมจึงใช้คำว่าอายตนะหมายถึงนิพพาน เพราะอายตนะนั้นก็ใช้หมายถึงอายตนะภายในภายนอกที่ต่อกัน คืออายตนะภายใน ๖ อายตนะภายนอก ๖ ตรงนี้เองที่น่าคิด คือความหมายของอายตนะนั้นแปลว่าที่ต่อได้ เช่นตากับรูปที่ต่อกันได้ หูกับเสียงต่อกันได้ แล้วก็ต่อเข้าไปถึงจิตดังนี้เป็นต้น

ฉะนั้นแม้นิพพานจะเป็นอมตธาตุอมตธรรมก็เป็นอายตนะคือต่อได้ ต่อได้นั้นหมายความว่าบรรลุถึงได้ ถ้าต่อไม่ได้ก็บรรลุถึงไม่ได้ การที่ต่อได้นั้นก็บรรลุถึงได้ คำนี้จึงเป็นเครื่องแสดงว่านิพพานนั้นแม้จะเป็นอมตธาตุอมตธรรมก็บรรลุถึงได้ ไม่ใช่บรรลุถึงไม่ได้ และอายตนะคือนิพพานนี้ก็เป็นที่สิ้นกิเลสและกองทุกข์ด้วยประการทั้งปวง และจะสิ้นกิเลสและกองทุกข์ด้วยประการทั้งปวงได้นั้นก็จะต้องละกิเลสได้ทั้งหมด ฉะนั้นการปฏิบัติในพุทธศาสนานั้นจึงเน้นอยู่ที่การปฏิบัติเพื่อจะละกิเลส หรือว่าที่สรุปเข้าในพระโอวาท ๓ ข้อคือ ไม่ทำบาปทั้งปวง ทำกุศลให้ถึงพร้อม ชำระจิตของตนให้บริสุทธิ์ผ่องใส และเมื่อได้ปฏิบัติตามพระพุทธโอวาทที่ตรัสโดยย่อนี้ จิตได้เป็นศีลเป็นสมาธิปัญญาขึ้นแล้ว ตัวปัญญานี้เองก็จะทำให้เกิดความรู้แจ่มแจ้งในสัจจธรรมทั้งปวง และเมื่อเป็นวิชชาขึ้นแล้วอวิชชาก็ดับ บรรดากิเลสทั้งปวงก็ดับจะเป็นโลภโกรธหลงเป็นตัณหาเป็นอะไรก็ดับหมด เพราะฉะนั้นปัญญาหรือวิชชาหรือวิญญาณที่หยั่งรู้จึงเป็นยอดปฏิบัติธรรมในพุทธศาสนา และเมื่อได้ปัญญาได้วิชชาขึ้นมาแล้ว กิเลสทั้งหมดก็ดับ โลภโกรธหลงตัณหาอุปาทานเป็นต้นมีขึ้นเพราะอวิชชา ไม่รู้ตามเป็นจริงหรือรู้ไม่จริงทั้งนั้น จึงทำให้เกิดโมหะคือความหลง หลงโลภหลงโกรธและก็หลงหลงเองด้วย และก็หลง

ดิ้นรนเป็นตัณหาเป็นอุปาทานเป็นทุกอย่าง เมื่อได้วิชชาขึ้นแล้วกิเลสทั้งปวงก็ดับ และเมื่อกิเลสทั้งปวงดับแล้ว ก็เป็นอันว่าดับกิเลสวัฏฏะตัดกิเลสวัฏฏะได้ กรรมวัฏฏะก็เป็นอันว่าตัด วิบากวัฏฏะก็เป็นอันว่าตัด เมื่อตัดวิบากได้ก็เป็นอันว่าไม่เกิดอีก ซึ่งความไม่เกิดอีกนี้เป็นตัวที่สืบเนื่องมาจากการตัดกิเลสได้ เป็นอันว่าไม่เกิดขึ้นเอง ไม่ใช่ไปบังคับให้ไม่เกิด บังคับไม่ได้ เมื่อตัดกิเลสวัฏฏะได้แล้ว ก็เป็นอันว่าตัดกรรมวัฏฏะวิบากวัฏฏะได้ ก็ไม่เกิดขึ้นเองเป็นธรรมดา

สรุปเรื่องความเกิดในพุทธศาสนา

เพราะฉะนั้นเมื่อพระพุทธเจ้าเป็นพระโพธิสัตว์นั้น แม้พุทธประวัติที่แสดงไว้ตอนนั้นก็ยังไม่แสดงว่าได้ทรงเห็นชาติเป็นเทวทูต แต่เมื่อมาปรากฏว่าได้ทรงเห็นชาติเป็นเทวทูต คือเห็นสัจจะว่า "ชาติปิ ทุกฺขา" ขึ้นนั้น เมื่อได้ทรงพบทางที่เป็นมัชฌิมา ทรงทำสมาธิ ศีลทรงมีเป็นภาคพื้นแล้ว และก็ทรงได้ปัญญาในอริยสัจ จึงได้ตรัสรู้ขึ้น ตั้งต้นแต่ ชาติปิ ทุกฺขา ชาติความเกิดเป็นทุกข์ เพราะฉะนั้นชาติคือความเกิดเป็นทุกข์นั้น จึงเป็นธัมมะที่พระพุทธเจ้าทรงสั่งสอน นับว่าเป็นพิเศษ เรียกว่าไม่มีในศาสนาอื่นก็ได้ ศาสนาอื่นนั้นยังเกิดทั้งนั้น คือว่าอย่างดีที่สุดก็ไปเกิดอยู่ในสรวงสวรรค์กับเทพผู้เป็นใหญ่ ศาสนาที่เกิดก่อนพุทธศาสนาศาสนาที่เกิดทีหลังพระพุทธศาสนา ก็ไม่มี ชาติปิ ทุกฺขา เหมือนกัน มีเกิดทั้งนั้น พุทธศาสนาเท่านั้นเป็นพิเศษ แม้เป็นพิเศษดั่งนี้แล้วก็ยังมาแก้ในฝ่ายมหายานสร้างให้เป็นบุคคลาธิษฐานขึ้นมาดังที่กล่าวแล้ว เพื่อที่จะได้เรียกร้องศรัทธาของคนให้นับถือมาก ๆ ขึ้น เพราะฉะนั้นจึงเรียกตัวเองว่าเป็นมหายาน ยวดยานพาหนะที่ใหญ่โต แต่ว่าเรียกฝ่ายที่ถือตามพุทธศาสนาตามที่พระพุทธเจ้าได้ทรงสั่งสอนนั้นว่าหินยาน แปลว่ายวดยานพาหนะที่คับแคบที่เล็ก เพราะฉะนั้นเรื่องความเกิดในพุทธศาสนาจึงมีแสดงไว้ดั่งนี้ และที่เรียกว่าวันเกิดเป็นมงคลสำหรับที่จะทำบุญนั้น ก็เป็นอันว่าเป็นเหตุปรารภวันใดวันหนึ่งสำหรับบำเพ็ญกุศลเท่านั้น เพราะว่าในการบำเพ็ญกุศลนั้นก็จะต้องปรารภวันใดวันหนึ่งเป็นที่ตั้งที่จะทำบุญทำกุศลกัน และก็ถือว่าอายุล่วงไปปีหนึ่ง ๆ รอดพ้นอันตรายต่าง ๆ ไปได้ ก็เป็นอันว่าได้ผ่านพ้นไปด้วยดีปีหนึ่ง ๆ และก็ที่จะดำรงต่อไปก็ให้ผ่านพ้นไปด้วยดีเช่นเดียวกัน ก็ย่อมจะมีความตั้งใจดีต่อกันดั่งนี้ และการที่ปรารภเหตุใดเหตุหนึ่งหรือว่าวันใดวันหนึ่งสำหรับทำบุญทำกุศลนี้ ก็ต้องเป็นธรรมดา และก็เป็นธรรมเนียมเมื่อยังมีชีวิตอยู่ของแต่ละบุคคลนั้น ก็มักจะปรารภวันเกิดเป็นวันที่บำเพ็ญกุศลให้ สำหรับคนที่ยังอยู่ยังไม่ตายก็ปรารภวันเกิดสำหรับคนที่มีกัลยาณจิตต่อกัน ที่ยังอยู่ด้วยกัน ก็แสดงความยินดีกัน

ถ้าตายไปแล้วก็ปรารภวันตาย สำหรับคนที่ยังอยู่บำเพ็ญกุศลให้ ก็เป็นวันสำหรับที่จะกำหนดทำบุญ เพราะฉะนั้นจึงได้เป็นธรรมเนียมที่ปฏิบัติกันมา และในวันนี้ก็ปรารภถึงเรื่องชาติคือความเกิด แสดงเป็นข้อธรรมบรรยาย และก็ขออำนวยพรให้แก่นวกภิกษุทุกท่าน

เต อตฺถลทฺธา สุขิตา วิรุฬฺหา พุทฺธสาสเน
อโรคา สุขิตา โหถ สห สพฺเพหิ ญาติภิ.

๒ ตุลาคม ๒๕๒๖

ครั้งที่ ๓๐ ลักษณะพุทธศาสนา
วิสุทธิ ๗ ข้อจิตตวิสุทธิ

ได้แสดงลักษณะพุทธศาสนามาโดยลำดับถึงจิตตภาวนา และได้แสดงวิธีปฏิบัติทำจิตต-ภาวนาด้วยวิสุทธิ ๗ ในวิสุทธิ ๗ นั้นเริ่มด้วยสีลวิสุทธิ ความหมดจดบริสุทธิ์แห่งศีล ซึ่งได้แสดงแล้ว จึงถึงข้อ ๒ จิตตวิสุทธิ ความหมดจดแห่งจิต ข้อนี้หมายถึงสมถะหรือสมาธิ ฉะนั้นจึงจะได้อธิบายศัพท์ทั้ง ๒ นี้ก่อน

คำว่า สมถะ นั้นใช้ในคำว่า สมถกรรมฐาน แห่งกรรมฐาน ๒ คือสมถกรรมฐานและวิปัสสนากรรมฐาน ตามศัพท์แปลว่าความสงบ หรือกรรมฐานที่เป็นเหตุทำให้ใจสงบ ส่วนสมาธิใช้ในคำว่าศีลสมาธิปัญญา แต่ว่าในไตรสิกขานั้น เมื่อใช้คำว่าสิกขาที่แปลว่าศึกษาสำเหนียกปฏิบัติ ก็ใช้ว่า สีลสิกขา จิตตสิกขา ปัญญาสิกขา ซึ่งคำว่าจิตตสิกขานั้นก็หมายถึงสมาธินี้เอง คำว่า สมาธิ แปลว่า ตั้งจิตมั่น และคำว่า จิตตสิกขา ในไตรสิกขานั้น ก็หมายถึง จิตต-วิสุทธิ ความหมดจดบริสุทธิ์แห่งจิตนี้เอง อันเป็นขั้นสมาธิหรือขั้นสมถะ

อารมณ์ ๖

อันจิตนี้ดังที่ได้กล่าวอธิบายมาในตอนต้น ๆ แล้ว เป็นจิตที่ต้องรับอารมณ์คือเรื่อง มีเรื่องรูปเรื่องเสียงเป็นต้น รวมกันเข้าเป็นอารมณ์ ๖ โดยสรุปตามอายตนะภายนอก ซึ่งต้องผ่านทวาร ๖ ทวารก็คือประตูหรือช่องทาง ทวาร ๖ ก็เป็นทวารแห่งจิตนั้นเองที่รับอารมณ์ เพราะว่าจิตนั้นจะรับเอาวัตถุมาใส่เข้าไปไม่ได้ รับได้แต่อารมณ์คือเรื่องของวัตถุนั้น ๆ เช่นว่า รูปารมณ์ อารมณ์คือรูป ก็คือรูปที่ตาเห็น เป็นคนเป็นต้นไม้เป็นภูเขา จิตจะรับเอาคนเอาต้นไม้เอาภูเขาเป็นต้นเข้ามาใส่ไว้ในจิตไม่ได้ รับได้แต่อารมณ์คือเรื่อง คือเรื่องของรูปที่ตาเห็น รับเอาเรื่องเข้ามา เรื่องนั้นไม่มีรูปร่างสัณฐาน เหมือนอย่างจิตเองก็ไม่มีสรีรสัณฐาน เรื่องที่จิตรับเข้ามาก็ไม่มีสรีรสัณฐานเช่นเดียวกัน และกิริยาที่ว่ารับนั้นก็ไม่ใช่เหมือนอย่างที่ร่างกายรับ เช่นว่ารับด้วยมือเป็นต้น แต่ว่ารับด้วยรู้ เพราะว่าจิตเป็นธาตุรู้ ก็รับรู้รูปที่ประจวบทางตา เรื่องของรูปที่รับรู้นั้นก็เป็นรูปารมณ์ อารมณ์คือรูป เพราะว่าการรับรู้นั้น ก็จะต้องถามว่ารับรู้ซึ่งอะไร รับรู้ซึ่งรูป ก็คือซึ่งเรื่องของรูปนั้นเอง รับตัวเรื่องเข้ามาเป็นรูปารมณ์ รับรูปนั้นแหละ แต่ว่าอันที่จริงรับเรื่องของรูปเข้ามา รูปเป็นสิ่งที่จิตรู้ คราวนี้เมื่อเป็นเสียงที่ประจวบทางหู ก็รับรู้ซึ่งเสียง ก็รับรู้ซึ่งกลิ่นทางประตูจมูก รับรู้ซึ่งรสทางประตูลิ้น รับรู้ซึ่งโผฏฐัพพะสิ่งที่กายถูกต้องทางประตูกาย รับรู้ซึ่งเรื่องของเรื่องเหล่านั้นทางประตูใจคือมโน ใจในที่นี้คือมโน

แต่ว่าใจนั้นจะเห็นได้ว่าบางทีก็หมายถึงจิต บางทีก็หมายถึงมโน ก็สุดแต่ว่าถ้อยคำที่พูดนั้นจะมีความหมายถึงอะไร เพราะว่าใจนี่เป็นภาษาไทย เราใช้เป็นกลาง ๆ เพราะฉะนั้นอารมณ์ทั้ง ๖ นั้นจึงเป็นเรื่องที่จิตรับรู้ รับรู้ซึ่งรูปซึ่งเสียงซึ่งกลิ่นซึ่งรสซึ่งโผฏฐัพพะซึ่งธัมมะคือเรื่องราว เพราะฉะนั้นสิ่งที่จิตรับรู้นี้เราเรียกว่าเรื่องคืออารมณ์

นิวรณ์ ๕

จิตมีกิเลสคือมีอาสวะอนุสัยนอนจมหมักหมมอยู่ ดองจิตสันดานอยู่ เมื่ออารมณ์อันเป็นที่ตั้งแห่งราคะหรือโลภะอันเป็นตัวกิเลสเกิดขึ้น ราคะหรือโลภะก็เกิดขึ้น อารมณ์อันเป็นที่ตั้งของโทสะความโกรธเกิดขึ้น โทสะก็เกิดขึ้น อารมณ์อันเป็นที่ตั้งของโมหะคือความหลงเกิดขึ้น โมหะก็เกิดขึ้น ก็มาเป็นนิวรณ์อันทำจิตให้กลัดกลุ้มวุ่นวายไม่สงบกระสับกระส่ายดิ้นรนกวัดแกว่งไปด้วยอารมณ์และกิเลสทั้งหลายดังกล่าวมานั้น ซึ่งท่านก็จัดนิวรณ์นี้ไว้เป็น ๕ คือ

กามฉันท์ ความยินดีรักใคร่อยู่ในกาม คือรูปเสียงกลิ่นรสโผฏฐัพพะที่น่ารักใคร่พอใจทั้งหลาย

พยาบาท ความกระทบกระทั่งหงุดหงิดโกรธแค้นขัดเคือง ซึ่งพยาบาทในนิวรณ์ ๕ นี้มีความหมายเพียงที่เป็นความโกรธขัดเคืองอยู่ในจิตใจ ยังไม่มุ่งร้ายออกไป อันเรียกว่าโทสะที่แปลว่าประทุษร้ายใจ คือประทุษร้ายใจตัวเอง ยังไม่คิดออกไปประทุษร้ายผู้อื่น นี่เป็นแค่นิวรณ์

ถีนมิทธะ ความง่วงงุนเคลิบเคลิ้ม

อุทธัจจกุกกุจจะ ความฟุ้งซ่านรำคาญใจ และ

วิจิกิจฉา ความเคลือบแคลงสงสัย

นิวรณ์ทั้ง ๕ นี้กามฉันท์ก็จัดเข้าในกิเลสกองราคะ พยาบาทก็จัดเข้าในกิเลสกองโทสะ ส่วนอีก ๓ ข้อจัดเข้าในกิเลสกองโมหะ แต่พระอาจารย์ท่านอธิบายว่าสำหรับกุกกุจจะ ความรำคาญใจจัดเข้าในกิเลสกองโทสะ เป็นปริยุฏฐานะ คือกิเลสที่กลุ้มรุมจิตใจ อันหมายความว่าทำจิตใจให้กลัดกลุ้มวุ่นวายไม่สงบ เพราะฉะนั้นจิตจึงเป็นจิตที่ไม่บริสุทธิ์คือไม่เป็นวิสุทธิ ไม่สงบคือไม่เป็นสมถะ และไม่ตั้งมั่นคือไม่เป็นสมาธิ อันหมายความว่าไม่ตั้งมั่นอยู่ในอารมณ์อันเดียวอันเป็นอารมณ์ที่ดี เพราะฉะนั้นเมื่อจิตเป็นดังนี้ การที่จะรักษาศีลให้บริสุทธิ์ก็ยาก เพราะว่าเมื่อจิตไม่บริสุทธิ์ไม่ตั้งมั่นไม่สงบดังนี้ จึงง่ายที่จะก่อเจตนาคือความจงใจประกอบกรรมทางกายทางวาจาทางใจ อันเป็นกายกรรมวจีกรรมมโนกรรมฝ่ายอกุศล ก็ทำให้ศีลไม่บริสุทธิ์

ทำให้ศีลเป็นท่อนเป็นช่องด่างพร้อยไม่เป็นไท เพราะยังเป็นทาสของกิเลส และวิญญูชนยังไม่สรรเสริญ เพราะยังถูกกิเลสลูบคลำจับต้องและไม่เป็นไปเพื่อสมาธิได้

ฉะนั้นจึงจำเป็นที่จะต้องปฏิบัติทำจิตให้บริสุทธิ์ ตั้งต้นแต่ทำจิตให้สงบเป็นปรกติ เพื่อให้ศีลนั้นเป็นศีลที่สนับสนุนสมาธิ ที่เรียกว่าเป็นไปเพื่อสมาธิดังที่กล่าวมาแล้ว ให้ศีลเป็นพื้นฐานของสมาธิ และก็ปฏิบัติทำจิตให้เป็นสมาธิด้วยวิธีที่เป็นสมถกรรมฐานหรือกรรมฐานที่ทำจิตให้สงบ อันกรรมฐานนั้นแปลว่าที่ตั้งของการงาน เพราะฉะนั้นจึงจำเป็นที่จะต้องทราบกรรมฐานอันเป็นที่ตั้งของการงาน คือการงานอันได้แก่การทำจิตให้สงบให้บริสุทธิ์ ซึ่งเป็นการงานทางจิตใจ การปฏิบัติทำจิตให้สงบก็เป็นการงานทางจิตใจอย่างหนึ่ง เมื่อเป็นการงานก็จะต้องมีการตั้งการงานขึ้นมา คือว่าจับกระทำจับปฏิบัติ ความจับกระทำจับปฏิบัตินั้นเรียกว่าวิริยารัมภะ เริ่มความเพียร โดยที่ศึกษาให้รู้จักกรรมฐานอันเป็นที่ตั้งของการงานทางจิตนี้ ซึ่งพระพุทธเจ้าได้ทรงสั่งสอนไว้ และก็นำมาปฏิบัติคือทำจิตให้ตั้งอยู่ในกรรมฐานข้อนั้น ๆ การที่นำจิตมาตั้งไว้ในกรรมฐานข้อนั้น ๆ นี่แหละเรียกว่าทำกรรมฐาน เมื่อเป็นสมถกรรมฐานก็คือว่าทำสมถกรรมฐานหรือปฏิบัติในสมถกรรมฐาน

กรรมฐานสำหรับแก้จริต ๖

พระพุทธเจ้าได้ทรงแสดงกรรมฐานไว้ในที่ต่าง ๆ ซึ่งพระอาจารย์ผู้รวบรวมเรียบเรียงวิสุทธิมรรคได้นำมาแสดงไว้ ๔๐ ประการ ก็คือ กสิณ ๑๐ อสุภะ ๑๐ อนุสสติ ๑๐ พรหมวิหาร ๔ สัญญา ๑ คืออาหาเรปฏิกูลสัญญา ความกำหนดหมายว่าปฏิกูลในอาหาร ววัตถานะคือความพิจารณากำหนด ๑ คือ จตุธาตุววัตถานะ ความกำหนดพิจารณาธาตุ ๔ และท่านแสดงว่าคนเรานั้นจัดเป็นจริตทางจิตใจ ๖ คำว่าจริตนั้นคู่กับคำว่าจริยา คำว่าจริยา แปลว่าความประพฤติ เป็นคำที่เป็นกิริยาอาการ และถ้าเป็นบุคคลผู้ประพฤติเรียกว่าจริต คำว่าจริต จึงหมายถึงบุคคลผู้ประพฤติ และเราเรียกกันในภาษาไทยว่าจริต ๖ ก็คือบุคคลนั้นออกเป็น ๖ พวกตามจริยาคือความประพฤติทางจิตใจของตน ๆ

จำพวกที่ ๑ ราคจริต คือคนที่ประพฤติทางจิตใจด้วยอำนาจของราคะคือความติดใจยินดีอยู่เป็นปรกติ

๒. โทสจริต คือคนที่ประพฤติด้วยอำนาจของโทสะอยู่เป็นปรกติ

๓. โมหจริต คือคนที่ประพฤติด้วยอำนาจของโมหะคือความหลงอยู่เป็นปรกติ

๔. วิตกจริต คือคนที่ประพฤติด้วยอำนาจของวิตกคือความคิดมากอยู่โดยปรกติ

๕. สัทธาจริต คือคนที่ประพฤติด้วยอำนาจของความเชื่ออยู่โดยปรกติ และ

๖. พุทธิจริต คือคนที่ประพฤติด้วยอำนาจของความรู้อยู่โดยปรกติ

และพระอาจารย์ได้แสดงว่าคนที่เป็นราคจริตนั้นมักจะรักสวยรักงาม ท่านแนะให้ปฏิบัติในกรรมฐาน ๑๑ ประการ คือ อสุภะ ๑๐ กายคตาสติ ๑ คนโทสจริตมีปรกติโกรธง่ายใจน้อย ท่านสอนให้ปฏิบัติในพรหมวิหาร ๔ และวัณณกสิณ กสิณที่เกี่ยวด้วยสี ๔ รวมเป็น ๘ คน โมหจริตมีปรกติหลงใหลง่าย และคนที่เป็นวิตกจริตคือคนมีปรกติคิดมาก เรื่องเล็กคิดเป็นเรื่องใหญ่ เรื่องสั้นคิดเป็นเรื่องยาว ท่านสอนให้ทำอานาปานสติ คนที่เป็นสัทธาจริตมักจะเชื่อง่าย ชอบที่จะใช้ศรัทธามากกว่าจะใช้ปัญญา ท่านสอนให้ปฏิบัติในอนุสสติ ๖ ข้างต้น ส่วนคนที่เป็นพุทธิจริตมีปรกติชอบใช้ปัญญา ไม่ยอมที่จะเชื่ออะไรนอกจากจะต้องรู้ ท่านสอนให้ปฏิบัติในมรณสติ ในอุปสมานุสสติ ในจตุธาตุววัตถานะ และในอาหาเรปฏิกูลสัญญา คือความกำหนดหมายพิจารณาให้เห็นปฏิกูลในอาหาร ส่วนกสิณที่เหลือกับอรูป ๔ ท่านแสดงว่าอนุกูลแก่จริตทั้งสิ้น ในที่นี้จะไม่อธิบายกรรมฐาน ๔๐ ประการและจริตทั้ง ๖ กับกรรมฐานที่เหมาะแก่จริตทั้ง ๖ ตามที่พระอาจารย์ได้กล่าวอธิบายไว้ในวิสุทธิมรรค แต่ว่าจะกล่าวโดยสรุป

จริต ๔ และสติปัฏฐาน ๔

สำหรับในกรรมฐาน ๔๐ ประการนี้ไม่มีสติปัฏฐานทั้ง ๔ สำหรับในสติปัฏฐานทั้ง ๔ นั้น พระอาจารย์ได้แสดงบุคคลไว้ ๔ จำพวก คือแบ่งว่าบุคคลเป็นจริตทั้ง ๔ อีกนัยหนึ่ง ที่เรียกว่าอีกนัยหนึ่งนั้นไม่ใช่หมายความว่าเป็นอีกจำพวกหนึ่งจากจริต ๖ ก็บุคคลที่เป็นประชาโลกหรือสัตวโลกด้วยกันทั้งหมดนี้แหละ ท่านแสดงว่าเป็นจริต ๖ ไว้อย่างหนึ่ง อีกอย่างหนึ่งท่านแสดงไว้เป็นจริต ๔ คือ ตัณหาจริตอย่างหยาบ ตัณหาจริตอย่างละเอียด ทิฏฐิจริตอย่างหยาบ ทิฏฐิจริตอย่างละเอียด

ตัณหาจริตอย่างหยาบนั้น คือคนที่มีปรกติติดอยู่ในกาย ชอบแต่งกายให้งดงาม ชอบความงดงามของร่างกาย ท่านสอนให้ปฏิบัติในกายานุปัสสนาสติปัฏฐาน

ตัณหาจริตอย่างละเอียดนั้น คือคนที่ติดเวทนา ไม่ค่อยจะติดร่างกายเท่าไหร่ คือต้องการสุขเวทนาให้สบายก็แล้วกัน ร่างกายจะสวยงามไม่สวยงาม เครื่องแต่งกายจะสวยงามไม่

สวยงามก็ไม่ใคร่จะว่า ต้องการให้สบาย ให้อยู่อย่างสบาย ๆ ท่านสอนให้ปฏิบัติในเวทนานุปัสสนาสติปัฏฐาน

ทิฏฐิจริตอย่างหยาบ คือคนที่มีความเห็นผิด อันหมายความว่ามีความเห็นยังไม่บริสุทธิ์นั่นแหละ ยังติดโน่นติดนี่อยู่มาก มักจะเป็นคนที่ชอบเอาใจตนเองเป็นประมาณ ต้องการให้ถูกใจตนเอง และการถูกใจตนเองนั้นก็หมายความว่าถูกกับความเห็นความชอบใจของตนเองนั่นเอง อันนี้ก็เป็นทิฏฐิอันหนึ่ง ก็ไม่ได้เป็นความเห็นผิดอะไรมากมาย เป็นความเห็นผิดชนิดที่เอาแต่ใจตนเอง ชอบที่จะทำตามความเห็นของตนเองตามความชอบใจของตนเองดั่งนี้ ท่านสอนให้ปฏิบัติในจิตตานุปัสสนาสติปัฏฐาน

ทิฏฐิจริตอย่างละเอียด ซึ่งยังมีความยึดถืออยู่ในตัวเราของเราเป็นต้น ท่านสอนให้ปฏิบัติในธรรมานุปัสสนาสติปัฏฐาน

เพราะฉะนั้นจึงกล่าวได้ว่าแม้สติปัฏฐานทั้ง ๔ นี้ก็เหมาะสำหรับทุก ๆ คนที่จะปฏิบัติและทุก ๆ คนนั้นอันที่จริงก็ต้องมีจริต ต้องเป็นจริตทั้ง ๔ นี้อยู่ด้วยกันน้อยหรือมาก บางทีก็ติดกาย บางทีก็ติดเวทนา บางทีก็ติดจิต บางทีก็ติดธัมมะคือเรื่องในจิต ซึ่งจะพูดง่าย ๆ สรุปเข้ามาอีกคือติดกายก็ชอบให้ร่างกายสวยงามก็แล้วกัน ติดเวทนาก็คือว่าชอบสบาย ร่างกายจะสวยงามไม่สวยงามก็ไม่ว่ากระไร ให้สบายก็แล้วกัน ติดจิตก็คือว่าให้ถูกใจก็แล้วกัน บางทีก็ไม่ทำให้ร่างกายสวยงามนัก บางทีก็ไม่ต้องเป็นสุขนัก แต่ถูกใจชอบใจก็แล้วกัน ติดธัมมะก็คือติดเรื่องราวในจิตใจ เมื่อเป็นเรื่องที่จิตชอบละก็เป็นอันว่าใช้ได้ เพราะฉะนั้นก็ให้ปฏิบัติในสติปัฏฐานทั้ง ๔ นี้ สติปัฏฐานทั้ง ๔ นี้ก็ใช้แทนกรรมฐานทั้ง ๔๐ ประการนั้นได้ด้วย.

๙ ตุลาคม ๒๕๒๖

ครั้งที่ ๓๑ ลักษณะพุทธศาสนา
จิตตวิสุทธิ (ต่อ)

กรรมฐาน ๘๔,๐๐๐

จะแสดงจิตตวิสุทธิต่อ กรรมฐาน ๔๐ ประการและสติปัฏฐาน ๔ ได้แสดงแล้ว ก็เป็นอันว่ายังไม่หมดกรรมฐานแม้สำหรับเพื่อสมาธิอันเรียกว่าสมถกรรมฐาน พระอาจารย์ผู้อธิบายกรณียเมตตสูตรได้กล่าวว่า พระพุทธเจ้าได้ทรงสอนกรรมฐานแก่ภิกษุทั้งหลาย ๘๔,๐๐๐ กรรมฐาน อันจำนวน ๘๔,๐๐๐ นี้เป็นคำที่พระอาจารย์ได้แสดงจำนวนพระธรรมขันธ์ เรียกว่า ๘๔,๐๐๐ พระธรรมขันธ์ โดยที่ได้แสดงไว้ว่าพระไตรปิฎกคือ พระวินัยปิฎก พระสุตตันตปิฎก และพระอภิธรรมปิฎก ที่แบ่งคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าอันจารึกไว้เป็นตัวอักษรเป็น ๓ หมวด คำว่า "ปิฎก" แปลว่า ตะกร้า ไตร แปลว่า สาม ติ-ปิ-ฏะ-กะ ไตรปิฎก ก็แปลว่า ๓ ตะกร้า เหมือนอย่างว่าเอาพระวินัยมาใส่ไว้ตะกร้าหนึ่ง ก็เรียกว่าวินัยปิฎก เอาพระสูตรมาใส่ไว้ตะกร้าหนึ่ง ก็เรียกว่าสุตตันตปิฎก เอาพระอภิธรรมมาใส่ไว้ตะกร้าหนึ่ง ก็เรียกว่าอภิธรรมปิฎก ความหมายก็คือว่าหมวดหรือกอง เช่นเดียวกับคำว่าธรรมขันธ์ที่แปลว่ากองของธรรม อันหมายความว่าธัมมะหลาย ๆ ข้อที่เป็นเรื่องเดียวกัน ก็รวมอยู่เป็นหมวดเดียวกัน ก็เป็นธรรมขันธ์อันหนึ่งเรียกว่ากองแห่งธรรม สมมติว่าธัมมะหมวดที่มีอุปการะมากในทุกะหมวด ๒ ก็มี ๒ ข้อ คือสติ ความระลึกได้ สัมปชัญญะ ความรู้ตัว ก็เป็นธรรมขันธ์หนึ่ง คือกองแห่งธรรมกองหนึ่งดั่งนี้เป็นต้น และ ๘๔,๐๐๐ พระธรรมขันธ์นี้เอา ๒ หาร ก็เป็น ๔๒,๐๐๐ สำหรับอภิธรรมปิฎกนั้นว่ามีถึงครึ่งหนึ่งของพระธรรมขันธ์ทั้งหมด ก็คือ ๔๒,๐๐๐ พระธรรมขันธ์ คราวนี้ส่วนวินัยปิฎกกับสุตตันตปิฎกนั้น ก็เหลืออีกครึ่งหนึ่งมาแบ่งเป็น ๒ เมื่อแบ่งเป็น ๒ ส่วนหนึ่งก็เป็น ๒๑,๐๐๐ เพราะฉะนั้นพระวินัยปิฎกจึงมี ๒๑,๐๐๐ พระธรรมขันธ์ พระสุตตันตปิฎกก็มี ๒๑,๐๐๐ พระธรรมขันธ์ รวมเข้าก็เป็น ๘๔,๐๐๐ พระธรรมขันธ์ แต่ว่าจะมีใครเคยนับหรือเปล่าไม่ทราบ แต่ก็เป็นจำนวนที่พระอาจารย์ท่านตั้งเอาไว้ ก็เห็นจะต้องถือเอาความหมายว่ามีมากนั้นเอง และพระอาจารย์ผู้อธิบายพระสูตรดังกล่าวข้างต้น ท่านบอกว่าพระพุทธเจ้าสอนกรรมฐานภิกษุทั้งหลายนั้น ๘๔,๐๐๐ กรรมฐาน หรือ ๘๔,๐๐๐ ข้อ ก็เป็นอันว่าพระธรรมขันธ์ทั้งหมดนี้เป็นกรรมฐานทั้งนั้น

อันที่จริงพิจารณาดูแล้ว ก็เห็นว่าทุก ๆ อย่างผู้ที่เป็นบัณฑิตถือเป็นข้อกรรมฐานได้ทั้งนั้น คือว่าอารมณ์ทั้ง ๖ ซึ่งจิตรับทางทวารทั้ง ๖ ดังที่กล่าวมาแล้วอยู่ทุก ๆ วัน ทุก ๆ เวลา

นั้น ก็เป็นกรรมฐานได้ทั้งหมด รูปที่ตาเห็นทั้งหมด เสียงที่หูได้ยินทั้งหมด กลิ่นรสโผฏฐัพพะที่จมูกลิ้นกายได้ทราบทั้งหมด และธัมมะคือเรื่องราวที่ใจได้รู้ได้คิดทั้งหมด บัณฑิตถือเป็นกรรมฐานได้ทั้งนั้น เพราะว่าเมื่อมีสติกำหนดในอารมณ์ทั้งปวงเหล่านั้นอยู่ทุกอิริยาบถ อารมณ์ทั้งปวงเหล่านั้นก็เป็นกรรมฐานทั้งนั้น ดังเช่นที่มีเรื่องเล่า ว่าภิกษุหรือภิกษุณีรูปหนึ่งท่านไปบิณฑบาต กลับจากบิณฑบาตก็เอาน้ำล้างเท้า น้ำที่เทล้างเท้านั้น เมื่อเทลงไปทีแรกก็ปรากฏเป็นน้ำไหล แล้วค่อย ๆ ซึมไหลไปในแผ่นดินหมด ท่านก็มาจับอาการที่น้ำไหลซึมลงไปในแผ่นดินหมดนั้นมาพิจารณา ว่าทุกอย่างที่เป็นสังขารก็เป็นสิ่งที่เกิดและดับ ท่านก็ได้ดวงตาเห็นธรรม อันที่จริงนั้นเมื่อเข้ามาบวชก็ต้องบิณฑบาตกันอยู่ทุกวัน ๆ และก็ต้องมีน้ำล้างเท้ากันอยู่ทุกวัน ๆ แต่ในวันอื่นนั้นไม่ได้ตั้งสติที่จะพิจารณา สติไม่เกิดก็ไม่เป็นกรรมฐาน แต่เมื่อสติเกิดขึ้นจิตที่กำหนดก็เป็นจิตที่บริสุทธิ์ เป็นจิตวิสุทธิขึ้นในขณะนั้น เพราะฉะนั้นจึงได้ปัญญามองเห็นเกิดดับจากน้ำที่เทล้างเท้า ซึ่งเป็นน้ำที่ไหลแล้วก็ค่อย ๆ ซึมหายไปในแผ่นดินหมด อันแสดงว่าสังขารทั้งหลายเป็นสิ่งที่เกิดดับ ชีวิตนี้ก็เกิดดับดั่งนั้น ก็เป็นตัวปัญญาซึ่งเป็นวิปัสสนาขึ้นมา

หรือแม้ในสมัยหลังนี้ที่ท่านแสดงถึงพระเถระรูปหนึ่งที่มีชาวบ้านหลังวัดเขาด่ากัน ท่านก็เอาธูปเทียนมาจุดพนมมือฟัง ว่านาน ๆ จะได้ยินเสียงด่าแบบนี้สักทีหนึ่ง เพราะฉะนั้นแม้ที่เสียงด่ากันนี้ก็เป็นกรรมฐานเหมือนกัน ในเมื่อกำหนดพิจารณาลงไป ว่าคนเราเมื่อโทสะเกิดขึ้นก็เป็นดั่งนี้ ด่ากันโครมครามอย่างนี้ ตีกันด่ากัน เพราะฉะนั้นถ้าใครเห็นเป็นกรรมฐานในคำด่าได้ก็แปลว่าโทสะก็สงบ จิตก็บริสุทธิ์ แม้เสียงเพลงที่ร้องก็มีเล่าไว้ ว่าพระเถระรูปหนึ่งไปบิณฑบาต ได้ยินเสียงเพลงที่ชาวบ้านร้อง ก็กำหนดเสียงเพลงและเนื้อเพลงที่แสดงถึงความเกิดดับ คือว่าท่านจับความไปในความเกิดดับ แต่เนื้อเพลงนั้นจะว่าอย่างไรท่านไม่ทราบ แต่ว่าท่านจับความไปในทางสิ่งที่แสดงถึงการเกิดดับ ก็เป็นกรรมฐานขึ้นได้เหมือนกัน ก็เกิดดวงตาเห็นธรรมขึ้นได้เหมือนกัน ก็เป็นอันว่าทั้งเสียงด่าทั้งเสียงร้องเพลงนั้นบัณฑิตถือเป็นกรรมฐานได้ทั้งนั้น ให้สำเร็จประโยชน์เหมือนกัน เพราะฉะนั้นจึงกล่าวได้ว่ากรรมฐานนั้นมีอยู่รอบตัว เมื่อรู้จักที่จะคิดให้ถูกทางของกรรมฐานแล้ว ก็เป็นกรรมฐานทั้งนั้น เพราะฉะนั้นที่พระอาจารย์ว่าพระพุทธเจ้าสอนกรรมฐาน ๘๔,๐๐๐ แก่ภิกษุทั้งหลายนั้นก็มีเหตุผล คือว่าทรงจับเรื่องที่บังเกิดขึ้นเป็นกรรมฐานทั้งนั้น ผู้ที่ได้อ่านเรื่องธรรมบท หากมาคิดในแง่นี้แล้วก็จะเห็นว่าเป็นเช่นนั้น

การแสดงธรรมของพระพุทธเจ้า

พระพุทธเจ้าทรงแสดงธรรม ที่กล่าวไว้ว่าอาการที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงธรรม ๓ อย่าง ในนวโกวาทคือ ๑. ทรงแสดงธรรมเพื่อให้รู้ ๒. ทรงแสดงธรรมมีนิทาน คือเหตุที่ตรองตามให้เห็นจริงได้ และ ๓. ทรงแสดงธรรมที่มีปาฏิหาริย์ คือผู้ฟังย่อมได้รับผลตามสมควรแก่ความปฏิบัติ อันนี้เป็นความจริง ปฏิบัติได้ผลจริง และข้อที่ว่าทรงแสดงธรรมเพื่อรู้ยิ่งเห็นจริงในธรรมที่ควรรู้ควรเห็นนั้น ก็คือว่าธัมมะที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงทั้งสิ้นนั้น ทรงแสดงในตนเอง ไม่ใช่ทรงแสดงที่อื่น เหมือนอย่างนายแพทย์ที่ศึกษาวิชาแพทย์นั้นก็ศึกษาภายในร่างกายของมนุษย์และของสัตว์ทั้งนั้น และเมื่อประกอบยารักษา ก็ประกอบยารักษาร่างกายของสัตว์และคนทั้งนั้น ไม่ใช่ที่อื่น พระพุทธเจ้าก็ทรงแสดงธรรมภายในดั่งนี้ จึงรู้ได้เห็นได้ด้วยตัวเอง ถ้าทรงแสดงที่อื่นข้างนอก เช่นทรงแสดงเรื่องโลกมีที่สุดโลกไม่มีที่สุดเป็นต้น ผู้ฟังก็ได้แต่เชื่อเท่านั้น หรือไม่เช่นนั้นก็ไม่เชื่อเอาเสียเลย ที่จะรู้นั้นไม่มี ได้แต่เชื่อ เพราะฉะนั้นพระพุทธเจ้าจึงไม่ทรงพยากรณ์ในเรื่องภายนอกทั้งหลายดั่งกล่าว ทรงพยากรณ์คือแสดงแก้ไขแต่ภายในดั่งที่แสดงว่าทรงบัญญัติทุกข์ บัญญัติเหตุเกิดทุกข์ บัญญัติความดับทุกข์ บัญญัติทางปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ ในกายอันยาววาหนึ่ง มีสัญญามีใจนี้เอง ในพระบาลีนั้นท่านใช้คำว่า ทรงแสดงโลก ทรงแสดงเหตุเกิดโลก ทรงแสดงความดับโลก ทรงแสดงทางปฏิบัติให้ถึงความดับโลก ก็หมายถึงทรงแสดงทุกข์เป็นต้นนั่นเอง เพราะฉะนั้นจึงรู้ได้เห็นได้

และทรงแสดงธรรมมีนิทานคือเหตุที่ผู้ฟังอาจตรองตามให้เห็นจริงได้ คำว่า "นิทาน" นี้เป็นคำบาลีที่ท่านใช้ ว่าทรงแสดงธรรมมีนิทาน แต่ว่าไม่ได้หมายความว่าเป็นนิทานที่เล่าอ้างกันเป็นเรื่อง แต่หมายความว่ามีเหตุที่ทรงปรารภ และเหตุที่ทรงปรารภนั้นมีแสดงไว้ในธรรมบทมาก คือบางทีก็เสด็จไปบิณฑบาต เห็นเด็กกำลังตีงูกัน ก็ทรงจับขึ้นมาทรงแสดงเป็นธัมมะสั่งสอน ซึ่งโดยความก็คือว่าทุก ๆ สัตว์บุคคลต่างก็รักชีวิตของตน ต้องการความสุขอยู่ด้วยกัน จึงไม่ควรทำร้ายกัน ไม่ควรจะก่อทุกข์ให้แก่กัน ก็ทรงปรารภเอาเหตุที่เกิดขึ้นมาจับเป็นธัมมะสั่งสอน ก็เหมือนอย่างที่เล่าที่แรก ว่าภิกษุหรือภิกษุณีรูปหนึ่งท่านกลับจากบิณฑบาตล้างเท้า ก็เห็นน้ำซึมหายไปโดยลำดับ ก็ได้ความคิดถึงความเกิดดับของสังขารทั้งหลายดั่งที่เล่ามานั้น เพราะฉะนั้นเมื่อจับเอาเรื่องที่เกิดขึ้นในปัจจุบันนี้แหละเป็นตัวนิทานคือตัวเหตุ มาแสดงเป็นธัมมะแล้ว ทุก ๆ เรื่องนั้นก็เป็นกรรมฐานทั้งนั้น และก็โดยเฉพาะทุกคนเมื่อเป็นบัณฑิตคือเป็นผู้ฉลาด ได้ประสบเหตุการณ์ต่าง ๆ ก็ย่อมสามารถจับเอาเหตุการณ์เหล่านั้นมาสอน

ตัวเอง เป็นกรรมฐานขึ้นได้ทุก ๆ อย่างเหมือนกัน เพราะฉะนั้นเรื่องที่เป็นกรรมฐานนั้นจึงมีมากมาย ใช้ได้ทั้งนั้น ดั่งที่กล่าวมาแล้วว่าด่าก็ใช้ได้ ร้องเพลงก็เป็นได้ ดั่งนี้เป็นต้น

สรุปหลักปฏิบัติกรรมฐาน ๕ ประการ

เพราะฉะนั้นพระพุทธเจ้าจึงได้ตรัสไว้อีกปริยายหนึ่ง สรุปข้อที่ปฏิบัติเป็นกรรมฐานในการที่จะทำจิตให้บริสุทธิ์เป็นจิตตวิสุทธิไว้เพียง ๕ ประการ เป็นหลัก คือ

ประการที่ ๑ เพื่อสงบกิเลสกองราคะ อันกิเลสกองราคะนั้นย่อมเกิดขึ้นในอารมณ์ที่ยึดถือว่าสวยงาม เพราะฉะนั้นก็ใช้กรรมฐานสำหรับพิจารณาว่าไม่สวยงาม เช่นกายคตาสติ สติพิจารณากาย ดังที่ในสติปัฏฐานแสดงไว้ในหมวดปฏิกูลบัพพะ ข้อที่ว่าด้วยสิ่งปฏิกูลที่พระอุปัชฌาย์เอามาสอนนาค ผมขนเล็บฟันหนังว่าเป็นสิ่งปฏิกูลไม่สวยงาม หรือว่าพิจารณาอาการ ๓๑ หรือ ๓๒ ดังที่ได้เคยแสดงมาแล้ว เมื่อเป็นดั่งนี้ก็จะทำให้จิตสงบจากราคะได้ เพราะว่าราคะนั้นเกิดขึ้นตั้งอยู่ในอารมณ์ที่เห็นว่าสวยงาม หรืออารมณ์ที่ยึดถือว่างาม เพราะฉะนั้นก็ต้องพิจารณาว่าไม่งามในทางตรงกันข้าม ซึ่งเป็นสัจจะคือความจริง เพราะว่าสิ่งที่ยึดถือว่างามนั้นอันที่จริงไม่งาม เพราะมองในแง่ที่ปฏิกูลต่าง ๆ ของผมขนเล็บฟันหนังเป็นต้น

ข้อที่ ๒ เพื่อจะสงบกิเลสกองโทสะ อันกิเลสกองโทสะนั้นย่อมเกิดขึ้นในอารมณ์ที่ยึดถือว่าไม่งามอันตรงกันข้าม เมื่อเป็นดั่งนี้ ก็ต้องใช้กรรมฐานที่จะทำให้เห็นว่างาม จึงได้ตรัสสอนให้เจริญเมตตาแผ่จิตออกไปให้มีความสุข ไม่มีภัยไม่มีเวรไม่มีทุกข์ รักษาตนให้สวัสดีอันตรงกันข้ามกับโทสะ เพราะเมตตานั้นจะทำให้จิตกลับอ่อนโยนเห็นว่างาม ในบุคคลหรือในวัตถุอันเป็นที่ตั้งแห่งโทสะนั้น ดังจะพึงเห็นได้ ว่าคนที่มีเมตตาต่อกันนั้น จะมองเห็นกันด้วยสายตาที่เป็นมิตรจิตใจที่เป็นมิตร ไม่ขัดลูกตาก็คืองาม เหมือนอย่างพ่อแม่เห็นลูก พ่อแม่เต็มไปด้วยเมตตาในลูก เพราะเห็นว่าลูกงามไม่ขัดลูกตา มีความรัก แม้ว่าหน้าตาจะเขลอะขละอย่างไรหรือว่าลูกจะเจ็บป่วยน่าเกลียดอย่างไรก็ยังเห็นว่างามอยู่นั่นเองด้วยความรัก อาบน้ำให้ได้ปฏิบัติได้รักษาให้ได้ไม่รังเกียจในสิ่งไม่สะอาดต่าง ๆ ของร่างกาย ทำให้ลูกได้ นี่เป็นข้อ ๒ และเมื่อทำในข้อ ๒ นี้ก็จะดับโทสะได้

เพราะฉะนั้นให้เทียบเคียงกันในระหว่าง ๒ ข้อก่อน คือข้อ ๑ นั้นให้เห็นว่าไม่งามในอารมณ์อันเป็นที่ตั้งของราคะ เพราะว่าราคะนั้นตั้งอยู่ในอารมณ์ที่ยึดถือว่างาม เพราะฉะนั้นก็ต้องแก้ด้วยกรรมฐานที่พิจารณาว่าไม่งาม แต่อันที่จริงก็ไม่งาม คือมองในแง่ที่ไม่งามในส่วน

ที่ไม่งาม เพื่อจะดับกิเลสกองราคะ คราวนี้มาถึงข้อ ๒ กิเลสกองโทสะกลับใช้กรรมฐานข้อเมตตาให้เห็นว่างาม เพราะว่าโทสะนั้นเกิดขึ้นในอารมณ์ที่เห็นว่าไม่งามขัดลูกตา ทำให้ขัดใจ เพราะฉะนั้นเมื่อได้เมตตาแล้วก็จะดับโทสะได้ ความที่เห็นว่าไม่งามอันเป็นที่ตั้งของโทสะก็หายไป เพราะฉะนั้นจึงตรงกันข้าม

คราวนี้มาถึงข้อ ๓ ให้หัดทำกรรมฐานทั้ง ๒ อย่าง คือว่าในอารมณ์บางอย่างนั้น เป็นที่ตั้งคือชนวนให้เกิดโทสะก็มี เป็นชนวนให้เกิดราคะก็มี เพราะฉะนั้นก็หัดทำกรรมฐานในอารมณ์เช่นนั้นว่าเป็นสิ่งที่ไม่งามได้ คือให้สงบได้ทั้งราคะทั้งโทสะ เพราะว่าแม้กรรมฐานที่กำหนดพิจารณาว่าไม่งาม เช่นกายคตาสติดังกล่าว หรืออสุภกรรมฐาน พิจารณาซากศพ ก็ย่อมระงับได้ทั้ง ๒ เหมือนกัน ระงับกองราคะก็ได้ ระงับกองโทสะก็ได้ อันหมายความว่า เมื่อปฏิบัติในกรรมฐานสำหรับระงับกิเลสกองราคะโดยตรงคือกายคตาสติ สติที่พิจารณากายว่าไม่งดงาม ก็สงบกิเลสกองราคะลงไปได้ แต่ว่าก็อย่าให้กิเลสกองโทสะเกิดขึ้นด้วย เพราะบางทีกิเลสกองโทสะนั้นบังเกิดขึ้นโดยไม่รู้ตัว ไม่รู้ว่าเป็นโทสะ แต่อันที่จริงเป็นโทสะเป็นการประทุษ-ร้าย ดังเช่นที่มีเล่าว่าพระพุทธเจ้าทรงสอนกรรมฐานก็กายคตาสตินี่แหละ ทำให้ภิกษุทั้งหลายมองเห็นว่าร่างกายนี้เป็นสิ่งปฏิกูลไม่สะอาด เต็มไปด้วยของปฏิกูลไม่สะอาดต่าง ๆ กิเลสกองราคะก็สงบ แต่คราวนี้มันเกินไป คือเกิดรังเกียจร่างกายขึ้นมาว่าสกปรก อยู่กับสิ่งที่สกปรกทุกวัน ทำลายมันเสียดีกว่า ก็เลยฆ่าตัวตาย ดังนี้ไม่ถูก เพราะฉะนั้นจึงต้องมีเมตตาประกอบด้วย เพราะว่าชีวิตร่างกายนี้ต้องเมตตา พุทธศาสนาไม่ได้สอนให้ฆ่า แต่ให้เลี้ยงเอาไว้เพื่อจะทำประโยชน์ต่อไป อย่างเมตตาที่สอนนั้นก็สอนให้มีความเมตตาเอ็นดูอยู่ในชีวิตทั้งหลาย ในสัตว์ทั้งหลาย ไม่ให้ฆ่า ไม่ให้ทำลาย การฆ่าตัวตายนี้ก็เป็นโทสะเหมือนกัน แต่เป็นโทสะอย่างละเอียด มันเป็นโมหะนั่นแหละมากกว่า แต่อาการที่ทำลายนั้นก็เป็นเรื่องคล้าย ๆ ของโทสะที่แปลว่าเครื่องประทุษร้าย เพราะฉะนั้นต้องอย่าให้เลยเถิดไป ต้องมีเมตตามากำกับไว้ด้วย บางทีถ้าเบื่อ ๆ หนักเข้าไปก็โยนทิ้ง นี่ก็ไม่ได้ ไม่ควรที่จะโยนทิ้ง ต้องเลี้ยงไว้ต้องรักษาไว้

คราวนี้มาถึงข้อที่ ๔ ก็เหมือนกัน คือว่ามุ่งเพื่อที่จะทำลายโทสะดับโทสะ ก็เจริญเมตตา แต่เมื่อได้เมตตาแล้วอย่าให้เมตตานั้นกลายเป็นราคะขึ้นมา เพราะฉะนั้นจึงให้พิจารณาให้เห็นความปฏิกูลคู่กันไปด้วย ดังเช่นเจริญเมตตาไปในสัตว์บุคคลทั้งหลาย ก็เกิดจิตมีเมตตามีความรักใคร่ปรารถนาให้เป็นสุข แต่บางทีก็เลยเกิดราคะในสัตว์บุคคลนั้นด้วย ดังนี้ก็ไม่ถูกต้อง เมตตาก็กลายเป็นราคะไป เพราะฉะนั้นก็ต้องให้พิจารณาในข้อที่เป็นของไม่งามประกอบกันไป

ด้วย เพราะฉะนั้นจึงต้องแบ่งกันว่าส่วนไหนควรพิจารณาไปในทางที่ไม่งาม ส่วนไหนควรพิจารณาว่างาม อย่าให้เป็นกิเลสทั้ง ๒ ฝ่าย และเพื่อให้ไม่เป็นกิเลสทั้ง ๒ ฝ่ายนั้น จึงต้องมีกรรมฐานคู่กันอยู่ดั่งนี้ สำหรับที่จะช่วยกัน เพราะฉะนั้นผู้ปฏิบัติกรรมฐานจึงต้องหัดไว้ทั้ง ๒ ส่วน หัดทำกรรมฐานในด้านพิจารณาให้เห็นว่าไม่งาม เช่นกายคตาสติ อสุภกรรมฐานด้วย และก็หัดพิจารณาในด้านว่างามคือเมตตาไว้ด้วย เพราะเมตตาจะเห็นว่างาม แม้ในวัตถุสิ่งเดียวกันนั้น เช่นมุ่งที่จะสงบราคะก่อน พิจารณาว่าไม่งาม แต่ก็ให้มีเมตตากำกับด้วย เพื่อจะได้ไม่ทำลาย แล้วก็ในส่วนที่เพื่อทำลายโทสะก็เหมือนกัน แผ่เมตตาไปเพื่อที่จะระงับโทสะทำลายโทสะก็ต้องหัดที่จะพิจารณาในด้านที่เป็นกายคตาสติหรืออสุภกรรมฐาน คือในทางที่เห็นว่าไม่งามนั้นด้วย เพื่อไม่ให้เมตตากลายเป็นราคะ ดั่งนี้เป็นข้อที่ ๔

คราวนี้มาถึงข้อที่ ๕ เมื่อปฏิบัติได้ดั่งนี้แล้วก็เว้นได้ทั้ง ๒ คือไม่ต้องใช้กรรมฐานเพื่อระงับราคะ คือในทางพิจารณาว่าไม่งาม และกรรมฐานเพื่อระงับโทสะ คือในทางพิจารณาว่างามอันเป็นทางตรงกันข้ามกันนั้น เว้นได้เสียทั้ง ๒ อย่าง และทำจิตให้เป็นอุเบกขา คือเข้าไปเพ่งเฉยอยู่เป็นกลางในภายใน มีสติความระลึกได้ สัมปชัญญะความรู้ตัวกำกับอยู่ เป็นการตั้งสงบอยู่ในภายในเป็นอุเบกขา ดั่งนี้เป็นข้อที่ ๕

นี้เป็นวิธีปฏิบัติทำจิตวิสุทธิ คือทำจิตให้บริสุทธิ์ตามที่พระพุทธเจ้าได้ทรงสั่งสอนสรุปเอาไว้ ว่าวิธีปฏิบัตินั้นมี ๕ ประการดั่งนี้ กรรมฐานทั้งหมดจะมีกี่ข้อก็ตาม ก็เพื่อให้ได้ผลตามหลักปฏิบัติทั้ง ๕ ประการนี้.

๑๐ ตุลาคม ๒๕๒๖

ครั้งที่ ๓๒ ลักษณะพุทธศาสนา
ทิฏฐิวิสุทธิ

การชำระทิฏฐิเป็นวิปัสสนากรรมฐาน

จะแสดงวิสุทธิข้อที่ ๓ คือ ทิฏฐิวิสุทธิ ความหมดจดแห่งความเห็น วิสุทธิข้อที่ ๑ คือ สีลวิสุทธิ ความหมดจดแห่งศีล ข้อที่ ๒ จิตตวิสุทธิ ความหมดจดแห่งจิต ก็คือศีลและสมาธิ ข้อที่ ๑ คือศีลนั้นต้องมีเป็นภาคพื้น ข้อที่ ๒ คือสมาธิต้องมีเป็นบาทของวิปัสสนา คือของปัญญา และตั้งแต่ข้อที่ ๓ ไปจนถึงข้อที่ ๗ เป็นตัวปัญญาหรือเป็นตัววิปัสสนา เพราะฉะนั้น การแสดงอธิบายวิปัสสนากรรมฐานหรือปัญญาในไตรสิกขา จึงอธิบายได้ด้วยวิสุทธิตั้งแต่ข้อ ๓ จนถึงข้อที่ ๗ รวมเป็น ๕ ข้อ

ข้อที่ ๓ นี้เป็นตัววิปัสสนาข้อแรก คือจะต้องปฏิบัติทำทิฏฐิคือความเห็นให้หมดจดบริสุทธิ์ก่อน อันทิฏฐิคือความเห็นนั้น สำหรับขั้นที่ทำให้บริสุทธิ์ในที่นี้ ก็คือความเห็นในตัววิปัสสนาภูมิ ภูมิของวิปัสสนา คำว่า "ภูมิ" นั้นเราใช้เรียกกันว่าภูมิชั้นหรือว่าภูมิแผ่นดิน ภูมิของวิปัสสนานั้นก็คืออารมณ์ของวิปัสสนา ที่ตั้งของวิปัสสนา ในการปฏิบัติวิปัสสนานั้น จะต้องได้วิปัสสนากรรมฐาน อันเป็นที่ตั้งของวิปัสสนา เป็นอารมณ์ของวิปัสสนา อันเรียกว่าวิปัสสนาภูมิ และวิปัสสนาภูมิในที่นี้หมายถึงการปฏิบัติชำระทิฏฐิคือความเห็นเสียก่อน อันการชำระทิฏฐิคือความเห็นเสียก่อนนั้น ก็จะต้องมีศีลมีสมาธิเป็นพื้นฐานเป็นบาทมาโดยลำดับ คือว่าศีลนั้นเป็นเครื่องกำจัดกิเลสอย่างหยาบ ราคะโทสะโมหะที่เป็นอย่างหยาบ อันเป็นเหตุให้ละเมิดออกไปทางกายทางวาจาทางใจ และก็จะต้องมีสมาธิสำหรับที่จะสงบหรือชำระกิเลสอย่างกลางคือนิวรณ์ ก็คือราคะโทสะโมหะซึ่งเป็นขั้นนิวรณ์ที่เกิดขึ้นในใจ เมื่อเป็นดั่งนี้จิตก็จะสงบตั้งมั่นลงได้ ก็น้อมจิตที่เป็นสมาธิอันมีศีลเป็นพื้นฐานนี้ซึ่งเป็นจิตที่สงบ มากำหนดพิจารณาดูอัตภาพนี้ คือความเป็นอัตตาตัวตนนี้ ว่าอัตภาพนี้คือความเป็นอัตตาตัวตนนี้ เป็นอัตตสัญญา ความสำคัญหมายว่าตัวตน เป็นสัตตสัญญา ความสำคัญหมายว่าเป็นสัตว์บุคคล อัตตสัญญากับสัตตสัญญานี้ กล่าวรวมกันในภาษาไทยอย่างง่าย ๆ ก็คือความเป็นสัตว์บุคคลตัวตนเราเขา ความสำคัญหมายว่าเป็นสัตว์บุคคลตัวตนเราเขา

รู้ขันธ์ ๕ หรือนามรูป

อันความสำคัญหมายว่าเป็นสัตว์บุคคลตัวตนเราเขานี้เกิดขึ้นที่ไหน ก็เกิดขึ้นที่กองทั้ง ๕ ที่พระพุทธเจ้าตรัสเรียกว่าขันธ์ ๕ คือรูปขันธ์ กองรูป เวทนาขันธ์ กองเวทนา สัญญาขันธ์ กองสัญญา สังขารขันธ์ กองสังขาร วิญญาณขันธ์ กองวิญญาณ เพราะเหตุที่มีความยึดถืออยู่ในขันธ์ ๕ นี้ว่า เอตํ มม นี่เป็นของเรา เอโสหมสฺมิ เราเป็นนี่ เอโส เม อตฺตา นี่เป็นอัตตาตัวตนของเรา หรือกล่าวสั้นว่าเป็นตัวเราของเรา เพราะฉะนั้นขันธ์ ๕ จึงชื่อว่าอุปาทานขันธ์ แปลว่าขันธ์เป็นที่ยึดถือดังกล่าว ฉะนั้นอัตภาพนี้ก็คือตัวอัตตสัญญา สัตตสัญญา ซึ่งตั้งขึ้นที่ขันธ์ ๕ นี้ อันเป็นที่ยึดถือว่าตัวเราของเรา จึงเรียกว่าอุปาทานขันธ์ เพราะฉะนั้นจึงกำหนดพิจารณาให้รู้จักขันธ์ ๕ ว่ารูปเป็นอย่างนี้ ก็คือเป็นมหาภูตรูป รูปที่เป็นใหญ่ อันได้แก่ธาตุทั้ง ๔ คือธาตุดิน ธาตุน้ำ ธาตุไฟ ธาตุลม เรียกว่ามหาภูตรูป และอุปาทายรูป รูปอาศัย ก็คืออาศัยซึ่งมหาภูตรูปนั้นอยู่ เป็นต้นว่าประสาททั้ง ๕ จักขุประสาท โสตประสาท ฆานประสาท ชิวหาประสาท กายประสาท วิสัยคือสิ่งที่ต่อกันกับประสาททั้ง ๕ นั้น ก็คือรูปเสียงกลิ่นรสโผฏฐัพพะสิ่งที่กายถูกต้อง ดังนี้เป็นต้น ก็เป็นกองหนึ่งเรียกว่า รูปขันธ์ กองรูป เวทนาเป็นอย่างนี้ คือความรู้เป็นสุขเป็นทุกข์หรือเป็นกลาง ๆ ไม่ทุกข์ ไม่สุข ก็รวมเป็นกองหนึ่งเรียกว่าเวทนาขันธ์ กองเวทนา สัญญาเป็นอย่างนี้ คือความจำหมายต่าง ๆ จำรูปจำเสียงจำกลิ่นจำรสจำโผฏฐัพพะจำเรื่องราวทั้งหลาย ก็รวมเป็นกองหนึ่งเรียกว่าสัญญาขันธ์ กองสัญญา สังขารเป็นอย่างนี้ คือความปรุงคิดหรือความคิดปรุงต่าง ๆ คิดปรุงรูปคิดปรุงเสียง คิดปรุงกลิ่นคิดปรุงรสคิดปรุงโผฏฐัพพะคิดปรุงเรื่องราวต่าง ๆ ก็รวมเป็นกองหนึ่งเรียกว่าสังขาร-ขันธ์ กองสังขาร วิญญาณเป็นอย่างนี้ คือว่ารู้เห็น คือรู้รูปทางตาที่เรียกว่าเห็น รู้เสียงทางหูที่เรียกว่าได้ยินหรือได้ฟัง ทราบกลิ่นทางจมูก ทราบรสทางลิ้น ทราบสิ่งถูกต้องทางกาย และรู้เรื่องที่คิดที่นึกทางมโนคือใจ ก็รวมเป็นกองหนึ่งเรียกว่าวิญญาณขันธ์ กองวิญญาณ เรียกว่ารูปก็เพราะเป็นสิ่งที่ต้องชำรุดทรุดโทรมไป และอีก ๔ กองนั้นรวมเรียกว่านาม ก็เพราะเป็นสิ่งที่น้อมไปของจิตเพื่อรับอารมณ์ทางทวารทั้ง ๖ ดังที่ได้กล่าวแล้ว เพราะว่าจิตที่น้อมออกรับอารมณ์นั้นก็คือรับรู้นั้นเอง เป็นเวทนาก็เป็นรู้อย่างหนึ่ง คือว่ารู้เป็นสุขเป็นทุกข์เป็นกลาง ๆ ก็ไม่ทุกข์ไม่สุข เป็นสัญญาก็รู้อย่างหนึ่งคือรู้จำหมาย เป็นสังขารก็รู้อย่างหนึ่งคือรู้คิดปรุงหรือปรุงคิด เป็นวิญญาณก็รู้อย่างหนึ่งคือรู้ที่เรียกว่าเห็นที่เรียกว่าได้ยินเป็นต้น จึงเรียกว่านาม

ดูให้รู้จักว่ารูปเป็นอย่างนี้ เวทนาเป็นอย่างนี้ สัญญาเป็นอย่างนี้ สังขารเป็นอย่างนี้ วิญญาณเป็นอย่างนี้ รวมเข้าก็คือว่ารูปเป็นอย่างนี้ นามเป็นอย่างนี้ ดูให้รู้จัก

รู้อายตนะ ๑๒

และก็ดูให้รู้จักสืบไปถึงอายตนะ ๖ ก็คืออายตนะภายใน ๖ อายตนะภายนอก ๖ ที่ต่อกัน ว่าตาเป็นอย่างนี้ รูปเป็นอย่างนี้ หูเป็นอย่างนี้ เสียงเป็นอย่างนี้ จมูกเป็นอย่างนี้ กลิ่นเป็นอย่างนี้ ลิ้นเป็นอย่างนี้ รสเป็นอย่างนี้ กายเป็นอย่างนี้ โผฏฐัพพะสิ่งที่กายถูกต้องเป็นอย่างนี้ มโนคือใจเป็นอย่างนี้ ธัมมะคือเรื่องราวเป็นอย่างนี้ อายตนะภายใน ๖ อายตนะภายนอก ๖ ก็เป็น ๑๒

รู้ธาตุ ๑๘

ต่อจากนี้ก็ดูให้รู้จักธาตุทั้ง ๑๘ ธาตุทั้ง ๑๘ นั้นก็คือ จักขุ ตา รูป และจักขุวิญญาณ โสตะ หู เสียงและโสตวิญญาณ ฆานะ จมูก กลิ่นและฆานวิญญาณ ชิวหา ลิ้น รสและชิวหาวิญญาณ กาย โผฏฐัพพะและกายวิญญาณ มโน ใจ ธัมมะเรื่องราวและมโนวิญญาณ ๖ กับ ๓ ก็เป็น ๑๘ เรียกว่าธาตุ ๑๘ ที่เรียกว่าธาตุ ๑๘ นั้นก็โดยอธิบายว่า ทั้งหมดนี้ทรงหรือดำรงภาวะของตนอยู่ตามประเภท เช่นจักขุคือตาก็ทรงภาวะเป็นตาดำรงภาวะเป็นตาอยู่ รูปก็เช่นเดียวกัน จักขุวิญญาณก็เช่นเดียวกัน เพราะฉะนั้นจึงมีจักขุคือตา มีรูปและมีจักขุวิญญาณ ถ้าหากว่าไม่มีความทรงภาวะของตนอยู่แล้ว ก็จะไม่ปรากฏว่ามีจักขุคือตา ไม่ปรากฏว่ามีรูปและมีจักขุวิญญาณ

ฉะนั้นจึงเรียกว่าธาตุ ซึ่งเป็นสิ่งที่ทรงอยู่ดำรงอยู่ แต่ไม่ใช่หมายความว่าทรงอยู่หรือดำรงอยู่ตลอดไป หมายความว่าทรงอยู่ดำรงอยู่ในขณะที่ตั้งอยู่ เพราะว่าทั้งหมดนี้ก็เป็นสังขารคือสิ่งผสมปรุงแต่งทั้งนั้น หรือเรียกว่าสังขตธรรม ธรรมที่ปัจจัยปรุงแต่ง ดังที่ได้อธิบายมาแล้ว ซึ่งมีลักษณะ ๓ คือมีความเกิดขึ้นปรากฏ มีความตั้งอยู่ปรากฏ และเมื่อตั้งอยู่ก็แปรปรวนเปลี่ยนแปลงไปเป็นอย่างอื่นปรากฏ เพราะฉะนั้นลักษณะที่ ๒ คือความตั้งอยู่ปรากฏนั้นก็เพราะมีความเป็นธาตุคือยังตั้งอยู่ได้ แม้ว่าจะตั้งอยู่แล้วก็จะต้องแปรปรวนเปลี่ยนแปลงไปก็ตาม แล้วในที่สุดก็ต้องแตกสลายไปก็ตาม แต่ก็ยังมีภาวะที่ตั้งอยู่ ตรงนี้แหละที่มีความเป็นธาตุ จึงรู้ว่าธาตุ ๑๘

รู้สภาพหรือสภาวธรรม

และต่อจากนี้ก็เป็นเวทนา เป็นสัญญา เป็นสังขาร ความที่มากำหนดดูให้รู้จักขันธ์ ๕ ย่อเป็นนามรูป และอายตนะ ๑๒ กับธาตุ ๑๘ ดั่งนี้ เรียกว่าเป็นวิปัสสนาภูมิ คือเป็นภูมิของวิปัสสนา และกำหนดให้รู้จักว่าทั้งหมดนี้เป็นสภาวธรรม สภาวธรรมนั้นแปลว่าธรรมที่มีภาวะของตนเอง ที่เรียกว่ามีภาวะของตนเองนั้นก็คือว่ามีความเกิดขึ้น มีความตั้งอยู่ และเมื่อตั้งอยู่ก็มีความแปรปรวนเปลี่ยนแปลงไปของตนเอง คือมีลักษณะของตนเองดังที่กล่าวมาแล้วทั้ง ๓ นั้น และคำที่ว่าของตนเองนี้ ก็ไม่ใช่หมายความว่าไม่มีเหตุไม่มีปัจจัย แต่ว่ามีเหตุมีปัจจัยซึ่งจะกล่าวในข้อต่อไป สำหรับในข้อนี้ยังไม่กล่าวถึงเหตุถึงปัจจัย ก็เพราะเหตุและปัจจัยนั้นเอง จึงทำให้มีความเกิดขึ้นปรากฏเป็นต้นดังที่กล่าวมานั้น และเหตุปัจจัยนี้ก็เป็นเหตุปัจจัยที่เนื่องกับสัตว์บุคคล ไม่ใช่ว่าไม่เนื่องกับสัตว์บุคคล แต่ความที่มีสัตว์บุคคลมาเนื่องนี้ ก็มาเนื่องตามความเป็นไปที่เรียกว่าสภาพภาวะของตนนั้น คือต้องมาเข้าในวงของเหตุผลที่เป็นตัวสภาพคือตัวภาวะของตนมาเข้าวงจรหรือวงกลมหรือเข้าทางของเหตุผลที่เป็นภาวะของตน เอาแต่เพียงว่าความเกิดขึ้นของขันธ์อายตนะธาตุดังกล่าวนี้ แม้ว่าจะมีมารดาบิดาเป็นแดนเกิด ก็ยังต้องประกอบกับเหตุปัจจัยอื่น ๆ เข้ามาอีก เช่นว่าจะต้องมีสัตว์ที่เรียกว่าคันธัพพะ เข้ามาถือปฏิสนธิ โดยที่สัตว์ผู้มาถือปฏิสนธินั้นยังมีกิเลสและมีกรรม ซึ่งเป็นวัฏฏะ มีกรรมเป็นชนกกรรม กรรมที่ทำให้เกิด จึงมาถือปฏิสนธิเกิดขึ้นในครรภ์ของมารดา และก็มีความก่อกำเนิดขึ้นมาไปตามภาวะของตน

รู้สามัญลักษณะ

ฉะนั้น คำว่าสภาพตามภาวะของตนนั้น จึงหมายความว่า ตามเหตุปัจจัยของตนเอง เหมือนอย่างต้นไม้ที่บังเกิดขึ้น คนอาจจะเป็นผู้ปลูกคือปลูกเพาะเมล็ดหรือว่าตนเอามาปลูกรดน้ำพรวนดินให้ปุ๋ยเป็นต้น แต่ว่าความแตกออกของเมล็ดเป็นหน่อหรือว่าเป็นต้นโดยลำดับนั้นต้นไม้แตกเป็นหน่อจนถึงเป็นต้นตามภาวะของตนเอง คือตามเหตุปัจจัยของตนเองหรือของต้นไม้นั้นเอง คนคอยแต่เพียงรดน้ำเป็นต้น คอยบำรุงเท่านั้น แต่ความเกิดของต้นไม้นั้นเป็นไปตามสภาพตามภาวะของตน หมายความว่าตามเหตุปัจจัยของต้นไม้นั้นเอง ดั่งนี้เรียกว่าสภาพ และความเป็นสภาพนี้ก็ไม่ได้หยุดเพียงความเกิดขึ้นปรากฏเท่านั้น ยังมีความตั้งอยู่ปรากฏและเมื่อตั้งอยู่ก็ยังมีความแปรปรวนเปลี่ยนแปลงไปเป็นอย่างอื่นปรากฏอีก ดั่งนี้ก็เป็นไปตามสภาพ

คือภาวะของตน คนเราจะไปฝืนสภาพของขันธ์อายตนะธาตุไม่ได้ คือจะไปฝืนให้เป็นไปตามที่ชอบใจไม่ได้ ขันธ์อายตนะธาตุเหล่านี้เมื่อเกิดขึ้นมาแล้ว ก็เติบใหญ่ขึ้น เรียกว่าเจริญขึ้นมา เมื่อเรียกตามถ้อยคำธรรมดาของร่างกาย ก็เรียกว่าเป็นเด็กเล็กเป็นเด็กใหญ่เป็นหนุ่มเป็นสาวเป็นผู้ใหญ่ แล้วก็แก่ลงไปหง่อมลงไป แล้วก็แตกสลายในที่สุด นี่เป็นสภาพคือเป็นไปตามภาวะของตนเองทั้งนั้น ที่เราเรียกว่าคติธรรมดา อันนี้แหละคือตัวสภาพ จะไปฝืนก็ไม่ได้ ดังที่ทุกคนก็ชอบที่จะอยู่ในความเจริญ ที่เป็นหนุ่มเป็นสาวเป็นผู้ใหญ่ มีกำลังแข็งแรง ไม่ต้องการที่จะแก่ที่จะหง่อมที่จะแตกสลาย แต่ว่าก็แก้ไขห้ามไม่ได้ ก็ต้องเป็นไปตามสภาพ และความที่เป็นไปตามสภาพดังนี้ตั้งแต่เกิด ความเกิดขึ้นปรากฏ ความตั้งอยู่ปรากฏ เมื่อตั้งอยู่ความแปรปรวนไปเป็นอย่างอื่นปรากฏ คือปรากฏให้กำหนดรู้ได้ ให้เห็นให้สัมผัสได้ว่าเป็นอย่างนั้นให้รู้ได้ และความที่ปรากฏเกิด ตั้งอยู่ และแปรปรวนเปลี่ยนแปลงไปนี้ ก็มีลักษณะต่าง ๆ ที่ปรากฏขึ้น แต่ว่าเมื่อรวมขึ้นโดยทั่วไปแล้ว คือดูที่ตรงกันหมดของสิ่งที่เป็นสังขารที่ปรุงแต่งทั้งหมดแล้ว ก็รวมเข้ามาได้เป็นลักษณะ ๓ อันเรียกว่า สามัญลักษณะ ลักษณะที่ทั่วไปของสังขารทั้งปวง ก็คืออนิจจลักขณะ ลักษณะที่ไม่เที่ยง ทุกขลักขณะ ลักษณะที่เป็นทุกข์ อนัตตลักขณะ ลักษณะที่เป็นอนัตตาไม่ใช่ตัวตน ซึ่งอันนี้ก็ได้เคยอธิบายมาบ้างแล้ว ก็จะยังไม่พูดไม่อธิบายในสามัญลักษณะนี้ พิจารณาให้รู้จักสามัญลักษณะ คือลักษณะที่ตรงกันหมดเหมือนกันหมดของสิ่งที่เป็นสังขารทุกอย่างให้รู้จัก ส่วนลักษณะที่แตกต่างกันไปนั้น ก็อาจจะมีที่แตกต่างกันไปเป็นอย่างโน้นเป็นอย่างนี้ เช่นว่าขันธ์ ๕ ย่อเป็นนามรูป อายตนะ ๑๒ ธาตุ ๑๘ มีความเกิดปรากฏ ความตั้งอยู่ปรากฏ มีความแปรปรวนเปลี่ยนแปลงไปปรากฏ ที่ลักษณะที่แตกต่างกันไปก็มีมาก เช่นว่าโดยรูป ก็อาจจะมีบางคนเตี้ย บางคนสูง บางคนปานกลาง บางคนผิวดำ บางคนผิวขาว อะไรเหล่านี้ อายตนะ ๑๒ ธาตุ ๑๘ ก็เหมือนกัน ก็ต่างกันอย่างนั้นบ้างต่างกันอย่างนี้บ้าง ตามลักษณะเฉพาะตัว ๆ ไป แต่ว่าก็รวมกันได้ว่า ทุก ๆ ขันธ์ ๕ ทุก ๆ อายตนะ ๑๒ ทุก ๆ ธาตุ ๑๘ นั้น ย่อมไม่เที่ยง เป็นทุกข์ ตั้งอยู่ไม่ได้ ต้องแปรปรวนเปลี่ยนแปลงไป เป็นอนัตตามิใช่ตัวตนเพราะบังคับให้เป็นไปตามปรารถนามิได้ เป็นแต่เพียงยึดถือว่าเป็นตัวเราของเรา ดังที่ได้อธิบายแล้วข้างต้นว่าอุปาทานขันธ์หรือสัตตสัญญาอัตตสัญญานั้นเท่านั้น แต่อันที่จริงนั้นไม่มีตัวเราของเราที่แท้จริงอะไรเลย บังคับให้เป็นไปตามปรารถนาไม่ได้ทั้งนั้น ต้องเป็นไปตามสภาพดังที่กล่าวมาแล้ว

สรุปการชำระทิฏฐิ

ผู้ทำวิปัสสนานั้นเมื่อได้มีศีลและได้ทำสมาธิให้ใจสงบ แล้วก็มาจับพิจารณาชำระทิฏฐิ คือความเห็น ความเห็นที่ยังยึดถืออยู่ในตัวตนของเรานี้ โดยกำหนดดูให้รู้จัก

๑. ก็คือให้รู้จักขันธ์ ๕ ย่อเป็นนามรูป อายตนะ ๑๒ ธาตุ ๑๘ อันเรียกว่าวิปัสสนาภูมิ ให้รู้จักสภาพของสิ่งเหล่านี้ตามที่กล่าวมาแล้ว ว่าต้องเป็นไปตามสภาพคือภาวะเหตุปัจจัยของตัวเอง ตั้งแต่ความเกิดปรากฏ ตั้งแต่ความตั้งอยู่ปรากฏ ตั้งแต่เมื่อตั้งอยู่ความแปรปรวนเปลี่ยนแปลงไปปรากฏดังที่กล่าวมาแล้ว ให้รู้จักสภาพว่าสิ่งเหล่านี้เป็นไปตามสภาพคือภาวะเหตุผลของตนเองของแต่ละสิ่งเหล่านี้ และความปรากฏนั้นย่อมปรากฏให้เห็นได้ให้สัมผัสได้เป็นต้น ให้กำหนดพิจารณาให้รู้ได้ โดยที่ต้องมีลักษณะเป็นเครื่องกำหนดหมาย ซึ่งลักษณะเป็นเครื่องกำหนดหมายนั้นปรากฏ ความปรากฏนั้นปรากฏโดยที่มีลักษณะนั้นเป็นเครื่องกำหนดหมาย ถ้าไม่มีลักษณะเป็นเครื่องกำหนดหมายแล้ว ก็ปรากฏให้รู้ไม่ได้ให้พิจารณาไม่ได้ ที่ปรากฏคือปรากฏให้รู้ได้พิจารณาได้ ซึ่งรวมเข้ามาแล้วก็คือว่าในไตรลักษณ์ ลักษณะคือเครื่องกำหนดหมาย กำหนดให้รู้ได้พิจารณาได้ ว่าไม่เที่ยงอย่างนี้ เป็นทุกข์อย่างนี้ เป็นอนัตตาอย่างนี้ ถ้าไม่ปรากฏก็พิจารณาให้รู้ไม่ได้ นี่ปรากฏ เหมือนอย่างว่าจะร้องบอกด้วยซ้ำว่า ฉันไม่เที่ยงนะ ฉันเป็นทุกข์นะ ฉันเป็นอนัตตานะ อย่ามายึดถือ เมื่อพิจารณาให้ดีแล้วก็คล้าย ๆ กับว่าขันธ์ ๕ ที่ย่อเป็นรูปนาม อายตนะ ๑๒ ธาตุ ๑๘ จะตะโกนบอกอยู่ตลอดเวลาว่าอย่ามายึดถือ อันที่จริงนั้นข้าพเจ้าไม่เที่ยง ข้าพเจ้าเป็นทุกข์ ข้าพเจ้าเป็นอนัตตา

ประการที่ ๒ ก็ให้รู้จักสภาพ

ประการที่ ๓ ก็คือให้รู้จักสามัญลักษณะ

รวมเป็น ๓ ประการ ประการที่ ๑ ให้รู้จักตัวขันธ์ ๕ ย่อเป็นนามรูป อายตนะ ๑๒ ธาตุ ๑๘ ประการที่ ๒ ให้รู้จักสภาพของสิ่งเหล่านี้ และประการที่ ๓ ให้รู้จักสามัญลักษณะของสิ่งเหล่านี้ การปฏิบัติดั่งนี้เป็นการปฏิบัติทำทิฏฐิความเห็นให้หมดจด ให้หมดจดจากความยึดถือว่าเป็นตัวเราของเรา และเมื่อพิจารณาไปจนรู้จักทั้ง ๓ ประการนี้ ก็ย่อมจะได้ทิฏฐิวิสุทธิ คือความหมดจดแห่งความเห็น อันเป็นวิสุทธิข้อที่ ๓ อันนับว่าเป็นวิปัสสนาข้อที่ ๒.

๑๑ ตุลาคม ๒๕๒๖

ครั้งที่ ๓๓ ลักษณะพุทธศาสนา
กังขาวิตรณวิสุทธิ
ชำระความสงสัยที่เกิดขึ้น

จะแสดงวิสุทธิข้อที่ ๔ กังขาวิตรณวิสุทธิ ความหมดจดแห่งญาณเป็นเครื่องข้ามพ้นความสงสัย เมื่อได้เริ่มปฏิบัติทำวิปัสสนากรรมฐาน ชำระทิฏฐิคือความเห็นให้บริสุทธิ์ดังที่ได้กล่าวแล้ว ก็ถึงขั้นที่ปฏิบัติชำระความสงสัยที่เกิดขึ้น เพราะว่าย่อมจะมีความสงสัยถึงตัวเราในอดีตบ้าง ในอนาคตบ้าง ในปัจจุบันบ้าง เพราะว่าเมื่อยังมีอัตตสัญญา ความสำคัญหมายว่าตัวเราของเรา สัตตสัญญา ความสำคัญหมายว่าสัตว์ ดังที่จะเรียกรวมกันว่าสัตว์บุคคลตัวตนเราเขา เมื่อยังมีความสำคัญหมายอยู่ ว่าสัตว์บุคคลตัวตนเราเขาบังเกิดขึ้น เพราะความยึดถือในขันธ์อายตนะธาตุดังที่ได้กล่าวแล้ว ก็ย่อมจะมีกังขาคือความสงสัยเกี่ยวแก่ตัวเราของเราในกาลทั้ง ๓ นั้น และแม้ว่าจะชำระความเห็นให้บริสุทธิ์ได้ ด้วยกำหนดพิจารณาให้พบขันธ์อายตนะธาตุ อันเป็นที่ตั้งแห่งความยึดถือว่าตัวเราของเรานั้น กำหนดให้รู้จักหน้าตาของขันธ์อายตนะธาตุ และกำหนดให้รู้จักสภาพคือภาวะความเป็นของขันธ์อายตนะธาตุนั้น ที่มีที่เป็นไปตามเหตุปัจจัยของตน ดังที่ได้กล่าวแล้ว ว่าเกิดขึ้นตั้งอยู่และเสื่อมดับไป ซึ่งความเกิดขึ้นตั้งอยู่และเสื่อมดับไปนั้น ก็เป็นไปตามเหตุปัจจัยของขันธ์อายตนะธาตุนั้นเอง ปรากฏอยู่

ตามที่กล่าวนี้ก็กล่าวตามพระบาลีที่ตรัสไว้ว่า อุปฺปาโท ปญฺญายติ ความเกิดขึ้นปรากฏ วโย ปญฺญายติ ความเสื่อมสิ้นไปปรากฏ ฐิตสฺส อญฺญถตฺตํ ปญฺญายติ เมื่อยังตั้งอยู่ ก็มีความแปรปรวนเปลี่ยนแปลงไปปรากฏ ตามพระพุทธภาษิตที่ตรัสนี้ ยกเอาข้อเสื่อมดับไปเป็นข้อที่ ๒ เมื่อตั้งอยู่ความแปรปรวนเปลี่ยนแปลงไปเป็นข้อที่ ๓ แต่ว่าที่อธิบายนั้นจับตามลำดับเพื่อให้เข้าใจง่าย คือว่าความเกิดขึ้นปรากฏ ความตั้งอยู่ก็ปรากฏ และความที่เปลี่ยนแปลงเสื่อมสิ้นไปในที่สุดก็ปรากฏ เอาความตั้งอยู่มาไว้เป็นที่ ๒ เอาความที่เสื่อมสิ้นไปมาเป็นข้อที่ ๓ ก็มีความเป็นอันเดียวกันกับพระพุทธภาษิตนั้น นี้เป็นสภาพของขันธ์อายตนะธาตุ คือความมีความเป็นที่เป็นไปตามเหตุปัจจัยของตนเอง และก็กำหนดให้รู้จักสามัญลักษณะ คือลักษณะเครื่องกำหนดที่ทั่วไปของขันธ์อายตนะธาตุ ก็คือที่ปรากฏทั้ง ๓ นั้นนั่นเอง เมื่อรวมเข้าแล้วก็มีลักษณะทั่วไปก็คือ ลักษณะที่ไม่เที่ยง ลักษณะที่เป็นทุกข์ ลักษณะที่เป็นอนัตตา กำหนดให้รู้จักไตรลักษณ์ดั่งนี้เป็นวิธีชำระทิฏฐิความเห็นให้บริสุทธิ์ แต่ว่าในขั้นนี้ก็ยังละอุปาทานไม่ได้ เพราะฉะนั้นก็ย่อมจะมีความสงสัยอยู่เกี่ยวกับตัวเราของเราที่ฝังลึกอยู่ในกาลทั้ง ๓ ตัวเราของเรานี่แหละเป็น

ที่ตั้งของ " กังขา " คือความสงสัยอย่างยิ่ง และวิจิกิจฉาในนิวรณ์ ๕ ก็มีตัวเราของเรานี่แหละเป็นที่ตั้งของวิจิกิจฉาเป็นอย่างยิ่ง เช่นเดียวกับเป็นมูลฐานของวิจิกิจฉาทั้งปวง

ละความสงสัยเกี่ยวกับตัวเราของเรา

อันความสงสัยเกี่ยวกับตัวเราของเราในกาลทั้ง ๓ นั้น ก็คือความสงสัยที่ปรารภกาลที่เป็นอดีตคือล่วงไปแล้ว ว่าตัวเราได้มีแล้วได้เป็นแล้วในอดีตหรือไม่หนอ ตัวเราไม่ได้มีแล้วไม่ได้เป็นแล้วในอดีตหรือหนอ ตัวเราได้มีได้เป็นอะไรแล้วในอดีตหรือหนอ ตัวเราได้มีได้เป็นอย่างไรแล้วในอดีตหรือหนอ ตัวเราได้เป็นอะไรแล้วจึงได้เป็นอะไรอีกต่อไปในอดีตหรือหนอ ดั่งนี้ นี้เป็นกังขาความสงสัยในอดีตหรือปรารภส่วนที่เป็นอดีต สรุปเข้าแล้วก็เป็น ๕ ประการ ส่วนความสงสัยที่ปรารภอนาคตกาลข้างหน้าที่ยังไม่มาถึง รวมเข้าแล้วก็ได้แก่ความสงสัยว่า เราจักมีจักเป็นต่อไปในอนาคตหรือหนอ เราจักไม่มีไม่เป็นในอนาคตหรือหนอ เราจักเป็นอะไรหรือหนอในอนาคต เราจักเป็นอย่างไรหรือหนอในอนาคต เราจักเป็นอะไรแล้วจึงจะเป็นอะไรต่อไปในอนาคตหรือหนอ ส่วนความสงสัยที่ปรารภปัจจุบันรวมเข้าก็คือ เดี๋ยวนี้เรามีเราเป็นอยู่หรือหนอ เดี๋ยวนี้เราไม่มีไม่เป็นอยู่หรือหนอ เดี๋ยวนี้เราเป็นอะไรหรือหนอ เดี๋ยวนี้เราเป็นอย่างไรอยู่หรือหนอ เดี๋ยวนี้สัตว์นี้คือตัวเรานี้มาจากไหนหรือหนอ เดี๋ยวนี้สัตว์นี้คือตัวเราจักไปในที่ไหนต่อไปหรือหนอ ดั่งนี้ รวมเข้าก็เป็น ๖ ประการ เหล่านี้เป็นความสงสัยเกี่ยวกับตัวเราของเรา

พิจารณาจับเหตุปัจจัยของขันธ์ ๕ หรือนามรูป

เพราะฉะนั้นเมื่อชำระทิฏฐิคือความเห็นให้บริสุทธิ์ดั่งกล่าวมาแล้ว เมื่ออัตตสัญญาสัตตสัญญา ความสำคัญหมายว่าตัวเราของเราสงบลงไปได้ ปรากฏเป็นขันธ์อายตนะธาตุขึ้นมาแทน แม้ว่าจะได้พิจารณาให้รู้จักสภาพคือความเป็นไปของขันธ์อายตนะธาตุตามเหตุปัจจัยของตนคือเกิดขึ้นตั้งอยู่เสื่อมดับไปดั่งกล่าวนั้น และรวมเข้ามาให้รู้จักสามัญลักษณะคือลักษณะที่ทั่วไปของขันธ์อายตนะธาตุ แม้อย่างนั้นก็ย่อมจะมีความสงสัยว่าขันธ์อายตนะธาตุนี้มาจากไหน ปรารภกาลทั้ง ๓ ได้เช่นเดียวกัน ในอดีตขันธ์อายตนะธาตุได้มีหรือไม่มี ในปัจจุบันขันธ์อายตนะธาตุมีอยู่หรือไม่มี ในอนาคตขันธ์อายตนะธาตุมีอยู่หรือไม่มี และถ้ามีอยู่ก็มาจากไหน เหมือนอย่างว่ามองเห็นเด็กที่เขามาวางทิ้งเอาไว้ที่หน้าบ้านของตน หรือที่ถนนหน้าบ้าน ก็ย่อมจะต้องมีความ

สงสัยว่าเด็กคนนี้ลูกใคร ใครเอามาทิ้งไว้ ฉันใดก็ดี เมื่อพิจารณากำหนดแม้ว่าเห็นขันธ์อายตนะธาตุว่าเป็นอย่างนี้ ๆ เห็นหน้าตาของขันธ์อายตนะธาตุ แต่ก็ย่อมจะมีความสงสัยได้ว่าขันธ์อายตนะธาตุนี้มาจากไหน ทั้งในอดีตทั้งในปัจจุบันและต่อไปในอนาคต เพราะฉะนั้นทางพุทธศาสนาและโดยเฉพาะในข้อปฏิบัติวิธีทำวิปัสสนาถัดจากชำระความเห็นให้บริสุทธิ์ดังกล่าวนั้น จึงได้สอนให้พิจารณาจับเหตุปัจจัยของนามรูป ก็ขันธ์ ๕ นั่นแหละ ก็คือขันธ์อายตนะธาตุดังกล่าวมานั้น ยกเอาขันธ์ ๕ ที่ย่อเป็นนามรูปขึ้นเป็นที่ตั้ง จับเหตุปัจจัยของนามรูป และก็ได้แสดงเหตุปัจจัยของนามรูปไว้ สำหรับผู้ที่ปฏิบัติวิปัสสนาธุระจะพึงจับขึ้นพิจารณา คือให้รู้จัก สามัญปัจจัย คือเหตุปัจจัยที่ทั่วไปของนามรูปทั้ง ๒ อย่างหรือของขันธ์ ๕ ทั้งหมด ตามที่พระพุทธเจ้าได้ตรัสแสดงไว้ว่า อวิชชา ตัณหา อุปาทาน และกรรม เป็นสามัญปัจจัยแห่งนามรูป อวิชชาก็คือความไม่รู้ในสัจจะที่เป็นตัวความจริง ความไม่รู้ในสัจจะที่เป็นตัวความจริง ก็คือไม่รู้ในอริยสัจ ตัณหาก็คือความดิ้นรนทะยานอยาก อุปาทานก็คือความยึดถือ กรรมก็คือการงานที่บุคคลกระทำทางกายทางวาจาทางใจ เป็นกรรมที่ดีก็มี เป็นกรรมที่ชั่วก็มี เป็นกรรมที่เป็นกลาง ๆ ก็มี อวิชชาตัณหาอุปาทานกรรมทั้ง ๔ นี้เป็นสามัญปัจจัยแห่งนามรูป และได้สอนให้รู้จัก วิสามัญ-ปัจจัย คือเหตุปัจจัยที่ไม่เป็นสามัญคือทั่วไปแก่นามรูปเหมือนกันทั้งหมด แต่ว่าเป็นเหตุปัจจัยจำเพาะของแต่ละข้อในขันธ์ ๕ หรือย่อเป็นนามรูป ก็คือให้รู้จักว่าอาหารที่บริโภคเข้าไปเป็นวิสามัญปัจจัยแห่งรูป อาหารที่บริโภคเข้าไปนั้นก็เช่นข้าวสุกและอาหารทั้งปวงสำหรับที่จะทะนุบำรุงรูปกาย รวมเข้าก็คือว่าธาตุดินธาตุน้ำธาตุไฟธาตุลมนั้นเอง เป็นอาหารที่บุคคลบริโภคเข้าไปสำหรับทะนุบำรุงรูปกาย เพราะว่ารูปกายนี้ก็ประกอบขึ้นด้วยธาตุดินน้ำลมไฟ ธาตุดินน้ำลมไฟที่ประกอบเข้าเป็นรูปกายนี้ก็สิ้นไปเสื่อมไปอยู่ตลอดเวลา จึงต้องมีอาหารคือธาตุดินน้ำไฟลมใหม่เข้าไปทะนุบำรุงเพิ่มเติมเอาไว้ รูปกายนี้จึงดำรงอยู่ได้

เพราะฉะนั้นในข้อนี้ดูเข้ามาสักหน่อยก็จะเห็นได้ ว่าเป็นสภาวธรรมอย่างไร เป็นสามัญลักษณะอย่างไร ซึ่งเป็นอยู่ทุกขณะลมหายใจเข้าออก ที่เป็นไปตามสภาพหรือที่เป็นตัวสภาพคือความมีความเป็นที่เป็นไปตามเหตุปัจจัยของตนนั้น ก็ได้กล่าวมาแล้ว เกิดขึ้นตั้งอยู่และแปรปรวนเปลี่ยนแปลงดับไป นี่เป็นตัวสภาวธรรมและก็เป็นไปตามสภาวธรรมดังนี้ ธาตุทั้งหลายที่มาประกอบเข้าเป็นรูปกายอันนี้ ก็เกิดขึ้นตั้งอยู่แปรปรวนเปลี่ยนแปลงดับไปอยู่ทุกขณะจิต จึงต้องการอาหารเข้าไปบำรุงเพิ่มเติมอยู่ทุกขณะเช่นเดียวกัน จะเห็นได้ชัดก็คือว่าทุกคนต้องบริโภค

ลมอยู่ทุกขณะลมหายใจเข้าออก คือต้องหายใจเข้าหายใจออกกันอยู่ทุกขณะ หยุดไม่ได้ เพราะว่าต้องการธาตุลมนี้เข้าไปเพิ่มเติมส่วนที่เสื่อมสิ้นไปอยู่ทุกขณะลมหายใจเข้าออก และในธาตุลมอันนี้อันที่จริงนั้นก็มีธาตุดินธาตุน้ำธาตุไฟรวมเข้าอยู่ในธาตุลมนี้ด้วยที่เป็นอย่างละเอียด ถ้าหากว่าต้องหยุดหายใจสักครู่เดียว ชีวิตก็จะดับแล้ว ก็แสดงว่าธาตุที่เข้าไปดำรงเลี้ยงชีวิตอันเป็นส่วนรูปกายนี้ต้องเสื่อมดับอยู่ทุกขณะลมหายใจเข้าออกทีเดียว ต้องเข้าไปซ่อมแทนกันให้ได้ทุกขณะลมหายใจเข้าออกทีเดียวจะเว้นเสียไม่ได้ เพราะฉะนั้นอาหารรวมเข้าก็คือธาตุทั้ง ๔ นี้จึงเป็นวิสามัญปัจจัยของรูป ซึ่งต้องการอยู่ทุกลมหายใจเข้าออก

คราวนี้มาถึงนาม อายตนะภายใน ๖ ภายนอก ๖ เป็นวิสามัญปัจจัยแห่งวิญญาณอันเป็นส่วนจิต ก็คือว่าอายตนะภายใน ๖ ภายนอก ๖ นี้ต้องประจวบกัน จึงจะเกิดวิญญาณ รู้รูปก็คือเห็นรูป รู้เสียงก็คือได้ยินเสียงเป็นต้น ถ้าหากว่าอายตนะภายใน ๖ ภายนอก ๖ ไม่ประจวบกัน วิญญาณก็ไม่บังเกิดขึ้น ถ้าคนหลับตาเสียไม่ดูอะไร จักขุวิญญาณก็ไม่เกิด คนที่ตาบอดจักขุวิญญาณก็ไม่เกิด หูหนวกโสตวิญญาณก็ไม่เกิด หรือคนที่ตาดีหูดี ถ้าหากว่าไม่ดูไม่ฟัง คือไม่ทำให้อายตนะภายในภายนอกในข้อตาข้อหูนั้นมาประจวบกัน จักขุวิญญาณโสตวิญญาณก็ไม่เกิดเช่นเดียวกัน แต่ว่าคนเรานั้นแม้ว่าจะพิการตาบอดหูหนวก แต่อายตนะคู่ที่ ๖ นั้นยังอยู่คือมโนกับธัมมะ และอาจจะใช้ทดแทนได้ เช่นใช้กายอันเป็นอายตนะภายในข้อที่ ๕ กับโผฏฐัพพะคือสิ่งที่กายถูกต้องทดแทนได้บ้าง ทดแทนตาได้ ดังเช่นที่เคยเล่าแล้วถึงคนตาบอดและมาหัดปฏิบัติทางจิตให้อ่านหนังสือได้ หรือดูอะไรได้บ้างเป็นต้น ที่ท่านกล่าวสันนิษฐานกันว่าใช้กายส่วนใดส่วนหนึ่งทดแทน ถ้าไปปิดกายส่วนนั้นเสียแล้วก็มองไม่เห็น แต่นั่นต้องใช้อาศัยอำนาจสมาธิจิตเข้ามาช่วย แต่โดยปรกติแล้วอายตนะภายในและภายนอกดังกล่าวเป็นวิสามัญปัจจัยของวิญญาณ ผัสสะอันเกิดเพราะวิญญาณกับอายตนะภายในอายตนะภายนอก เป็นวิสามัญปัจจัยโดยตรงและโดยอ้อมแห่งเวทนาสัญญาสังขาร

รู้จักสามัญปัจจัยและวิสามัญปัจจัย

เพราะฉะนั้นก็ให้พิจารณาจับปัจจัยหรือเหตุปัจจัยของขันธ์ ๕ ย่อเข้าเป็นนามรูปดังกล่าวมานี้ ให้รู้จักทั้งที่เป็นสามัญปัจจัยทั้งที่เป็นวิสามัญปัจจัยดังกล่าวมานั้น และเมื่อพิจารณากำหนดอยู่ดั่งนี้แล้ว ก็ย่อมจะได้ความรู้ที่สรุปเข้ามา ว่านามรูปที่มีมาในอดีตก็ตาม ที่จะมีในอนาคต

ก็ตาม หรือที่มีอยู่ในปัจจุบันก็ตาม ย่อมมีสามัญปัจจัยคือเหตุปัจจัยที่เป็นสามัญ อันได้แก่อวิชชา ตัณหาอุปาทานกรรม และย่อมมีวิสามัญปัจจัย ก็ได้แก่อาหารเป็นวิสามัญปัจจัยของรูป อายตนะภายใน ๖ อายตนะภายนอก ๖ เป็นวิสามัญปัจจัยของวิญญาณ และผัสสะอันเกิดจากวิญญาณประกอบทั้งอายตนะภายในอายตนะภายนอก เป็นวิสามัญปัจจัยทั้งโดยตรงทั้งโดยอ้อมแห่งเวทนาสัญญาสังขาร โดยตรงนั้นก็คือเป็นวิสามัญปัจจัยเวทนา โดยอ้อมนั้นก็คือตลอดถึงสัญญาและสังขาร และทั้ง ๓ นี้ย่อมเป็นปัจจัยของกันและกันอีกด้วย ก็คือเวทนาก็เป็นเหตุปัจจัยแห่งสัญญา สัญญาก็เป็นเหตุปัจจัยแห่งสังขาร ก็คือว่าเมื่อมีเวทนาก็ย่อมจะมีสัญญาคือความจำหมายได้ในอารมณ์ของเวทนานั้น คือเวทนาบังเกิดขึ้นอาศัยผัสสะที่สืบเนื่องมาจากวิญญาณ ประกอบด้วยอายตนะภายในอายตนะภายนอก สัญญาก็ย่อมจำหมายในอายตนะภายในในอายตนะภายนอกเหล่านั้น และในวิญญาณเหล่านั้นได้ด้วย และเมื่อมีสัญญาความจำหมาย ก็ย่อมมีสังขารคือความคิดปรุงหรือความปรุงคิดอยู่ ในอารมณ์ที่สัญญาจำหมายได้แล้วนั้น ถ้าหากว่าไม่มีสัญญาจำหมายไว้ได้ สังขารก็ปรุงแต่งอะไรไม่ได้ สังขารจะปรุงแต่งอะไรได้นั้น ก็ปรุงแต่งได้ในอารมณ์คือเรื่องที่สัญญาจำไว้ได้ ดูง่าย ๆ ก็คือว่าเราจะคิดปรุงแต่งอะไรที่เราลืมแล้วย่อมไม่ได้ เราจะปรุงแต่งอะไรได้ก็ต้องในเรื่องที่เราจำได้กำหนดไว้ได้ จึงจะปรุงแต่ง คือคิดปรุงแต่งอะไรต่อไปอีกได้ เพราะฉะนั้นสังขารก็ต้องอาศัยสัญญา แต่ก็สืบเนื่องมาจากตัวผัสสะนั้น ซึ่งเป็นปัจจัยให้เกิดเวทนา แล้วก็สืบมาถึงสัญญาสืบมาถึงสังขาร จะยกเอาผัสสะนั้นขึ้นมาข้อเดียว ว่าเป็นวิสามัญปัจจัยโดยตรงและโดยอ้อม โดยตรงก็คือเวทนา โดยอ้อมก็คือตลอดถึงสัญญาสังขาร แต่ว่าสัญญาสังขารนั้นก็ต้องอาศัยสืบมาจากเวทนาดังกล่าวนั้น เพราะฉะนั้นก็ให้จับพิจารณากำหนดเหตุปัจจัยของนามรูปดังกล่าวมานี้ให้เห็นชัด ว่านามรูปพร้อมทั้งอายตนะธาตุนั้นย่อมมีเหตุปัจจัยของตนดั่งนี้ และเหตุปัจจัยของนามรูปดังที่กล่าวมานี้นั้นเอง ทำให้นามรูปบังเกิดขึ้นตั้งอยู่และแปรดับไป เพราะฉะนั้นการที่กำหนดจับให้รู้เหตุปัจจัยของนามรูปนี้ จึงทำให้รู้จักตัวสภาวธรรมดีขึ้น ดังที่ได้กล่าวแล้ว ว่าสภาวะนั้นคือสภาพ ภาวะความเป็นความมีตามเหตุปัจจัยของตน นี้เรียกว่าสภาพ ความมีความเป็นตามเหตุปัจจัยของตน จำเอาไว้ว่าสภาพแปลอย่างนี้

กราวนี้ตัวนามรูปก็เป็นตัวสภาวธรรมเอง คือเป็นสิ่งที่มีขึ้นเป็นขึ้นตามเหตุปัจจัยของตน และตัวนามรูปนี้เมื่อเป็นตัวสภาวธรรมในตัวเอง ก็ต้องเป็นไปตามสภาวธรรมคือเป็นไปตามภาวะ

ตามเหตุปัจจัยของตน เพราะฉะนั้นที่แล้วมานั้นยังไม่ได้จับอธิบายว่าอะไรเป็นตัวเหตุปัจจัย ที่เป็นที่ตั้งของคำว่าสภาวธรรมนี้ มาวันนี้จึงมาอธิบายถึงตัวเหตุปัจจัยอันได้แก่สามัญปัจจัยของนามรูป อันได้แก่อวิชชาตัณหาอุปาทานกรรม และวิสามัญปัจจัยของนามรูป อันได้แก่อาหาร อายตนะภายในอายตนะภายนอก และผัสสะดังที่กล่าวมานั้น นี้แหละคือตัววิสามัญปัจจัยแห่งนามรูป รวมเข้าแล้วสามัญปัจจัยและวิสามัญปัจจัยแห่งนามรูปทั้ง ๒ นี้ ก็คือเหตุปัจจัยของนามรูป นามรูปจึงเป็นตัวสภาวธรรมและต้องเป็นไปตามสภาวธรรม กล่าวคือเมื่อมีเหตุปัจจัยนามรูปก็เกิด เมื่อสิ้นเหตุปัจจัยนามรูปก็ดับ เมื่อมีตัณหาอุปาทานกรรมนามรูปก็เกิด เมื่อสิ้นอวิชชาตัณหาอุปาทานกรรมนามรูปก็ดับหมด ไม่เกิดอีก เมื่อมีอาหารรูปก็ตั้งอยู่ เมื่อสิ้นอาหารรูปก็ดับ และที่เห็นง่ายก็ดังยกตัวอย่างเช่นธาตุลมที่กล่าวมานั้น ลมยังเดินเข้าเดินออกอยู่ทุกลมหายใจเข้าออก รูปก็ตั้งอยู่ และเมื่อสิ้นลมเสียเมื่อใดรูปก็ดับ อายตนะภายในอายตนะภายนอกประจวบกันวิญญาณก็เกิด เมื่ออายตนะภายในภายนอกไม่ประจวบกันวิญญาณก็ดับ เมื่อผัสสะเกิดเวทนาสัญญาสังขารก็เกิด เมื่อผัสสะดับเวทนาสัญญาสังขารก็ดับ และในข้อหลังนี้ได้มีพระพุทธภาษิตตรัสเปรียบเทียบไว้ในที่อื่น ว่าเหมือนอย่างไม้สีไฟ ๒ อันที่มาสีกัน ก็เกิดไฟ ก็คือเมื่อมีผัสสะอันสืบเนื่องมาจากวิญญาณกับอายตนะภายในอายตนะภายนอกประจวบกันเวทนาก็เกิด เมื่อไม้สีไฟ ๒ อันนั้นแยกกันเสียไฟก็ไม่เกิด และขณะที่สีกันไฟเกิด เมื่อแยกกันเสียไฟก็ดับ เมื่อผัสสะดับเวทนาก็ดับ และสัญญาสังขารก็ดับไปตามกัน เพราะฉะนั้นความเกิดขึ้นของนามรูปนี้ก็เพราะปัจจัยของนามรูปเกิด คือเมื่อมีปัจจัยนามรูปก็เกิด เมื่อไม่มีปัจจัยหรือว่าปัจจัยนั้นดับ นามรูปก็ดับ จะเป็นในอดีตก็ตามในอนาคตก็ตามในปัจจุบันก็ตามก็เป็นอยู่ดั่งนี้ ไม่มีเหตุปัจจัยอื่นนอกไปจากนี้ มีเหตุปัจจัยอยู่เพียงเท่านี้ เหมือนอย่างว่าเมื่อจับเหตุปัจจัยของฝนตกได้ ฝนที่ตกในอดีตฝนที่ตกอยู่เดี๋ยวนี้ฝนที่ตกต่อไปข้างหน้า ก็เพราะเหตุปัจจัยอันเดียวกัน เมื่อมีเหตุปัจจัยให้ฝนตกเมื่อใดฝนก็ตกเมื่อนั้น ในอดีตล่วงไปกี่พันกี่หมื่นกี่แสนปีก็อย่างนี้ เดี๋ยวนี้ก็อย่างนี้ ต่อไปข้างหน้าก็อย่างนี้ เป็นอันเดียวกัน เพราะฉะนั้นจึงไม่จำเป็นต้องไปค้นหาถึงเหตุปัจจัยของฝน ว่าเมื่อล้านปีมาแล้วเพราะอะไรจึงตก เดี๋ยวนี้เพราะอะไรจึงตก ต่อไปข้างหน้าอีกล้านปีเพราะอะไรจึงตก และก็ตกมากี่ครั้งไม่จำเป็น ไม่จำเป็นจะต้องไปรวมบัญชี เมื่อจับเหตุปัจจัยได้แน่นอนแล้วก็เป็นอันเดียวกัน นี่เป็นเรื่องฝนที่ยกมาเป็นตัวอย่าง เรื่องของนามรูปก็เช่นเดียวกัน นามรูปในอดีตจะนานเท่าไรก็ตาม ปัจจุบันเดี๋ยวนี้ก็ตาม ในอนาคตก็ตาม

ถ้ายังมีเหตุปัจจัยอยู่ ในอนาคตนานเท่าไรก็ตาม ก็เหตุปัจจัยอันเดียวกันนี้เท่านั้น ไม่มีแตกต่างกันไปอย่างอื่น เมื่อเหตุปัจจัยเกิดนามรูปก็เกิด เมื่อเหตุปัจจัยดับนามรูปก็ดับ เพราะฉะนั้นเมื่อพิจารณาจับเหตุปัจจัยให้ได้แน่นอนอย่างนี้เป็นอันเดียวกันอย่างนี้แล้ว ก็สิ้นความสงสัยในนามรูป จิตก็ไม่พะวักพะวน เมื่อเป็นดั่งนี้แล้ว ก็ได้ชื่อว่าได้กังขาวิตรณวิสุทธิ ความหมดจดแห่งญาณเป็นเครื่องข้ามพ้นความสงสัย.

๑๒ ตุลาคม ๒๕๒๖

ครั้งที่ ๓๔ ลักษณะพุทธศาสนา
มัคคามัคคญาณทัสสนวิสุทธิ

กำหนดพิจารณานามรูป

จะแสดงวิสุทธิข้อที่ ๕ มัคคามัคคญาณทัสสนวิสุทธิ ความหมดจดแห่งญาณเป็นเครื่องเห็นว่าทางหรือมิใช่ทาง เมื่อได้ปฏิบัติในศีลให้บริสุทธิ์ ทำจิตให้บริสุทธิ์จากนิวรณ์ทั้งหลาย อันนับว่าได้ปฏิบัติในศีลให้เป็นภาคพื้น เป็นที่รองรับ เป็นที่ทรงไว้แห่งกุศลธรรมทั้งหลาย ทำจิตให้บริสุทธิ์คือให้เป็นสมาธิ สงบสงัดจากกามและอกุศลธรรมทั้งหลาย เป็นบาทของวิปัสสนา จึงได้จับปฏิบัติในวิปัสสนา ตั้งต้นแต่ชำระความเห็นให้บริสุทธิ์ และกำหนดจับเหตุปัจจัยแห่งนามรูปจนข้ามพ้นความสงสัยเกี่ยวแก่นามรูปทั้งหลาย เพราะจับเหตุปัจจัยได้แล้ว จึงปฏิบัติกำหนดพิจารณาขันธ์ ๕ อายตนะ ๑๒ ธาตุ ๑๘ กำหนดจับพิจารณารวมเข้ามาในขันธ์ ๕ ย่อลงเป็นนามรูปโดยลักษณะจำเพาะของแต่ละข้อตามที่พระอาจารย์ได้แนะนำไว้ เช่นกำหนดจับพิจารณารูป ว่าเป็นสิ่งที่ชำรุดทรุดโทรม กำหนดจับพิจารณาเวทนา ว่าเป็นความรู้สุขทุกข์และเป็นกลาง ๆ ไม่ทุกข์ไม่สุข กำหนดพิจารณาสัญญา ว่าเป็นความรู้ที่จำหมาย กำหนดพิจารณาสังขาร ว่าเป็นความรู้ที่ปรุงแต่ง กำหนดจับพิจารณาวิญญาณ ว่าเป็นความรู้ที่เป็นความเห็นรูปได้ยินเสียง ทราบกลิ่นรสโผฏฐัพพะ และรู้เรื่องราวของรูปเสียงกลิ่นรสโผฏฐัพพะ กับรู้เรื่องราวของรูปเสียงกลิ่นรสโผฏฐัพพะเหล่านั้นที่ประสบพบผ่านมาแล้ว หรือที่คาดคิดล่วงหน้าไปข้างหน้า และก็กำหนดรวมเข้ามาเป็นรูปนาม โดยเป็นรูปก็คือเป็นสิ่งที่ต้องชำรุดทรุดโทรมดังกล่าวนั้น และสิ่งที่ชำรุดทรุดโทรมนั้นก็คือเป็นมหาภูตรูป คือรูปที่เป็นส่วนใหญ่ คือที่เป็นธาตุทั้ง ๔ ปฐวีธาตุ ธาตุดิน อาโปธาตุ ธาตุน้ำ เตโชธาตุ ธาตุไฟ วาโยธาตุ ธาตุลม กับอากาสธาตุ ธาตุอากาศคือช่องว่าง และเป็นอุปาทายรูป รูปอาศัย ก็คือประสาททั้ง ๕ จักขุประสาท โสตประสาท ฆานประสาท ชิวหาประสาท กายประสาท และเป็นวิสัยคือเป็นอารมณ์ของประสาททั้ง ๕ นั้น คือรูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ตลอดจนถึงที่เป็นเพศชายเพศหญิงเป็นต้น บรรดาที่อาศัยอยู่กับมหาภูตรูปทั้ง ๔ นั้น จึงล้วนเป็นสิ่งที่ต้องชำรุดทรุดโทรม และเป็นนามก็คือเป็นเวทนาสัญญาสังขารวิญญาณ ซึ่งเป็นความรู้ดังกล่าว ก็คืออาการที่จิตน้อมออกรู้อารมณ์คือเรื่องทางทวารทั้ง ๖ ก็สมมติเรียกว่าเป็นวิญญาณ ทีแรกก็คือความรู้ที่เป็นความเห็นรูปได้ยินเสียงเป็นต้นตามที่กล่าวแล้ว เรียกว่าจักขุวิญญาณ โสตวิญญาณเป็นต้น แล้วก็เป็นสัมผัส ก็คือ

อายตนะภายในภายนอกมาประจวบกันก็เป็นสัมผัส แล้วก็เป็นเวทนาเป็นสัญญาเป็นสังขาร แล้วก็เป็นวิญญาณขึ้นอีก รวมก็เป็นความรู้คือที่จิตน้อมออกรู้อารมณ์ที่เข้ามาทางทวารทั้ง ๖ จึงเรียกว่านาม ที่แปลว่าอาการที่จิตน้อมออกไปรู้อารมณ์คือเรื่องทางทวารทั้ง ๖ ก็ปรากฏเป็นวิญญาณ เป็นสัมผัส เป็นเวทนา เป็นสัญญา เป็นสังขาร แล้วก็เป็นวิญญาณขึ้นอีก แต่ว่าในขันธ์ ๕ นั้นไม่กล่าวถึงสัมผัส และเอาวิญญาณไปไว้เป็นข้อท้าย เอาเวทนาไว้เป็นข้อต้น จึงนับว่าเป็นเวทนาสัญญาสังขาร ซึ่งพิจารณาดูแล้วที่ท่านเรียงอย่างนี้ก็สะดวกแก่การพิจารณา เพราะว่าเมื่อจับพิจารณารูป ซึ่งเป็นของหยาบกำหนดได้ง่าย แล้วก็มาเวทนา ซึ่งเวทนานั้นก็บังเกิดขึ้นทั้งทางกายทั้งทางใจ เวทนาก็เป็นของหยาบแม้จะเป็นนามธรรม คือเป็นตัวความรู้ดังกล่าวนั้น แต่ก็บังเกิดขึ้นแก่ทั้งกายทั้งใจ กำหนดได้ง่าย จึงเอามาไว้ในข้อที่ ๒ แล้วก็จับกำหนดพิจารณาสัญญาซึ่งเป็นนามธรรมอย่างเดียวกัน แล้วก็สังขาร แล้วก็จับพิจารณาวิญญาณ เพราะว่าการพิจารณาสังขารนั้น คือการพิจารณาความรู้ที่เป็นการปรุงแต่งของใจ ปรุงแต่งรูปเสียงกลิ่นรสโผฏฐัพพะและธัมมะคือเรื่องราว และเมื่อจับพิจารณาการปรุงแต่งอย่างนี้ ก็เป็นการง่ายที่จะจับพิจารณาวิญญาณ ซึ่งเป็นตัวความรู้เห็นรู้ได้ยินเป็นต้นดังกล่าวนั้น เพราะว่าวิญญาณนี้ก็เกิดจากความปรุงแต่ง คืออายตนะภายนอกอายตนะภายในประจวบกัน หรืออีกอย่างหนึ่งท่านแสดงว่านามรูป

เพราะฉะนั้นเมื่อจับเอานามรูป ก็นามรูปนี้เองเมื่อมาประจวบกันเข้าก็ให้เกิดเป็นวิญญาณ และหากจะพิจารณาให้ชัดขึ้นก็อายตนะภายในอายตนะภายนอกประจวบกัน เช่นตากับรูปมาประจวบกันเข้าก็เกิดเป็นจักขุวิญญาณ คือว่าความรู้ที่เรียกว่าความเห็นคือเห็นรูปทางตาอันนี้ก็เป็นความปรุงแต่งเหมือนกัน เพราะฉะนั้นเมื่อจับพิจารณาสังขาร ก็จับพิจารณาวิญญาณได้สะดวกขึ้น แล้วเป็นการจับพิจารณาให้พบต้นทางของนามธรรมทั้งหลายด้วย คือนามธรรมทั้งหลายนั้นก็มาจากอายตนะภายในภายนอกที่ประจวบกัน หรือจะเรียกอีกอย่างหนึ่งว่าเกิดจากนามรูปก็ได้ รูปก็รูปนั้นเอง นามก็คือบรรดานามทั้ง ๔ หรือว่าเอาตัวมโนคือใจนั้นก็ได้ ซึ่งเป็นทวารในของจิตดังที่ได้กล่าวมาแล้วในครั้งก่อน ๆ ซึ่งต้องมีประกอบอยู่ในอายตนะภายในทุกข้อ เช่นว่าเมื่อตากับรูปประจวบกัน ก็ต้องมีมโนเข้ามาประกอบด้วย จึงจะทำให้เกิดจักขุวิญญาณความรู้เห็นรูป อันตัวมโนที่มาประกอบนั้นก็คือตัวนามนั้นเอง ก็แปลว่าทั้งรูปทั้งนาม หรือพูดอีกนัยหนึ่งก็คืออายตนะภายในอายตนะภายนอกมาประจวบกัน ก็เป็นปัจจัยให้เกิดจักขุวิญญาณเป็นต้น เพราะฉะนั้นการที่มีแสดงเอาไว้ ๒ อย่าง ว่านามรูปเป็นเหตุปัจจัยของวิญญาณ อีกอย่าง

หนึ่งแสดงว่าอายตนะภายในอายตนะภายนอกเป็นปัจจัยให้เกิดวิญญาณนั้น ถ้าหากว่าอธิบายไม่เอามโนเข้ามาประกอบด้วยก็เห็นได้ยาก ถ้าหากว่าอธิบายเอามโนเข้ามาประกอบด้วย ก็จะเห็นได้ง่าย ว่าเรียกว่านามรูปก็ได้เป็นปัจจัยให้เกิดวิญญาณ ก็เพราะว่าจะต้องมีมโนเข้ามาประกอบด้วยทุกข้อดังที่กล่าวมาแล้ว จึงจะเป็นปัจจัยให้เกิดวิญญาณขึ้นได้

วิปัสสนาญาณหรือวิปัสสนาปัญญา

เพราะฉะนั้นก็กำหนดพิจารณาให้รู้จักลักษณะจำเพาะข้อของแต่ละข้อดังที่กล่าวมานี้ และก็จับพิจารณารวมกันเข้าเป็นหมวดเป็นหมู่ ก็คือรวมกันเข้าขันธ์ ๕ ทุกข้อ นามรูปทั้งหมดซึ่งมีลักษณะจำเพาะ ๆ ดังที่กล่าวมานั้น ก็ล้วนเป็นสิ่งที่ต้องไม่เที่ยงคือเป็นสิ่งที่เกิดดับ เป็นทุกข์คือตั้งอยู่คงที่ไม่ได้ ต้องแปรปรวนเปลี่ยนแปลงไป และต้องถูกความเกิดความดับบีบคั้นอยู่ตลอดเวลา และต้องเป็นอนัตตา คือไม่เป็นอัตตาตัวตนเพราะบังคับให้เป็นไปตามปรารถนามิได้ แม้ว่าขันธ์ ๕ หรือนามรูปซึ่งมีลักษณะจำเพาะของแต่ละข้อดังที่กล่าวมานั้น ก็ต้องเป็นสิ่งที่อนิจจะไม่เที่ยง ทุกขะ เป็นทุกข์ และเป็นอนัตตา มิใช่อัตตาตัวตน ดังที่กล่าวมานั้นทุกข้อไปเหมือนกันเช่นว่าในข้อรูป ทั้งที่เป็นมหาภูตรูป ทั้งที่เป็นอุปาทายรูป ก็เป็นสิ่งที่ไม่เที่ยงเป็นทุกข์เป็นอนัตตา เวทนาสัญญาสังขารวิญญาณที่มีลักษณะเป็นความรู้ของจิตที่น้อมออกรู้อารมณ์ ก็ล้วนเป็นอนิจจะเป็นทุกขะและเป็นอนัตตา และเมื่อรวมกันเข้าทั้งหมดเป็นหมวดเป็นหมู่ทั้งสิ้น ก็เป็นอนิจจะเป็นทุกขะเป็นอนัตตาทั้งหมด และเมื่อประมวลเข้าทั้งหมด ทั้งที่เป็นส่วนอดีตทั้งที่เป็นส่วนอนาคตทั้งที่เป็นส่วนปัจจุบัน อดีตก็คือว่าที่เกิดมาแล้วที่มีมาแล้ว อนาคตก็คือว่าที่จะเกิดจะมีต่อไป ที่เป็นปัจจุบันก็คือที่เกิดตั้งอยู่ในปัจจุบัน และทั้งที่เป็นภายในทั้งที่เป็นภายนอก และทั้งที่เป็นส่วนหยาบทั้งที่เป็นส่วนละเอียด ทั้งที่เป็นสิ่งที่ดีประณีต ทั้งที่เป็นสิ่งที่หยาบหรือเลวทั้งที่อยู่ไกลทั้งที่อยู่ใกล้ทั้งหมด ก็ล้วนเป็นอนิจจะคือไม่เที่ยง ทุกขะคือเป็นทุกข์ อนัตตามิใช่อัตตาตัวตนทั้งนั้น เมื่อกำหนดพิจารณาลงไปในไตรลักษณ์ดังนี้ ทีแรกก็ต้องอาศัยสัญญาคือความกำหนดหมาย ความกำหนดหมายหรือว่าความจำ ตามที่พระพุทธเจ้าได้ทรงสั่งสอนเอาไว้และนำเอาความจำนั้นมากำหนดพิจารณาดู ตั้งแต่ชำระทิฏฐิคือความเห็นให้บริสุทธิ์ดังที่ได้กล่าวแล้วโดยลำดับ ก็จะเกิด วิปัสสนาญาณ คือความรู้ที่เป็นตัวความเห็นแจ้งขึ้นในขันธ์ ๕ ในนามรูป ว่าเป็นอนิจจะคือไม่เที่ยงอย่างนี้ ๆ เป็นทุกขะคือเป็นทุกข์อย่างนี้ ๆ เป็นอนัตตามิใช่ตัวตนอย่างนี้ ๆ ปรากฏชัดขึ้น อันกล่าวได้ว่าเป็นวิปัสสนาญาณหรือวิปัสสนาปัญญาที่บังเกิดขึ้น

วิปัสสนูปกิเลส

เมื่อได้พบกับวิปัสสนาญาณหรือวิปัสสนาปัญญาจากการปฏิบัติทำวิปัสสนากรรมฐานมาถึงขั้นนี้ ท่านแสดงว่าจะเกิด วิปัสสนูปกิเลส ที่แปลว่าเครื่องที่เข้ามาทำวิปัสสนาให้เศร้าหมองขึ้น ๑๐ ข้ออย่างใดอย่างหนึ่ง

วิปัสสนูปกิเลสดังที่กล่าวนี้ก็คือ โอภาส แสงสว่าง ญาณ ความหยั่งรู้ที่ชัดแจ้งหรือว่าแจ่มแจ้ง ปีติ ความอิ่มใจ ปัสสัทธิ ความสงบ สุข คือความสุข ความสบายกายความสบายใจ อธิโมกข์ ความน้อมใจเชื่อ คือมีความเชื่อที่บังเกิดขึ้นอย่างมั่นคง ปัคคาหะ ความเพียร คือรู้สึกว่ามีกำลังความเพียรที่บังเกิดขึ้นอย่างเข้มแข็งชนิดที่ว่าจะปฏิบัติทำวิปัสสนาต่อไปกันอีกนานเท่าไหร่ จะทำเรื่อยไปโดยไม่หยุดก็ทำได้ อุปัฏฐาน คือสติอันได้แก่ความที่มีสติตั้งมั่นไม่หลงลืม อุเบกขา ความวางจิตเป็นกลาง คือความที่มีจิตเป็นกลางไม่ยินดีไม่ยินร้ายมั่นคงแม้จิตจะเที่ยวไปในอารมณ์ทั้งหลาย ก็เป็นกลางอยู่ได้ไม่ยินดีไม่ยินร้าย นิกันติ ความพอใจคือมีความพอใจต้องการจับจิตจับใจในวิปัสสนาปฏิบัติและในผลที่ได้รับเป็นอย่างยิ่ง

อาการเหล่านี้จะบังเกิดขึ้น และอันที่จริงนั้นอาการที่บังเกิดขึ้นนี้ ก็เป็นเรื่องปรกติหรือเป็นเรื่องสามัญทั่วไปของผู้ที่ปฏิบัติทำวิปัสสนากรรมฐานทั้งหลาย เมื่อการปฏิบัติในวิปัสสนา-กรรมฐานได้เข้าถึงระดับที่ปรากฏเป็นตัวความรู้เห็นแจ้ง ในขันธ์ ๕ ในนามรูปโดยไตรลักษณ์ชัดแจ้งปราศจากความสงสัยใด ๆ ทั้งสิ้น เพราะว่าข้ามพ้นความสงสัยทั้งหลายได้แล้ว ก็จะเกิดอาการเหล่านี้เป็นผลที่ได้รับในขั้นนี้ เรียกว่าเป็นผลพลอยได้ ไม่ใช่เป็นผลโดยตรง เพราะว่าผลโดยตรงนั้นต้องการที่จะกำจัดกิเลสและกองทุกข์ แต่ว่าผลเหล่านี้เป็นผลพลอยได้ซึ่งบังเกิดขึ้นและเมื่อได้ประสบผลเช่นนี้ ถ้าหากว่าเกิดความหลงเข้าใจผิดขึ้นว่านี้เป็นตัวมรรคตัวผลที่ต้องการและบัดนี้ได้บรรลุมรรคบรรลุผลแล้ว คือได้ประสบความสำเร็จแล้ว หากมีความเข้าใจดั่งนี้อาการที่ปรากฏเหล่านี้จึงจะเรียกว่าวิปัสสนูปกิเลส คือเครื่องที่เข้าไปทำให้วิปัสสนาเศร้าหมองอันผู้ที่ปฏิบัติกรรมฐานและได้ประสบอาการดังที่กล่าวมานี้ บางท่านที่เคยได้ฟังมาปรากฏเป็นเสียงมาร้องบอกก็มี ว่าเธอสำเร็จแล้ว และท่านที่ปฏิบัติเมื่อได้ยินเสียงมาตะโกนบอกว่าสำเร็จแล้ว บางท่านก็เชื่อ รีบไปบอกพระที่เป็นผู้ร่วมปฏิบัติว่าสำเร็จแล้ว ท่านที่ร่วมปฏิบัติด้วยก็ถามว่ารู้อย่างไรว่าสำเร็จแล้ว ก็เล่าให้ฟังว่ามีเสียงมาตะโกนบอก เพื่อนผู้ร่วมปฏิบัติซึ่งเป็นผู้รู้หลักก็ชี้แจงให้ฟัง จึงได้เกิดความเข้าใจขึ้นว่าไม่สำเร็จ ที่เป็นดั่งนี้ก็มี หรือบางทีก็ปรากฏเป็นนิมิต

เห็นเป็นพระพุทธเจ้าเสด็จมาประทานคำแนะนำก็มี ดังที่ท่านรูปหนึ่งเห็นพระพุทธเจ้าเสด็จมาประทานคำแนะนำ ครั้งแรกก็แนะนำว่าให้ทำเรื่อยไปไม่ต้องหยุด จึงได้ทำเรื่อยไปไม่นอน แต่ยังยอมฉัน เมื่อถึงเวลาก็ฉัน แต่ต่อมาก็เห็นพระพุทธเจ้ามาประทานคำแนะนำอีกว่าต้องไม่ฉัน เมื่อถึงขนาดนี้เพื่อนฝูงก็ต้องไปตามอาจารย์มาช่วยให้คำแนะนำแก้ไข ก็ประสบความสำเร็จในการแก้ไข ก็รู้ตัวในภายหลัง เหล่านี้เป็นวิปัสสนูปกิเลสทั้งนั้น เพราะฉะนั้นอาการเหล่านี้นั้นอันที่จริงไม่ใช่เป็นวิปัสสนูปกิเลส เป็นสิ่งที่ปรากฏขึ้นเป็นธรรมดา หรือเป็นสามัญของผู้ปฏิบัติ เมื่อเข้าถึงขั้นก็จะเกิดอาการเหล่านี้ เพราะฉะนั้นก็ต้องทำญาณคือความหยั่งรู้ ว่าอาการที่ปรากฏเหล่านี้ยังไม่ใช่เป็นมรรคยังไม่ใช่เป็นผล คือไม่ใช่เป็นทางที่บรรลุอันเรียกว่ามรรคและไม่ใช่ผล แต่เรียกว่าเป็นอาการที่บังเกิดขึ้นอันเป็นสิ่งที่พลอยได้ และเมื่อเป็นดั่งนี้ก็ไม่ติดอยู่ในอาการเหล่านี้ มีความรู้ว่าไม่ใช่เป็นตัวมรรคไม่ใช่เป็นตัวผล แต่เป็นอาการที่บังเกิดขึ้นแก่ผู้ปฏิบัติตามขั้นตอนเท่านั้น และเมื่อเป็นดั่งนี้แล้วก็ไม่ติดไม่ยินดี ก็ปฏิบัติต่อไป ปรารภขันธ์อายตนะธาตุหรือขันธ์ ๕ นามรูป พิจารณาในไตรลักษณ์ให้เห็นชัดยิ่งขึ้นต่อไป ดั่งนี้เรียกว่ามัคคามัคคญาณทัสสนวิสุทธิ ความหมดจดแห่งญาณเป็นเครื่องเห็นว่าทางหรือมิใช่ทาง.

๑๖ ตุลาคม ๒๕๒๖

ครั้งที่ ๓๕ ลักษณะพุทธศาสนา
ปฏิปทาญาณทัสสนวิสุทธิ
ปัญญาที่รู้แจ้งเห็นจริง

จะแสดงวิสุทธิข้อที่ ๖ ปฏิปทาญาณทัสสนวิสุทธิ ความหมดจดแห่งญาณเป็นเครื่องเห็นทางปฏิบัติ เมื่อได้ความรู้จักว่าอะไรเป็นทาง อะไรมิใช่ทาง ตามอธิบายในวิสุทธิข้อที่ ๕ แล้ว ก็จะทำให้การปฏิบัติในวิปัสสนากรรมฐานได้ดำเนินตรงแน่วไปสู่ทางแห่งวิปัสสนา คือปัญญาที่เห็นแจ้งรู้จริงในสังขารทั้งหลาย โดยไม่มีความรู้ผิดเห็นผิดที่จะทำให้พลัดหรือหลงทางแห่งวิปัสสนาไป เพราะฉะนั้นในขั้นที่จะปฏิบัติแน่วไปตรงทางแห่งวิปัสสนาอันแท้จริงนั้น ก็ใคร่จะกล่าวย้ำตรงหัวต่อนี้ ๒ ข้อ ข้อหนึ่งก็คือความหลงผิดในทางแห่งวิปัสสนาตามที่กล่าวมาแล้วเป็นอันตรายสำคัญแห่งความปฏิบัติก้าวหน้า วิปัสสนูปกิเลส สิ่งที่จะเข้ามาทำให้ปัญญาที่รู้แจ้งเห็นจริงเศร้าหมองไป ที่ท่านยกขึ้นไว้ ๑๐ ประการนั้น ก็เป็นข้อสำคัญ แต่ว่าแม้จะมีข้ออื่นอีกอันหมายความว่าความเห็นผิดเข้าใจผิดในนิมิตเป็นต้น ซึ่งดูเหมือนจะนอกไปจากนั้นอีก เมื่อเป็นทางที่ผิดแล้ว ก็นับเข้าในวิปัสสนูปกิเลสทั้งสิ้น ดังที่ยกมาเล่าแล้วที่พระผู้ปฏิบัติได้เห็นพระพุทธเจ้ามาแสดงแนะนำนั้น ซึ่งก็ล้วนเป็นนิมิตคือเป็นสิ่งที่ปรากฏให้เห็นขึ้นมา อันเป็นภาพมายาที่หลอกให้เข้าใจผิด เพราะว่าข้อที่แนะนำนั้นเป็นข้อที่ปฏิบัติมิได้ เพราะฉะนั้นผู้ปฏิบัติจึงต้องทำความรู้ล่วงหน้าไว้ ว่าแม้จะเกิดนิมิตมองเห็นพระพุทธเจ้าเสด็จมาตรัสแนะนำอย่างโน้นอย่างนี้อะไรโดยตรง แต่เมื่อข้อแนะนำนั้น ๆ ไม่ถูกต้อง ก็เป็นอันว่านั่นเป็นภาพมายา และภาพมายานี้ถ้าไปปฏิบัติด้วยความหลงผิดก็เกิดอันตราย

มีอีกเรื่องหนึ่ง ได้รู้จักเองกับพระองค์หนึ่ง เป็นพระชาวต่างประเทศซึ่งไปปฏิบัติอยู่ในวัดป่าแห่งหนึ่งในจังหวัดชลบุรี ก็นั่งปฏิบัติทำกรรมฐาน แต่ว่าจะปฏิบัติด้วยวิธีไหนอย่างไรนั้นไม่ทราบ แต่ก็ได้ปีติได้สุขในการปฏิบัติ ซึ่งปีติสุขในการปฏิบัตินั้นแม้ในขั้นสมาธิก็ย่อมได้ ดังที่มีแสดงไว้ในองค์ของปฐมฌานคือ วิตก วิจาร ปีติ สุข เอกัคคตา เอกัคคตาก็คือความที่จิตมีอารมณ์เป็นอันเดียว วิตกก็คือความนำจิตขึ้นสู่อารมณ์ของกรรมฐาน วิจารก็คือความที่ประคองจิตไว้ในอารมณ์ของกรรมฐานไม่ให้ตก ปีติ ความอิ่มใจ สุขก็คือความสบายกายสบายใจ แล้วก็เอกัคคตา นี่ในขั้นสมาธิ ก็ได้มีนิมิตเห็นพระพุทธเจ้าเสด็จเข้ามาทางหน้าต่าง และก็เสด็จออกไปทางหน้าต่าง ก็ตามเสด็จออกไปทางหน้าต่าง รุ่งขึ้นก็มีคนเห็นพระรูปนั้นตกมาสลบอยู่

ที่ข้างกุฏิตรงหน้าต่างนั้น ก็นำไปส่งโรงพยาบาล พยาบาลแก้ไขกันต่อไป ดังนี้อาจจะเป็นสมถูปกิเลสก็ได้ คือสิ่งที่มาทำให้การปฏิบัติในสมถกรรมฐานเศร้าหมองไป และแม้ในขั้นปฏิบัติวิปัสสนานี้ ก็ย่อมจะได้ภาวะของจิตเป็นความสงบเป็นความสุขอย่างยิ่งดังที่แสดงแล้วในวิปัสสนูปกิเลสนั้นเหมือนกัน เพราะฉะนั้นจะปรากฏนิมิตเป็นประการใดประการหนึ่งก็ตาม ซึ่งนอกทางวิปัสสนาไปแล้วก็อย่าไปยึดถือ อย่าไปหลงผิดว่าเป็นจริงเป็นจัง อันจะทำให้เป็นอันตรายแก่วิปัสสนาปฏิบัติเอง ต้องถือทางปฏิบัติแห่งวิปัสสนา กล่าวคือจับพิจารณาขันธ์ ๕ หรือนามรูปโดยไตรลักษณ์ต่อไปเป็นประการสำคัญ คือไม่ทิ้งวิปัสสนากรรมฐานที่ปฏิบัตินั้นเอง ต้องถือวิปัสสนากรรมฐานที่ปฏิบัตินั้นเป็นหลักต่อไป โดยไม่ไปหลงพะวักพะวงกับภาวะของจิตต่าง ๆ หรือนิมิตต่าง ๆ ที่บังเกิดขึ้น และข้อนี้ก็ได้กล่าวไว้แล้ว ว่าอันภาวะของจิตต่าง ๆ หรือนิมิตต่าง ๆ นั้น อาจบังเกิดขึ้นได้แก่ผู้ปฏิบัติทุกคนในข้อใดข้อหนึ่งหรือหลายข้อ บางอย่างก็เป็นผลของวิปัสสนาปฏิบัติเรียกว่าเป็นผลพลอยได้ คือเมื่อจิตได้ญาณคือความหยั่งรู้ในวิปัสสนาดีขึ้นโดยลำดับ ก็ชำระฟอกจิตให้บริสุทธิ์สะอาด เมื่อเป็นดังนี้ ก็ทำให้จิตที่เคยดิ้นรนกวัดแกว่งกระสับกระส่ายกลับสงบลง และก็ทำให้จิตที่เศร้าหมองด้วยกิเลสนั้นผ่องใสขึ้น จึงได้ความสงบได้ความสุขอันประณีต ก็ปรากฏออกมาเป็นตัวสุขเวทนา กายใจสบาย เหมือนอย่างว่าการนั่งพักอยู่ใต้ต้นไม้มีลมพัดสบาย คราวนี้ถ้าไปติดกับความสบายนั้นเสียแล้ว ก็ทำให้นั่งพักอยู่นั่นแหละ ไม่ออกจากต้นไม้เดินทางต่อไป เพราะจะต้องเดินทางกันต่อไปอีก ยังไม่สิ้นสุดของการเดินทาง หรือบางทีก็ไปเข้าใจว่าต้นไม้ที่ไปนั่งพักนั้นเป็นสุดทางแล้ว เห็นว่าเป็นความสุขเป็นความสงบพอแล้ว ดังนี้ก็เป็นอันว่าทำให้ชะงักการปฏิบัติอยู่แค่นั้น

อันผลต่าง ๆ หรือภาวะต่าง ๆ ที่บังเกิดขึ้นนั้น ตัวของภาวะนั้น ๆ ไม่ใช่เป็นตัวกิเลส ไม่ใช่เป็นตัววิปัสสนูปกิเลส เป็นสิ่งที่ผู้ปฏิบัติจะพึงได้จะพึงพบ ก็เป็นอาการหรือเป็นภาวะที่ปรากฏขึ้นตามขั้นตอนของการปฏิบัตินั้นเอง เพราะฉะนั้นในตัวเองของสิ่งเหล่านั้นไม่เป็นวิปัสสนูปกิเลสดังกล่าว แต่จะเป็นก็ในเมื่อผู้ปฏิบัติไปหลงยึดถือเข้ามาหรือไปหลงติด เมื่อไปหลงติดเข้าเมื่อใด ภาวะหรือสิ่งที่บังเกิดขึ้นนั้นก็กลายเป็นวิปัสสนูปกิเลสไป เพราะฉะนั้นจึงอยู่ที่ผู้ปฏิบัติเอง อย่าไปยึดถืออย่าไปติด ปล่อยให้ผ่าน ๆ ไปเสีย แล้วก็ปฏิบัติในทางวิปัสสนาต่อไป คือเดินทางปฏิบัติต่อไปไม่หยุดอยู่แค่นั้น แม้จะเป็นนิมิตอะไรปรากฏเห็นโน่นเห็นนี่ก็ตาม จะเห็นพระพุทธเจ้าเห็นเทวดามารพรหม ผีสาง เห็นป่าเห็นเขา เห็นอะไรทั้งนั้น นั่นเป็นนิมิตทั้งนั้น

อย่าไปยึดถือเกี่ยวเกาะ อย่าไปหวาดกลัว อย่าไปหลงตื่น อย่าไปเชื่อฟัง เป็นนิวรณ์ที่แวบเข้ามาในใจได้ เรียกว่าเป็นสัญญาเก่าก็ได้ หรือว่าจะเป็นมารอย่างใดอย่างหนึ่งเข้ามาขัดขวางก็ได้ เพราะฉะนั้นก็อย่าไปหลงยึดถือทั้งนั้น ปล่อยวางไป อะไรจะปรากฏขึ้นมาก็ช่าง ก็จับปฏิบัติคือว่าเดินทางปฏิบัติต่อไป

พิจารณาสรุปลงในสังขารโดยไตรลักษณ์

อีกข้อหนึ่งก็คือให้ทำความเข้าใจ ว่าอารมณ์ของวิปัสสนาอันเรียกว่าวิปัสสนากรรมฐาน หรือวิปัสสนาภูมินั้น ดังที่ได้กล่าวมาแล้ว ยกเอาขันธ์อายตนะธาตุขึ้นมาพิจารณา หรือว่ายกเอาแต่เพียงขันธ์ ๕ ย่อมาเป็นนามรูป ก็สรุปหมดนั่นแหละ อีกคำหนึ่งก็คือว่ายกเอาคำว่าสังขารขึ้นมาเป็นที่รวมสรุป คำว่าสังขารนั้นแปลว่าสิ่งผสมปรุงแต่ง ทั้งหมดนั่นแหละรวมเข้าในคำว่าสังขารได้ ทั้งขันธ์ ๕ ย่อเป็นนามรูป ทั้งอายตนะ ๑๒ ทั้งธาตุ ๑๘ สิ่งซึ่งผสมปรุงแต่งทั้งหมดรวมเข้าในคำว่าสังขารทั้งนั้น เพราะฉะนั้นท่านจึงเรียกว่าสังขารเป็นบทสรุปก็มี หรือเรียกว่าพิจารณาสังขารโดยไตรลักษณ์ดั่งนี้ก็ได้ หรือว่าเรียกว่าสภาวธรรม พิจารณาสภาวธรรมโดยไตรลักษณ์ดั่งนี้ก็ได้ คำว่าสภาวธรรมนั้นก็ได้อธิบายมาแล้ว ก็เป็นอันเดียวกันทั้งหมดนั่นแหละ สภาวธรรม ขันธ์ อายตนะ ธาตุ สังขาร ยกเอาคำใดคำหนึ่งขึ้นมาก็ได้ทั้งนั้น คลุมถึงกันทั้งหมด เพราะฉะนั้นแม้ว่าอะไรจะปรากฏ เป็นเทวดามารพรหม เป็นต้นไม้ภูเขา เป็นผู้หญิงเป็นผู้ชาย อะไรที่เป็นนิมิตโผล่เข้ามาในการปฏิบัติแล้วละก็จับเข้าในสังขารนี่ทั้งหมด เป็นสิ่งผสมปรุงแต่งทั้งนั้น รวมอยู่ในขันธ์อายตนะธาตุนี่ทั้งหมด เพราะฉะนั้นก็อย่าไปตั้งเป็นสมมติบัญญัติอะไรขึ้น อย่าไปตั้งเป็นสมมติบัญญัติว่าเป็นเทวดาเป็นมารเป็นพรหม เป็นผู้หญิงเป็นผู้ชาย เป็นภูเขาเป็นต้นไม้ เพราะว่ามาถึงขั้นวิปัสสนานี้ แปลว่าชำระความเห็นให้บริสุทธิ์ตั้งแต่ทิฏฐิวิสุทธิแล้ว ไม่ใช่สัตตสัญญาอัตตสัญญา ความสำคัญหมายว่าสัตว์บุคคลตัวตนเราเขา แต่ว่าพิจารณาจับเข้ามาถึงขันธ์อายตนะธาตุถึงสภาวธรรมถึงตัวสังขารนี้ ก็ต้องจับอันนี้แหละเป็นหลัก อย่าให้กลับวกไปหาอัตตสัญญาสัตตสัญญา ความเป็นสัตว์บุคคลตัวตนเราเขาขึ้นมาอีก ถ้าปรากฏอะไรขึ้น เป็นสัตว์บุคคลตัวตนเราเขาอะไรขึ้น ก็ให้ปล่อยวางทั้งหมด แปลว่าจะดึงให้ผิดทางไปเสียแล้ว ต้องกลับมาเข้าสู่ขันธ์อายตนะธาตุสภาวธรรมสามัญลักษณะ สภาวธรรม สังขารโดยสามัญลักษณะนั้นนั่นแหละทั้งหมด อันนี้แหละเป็นทางโดยตรง เดินต่อไปในทางนี้ เพราะฉะนั้นอารมณ์หรือภาวะอะไรที่บังเกิดขึ้นอันจะทำให้หลงผิดทางไปนั้น ต้องคิดเสียว่าเป็นเรื่อง

ที่บังเกิดขึ้นแก่ผู้ปฏิบัติทุกคน และก็บังเกิดขึ้นตามขั้นตามตอนเป็นผลพลอยได้ก็มี เป็นนิวรณ์ หรือเป็นมารเข้ามาก็มี ฉะนั้นก็อย่าไปหลง สำคัญที่ผู้ปฏิบัติเองอย่าไปหลงเข้า ต้องยึดอยู่ในทางของวิปัสสนา คือจับขันธ์อายตนะธาตุสังขารสภาวธรรม เดินไปทางสามัญลักษณะนี่แหละทั้งหมดตรงแน่วไปทีเดียว ไม่พะวงอะไรทั้งหมด เมื่อเป็นดั่งนี้แล้ว วิปัสสนาญาณ ๙ จะบังเกิดขึ้น

วิปัสสนาญาณ ๙

๑.	อุทยัพพยานุปัสสนาญาณ	ปรีชาคำนึงเห็นทั้งความเกิดทั้งความดับ
๒.	ภังคานุปัสสนาญาณ	ปรีชาคำนึงเห็นความดับ
๓.	ภยตูปัฏฐานญาณ	ปรีชาคำนึงเห็นสังขารปรากฏเป็นของน่ากลัว
๔.	อาทีนวานุปัสสนาญาณ	ปรีชาคำนึงเห็นโทษ
๕.	นิพพิทานุปัสสนาญาณ	ปรีชาคำนึงถึงความเบื่อหน่าย
๖.	มุญจิตุกัมยตาญาณ	ปรีชาคำนึงด้วยใคร่จะพ้นไปเสีย
๗.	ปฏิสังขานุปัสสนาญาณ	ปรีชาคำนึงด้วยพิจารณาหาทาง
๘.	สังขารุเปกขาญาณ	ปรีชาคำนึงด้วยความวางเฉยเสีย
๙.	สัจจานุโลมิกญาณ	ปรีชาเป็นไปโดยสมควรแก่กำหนดรู้อริยสัจ

ข้อ ๑ ปรีชาคำนึงเห็นทั้งความเกิดทั้งความดับ ก็คือจะได้ความรู้เห็นสังขารทั้งหลายทั้งความเกิดทั้งความดับ คือจะเห็นสังขารสิ่งปรุงแต่งทั้งหลาย ว่ามีความเกิดขึ้นมีความดับไปเป็นธรรมดา เมื่อจับพิจารณารูปหรือขันธ์ ๕ ก็จะเห็นว่าขันธ์ ๕ นั้นเกิดดับไปอยู่ เมื่อจับพิจารณาอายตนะจับพิจารณาธาตุก็จะเห็น ว่าสิ่งทั้งปวงนี้เกิดดับไปอยู่ อันหมายความว่า สังขารข้อใดโผล่ขึ้นมา ก็จะเห็นเกิดเห็นดับของสังขารข้อนั้นพร้อมกันไปทีเดียว ในขั้นนี้ผู้ปฏิบัติต้องทำความเข้าใจ ว่าเช่นมีบุคคลหนึ่งเดินมา มองเห็นด้วยตาก็ดี ด้วยใจคือคิดไปถึงก็ดี ความรู้ความเห็นของผู้ปฏิบัติทำวิปัสสนานั้นจะไม่เห็นว่าคนเดินมา แต่จะเห็นว่าขันธ์ ๕ มาหรือนามรูปมาหรือสังขารมา และจะไม่เห็นแค่นั้น จะเห็นว่าเกิดว่าดับพร้อมกันไปทีเดียว คือสิ่งที่มานั้นเกิดสิ่งที่มานั้นดับ อะไรที่เห็นทางตาก็จะเห็นอย่างนี้ทั้งหมด อะไรที่ได้ยินทางหูก็จะเห็นดั่งนี้ทั้งหมด อะไรที่ทราบทางจมูกทางลิ้นทางกาย ก็จะเห็นดั่งนี้ทั้งหมด อะไรที่เกิดขึ้นทางใจด้วยความคิดก็จะเห็นดั่งนี้ทั้งหมด คือว่าเห็นว่าขันธ์ ๕ เห็นว่าอายตนะเห็นว่าสังขาร ไม่ยึดถือว่าเป็นสัตว์บุคคลตัวตนเราเขาทั้งหมด คือไม่ยึดถือว่าเป็นชายเป็นหญิงเป็นช้างเป็นม้าเป็นบ้านเป็นเรือน

เป็นโคเป็นกระบือทั้งหมด แต่จะเห็นเป็นขันธ์เป็นธาตุเป็นอายตนะเป็นสังขาร แล้วขณะที่ได้เห็นที่ได้ยินที่นึกขึ้นนั้น สิ่งเหล่านั้นเป็นสังขารทั้งหมด และเกิดดับทั้งหมด อันนี้จะรู้สึกว่าต่างจากผู้ที่มิได้ปฏิบัติจนถึงขั้นนี้ คือผู้ที่มิได้ปฏิบัติจนถึงขั้นนี้นั้น สิ่งที่ปรากฏทางอายตนะทั้งหมดนี้ดังเช่นทางตาก็จะเป็นชายเป็นหญิงเป็นต้นไม้เป็นภูเขา เป็นแก้วแหวนเงินทองเป็นสิ่งนั้นเป็นสิ่งนี้ทั้งหมด ทางหูก็เป็นเสียงนั้นเสียงนี้ เสียงสรรเสริญเสียงนินทาเสียงเล่าเรื่องอะไรต่าง ๆ ทางจมูกก็เป็นกลิ่นที่ดีบ้างไม่ดีบ้าง รสก็เป็นรสสิ่งนั้นสิ่งนี้ ถูกลิ้นบ้างไม่ถูกลิ้นบ้าง ทางกายก็ดีบ้างไม่ดีบ้าง ทางใจก็เป็นเรื่องโน้นบ้างเรื่องนี้บ้างอะไรต่าง ๆ เป็นที่ตั้งของกิเลสต่าง ๆ ทั้งนั้น เพราะว่าเป็นสัตว์บุคคลตัวตนเราเขาไปทั้งนั้น แล้วก็ไม่ปรากฏความดับความเกิด ปรากฏเป็นความดำรงอยู่ตั้งอยู่ เกิดข้างต้นก็ไม่เห็น ดับข้างปลายก็ไม่เห็นทั้งนั้น ปรกติเป็นอย่างนั้น แต่เมื่อเป็นวิปัสสนาแล้วจะไม่เห็นเป็นอย่างนั้น เห็นเป็นสังขารทั้งหมด จะเป็นรูปเป็นเสียงเป็นกลิ่นเป็นรสเป็นโผฏฐัพพะเป็นเรื่องราวต่าง ๆ เป็นสังขารสิ่งผสมปรุงแต่งทั้งหมด ไม่เป็นสัตว์บุคคลตัวตนเราเขาทั้งนั้น และเป็นสิ่งเกิดสิ่งดับทั้งนั้น แปลว่าเกิดปรากฏดับปรากฏ เห็นเกิดเห็นดับทันทีพร้อมกันไป ดั่งนี้แหละจึงจะเป็นข้อที่ ๑ ปรีชาคำนึงเห็นทั้งความเกิดทั้งความดับ

และเมื่อได้ข้อ ๑ นี้แล้ว เมื่อวิปัสสนาญาณนี้แก่กล้าขึ้น ก็จะเห็นว่าดับ ดับไปแต่เพียงอย่างเดียว อะไรโผล่ขึ้นมาก็เห็นดับทั้งนั้น ไม่มีความตั้งอยู่ปรากฏ เห็นดับเห็นดับไปทั้งหมด เพราะฉะนั้นในข้อนี้ท่านจึงเปรียบเหมือนอย่างว่ามารดาที่มีบุตร ๓ คน ที่ทำความผิดถูกเขาตัดสินประหารทั้ง ๓ คน เวลาเขานำบุตร ๓ คนไปประหารก็ประหารทีละคน มารดาก็ไปยืนดูอยู่ด้วย เห็นเขาประหารคนที่ ๑ ไปแล้ว และก็กำลังประหารคนที่ ๒ และคนที่ ๓ นั้นกำลังรออยู่ แต่มารดาก็รู้สึกว่าเหมือนอย่างถูกประหารไปแล้วเหมือนกัน แม้ว่าสังขารนั้นจะตั้งอยู่ แต่ก็รู้สึกว่าไม่มีหวังเสียแล้วที่จะตั้งอยู่ ต้องถูกประหารเป็นอันดับที่ ๓ ต่อไป เพราะฉะนั้นการที่เห็นดับก็เห็นอย่างนี้ แม้ว่าจะเห็นสังขารทั้งหลายปรากฏเป็นรูปเป็นเสียงเป็นต้น แต่ว่าก็จะต้องดับ เพราะฉะนั้นเมื่อวิปัสสนาญาณอันนี้แก่กล้าขึ้นแล้วก็จะเห็นแต่ดับ ๆ ทั้งนั้น แม้จะตั้งอยู่ก็ดับ ความดับก็จะมาอยู่แล้ว เหมือนอย่างมารดาที่รอบุตรคนที่ ๓ กำลังจะถูกประหาร ยังไม่ถูกประหารก็จริง แต่ว่าก็จะถูกประหารเป็นอันดับต่อไปแล้ว ความหวังที่จะตั้งอยู่ไม่มีแล้ว จึงเห็นดับเห็นดับไปทั้งหมด ดั่งนี้ก็เป็นข้อที่ ๒ ปรีชาคำนึงเห็นความดับ

คราวนี้มาถึงข้อที่ ๒ เห็นสังขารปรากฏเป็นของน่ากลัว ก็โดยที่เมื่อมีความเห็นว่าต้องเกิดต้องดับอยู่ดั่งนั้น ก็จึงเป็นเหมือนอย่างว่าเป็นเรือนที่ถูกไฟไหม้ เพราะฉะนั้นเรือนที่ถูกไฟ

ไหม้นั้นก็เป็นสิ่งที่น่ากลัว แต่ไม่กลัวก็เพราะว่ามายืนดูอยู่ข้างนอก ไม่ได้ตั้งอยู่ในเรือนไม่ได้ยืนอยู่ในเรือนที่กำลังไฟไหม้ แปลว่าดูอยู่ข้างนอก ก็เห็นเรือนกำลังถูกไฟไหม้หมดไปเป็นของน่ากลัว ไม่ควรที่จะเข้าไปใกล้เรือนที่กำลังถูกไฟไหม้นั้น ต้องถอยห่างออกมา ฉะนั้นจึงได้ญาณข้อต่อไปก็คือคำนึงเห็นโทษ เมื่อเป็นของน่ากลัวอย่างนั้นก็เป็นสิ่งที่มีโทษไม่มีคุณ ก็เป็นข้อที่ ๔ และเมื่อคำนึงเห็นโทษดั่งนั้น แล้วก็จะเกิดความเบื่อหน่าย ก็เป็นข้อที่ ๕ เมื่อเบื่อหน่ายก็ใคร่ที่จะพ้นไปเสีย ก็เป็นข้อที่ ๖ เมื่อใคร่ที่จะพ้นไปเสีย ก็พิจารณาหาทาง ก็เป็นข้อที่ ๗ การพิจารณาหาทางนั้นก็คือเดินทางปฏิบัติวิปัสสนานั้นต่อไปนั้นเอง และเมื่อได้พบทาง ก็ย่อมจะได้ข้อที่ ๘ คือว่าวางเฉยเสียได้ในสังขารทั้งหลาย ในข้อนี้ท่านเปรียบเหมือนอย่างว่าคนจับปลาวางข้องจับปลาไปในแม่น้ำ เมื่อรู้สึกว่าปลาจะเข้าข้องก็ยกขึ้นมา ก็เอามือล้วงไปจับที่คอของปลา แล้วก็ยกขึ้นมา ก็ปรากฏว่าไม่ใช่ปลาเสียแล้ว เป็นงู เมื่อเป็นเช่นนี้ก็เกิดความกลัว มองเห็นโทษของงูว่ากัดเข้าก็ตาย ฉะนั้นก็เกิดความหน่ายในงู ก็ใคร่ที่จะพ้นไปเสีย จึงได้จับงูนั้นให้มั่นไม่ให้กัดได้ แล้วก็ชูขึ้น แกว่งไปแกว่งมาให้งูอ่อนกำลังลง แล้วก็เหวี่ยงทิ้งไป เมื่อเหวี่ยงทิ้งไปแล้วก็ได้ความสบาย พ้นภัย ท่านเปรียบไว้ว่า ความที่จับยึดถือสังขารทั้งหลายว่าเป็นตัวเราของเรานั้น ก็เปรียบเหมือนว่าจับงูด้วยความหลง ก็คือด้วยความไม่รู้ เหมือนอย่างล้วงลงไปในข้องนึกว่าปลา จับมั่นแต่เมื่อยกขึ้นมาดูแล้วปรากฏว่าไม่ใช่ปลาแต่เป็นงู เพราะฉะนั้นเมื่อเห็นว่าเป็นงูก็เปรียบเหมือนอย่างว่าความที่ยึดถือสังขาร เมื่อได้ปัญญามองเห็นว่าสังขารทั้งหลายนั้นเป็นสิ่งที่เกิดดับ เป็นสิ่งที่ดับ ๆ ไปโดยส่วนเดียว ก็เกิดความรู้เห็นขึ้นมา ว่าความที่ยึดถือว่าเป็นตัวเราของเรานั้นยึดถือผิดแต่ว่ายังปล่อยไม่ได้ เพราะว่ายังยึดเอาไว้อยู่ ถ้าปล่อยไม่ดีก็จะเป็นอันตราย ปัญญาที่จะปล่อยก็ยังไม่ถึงในขณะนั้น แต่ก็เรียกว่าได้มองเห็นแล้วว่ายึดถือผิด และก็ปรากฏว่าเป็นของที่น่ากลัวเพราะเป็นสิ่งที่เกิดดับเผาไหม้อยู่ตลอดเวลา เมื่อเป็นดั่งนี้จึงเห็นโทษ เหมือนอย่างว่าจับงูขึ้นมาก็เห็นโทษว่างูมันกัดให้ตายได้ จึงมีความหน่ายในงู ก็เหมือนอย่างมีความหน่ายในสังขารทั้งหลายมีความใคร่จะพ้นจากสังขารทั้งหลาย ก็เหมือนใคร่ที่จะพ้นจากงู คราวนี้พิจารณาที่จะพ้นก็คือพิจารณาหาทางที่จะปล่อยวางสังขารนั้นเอง ก็เหมือนอย่างว่าพิจารณาว่าจะหาทางเหวี่ยงงูออกไปอย่างไร งูจึงจะไม่หวนมากัดเอา เพราะฉะนั้นเมื่อหาทางที่จะปล่อยงูได้ ก็ชูงูขึ้นเหนือศีรษะแล้วก็เหวี่ยงงูทิ้งไปเสียให้ไกล ก็เหมือนอย่างความที่วางสังขารได้ ก็มีความเฉย คือความที่ไม่ต้องเป็นทุกข์เป็นร้อน มีความเบาสบาย อันเรียกว่าวางเฉย อันเป็นข้อที่ ๘ เพราะเมื่อเหวี่ยงงูไปพ้นแล้ว ก็แปลว่าวางเฉยในงูนั้นได้ เมื่อวางสังขารได้ ก็แปลว่าวางเฉยในสังขารทั้งหลายได้

จึงมาถึงข้อที่ ๙ ที่เมื่อได้ความวางเฉยในสังขารแล้ว ก็พิจารณาโดยสมควร กำหนดรู้อริยสัจ ก็คือพิจารณาถึงความรู้ความเห็นที่ได้มาจนถึงขั้นวางสังขารทั้งหลายลงได้ ได้ความวางเฉยในสังขารแล้ว กับที่ได้ปฏิบัติมาโดยลำดับตั้งแต่ในเบื้องต้น ว่าเป็นข้อปฏิบัติที่ดำเนินมาถูกต้องตามแนวอริยสัจ หรือตามแนวโพธิปักขิยธรรม อันเป็นทางที่ถูกต้อง และที่จะปฏิบัติต่อไปก็เป็นทางที่ถูกต้องแก่โพธิปักขิยธรรมหรือแก่อริยสัจ ที่ท่านมีอุปมาเหมือนอย่างว่า มีมหาอมาตย์ ๘ คนผู้มีหน้าที่วินิจฉัยอรรถคดีของพระราชา ได้ถวายข้อวินิจฉัย พระราชาก็ทรงอนุมัติไปตามข้อวินิจฉัยของมหาอมาตย์ทั้ง ๘ คนนั้น และข้อที่พระราชทานพระบรมราชานุมัติไปนั้น ก็สอดคล้องกับหลักของนิติธรรม อันเป็นพระราชนิติหรือกฎหมายของแผ่นดิน แปลว่าพระราชาทรงอนุมัติไปตามวินิจฉัยของมหาอมาตย์ทั้ง ๘ และก็โดยถูกต้องต่อหลักนิติธรรมของบ้านเมืองอีกด้วย นี้ก็เป็นข้อที่ ๙ เรียกว่าปรีชาเป็นไปโดยสมควรแก่การกำหนดรู้อริยสัจ วิปัสสนาญาณทั้ง ๙ นี้เรียกว่าปฏิปทาญาณทัสสนวิสุทธิ ความหมดจดแห่งญาณเป็นเครื่องเห็นทางปฏิบัติอันเป็นวิสุทธิข้อที่ ๖.

๑๗ ตุลาคม ๒๕๒๖

ครั้งที่ ๓๖ ลักษณะพุทธศาสนา
ญาณทัสสนวิสุทธิ
วิสุทธิขั้นกำจัดกิเลสได้หรือพ้นโลก

จะแสดงวิสุทธิข้อที่ ๗ ญาณทัสสนวิสุทธิ ความหมดจดแห่งญาณทัสสนะคือความรู้ความเห็น ญาณทัสสนวิสุทธินี้ได้แก่ญาณในอริยมรรค ๔ วิสุทธิข้อที่ ๗ นี้จึงเป็นญาณทัสสนะความรู้เห็นในอริยมรรค ๔ อันได้แก่ โสดาบัตติมรรค สกทาคามิมรรค อนาคามิมรรค และอรหัตมรรค จึงเป็นญาณทัสสนะที่เป็นโลกุตระอันแปลว่าอยู่เหนือโลก ฉะนั้นวิสุทธิข้อที่ ๗ นี้จึงเป็นวิสุทธิซึ่งเป็นโลกุตรธรรม ธัมมะที่อยู่เหนือโลก หรือว่าเป็นโลกุตรวิสุทธิ วิสุทธิที่อยู่เหนือโลก ส่วนวิสุทธิ ๖ ข้อข้างต้น ตั้งแต่สีลวิสุทธิจนถึงปฏิปทาญาณทัสสนวิสุทธิเป็นวิสุทธิที่ยังเป็นโลกิยธรรม ธัมมะที่ยังเกี่ยวกับโลก หรือเป็นโลกิยวิสุทธิ วิสุทธิที่ยังเกี่ยวกับโลกหรือยังเป็นขั้นโลก ฉะนั้นจึงพึงเข้าใจว่าขั้นแห่งธรรมปฏิบัติในพุทธศาสนานั้น เบื้องต้นก็ยังเป็นขั้นโลกิยะหรือว่ายังเป็นขั้นโลก อันหมายความว่ายังเป็นขั้นที่กำจัดกิเลสยังไม่ได้ เรียกว่าขั้นโลกหรือขั้นโลกิยธรรม ส่วนขั้นที่กำจัดกิเลสได้เรียกว่าขั้นโลกุตรธรรมที่แปลว่าพ้นโลกหรือว่าเหนือโลก และแบ่งบุคคลออกเป็น ๒ คือเป็นขั้นปุถุชนที่แปลว่าคนที่ยังมีกิเลสหนาแน่น "ปุถุ" แปลว่า หนาหรือมาก ฉะนั้นจึงหมายถึงคนจำนวนมากก็ได้ กับขั้นอริยชน คือคนที่เป็นอริยะ อันหมายถึงว่ากำจัดกิเลสได้ และคำว่าอริยะนี้ก็ใช้เป็นชื่อของหมู่คนที่มีความเจริญ ดังที่แสดงไว้ในพุทธประวัติ ว่าในชมพูทวีป ในขั้นแรกก็เป็นที่อาศัยของหมู่ชนอันไม่มีความเจริญเรียกว่า "มิลักขะ" หรือว่า "ทัสสยุ" แต่ต่อมามีชนที่เรียกตัวเองว่า "อริยะ" ได้ยกเข้ามาอาศัยอยู่ และก็ปราบพวกมิลักขะหรือทัสสยุนั้นให้พ่ายแพ้ไป และทำพวกนั้นให้เป็นทาส พระพุทธเจ้าก็ได้ประสูติขึ้นในหมู่ชนเหล่าอริยะ ได้ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า ทรงกำจัดกิเลสได้สิ้นเชิง และได้ทรงประกาศพุทธศาสนาสั่งสอนธัมมะให้หมู่เวไนยนิกรได้ดวงตาเห็นธรรมและกำจัดกิเลสได้ และก็ได้เรียกหมู่ชนที่ยังกำจัดกิเลสไม่ได้ว่าปุถุชน และก็เรียกเหล่าชนที่กำจัดกิเลสได้ว่าอริยชน แต่คำว่าอริยะนี้ ภาษาสันสกฤตว่าอารยะ ดังที่เรามาเรียกกันในบัดนี้ว่าอารยประเทศ หรือเรียกหลักธรรมที่ปฏิบัติสำหรับชนที่มีความเจริญหรือหมู่คนที่มีความเจริญว่าอารยธรรม ก็คือคำว่าอริยะในภาษาบาลีนั่นเอง เป็นคำเดียวกัน

อริยบุคคล

อริยชนนั้นก็มาจากปุถุชนนั่นเอง ในเบื้องต้นก็ยังเป็นปุถุชน และปุถุชนนี้เองถ้ายังมีกิเลสหนาแน่นมาก ไม่มีดวงตาที่จะเห็นธัมมะแม้ในขั้นต้นขั้นต่ำ ก็เรียกว่าอันธพาลปุถุชน ปุถุชน

ที่เป็นอันธพาล คือเป็นผู้เขลาเหมือนอย่างเป็นผู้บอด ไม่ใช่หมายความว่าตานอกหรือตาเนื้อบอด แต่หมายความว่าตาใจบอด คือไม่มีปัญญาที่จะรู้เห็นธัมมะแม้ที่เป็นขั้นต้นขั้นต่ำ พูดง่าย ๆ ว่า ไม่รู้จักบาปบุญคุณโทษอะไร เมื่อปุถุชนผู้ได้สดับธัมมะของพระอริยะ คือของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า และได้มีศรัทธา ได้มีปัญญา ปฏิบัติดีปฏิบัติชอบ ได้รู้จักบาปบุญคุณโทษประโยชน์มิใช่ประโยชน์ แต่ยังไม่ตัดกิเลสได้ ก็เรียกว่ากัลยาณปุถุชน ปุถุชนที่ดีงาม ต่อเมื่อตัดกิเลสได้จึงจะเรียกว่าอริยชน และสำหรับที่ตัดกิเลสได้นี้ก็ยังแบ่งออกเป็น ๒ จำพวก คือที่ตัดกิเลสได้บางส่วนกับตัดกิเลสได้สิ้นเชิง ตัดกิเลสได้บางส่วนนั้นก็มี ๓ คือ โสดาบัน แปลว่าผู้ถึงกระแสแห่งธรรม ตัดสังโยชน์ได้ ๓ สกทาคามี แปลว่าผู้มาอีกก็เพียงครั้งเดียว ก็ตัดสังโยชน์ได้ ๓ เหมือนอย่างโสดาบันนั่นแหละ แต่ทำกิเลสให้เบาบางลง คือทำราคะโทสะโมหะให้เบาบางลงยิ่งขึ้นไปอีก อนาคามี แปลว่าผู้ไม่มาอีก ที่ท่านแสดงว่าไปเกิดในพรหมชั้นสุทธาวาสและนิพพานในพรหมชั้นนั้น ตัดสังโยชน์ได้ ๕ กับอรหันตบุคคลหรือพระอรหันต์ ตัดสังโยชน์ได้ ๑๐

บุคคล ๔ จำพวกนี้เรียกว่า อริยบุคคล ดังที่ได้สวดในบทสังฆคุณว่า ภควโต สาวกสงฺโฆ หมู่แห่งสาวกของพระผู้มีพระภาคเจ้า ยทิทํ จตฺตาริ ปุริสยุคานิ คือคู่แห่งบุรุษบุคคล ๔ คือบุคคล ๔ คู่ อฏฺฐ ปุริสปุคฺคลา นับเรียงตัวก็เป็นบุรุษบุคคล ๘ บุรุษบุคคล ๔ คู่ก็คือ คู่ที่ ๑ พระผู้ตั้งอยู่ในโสดาปัตติมรรค กับพระผู้ตั้งอยู่ในโสดาปัตติผล คู่ที่ ๒ พระผู้ตั้งอยู่ในสกทาคามิมรรค กับพระผู้ตั้งอยู่ในสกทาคามิผล คู่ที่ ๓ พระผู้ตั้งอยู่ในอนาคามิมรรค กับพระผู้ตั้งอยู่ในอนาคามิผล คู่ที่ ๔ พระผู้ตั้งอยู่ในอรหัตมรรค และพระผู้ตั้งอยู่ในอรหัตผล นับรายบุคคลก็เป็น ๘ นับเป็นคู่ก็เป็น ๔ คู่ดังนี้ และท่านผู้ที่ได้บรรลุโสดาปัตติมรรคโสดาปัตติผลแล้ว ก็เรียกว่าโสดาบัน พระผู้ตั้งอยู่ในสกทาคามิมรรคกับพระผู้ตั้งอยู่ในสกทาคามิผลแล้ว ก็เรียกว่าสกทาคามีหรือสกทาคามีบุคคล พระผู้ตั้งอยู่ในอนาคามิมรรคกับพระผู้ตั้งอยู่ในอนาคามิผลแล้ว ก็เรียกว่าอนาคามีหรืออนาคามีบุคคล พระผู้ตั้งอยู่ในอรหัตมรรคอรหัตผลแล้ว ก็ชื่อว่าพระอรหันต์หรืออรหันตบุคคล

โลกุตรธรรม

อันมรรคผลดังกล่าวกับนิพพานอีกหนึ่ง เรียกว่าโลกุตรธรรม ธัมมะที่อยู่เหนือโลกหรือธัมมะที่พ้นโลก และนิพพานอันเป็นข้อที่ ๙ นี้ ท่านเรียกว่าอนุปาทาปรินิพพานก็มี คำว่า "อนุปาทาปรินิพพาน" นี้แปลว่าปรินิพพาน คือดับกิเลสได้โดยรอบ คือดับกิเลสได้หมดสิ้น อนุปาทาไม่ยึดมั่น คือไม่ยึดมั่นอะไร ๆ ในโลกทั้งสิ้น เรียกว่าอนุปาทาปรินิพพาน

แต่ก็เรียกสั้นคำเดียวว่า นิพพาน อันหมายความว่าดับกิเลส แต่ที่เป็นนิพพานอย่างสูงสุดก็คือดับกิเลสได้ทั้งหมด แต่เมื่อพิจารณาดูนิพพานที่ท่านใช้ในที่ต่าง ๆ แล้วก็สรุปลงได้ ว่าอันมรรคผลที่ตัดกิเลสก็ยังมีแบ่งเป็น ๒ คือตัดกิเลสได้บางอย่าง กับตัดกิเลสได้ทั้งหมด นิพพานก็เป็นอย่างเดียวกัน ตัดกิเลสได้บางอย่างก็เป็นนิพพาน ตัดกิเลสได้ทั้งหมดก็เป็นนิพพาน และที่ตัดกิเลสได้ทั้งหมดนี่แหละจึงเรียกว่า อนุปาทาปรินิพพาน คือดับกิเลสได้โดยรอบ ได้โดยสิ้นเชิง ไม่ยึดมั่นอะไร ๆ ในโลกทั้งหมด เพราะฉะนั้นโลกุตรธรรม ธัมมะที่อยู่เหนือโลกในพุทธศาสนานั้น จึงมี ๙ อันได้แก่มรรค ๔ ผล ๔ และนิพพาน ๑

อันมรรคผลนิพพานนี้ท่านแสดงไว้ว่ามรรคนั้นเมื่อตั้งเป็นมรรคจิตขึ้น ก็ดับ ผลนั้นเมื่อเป็นผลจิตขึ้น ก็ดับ ส่วนนิพพานนั้นเป็นอมตธรรม ไม่เกิดไม่ดับ เป็นธัมมะที่บรรลุถึง ตามที่ได้เคยอธิบายแล้ว ว่านิพพานนั้นตามศัพท์แปลว่าออกจากกิเลสเป็นเครื่องร้อยรัด คำว่าเครื่องร้อยรัดนั้นมาจากคำว่าวานะ คือนิพพานนั้นประกอบขึ้นด้วยศัพท์ว่า นิ แปลว่าออก กับ วานะ แปลว่าเครื่องร้อยรัด หรืออีกอย่างหนึ่งแปลว่าลูกศร มาประกอบเป็นคำว่านิพพาน ก็แปลว่าออกจากกิเลสเป็นเครื่องร้อยรัดหรือว่าออกจากกิเลสที่เป็นเหมือนอย่างลูกศรเสียบแทงจิตใจ เพราะฉะนั้นเมื่อดับกิเลสได้ทั้งหมด สภาพจิตบริสุทธิ์สิ้นเชิงไม่มีกิเลสเป็นเครื่องร้อยรัดทั้งหมด หรือไม่มีลูกศรคือกิเลสเสียบแทงทั้งหมด ถอนลูกศรคือกิเลสเสียบแทงจิตใจทั้งหมดแล้ว เป็นจิตที่บริสุทธิ์อย่างยิ่ง ไม่มีทุกข์ด้วยประการทั้งปวง นี้คือนิพพาน ซึ่งเป็นสภาพจิตที่เป็นนิรามโย ไม่มีโรคคือกิเลส ซึ่งเป็นเครื่องเสียบแทงทั้งหมด เป็นจิตที่มีอนามัยอย่างสมบูรณ์ มีเสรีอย่างสมบูรณ์ คือไม่มีโรคสิ้นเชิง โรคคือกิเลสเป็นเครื่องเสียบแทงให้เจ็บช้ำลำบาก ไม่มีลูกศรเสียบแทงใจให้เป็นทุกข์ทั้งหมด สภาพจิตที่เป็นดั่งนี้เป็นสภาพจิตที่เป็นนิพพาน หรือเป็นนิพพานธรรมที่ปรากฏขึ้นในจิต ซึ่งดำรงอยู่ตลอดไป แต่ว่ามรรคนั้นทำหน้าที่กำจัดกิเลส เมื่อทำหน้าที่กำจัดกิเลสได้แล้วก็สิ้นหน้าที่มรรค ผลนั้นเล่าก็เป็นผลของการกำจัดกิเลส เมื่อเป็นผลขึ้นแล้วก็หมดหน้าที่ เพราะฉะนั้นสภาพนิพพานจึงดำรงอยู่ตลอดไป

เพราะฉะนั้นจึงมีเปรียบเทียบว่าเหมือนอย่างการเดินทางไปสู่ที่ใดที่หนึ่ง เช่นว่าการเดินทางไปสู่พระปฐมเจดีย์ไปนมัสการพระปฐมเจดีย์ พระปฐมเจดีย์นั้นเป็นที่ไปเพื่อนมัสการ การไปนั้นเป็นมรรค จะไปด้วยรถยนต์ จะไปด้วยรถไฟ หรือจะไปด้วยพาหนะอะไร ตลอดจนถึงเดินไปก็ตาม เป็นการไปที่เทียบได้กับมรรค การถึงพระปฐมเจดีย์เทียบได้กับตัวผล และที่ถึงคือพระปฐมเจดีย์นั้นก็คือนิพพาน อันการไปนั้นเมื่อไปจนถึงก็สิ้นหน้าที่ของการไป เรียกว่าการ

ไปก็ดับ ก็ถึง ถึงนั้นก็มีหน้าที่เท่าที่ไปถึง เมื่อถึงแล้วก็หมดหน้าที่ของการถึง ก็เป็นอันว่าหมดหน้าที่ของผล ผลก็ดับ จึงอยู่แต่ที่ถึงคือพระปฐมเจดีย์เท่านั้น เพราะฉะนั้นการไปเมื่อถึงก็หมดหน้าที่ของการไป และเมื่อถึงแล้วก็หมดหน้าที่ของการถึง เพราะฉะนั้นท่านจึงแสดงว่ามรรคกับผลนี้เป็นสังขตธรรม ธัมมะที่มีปัจจัยปรุง เพราะว่าต้องปรุงต้องแต่งคือต้องปฏิบัติปุถุชนหรือสามัญชนหรือแม้แต่กัลยาณปุถุชนก็ต้องปฏิบัติ เมื่อยกเอาวิสุทธิ ๗ นี้ขึ้นเป็นทางปฏิบัติ ก็ต้องปฏิบัติในวิสุทธิทั้ง ๗ นี้ตั้งแต่สีลวิสุทธิเป็นต้นมา จนถึงข้อที่ ๖ คือปฏิปทาญาณทัสสนวิสุทธิ ซึ่งข้อที่ ๖ นี้เมื่อปฏิบัติจนถึงวิปัสสนาญาณข้อที่ ๙ คือ สัจจานุโลมิกญาณ ปรีชาเป็นไปตามสมควรแก่การกำหนดรู้อริยสัจ ท่านแสดงว่าเป็นวิปัสสนาญาณซึ่งเป็นขั้นสุดท้ายของความเป็นปุถุชน คือเมื่อปฏิบัติในสีลวิสุทธิ จิตตวิสุทธิ และจับปฏิบัติในวิปัสสนากรรมฐานจับตั้งแต่ทิฏฐิวิสุทธิเป็นต้นมา จนถึงปฏิปทาญาณทัสสนวิสุทธิอันเป็นข้อที่ ๖ ซึ่งทุกข้อนี้คือตั้งแต่ทิฏฐิวิสุทธิมาจนถึงปฏิปทาญาณทัสสนวิสุทธิรวมเป็น ๔ ข้อ นี้คือเป็นการปฏิบัติในวิปัสสนากรรมฐาน เป็นวิปัสสนาโดยตรง และเมื่อปฏิบัติมาจนถึงปฏิปทาญาณทัสสนวิสุทธิ ก็คือวิปัสสนาญาณ ๙ ถึงข้อที่ ๙ คือ สัจจานุโลมิกญาณดังกล่าวนั้น ก็เป็นอันว่าได้ถึงที่สุดของวิปัสสนาญาณในภูมิของปุถุชน

วิปัสสนาญาณ ๑๖ ชั้น

เมื่อได้บรรลุถึงขั้นวิปัสสนาญาณที่สุดของภูมิปุถุชนดั่งนี้แล้ว สืบขึ้นไปจะบรรลุโคตรภูญาณ อันแปลว่าญาณครอบโคตร อันหมายความว่าเป็นญาณที่อยู่ในระหว่างแห่งภูมิปุถุชนและภูมิอริยชน เทียบได้เท่ากับเส้นขีดคั่นพรหมแดนระหว่างประเทศ เมื่อจะก้าวข้ามประเทศหนึ่งไปสู่อีกประเทศหนึ่ง ก็จะต้องผ่านเส้นขีดคั่นพรมแดนนี้ ฉันใดก็ดี ความที่จะก้าวข้ามจากภูมิปุถุชนไปสู่ภูมิอริยชนก็จะผ่านโคตรภูญาณ แปลว่าญาณครอบโคตรคือครอบระหว่างโคตรของปุถุชนกับโคตรของอริยชน โคตรก็คือโคตรตระกูลนี่แหละ ใช้ในความหมายถึงความที่จะข้ามไปจากโคตรคือภูมิปุถุชนไปสู่โคตรคือภูมิของอริยชน และท่านแสดงว่าอันที่จริงนั้นโคตรภูญาณนี้เองเท่ากับเป็นที่สุดของภูมิปุถุชนจริง ๆ และวิปัสสนาญาณคือตัวโคตรภูญาณนี้ก็เป็นวิปัสสนาญาณนั้นเอง แต่เป็นวิปัสสนาญาณที่ครอบโคตร เพราะฉะนั้นจึงสูงกว่าวิปัสสนาญาณข้อที่ ๙ คือสัจจานุโลมิกญาณนั้น และเมื่อได้โคตรภูญาณ ก็เป็นอันว่าได้ก้าวเข้าไปสู่โคตรอริยบุคคล จึงบรรลุมัคคญาณ คือวิปัสสนาญาณนั้นเองซึ่งเป็นตัวมรรค กำจัดกิเลสได้บางส่วนจนถึงสิ้นเชิง และเมื่อได้มัคคญาณคือวิปัสสนาญาณที่เป็นตัวมรรคกำจัดกิเลสได้ ก็ได้ผลญาณ

คือวิปัสสนาญาณที่เป็นตัวผล และต่อจากนั้นก็ได้ปัจจเวกขณญาณ คือญาณที่พิจารณารู้ว่ากำจัดกิเลสอะไรได้แล้ว และจะต้องกำจัดกิเลสอะไรต่อไป หรือว่ากำจัดกิเลสได้สิ้นเชิงแล้ว กล่าวคือเมื่อได้มัคคญาณผลญาณที่เป็นขั้นโสดาปัตติมรรคโสดาปัตติผล สกทาคามิมรรคสกทาคามิผล อนาคามิมรรคอนาคามิผล อรหัตมรรคอรหัตผล หากได้มรรคผล ๓ ข้างต้น ปัจจเวกขณญาณก็พิจารณากิเลสที่ละได้แล้วและกิเลสที่จะละต่อไป เพราะว่ามรรคผลทั้ง ๓ ข้างต้นนั้นละกิเลสได้บางส่วนแล้ว และจะต้องละต่อไป แต่ว่าเมื่อได้อรหัตมรรคอรหัตผลแล้ว ปัจจเวกขณญาณก็พิจารณากิเลสที่ละไปแล้วทั้งหมด

มัคคญาณ ผลญาณ ปัจจเวกขณญาณ ทั้ง ๓ นี้เป็นโลกุตระ ก็นับรวมเข้าในวิสุทธิข้อที่ ๗ ญาณทัสสนวิสุทธิ ความหมดจดแห่งความรู้ความเห็น เพราะฉะนั้นญาณทัสสนวิสุทธิข้อที่ ๗ นี้ เมื่อจะกล่าวรวมทั้งหมด ก็นับตั้งแต่โคตรภูญาณ มัคคญาณ ผลญาณ และปัจจ-เวกขณญาณ เป็น ๔ ญาณทั้ง ๔ นี้รวมเข้าในวิสุทธิข้อที่ ๗ ญาณทัสสนวิสุทธิ และท่านได้แสดงวิปัสสนาญาณทั้งหมด คือนับจากที่ได้กล่าวมาแล้วทั้งหมดนี้รวมเป็นญาณ ๑๖ ชั้น กล่าวคือทิฏฐิวิสุทธิ ความหมดจดแห่งความเห็นเป็นวิปัสสนาญาณข้อแรก เรียกชื่ออีกอย่างหนึ่งว่านามรูปววัตถานญาณ ญาณเป็นเครื่องกำหนดนามรูป กังขาวิตรณวิสุทธิ ความหมดจดแห่งความรู้เป็นเครื่องข้ามพ้นความสงสัย เรียกอีกชื่อหนึ่งว่า ปัจจยปริคคหญาณ หรือ ปัจจยปริค-คหญาณ ญาณเป็นเครื่องกำหนดรู้เหตุปัจจัย ก็มาถึงมัคคามัคคญาณทัสสนวิสุทธิ ความหมดจดแห่งความรู้ความเห็นว่าทางหรือมิใช่ทาง ก็เรียกว่า มัคคามัคคญาณ หรือ สัมมสนญาณ ญาณที่เป็นเครื่องพิจารณาให้รู้ว่าทางหรือมิใช่ทาง นี่รวมเป็น ๓ กับปฏิปทาญาณทัสสนวิสุทธิ ความหมดจดแห่งความรู้ความเห็นในปฏิปทาคือทางปฏิบัติ อันได้แก่วิปัสสนาญาณ ๙ ๙ กับ ๓ ก็รวมเป็น ๑๒ และมาถึงวิสุทธิข้อที่ ๗ ก็ได้ญาณ ๔ ข้อ คือ โคตรภูญาณ มัคคญาณ ผลญาณ ปัจจเวกขณญาณ อีก ๔ ก็รวมเป็น ๑๖ ก็ได้แก่ญาณ ๑๖ ก็เป็นวิปัสสนาญาณทั้งหมด แต่ว่าในวิสุทธิข้อ ๗ นี้ท่านมักจะยกแสดงเพียงมัคคญาณ ว่าได้แก่ญาณทัสสนวิสุทธิ อันที่จริงนั้นก็รวมเข้าทั้ง ๔ นั่นแหละ คือ โคตรภูญาณ มัคคญาณ ผลญาณ และปัจจเวกขณญาณ เพราะฉะนั้นก็เป็นอันว่าวิสุทธิ ๕ ข้อข้างหลัง ตั้งแต่ทิฏฐิวิสุทธิจนถึงญาณทัสสนวิสุทธินี้เป็นตัววิปัสสนาญาณทั้งหมด

และท่านได้มีแสดงเป็นอุปมาไว้ถึงญาณที่กล่าวในขั้นสูงข้างหลังนี้ ว่าเหมือนอย่างว่าเจ้าของเรือนบริโภคในเวลาเย็น ก็ขึ้นสู่ที่นอนแล้วนอนหลับไป เรือนก็ถูกไฟไหม้ขึ้นมา เจ้าของ

เรือนตื่นขึ้นเห็นไฟไหม้เรือนก็กลัว จึงได้คิดอยู่ว่าทำอย่างไรจึงจะออกไปได้ไม่ต้องถูกไฟไหม้ เห็นทางแล้วก็รีบหนีออกไป ก็ไปยืนอยู่ในที่ที่พ้นไฟโดยเร็ว การที่มีความยึดถืออยู่ในขันธ์ ๕ ของปุถุชนทั้งหลายว่าตัวเราของเรา ก็เหมือนอย่างเจ้าของเรือนที่บริโภคแล้ว ก็ขึ้นไปสู่ที่นอนและก็หลับไป การที่ได้มีญาณโดยที่ปฏิบัติทางปฏิบัติที่ชอบ ได้เห็นไตรลักษณ์ ได้ญาณ คือความหยั่งรู้ปรากฏว่าขันธ์ ๕ เป็นของน่ากลัว ก็เหมือนอย่างเวลาที่เจ้าของเรือนตื่นขึ้นมา เห็นไฟกำลังไหม้เรือนก็กลัว ญาณที่ทำให้ใคร่จะพ้นออกไป ก็เหมือนอย่างเจ้าของเรือนใคร่ที่จะออกไปจากเรือนที่ไฟไหม้ ก็มองเห็นทางที่จะออก สัจจานุโลมิกญาณ คือญาณที่อนุโลมแก่สัมมาปฏิปทาที่ปฏิบัติมาแล้ว และแก่อริยสัจหรือโพธิปักขิยธรรมที่จะปฏิบัติต่อไป ก็เหมือนอย่างเจ้าของเรือนเห็นทางที่จะหนีออกจากเรือนที่ไฟไหม้ โคตรภูญาณ ก็เหมือนอย่างการที่เจ้าของเรือนที่ไฟไหม้นั้นออกไปจากเรือนที่ไฟไหม้ได้ มัคคญาณ ก็เหมือนอย่างการที่ออกไปได้โดยเร็ว ผลญาณก็เหมือนการที่ออกมาได้แล้วและยืนอยู่ในที่ที่ปลอดภัย ท่านเปรียบไว้อย่างนี้

โลกุตรธรรมเป็นธัมมะที่บรรลุถึงได้

คราวนี้ก็ใคร่จะได้กล่าวว่าการที่กล่าวถึงโลกุตรธรรมหรือกล่าวถึงอริยบุคคลนั้น ก็ไม่ใช่หมายความว่าเมื่อเป็นดั่งนี้ก็เป็นธัมมะที่สุดเอื้อม เมื่อเป็นปุถุชนหรือเป็นสามัญชนก็ไม่สามารถที่จะปฏิบัติได้ แต่อันที่จริงนั้นความเข้าใจดั่งนั้นไม่ถูก เพราะว่าการที่จะก้าวเข้าไปสู่ความเป็นอริยบุคคลบรรลุถึงโลกุตรธรรมได้ ก็ต้องปฏิบัติมาตั้งแต่ในขั้นธรรมปฏิบัติที่ยังอยู่ในขั้นโลกหรือสำหรับผู้ที่ยังเป็นปุถุชนนั่นเอง เพราะฉะนั้นพระพุทธเจ้าจึงได้แสดงวิสุทธิ ๗ นี้มาตั้งแต่ในข้อ ๑ คือตั้งแต่ในข้อ ๑ ถึงข้อ ๖ นี้เป็นข้อปฏิบัติสำหรับสามัญชนหรือปุถุชนทั้งนั้น และเมื่อได้ปฏิบัติขึ้นมาโดยลำดับแล้ว ก็จะก้าวขึ้นสู่ความเป็นอริยบุคคลหรือก้าวขึ้นสู่โลกุตรธรรมได้เอง เพราะฉะนั้นท่านจึงแสดงถึงโคตรภูญาณ ก็แปลว่าต้องก้าวขึ้นมาโดยลำดับ ๆ เหมือนอย่างจะก้าวจากเขตประเทศหนึ่งไปอีกประเทศหนึ่งก็ต้องเดินไปโดยลำดับ เมื่อถึงเส้นกั้นเขตแดนอันเป็นโคตรภูญาณ ก็เป็นอันว่าก้าวข้ามเส้นนี้แล้ว ก็ไปสู่อริยภูมิ ไปสู่โลกุตรธรรมได้โดยลำดับ ก็เป็นขั้นตอนของการปฏิบัตินั่นเอง รวมความเข้าแล้วเวไนยชนคือชนที่พระพุทธเจ้าทรงแนะนำได้ก็พึงปฏิบัติได้ทั้งนั้น เพราะฉะนั้นท่านจึงเปรียบวิสุทธิ ๗ นี้ไว้อีกอย่างหนึ่ง ว่าเหมือนอย่างเป็นรถ ๗ ผลัด คือมาจาก รถวินีตสูตร ที่พระสารีบุตรเถระได้สนทนากับพระปุณณมันตานีบุตร พระสารีบุตรได้ถามท่านพระปุณณมันตานีบุตร ว่าท่านประพฤติพรหมจรรย์เพื่อสีลวิสุทธิหรือ ท่าน

พระปุณณมันตานีบุตรก็ตอบว่าไม่ใช่ พระสารีบุตรก็ถามไปทีละข้อว่าเพื่อจิตวิสุทธิหรือเป็นต้นไป จนถึงข้อญาณทัสสนวิสุทธิ ว่าท่านปฏิบัติเพื่อญาณทัสสนวิสุทธิหรือ ท่านก็ตอบว่าไม่ใช่ คราวนี้ท่านพระสารีบุตรก็ถามอีก ว่าท่านปฏิบัติเว้นไปจากหรือนอกไปจากวิสุทธิทั้ง ๗ นี้หรือ ท่านพระปุณณะท่านก็ตอบว่าไม่ใช่อีกเหมือนกัน ท่านพระสารีบุตรก็ถามต่อไป ว่าถ้าเช่นนั้นท่านปฏิบัติพรหมจรรย์นี้เพื่ออะไร ท่านพระปุณณะก็ตอบว่าเพื่ออนุปาทาปรินิพพาน คือเพื่อความดับกิเลสโดยรอบคือสิ้นเชิงทั้งหมด ไม่ยึดถืออะไร ๆ ในโลกทั้งหมด ท่านพระสารีบุตรจึงถามว่าเมื่อเป็นเช่นนี้ เมื่อท่านถามว่าท่านปฏิบัติเพื่อสีลวิสุทธิหรือ ก็ตอบว่าไม่ใช่ เมื่อถามไปทุกข้อทั้ง ๗ ข้อท่านก็ตอบว่าไม่ใช่ และเมื่อท่านถามอีกว่าท่านปฏิบัตินอกไปจากหรือเว้นจากวิสุทธิ ๗ นี้หรือ ท่านก็บอกว่าไม่ใช่อีก ท่านอธิบายอย่างไร ท่านพระปุณณมันตานีบุตรก็ตอบว่าคือว่าการปฏิบัติพรหมจรรย์นี้มิใช่ยุติลงแค่วิสุทธิข้อใดข้อหนึ่งเท่านั้น แต่เพื่อให้ส่งต่อ ๆ กันขึ้นไปจนถึงอนุปาทาปรินิพพานเป็นที่สุด และที่ท่านตอบว่าท่านปฏิบัติไม่นอกไปจากทั้ง ๗ ข้อนี้ ก็หมายความว่าท่านก็ต้องปฏิบัติอยู่ในทั้ง ๗ ข้อนี้โดยลำดับนั้นเอง แต่ว่าไม่ใช่พอเพียงเท่านั้น แต่ว่าเพื่อให้บรรลุอนุปาทาปรินิพพานเป็นที่สุด และถ้าหากว่าท่านตอบว่าไม่ใช่แล้ว ก็เป็นอันว่าไม่ต้องปฏิบัติกัน เมื่อไม่ต้องปฏิบัติกันแล้ว ใคร ๆ ก็บรรลุอนุปาทาปรินิพพานกันได้ แต่ว่าไม่ใช่เช่นนั้น ต้องปฏิบัติ แต่ว่าไม่ใช่ยุติลงเพียงข้อใดข้อหนึ่งเพียงเท่านั้น คือไม่ใช่พอเพียงเท่านั้น แต่ว่าต้องให้ส่งต่อ ๆ กันขึ้นไปจนถึงอนุปาทาปรินิพพานเป็นที่สุด จึงเปรียบเหมือนอย่างการเดินทางด้วยรถ ๗ ผลัดของพระเจ้ากรุงสาวัตถี คือเมื่อพระเจ้ากรุงสาวัตถีจะเสด็จจากกรุงสาวัตถีไปสู่เมืองสาเกตโดยรถม้าพระที่นั่ง ก็จะต้องเปลี่ยนกันถึง ๗ ผลัด คราวนี้เมื่อเสด็จโดยรถม้าพระที่นั่งผลัดที่ ๑ ไปจนถึงผลัดที่ ๒ ก็ขึ้นรถม้าพระที่นั่งผลัดที่ ๒ ก็เรื่อย ๆ ไปดั่งนี้ จนถึงผลัดที่ ๗ ก็เสด็จขึ้นรถม้าพระที่นั่งผลัดที่ ๗ ก็ไปถึงประตูเมืองสาเกต ก็ลงจากรถม้าพระที่นั่งเข้าสู่เมืองสาเกต ฉันใดก็ดี การปฏิบัติในวิสุทธิทั้ง ๗ ข้อนี้ก็ต้องปฏิบัติไปทั้ง ๗ ข้อโดยลำดับ จนถึงข้อที่ ๗ ก็จะบรรลุต่อไปถึงอนุปาทาปรินิพพานอันเป็นข้อที่สุดของพรหมจรรย์ท่านสอนไว้ดั่งนี้

เพราะฉะนั้นในพรรษากาลนี้ได้สอนลักษณะพุทธศาสนามาโดยลำดับจนถึงวิสุทธิ ๗ ก็เป็นการที่กล่าวลักษณะของพุทธศาสนาในด้านสรุปเข้าในไตรสิกขา คือสีลสิกขา จิตตสิกขา และปัญญาสิกขา อันสีลสิกขานั้นก็ได้แก่การปฏิบัติทำศีลให้บริสุทธิ์เป็นสีลวิสุทธิ จิตตสิกขาก็เป็นการปฏิบัติทำจิตให้บริสุทธิ์เป็นจิตตวิสุทธิ ปัญญาสิกขานั้นก็ได้แก่ตัววิปัสสนาปัญญาอันได้แก่

วิสุทธิอีก ๕ ตั้งแต่ทิฏฐิวิสุทธิจนถึงญาณทัสสนวิสุทธิ ก็เป็นอันว่าหลักปฏิบัติเหล่านี้เป็นหลักปฏิบัติจิตตภาวนา จะเป็นเครื่องอบรมจิต ทำจิตนี้ให้บริสุทธิ์จากอุปกิเลส คือกิเลสที่เข้ามาทำจิตให้เศร้าหมองไป ดังที่พระพุทธเจ้าได้ตรัสสอนไว้ถึงจิตตภาวนาว่า "จิตนี้เป็นธรรมชาติประภัสสรคือผุดผ่อง จิตนี้เศร้าหมองไปด้วยอุปกิเลสคือเครื่องเศร้าหมองที่จรเข้ามา อันทำจิตให้เศร้าหมอง จิตนี้บริสุทธิ์หมดจดหลุดพ้นได้จากอุปกิเลส พระองค์ตรัสอริยสาวกผู้ได้สดับแล้วว่าเป็นผู้มีจิตตภาวนา"

เพราะฉะนั้นก็เป็นอันยุติการอบรมในพรรษากาลนี้ในวันนี้เพียงเท่านี้ ก็ขอให้มีความเจริญในพระธรรมวินัย ในสัมมาปฏิบัติ พร้อมด้วยอายุ วรรณะ สุขะ พละ ยิ่ง ๆ ขึ้นไปทุกท่านเทอญ.

๑๙ ตุลาคม ๒๕๒๖

ลักษณะพระพุทธศาสนา
1 030010 012143
ราคา 45.00 บาท